ENERGETINIO SAUGUMO

SOCIOLOGIJA

TEORIJA IR PRAKTIKA

Vytauto Didžiojo universitetas

VYLIUS LEONAVIČIUS

DAINIUS GENYS

ENERGETINIO SAUGUMO

SOCIOLOGIJA

TEORIJA IR PRAKTIKA

MONOGRAFIJA

2017

Recenzentai:

Prof. habil. dr. ZENONAS NORKUS (Vilniaus universitetas)
Prof. dr. ARŪNAS MOLIS (Vilniaus universitetas)

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius prof. VYLIUS LEONAVIČIUS

Autoriai:

VYLIUS LEONAVIČIUS (įvadas, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13 skyriai)
DAINIUS GENYS (8, 9, 10, 11, 12 skyriai)

Monografija apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių mokslų fakulteto tarybos posėdyje 2017 m. vasario 6 d., protokolo Nr. 21.

Monografija parengta vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą nacionalinės mokslo programos „Ateities energetika“ projektą „Lietuvos energetinio saugumo tyrimas ir energetinio saugumo lygio įvertinimas“ (sutartis ATE-06/2012).

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-467-283-5 (spausdintas)
ISBN 978-609-467-282-8 (internetinis)
http://dx.doi.org/10.7220/9786094672828

© Vylius Leonavičius, 2017
© Dainius Genys, 2017
© Vytauto Didžiojo universitetas, 2017

ĮŽANGOS ŽODIS

Per pastaruosius keletą metų Lietuva atliko didžiulį darbą siekdama pagerinti energetinio saugumo lygį. Pagaliau turime suskystintųjų dujų terminalą „Independence“, atpigusias dujas, elektros jungtis su Skandinavija ir Lenkija, pavykusį proveržį renovuojant daugiabučius, modernias biokuro jėgaines didžiuosiuose miestuose. Iš pažiūros gali atrodyti, kad jeigu pagrindiniai tikslai realizuoti, pakankamas proveržis pasiektas, ar verta energetinį saugumą laikyti viena iš svarbiausių nacionalinio saugumo sudėtinių dalių.

Sociologų V. Leonavičiaus ir D. Genio monografija energetinį saugumą atskleidžia sociologiniu pjūviu ir parodo, kad šalia mums įprastų techninių, ekonominių, politinių ir ekologinių aspektų socialiniai yra taip pat svarbūs, o gal, kaip pasakytų autoriai, ir svarbesni. Tyrėjų pasitelkta skirtingų teorinių perspektyvų skalė atskleidžia įvairialytę energetinio saugumo socialinę dimensiją. Juk viena yra svarstyti energetikos sistemos plėtros alternatyvias strategijas ir visai kas kita kalbėti apie liberalios demokratinės visuomenės nuostatas ir dalyvavimą energetikos politikoje tiek reiškiant savo interesus ir priimant sprendimus, tiek tiesiogiai įgyvendinant sprendimus, kai visuomenės pritarimas yra būtinas.

Susiedami globalinius procesus, savitas posovietinio regiono socialines kultūrines ir politines sąlygas, atsižvelgdami į savitą energetikos infrastruktūros raidą, knygoje autoriai pateikia išsamią ir įdomiai sociologinę energetinio saugumo analizę. Energetinis saugumas traktuojamas tarsi raktas, per energetinio saugumo temą leidžiantis atrakinti visuomenės nuostatas ir elgesį.

Plati monografijoje svarstomų klausimų paletė parodo, kad mokslinė energetinio saugumo problema ne tik kad nedingo, priešingai, net sustiprėjo. Šiandien formuojasi nauja energetinio saugumo tyrimų banga, telkianti žvilgsnį link naujųjų technologijų adaptacijos ir integracijos į kasdienines paslaugas. Tokios kryptys kaip išmaniųjų miestų ar išmaniųjų tinklų plėtra, atsinaujinanti energetika, kintanti geopolitinių jėgų pusiausvyra, klimato kaitos perspektyva, socialinė nelygybė ir darni plėtra naujai aktualina energetinio saugumo klausimą.

Džiugu paminėti, kad 2009 m. susikūręs Energetinio saugumo tyrimų centras netruko tapti tarpdisciplininiu tyrėjų telkiniu, kuriame, kaip matome, puikiai įsitvirtino

sociologai, ėmę kurti gan naują – energetinio saugumo sociologijos – šaką. Ši monografija dar kartą patvirtina socialinių mokslų gebėjimą kūrybiškai ir produktyviai prisidėti prie opiausių šalies problemų analizės tradicijos, kuri ypač puoselėjama Vytauto Didžiojo universitete.

Malonaus skaitymo,

prof. Juozas Augutis,

VDU rektorius, Energetinio saugumo tyrimų centro vadovas

PRATARMĖ

Skaitytojams pristatoma monografija parengta remiantis tyrimais, kurie atliekami VDU Energetinio saugumo tyrimų centre nuo 2010 m. Esame dėkingi šio centro mokslininkams, gamtos mokslų atstovams, kurie pakvietė sociologus įsitraukti į ypač technologinę energetinio saugumo tyrimo komandą.

Šiuolaikinė visuomenė, gal šiek tiek ir perdėtai, vadinama *rizikos visuomene*, todėl mokslai labai intensyviai plėtoja ne tik gamtamokslines ir technologines, bet ir įvairias sociologines bei antropologines rizikos tyrimų perspektyvas.

Vis dėlto energetinio saugumo sociologija ne tik dėl svarbios energetinio saugumo socialinės dimensijos, bet ir dėl geopolitinių ypatumų yra ypač aktuali Rytų Europos visuomenėms. Todėl manome, kad energetinio saugumo sociologijos plėtra šiame regione turi tam tikrų privalumų, nes savitos geopolitinės šių šalių sąlygos sukuria prielaidas įvairioms energetinio saugumo sociologijos teorinėms įžvalgoms plėtoti.

Galimybė sociologiškai panagrinėti energetinio saugumo problematiką ir prisidėti prie šios sociologijos šakos plėtros atsirado Lietuvos mokslo tarybai finansiškai parėmus tyrimo projektą „Lietuvos energetinio saugumo tyrimas ir energetinio saugumo lygio įvertinimas“ (sutartis ATE-06/2012; 2012–2014). Todėl už paramą pirmiausia esame dėkingi šiai garbingai institucijai.

Knygoje naudoti empiriniai dviejų apklausų duomenys. Viena atlikta 2013 m. gegužės 10–19 d. ir birželio 7–17 d., kai parlamentą ir vyriausybę sudarė socialdemokratų dominuojama koalicija su Darbo partija, partija „Tvarka ir teisingumas“ ir Lietuvos lenkų rinkimų akcija. Taip pat tuo metu dar nebuvo suskystintųjų gamtinių dujų terminalo (t. y. realios dujų tiekimo alternatyvos „Gazpromui“). Kalbant apie energetinio saugumo suvokimą, svarbu pažymėti, kad pirmoji apklausa atlikta dar prieš Rusijos įvykdytą Krymo okupaciją. Kita apklausa atlikta 2014 m. gegužę jau po Krymo okupacijos.

Taip pat norėtume padėkoti matematikams už paramą ir įdomias diskusijas.

Dėkojame kolegoms, kartu vykdžiusiems projektą „Lyginamasis Lietuvos ir Baltarusijos energetinio saugumo vertinimas tarpdalykiniu požiūriu“ ir leidusiems pasinaudoti jo metu surinktais empiriniais duomenimis.

Dėkojame prof. Ričardui Krikštolaičiui, parengusiam statistinę analizę „Energetinio saugumo supratimas Lietuvoje“ ir „Lietuvos energetinio saugumo politikos poveikis visuomenės socialinei sanglaudai“.

Knygos autoriai

TURINYS

Įvadas _____ 11

I DALIS. ENERGETINIO SAUGUMO SOCIOLOGIJOS KONTŪRAI ____17

1. Rizikos samprata socialiniuose moksluose _____ 18
    1.1. Rizikos sąvokos reikšmė _____ 19
    1.2. Rizika vėyvosios modernybės visuomenėje _____ 22
    1.3. Rizikos suvokimas _____ 24
    Apibendrinimas _____ 27

2. Energetinio saugumo samprata _____ 29
    2.1. Energetinio saugumo apibrėžimas_____ 29
    2.2. Sociologinis energetinio saugumo tyrimo objektas _____ 32
        2.2.1. Tarpdalykinis energetinio saugumo tyrimas _____ 33
        2.2.2. Sociologinis energetinio saugumo tyrimo aspektas _____ 37
    2.3. Energetinio saugumo sociologinio tyrimo įvairovė_____ 40
    Apibendrinimas _____ 43

II DALIS. ENERGETINIO SAUGUMO SOCIOLOGIJOS TAIKYMAS____45

3. Energetinio saugumo suvokimas refleksyviosios modernybės visuomenėje ir pirmenybė partijų energetikos politikai _____ 46
    Įvadas_____ 46
    3.1. Žmogaus kuriamos tikrovės rizikų plėtra_____ 48
    3.2. Organizuotas neatsakingumas _____ 50
    3.3. Tarp materialinio intereso ir energetinio savarankiškumo_____ 55
    3.4. Lietuvos gyventojų požiūris į energetinio saugumo veiksnių svarbą____ 61
    3.5. Energetinio saugumo suvokimo diferenciacija pagal palankumą Lietuvos politinėms partijoms _____ 63
    Apibendrinimas _____ 70

4. Konstruktyvistinė kultūros teorijos energetinio saugumo samprata _____ 74
    4.1. Sociokultūrinė rizikos samprata _____ 74
    4.2. Kultūriniai energetinio saugumo suvokimo tipai _____ 79

4.3. Lietuvos visuomenės energetinio saugumo suvokimo įvairovė _____ 82
Apibendrinimas _____ 88

5. Energetinis saugumas neoliberalioje visuomenėje _____ 90
5.1. Rizikos valdysena _____ 90
5.1.1. Rizikos valdysenos teorija _____ 91
5.1.2. Valdymo racionalumo arba valdysenos prieiga _____ 92
5.2. Visuomenės nerimas kaip energetikos politikos sudėtinė dalis _____ 99
Apibendrinimas _____ 102

6. Energetinio saugumo suvokimas: neinformuotų racionalių veikėjų tipai _____ 104
6.1. Racionalus pasirinkimas energetinio saugumo atveju _____ 104
6.2. Neinformuoto racionalaus veikėjo pasirinkimo veiksniai _____ 107
6.3. Energetikos politikos ir energetinio saugumo pirmenybės _____ 110
6.4. Energetinio saugumo racionalumo tipai _____ 115
Apibendrinimas _____ 118

7. Lietuvos energetikos sistemos suvokimo ribos: energetinis saugumas _____ 120
7.1. Energetikos sistema N. Luhmanno sistemų teorijos požiūriu _____ 121
7.2. Nacionalinė energetikos saugumo politika _____ 133
7.3. Viešosios nuomonės poveikis energetikos sistemos ribų konstravimui _____ 136
Apibendrinimas _____ 140

III DALIS. ENERGETINIO SAUGUMO PROBLEMOS _____ 143

8. Energetinio saugumo supratimas Lietuvoje _____ 144
8.1. Energetinis saugumas, strateginis interesas ir visuomenė _____ 144
8.2. Energetinio saugumo ir jo aspektų samprata _____ 146
8.3. Visuomenės ir skirtingų socialinių grupių nuomonė apie energetinį saugumą bei svarbiausi suvokimo skirtumai _____ 148
Apibendrinimas _____ 153

9. Daugiabučių namų renovacija: socialinis ir ekonominis aspektai _____ 155
9.1. Pigių energetinių išteklių ir valstybės prižiūrimos visuomenės laikotarpis: rizikos „kūrimas“ _____ 155
9.1.1. Sovietinė socialinės homogenizacijos politika _____ 156
9.1.2. Planinė ekonomika _____ 156
9.2. Rizikos transformacija rinkos visuomenėje _____ 158
9.2.1. Socialinis susiskaidymas _____ 159

9.2.2. Rinkos ekonomika _____161
Apibendrinimas _____163

10. Branduoliniai diskursai ir visuomenės nuomonė Lietuvoje _____164
10.1. Rizikos politika ir rizikos supratimas _____165
10.2. Branduolinės energetikos diskursai _____167
10.2.1. Branduolinio diskurso kiekybinės charakteristikos _____168
10.2.2. Branduolinę energetiką palaikančiųjų koalicija _____169
10.2.3. Branduolinės energetikos nepalaikančiųjų koalicija _____170
10.2.4. Žiniasklaidos diskurso ir visuomenės nuomonės santykis ____171
10.3. Visuomenės požiūrio į branduolinę energetiką raida _____173
10.4. Visuomenės požiūris į VAE _____175
Apibendrinimas _____177

11. Lietuvos energetinio saugumo politikos poveikis visuomenės socialinei sanglaudai _____179
11.1. Energetinio saugumo politika, visuomenė ir socialinė sanglauda_____180
11.2. Socialinės sanglaudos operacionalizacija ir kintamųjų aprašymas ____183
11.3. Energetinio saugumo politikos poveikio visuomenės socialinei sanglaudai rezultatai_____184
Apibendrinimas _____186

12. Lietuvos energetinio saugumo diskurso formavimas: politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos vaidmuo _____188
12.1. Diskurso samprata: žinių įgalinimo būdai ir jų demaskavimo strategijos189
12.2. Diskursyvaus žinojimo vaidmuo kuriant Lietuvos energetinį saugumą _192
12.2.1. Politinio diskurso ypatumai _____194
12.2.2. Mokslinio diskurso ypatumai _____198
12.2.3. Žiniasklaidos diskurso ypatumai _____201
Apibendrinimas _____204

13. Energetinio saugumo sociologija arba vietoj išvadų _____206

13. Summary: Energy Security Sociology _____215

Dokumentai _____223

Naudota literatūra _____224

PRIEDAI _____237

ĮVADAS

Jau beveik pusę amžiaus socialiniai mokslai plėtoja įvairius rizikos ir jos suvokimo tyrimus. Anot P. Taylor-Gooby ir J. O. Zinno (2006), rizika ir neapibrėžtumas tapo pagrindine socialinių mokslų tema dėl ypač svarių praktinių ir teorinių priežasčių – besikeičianti darbo rinka, didelė ištuokų laisvė, kohabitacija, santuokos partnerių kaita, didelė gyvenimo stilių įvairovė ir t. t. suardė žmonių aiškios ateities perspektyvos suvokimą. Tačiau neapibrėžtumas ir rizika persmelkė ne tik asmenų santykius, bet ir sudėtingų socialinių bei technologinių nacionalinių ir globalinių darinių egzistavimą bei kaitą.

Pirmieji rizikos ir netikrumo tyrimai apėmė tik bandymus kiekybiškai pagal oficialias statistines rizikos analizes aiškinti įvairius būdus, kuriais subjektyvus rizikos visuomenės suvokimas skiriasi nuo objektyviai apskaičiuojamų grėsmių, o vėliau atsirado įvairios sociokultūrinės prieigos, kurios ėmė kreipti vis didesnį dėmesį į netikrumo socialinius kontekstus, tiesiogiai formuojančius žmonių (ne)rizikingos situacijos suvokimą (Renn 2008).

Šioje monografijoje pagrindinį dėmesį skiriame visuomenės energetinio saugumo suvokimui įvairių rizikos sociologijos teorijų požiūriu. Nedetalizuojant energetinio saugumo ir energetikos sistemos veiksnių, kurie apibrėžiami vėliau, saugumizacijos, galima teigti, kad energetinis saugumas gali būti analizuojamas rizikos suvokimo požiūriu. Specialistų, politikų, visuomenės ar tam tikrų jų socialinių grupių energetikos sistemos grėsmių rizikos suvokimas leidžia apibūdinti energetikos grėsmės veiksnius, energetikos grėsmių selektyvumą ar saugumizaciją, kuri savo ruožtu daro poveikį energetikos politikos formavimo veikėjams, tiesiogiai atsakingiems už energetinį saugumą. Sociologiškai analizuoti energetikos sistemą reiškia atskleisti, kaip energetikos sistemą ir energetinį saugumą suvokia bei aiškina ją kuriantys ir nuo jos priklausantys socialiniai veikėjai, kaip šių veikėjų pasirinkimas veikia energetikos sistemą ir energetinį saugumą.

Kitas energetinio saugumo suvokimo tyrimo tikslas yra Lietuvos visuomenė, nes sociologinių teorijų požiūriu analizuojami energetikos grėsmių visuomenės suvokimo duomenys suteikia galimybę daryti apibendrintas išvadas apie visuomenę ir jos socialines grupes. Sociologijos teorijos ne tik leidžia analizuoti įvairių visuomenės gyvenimo sričių procesus ir reiškinius, bet gali padėti tipologizuoti socialinį reiškinį bei visuomenę, kurioje šis reiškinys yra tiriamas. Todėl nors energetinio saugumo situacija Lietuvoje nuolat keičiasi ir monografijoje analizuojami visuomenės nuomonės apklausos duomenys gauti prieš kelerius metus, vis dėlto keliami klausimai apima ne tik besikeičiančią energetinio saugumo suvokimo situaciją, bet ir pačios Lietuvos visuomenės socialinę būklę.

Šia prasme atliktas tyrimas išlieka aktualus, nes visuomenė, jos vertybinės orientacijos ir nuostatos santykinai nekinta ilgus dešimtmečius.

Nors šiuolaikinėje vėlyvosios modernybės visuomenėje, kurią U. Beckas pavadino *rizikos visuomene* (vok. *Risikogezellschaft*) (Beck 1992, vok. leidimas 1986), rizikos siejamos su ypač plačiu galimų pavojų spektru – užsienio intervencijomis, nusikalstamumu, technologinėmis avarijomis ir aplinkos užterštumu ar ekonominėmis nesėkmėmis (Douglas 1985), socialiniuose moksluose energetinis saugumas dažniausiai nagrinėjamas bendresniame aplinkos pavojų, kylančių dėl mokslo ir technologijų plėtros, nenuspėjamumo, neapibrėžtumo ir rizikų tyrimų kontekste (Evans ir kt. 2007).[1] Tiesa, aktualumo prasme energetinio saugumo tema paprastai keliama kaip ekonominė ir technologinė energijos apsirūpinimo problema (Winstone ir kt. 2007) bei siejama su lanksčios ir atsparios energetikos sistemos (angl. *resilient energy system*) galimybe (Brown ir kt. 2003). Žvelgiant socialinių mokslų perspektyvos žvilgsniu, svarbi politologinės, ypač geopolitinės, analizės (valstybių bendradarbiavimo ir sutarimo, politinių interesų atžvilgiu) perspektyva. Sociologinis / antropologinis energetinio saugumo tyrimo aspektas taikomas rečiau, todėl energetinio saugumo sociologija arba energetinio saugumo tyrimai, besiremiantys sociologinėmis rizikos analizės perspektyvomis, nėra dar labai plačiai paplitę. Kita vertus, glaudi sociologinių (racionalaus pasirinkimo, kritinės teorijos, valdysenos, kultūros teorijos ir kt.) ir politologinių tyrimų sąveika šių mokslų tarpusavio ribas padaro labai neapibrėžtas. Anot E. Pundziūtės-Gallois (2015: 16), 1991 m. „Sovietų Sąjungos žlugimas politologams leido suprasti, kokios yra mokslininkų bergždžios pastangos numatyti ateitį, bei paskatino politologiją po truputį pereiti nuo geopolitikos prie sociologijos ir analizuoti patį veikėją – jo diskursą, identitetą ir praktikas“. Mes pridurtume, kad tokie veikėjai yra ne tik tautos, valstybės ir jos atstovai, t. y. politiniai veikėjai, bet ir pilietinės visuomenės bei įvairios socialinės jos grupės. Tai pripažinę aiškiau apibrėšime ir suprasime energetinio saugumo sociologinę dimensiją. Sociologinių perspektyvų taikymas atveria įvairių politikų, šiuo atveju energetikos politikos socialinius kontekstus.

Energetikos sistemos plėtros rizika, neapibrėžtumas ir saugumas – temos, kurių svarbumą lėmė ypač komplikuotas šiuolaikinių visuomenių energetinio apsirūpinimo bei funkcionavimo patikimumo klausimas globalioje energetikos sistemoje (World Energy... 2010). Energetikos sektoriaus plėtra visuomet buvo ne tik viena iš pagrindinių visuomenės vystymosi sąlygų, bet, kaip ir visos be išimties technologijos, viena ypač didelių grėsmių, suponuojančių milžiniškas ir daugiaaspektes (ekonomines, sveikatos,

1 „Nėra sunku nustatyti sudėtingą, bet realų priežastinį ryšį tarp Vakarų transporto bei energetikos politikos ir nepastovios Bangladešo žemdirbystės sėkmės arba dykumų plėtimosi Sub Sacharos regiono zonoje ...“ (Held ir kt. 2002: 412). Lietuvos sociologai pirmiausia energetikos sistemos plėtros ir funkcionavimo rizikas analizuoja aplinkosaugos požiūriu (Ignalinos... 1995; Rinkevičius 2002; Baločkaitė, Rinkevičius 2005; Baločkaitė, Rinkevičius 2009).

ekologines, socialines ir politines) numatomas ir nenumatomas, tikėtas ir netikėtas įvairiopo saugumo problemas. Neatsitiktinai pozityvios ir negatyvios globalizacijos pasekmės akivaizdžiai pasireiškia energetikos sektoriuje tiek apsirūpinant pigiais ir ekologiškais energetikos ištekliais, tiek patiriant žalingas ir net tragiškas energetikos sistemos plėtros ir priklausomybės nuo jos pasekmes (Globalization... 2004; World Energy... 2010).[2]

Viena svarbesnių energetinio saugumo sociologinių platesnių tyrimų stygiaus priežasčių yra energetinio saugumo problemos ryšys su globalizacija arba tarptautiškumu. Šiek tiek tautologiška teigti, kad ekonomikos globalizaciją neišvengiamai lydi energetikos sektoriaus globalizacija, nes ekonomikos sėkmė tiesiogiai priklauso nuo energetikos išteklių optimalios plėtros. Dujų, naftos ir kitų energijos šaltinių gavyba, energijos transportavimo ir verslo infrastruktūra sukuria ne tik naujas ekonomikos plėtros galimybes, bet įvairaus pobūdžio grėsmes ir tragiškas pasekmes, kurioms šiandien išvardyti jau reikėtų ilgo sąrašo.

Šiandien energetinis saugumas egzistuoja platesniame pasaulio kontekste. Augančios tarpusavio priklausomybės pasaulyje energetinis saugumas vis labiau priklauso nuo to, kaip kiekviena šalis sugebės bendradarbiauti viena su kita bilateralinių ir multilateralinių ryšių struktūrose. Anot D. Yergino (2016), „būtent dėl to artimiausiais metais energetinis saugumas bus vienas pagrindinių daugelio šalių užsienio politikos iššūkių, tam tikru aspektu susijusių su „kas jei...“ situacijos numatymu ir nustatymu. Tai savo ruožtu reikalauja kreipti dėmesį į ne tik tai, kas darosi už artimiausio kampo, bet taip pat į ilgo laikotarpio ateities ir praeities perspektyvas, ypač sudėtingos ir globaliai integruotos energetikos sistemos ir joje dalyvaujančių šalių santykių atžvilgiu (Yergin 2016).

Energetinio saugumo sociologinė analizė ypač aktuali tuose regionuose, kuriuose energetinis saugumas ir su juo susijusi energetikos politika tampa svarbia išorinės ir vidinės valstybės politikos dalimi. Nors energetinio saugumo iššūkiai svarbūs daugumai pasaulio valstybių, tokių tyrimų aktualumas ypač akivaizdus Vidurio ir Rytų Europoje dėl savitos šio regiono politinės istorijos.[3] Po Antrojo pasaulinio karo Vidurio ir Rytų Europoje dominuojant Sovietų Sąjungai, sukurta nuo jos energetikos išteklių priklausoma energijos tiekimo sistema, todėl šiuo metu Rytų ir Vidurio Europos energetinis saugumas išlieka priklausomas nuo Rusijos energetikos sistemos ir jos energetikos kompanijų

2 Pavyzdžiui, dėl politinių priežasčių 1973 m. naftos ir 1979 m. energetikos krizės sukėlė ekonominę išsivysčiusių valstybių krizę, o 2006 m. „British Petroleum“ ir 2016 m. „Shell“ kompanijų povandeninis naftos išsiliejimas – ekologinę katastrofą.

3 Nacionalinėje energetinės nepriklausomybės strategijoje (2012) teigiama: „Lietuva, kaip ir dauguma kitų Europos valstybių, susiduria su esminiais iššūkiais trijose srityse: energijos tiekimo saugumo, energetikos sektoriaus konkurencingumo ir energetikos sektoriaus darnios plėtros. Tokią Lietuvos padėtį nulėmė tiek istorinės ir politinės aplinkybės, tiek turimi riboti vidiniai energijos ištekliai.“

priklausomybės nuo Rusijos geopolitinių tikslų. Anot D. Kennedy (2010), sociologai, gyvenantys pokomunistinėse visuomenėse, neišvengiamai yra įtraukti į specifines pokomunistinių visuomenių problemas. Pokomunistinių valstybių pastarųjų dešimtmečių energetinio saugumo patyrimas labai akivaizdžiai suaktualina ne tik politologinę, bet ir sociologinę energetinio saugumo tyrimo problematiką. Neatsitiktinai visos pokomunistinės valstybės yra priverstos spręsti priklausomybės nuo Rusijos energetikos tiekimo klausimą. Šios problemos iš dalies ir nulėmė monografijos pavadinimą.

Svarbu ir tai, kad energetinis saugumas ir su juo susijusios grėsmių rizikos tapo ne tik technologijos ir gamtos, bet ir socialinių mokslų tyrinėjimo objektu. Prieš 30 metų U. Beckas teigė, kad moderniosios visuomenės mokslo ir technologijų raidos sąlygotos rizikos yra nepripažinta ir vis dar neišplėtota gamtos ir socialinių mokslų, kasdieninio mąstymo ir ekspertų racionalumo, interesų ir faktų simbiozė (1992: 28, vok. leidimas 1986). Šiandien jau niekas nekvestionuoja socialinių mokslų svarbos tiriant technogenines rizikas. Paminėtos gamtos ir socialinių mokslų priešybės negali būti sprendžiamos pripažįstant tik vieną arba kitą ir būti viena nuo kitos izoliuotos dėl savo specifiškumo, taip pat negali būti plėtojamos ar sumenkinamos dėl skirtingų racionalumo standartų.[4]

Visuomenės modernizacijos generuojamos gamtos mokslų ir technologijų pasiekimų rizikos tapo socialinių mokslų tyrimo objektu, nes technologinės (pvz., energetinės) plėtros saugumas nemažiau, jei ne daugiau, lyginant su technologijomis, priklauso nuo socialinių veiksnių.[5] Galimų pavojų rizikos tyrimai socialiniuose / kultūros moksluose šiandien yra ypač plati ir įvairių teorinių prieigų analizuojama sritis (Wilkinson 2001).

Veikiausiai energetinio saugumo sociologinį tyrimą reikėtų laikyti platesnės rizikos sociologijos bei tarpdisciplininių rizikos tyrinėjimų dalimi[6] (Lupton 1999). Šioje monografijoje energetinį saugumą sociologiškai analizuojame įvairių *rizikos sociologijos teorijų*, kurios taikomos ir kitų visuomenės gyvenimo sričių rizikoms analizuoti, požiūriu. Energetinio saugumo sociologinę analizę vertėtų laikyti santykinai atskira sociologijos šaka, kuri nuo kitų sociologiškai analizuojamų saugumo temų (pvz., genetiškai modifikuotų

4 Lietuvoje įvairius rizikos sociologijos aspektus yra nagrinėję L. Rinkevičius 2002; R. Baločkaitė, L. Rinkevičius 2005; A. Rimaitė, L. Rinkevičius 2008; R. Baločkaitė, L. Rinkevičius 2009; A. Balžekienė, E. Butkevičienė, L. Rinkevičius, V. Gaidys 2009; A. Balžekienė 2009.

5 Klasikinis pavyzdys – automobilių avarijos, jų skaičius ir tragiškos pasekmės pirmiausia priklauso nuo vairuotojų nuostatų ir elgesio – rūpinimosi geresniais stabdžiais, lėtesnio ir atsargesnio vairavimo, diržų užsisegimo ir t. t., o ne tik nuo automobilio ir kelių techninės būklės (Adams 2001).

6 Rizikos sociologija jau tapo svarbia šiuolaikinės sociologijos dalimi. Sociologų inicijuotos tarptautinės rizikos tyrimo tinklaveikos Europos sociologijos asociacijoje (ESA) (Research Network 22, RN22) ir Tarptautinėje sociologijos asociacijoje (ISA) (Thematic Group 04, TG04). Sociologijai artimi rizikos tyrimams skirti tarpdisciplininiai žurnalai: *Journal of Risk Research* (Routledge), *Risk Analysis: An International Journal* (Rizikos tyrimų draugijos žurnalas, JAV), *Journal of Risk and Uncertainty* (SpringerLink), *Risk Decision and Policy* (Cambridge University Press) ir kt.

organizmų, naujos žmogaus genetikos ir t. t.) skiriasi ne tiek teorinių prieigų išskirtinumu, kiek pačia tematika, reikalaujančia adaptuoti taikomas rizikos teorijas specifinių duomenų analizei. O atskiros energetinio saugumo sociologijos reikalingumas ir plėtra galėtų remtis šios problematikos ypač dideliu aktualumu.

Kaip minėta, Lietuvai, kaip ir visam posocialistinių šalių regionui, energetinis saugumas aktualus dėl to, kad didelė energetikos išteklių dalis vis dar gaunama iš bendros su Rusija energetinio tiekimo infrastruktūros. Galima sakyti, kad panašiai kaip JAV po rugsėjo 11 d.[7] sunerimo dėl teroristų galimų energetikos sistemos taikinių, taip ir Rytų Europoje dėl Rusijos veiksmų, nukreiptų į artimiausius kaimynus, energetinio saugumo problema tampa ypač aktuali.

Analizuojant tyrimo metu gautus duomenis labai svarbu turėti mintyje ir bendrą politinį bei energetinio saugumo kontekstą, todėl pateikiame informaciją apie tiriamo laikotarpio politinę situaciją. Energetinio saugumo suvokimo tyrimas atliktas 2013–2014 metais, tad visuomenės nuomonės duomenys buvo gauti prieš Rusijos įvykdytą Krymo okupaciją (pirma apklausa vyko 2013 m. birželį) ir po jos 2014 m. kovą (antra apklausa vyko 2014 m. birželį). Tuo metu dar nebuvo pastatytas suskystintųjų dujų terminalas „Independence“, nutiesta elektros jungtis su Švedija. Manome, kad Krymo okupacija ir su energetika susiję projektai darė įtaką Lietuvos visuomenės nuomonei apie energetinį saugumą.

2012–2016 m. Seime dominavo Socialdemokratų partijos koalicija su Darbo partija, partija „Tvarka ir teisingumas“ ir Lietuvos lenkų rinkimų akcija. 2014 m. rugpjūtį iš koalicijos pasitraukė Lietuvos lenkų rinkimų akcija. Nuo 2012 m. gruodžio 13 d. iki 2014 m. rugpjūčio 25 d. Lietuvos energetikos ministru buvo tos akcijos atstovas Jaroslavas Neverovičius. Šios datos svarbios interpretuojant tyrimų duomenis.

Pirmuose monografijos skyriuose nagrinėjama rizikos samprata socialiniuose moksluose ir energetinio saugumo samprata, suformuluojamas energetinio saugumo sociologijos objektas, sociologinės ir antropologinės rizikos teorijos bei jų taikymo galimybės energetinio saugumo tyrimui, apklausų duomenims analizuoti taikomos *racionalaus pasirinkimo, refleksyviosios modernizacijos, sistemų teorijos, postmodernios perspektyvos, kultūros teorijos prieiga, rizikos valdysenos teorija.*

---

7 Anot JAV energetinį saugumą tiriančių mokslininkų, „negalime nerūpestingai žvelgti į JAV energetikos sistemos grėsmes. Pavojingas energetinės infrastruktūros bruožas – elektros skirstymo tinklai, dujų transportavimo ir saugojimo įranga ar elektrinės – teroristams gali suteikti progų padaryti milžiniškų nuostolių ekonomikai, žmonių sveikatai ir saugumui. Šiandien esamo saugumo lygio ir jau pažeidžiamos energetikos infrastruktūros derinys energetinį saugumą padaro svarbiausiu nacionalinės ir valstybės politikos prioritetu. Energetikos ištekliai yra didėjančiai sudėtingi, susipynę ir pažeidžiami. Energetikos sistemos įvairūs savininkai ir operatoriai bei federaliniai, valstybės ir vietiniai politikos kūrėjai, kurie prižiūri visą energetikos sistemą, iš esmės yra prastai pasiruošę dideliems teroristų išpuoliams, nors šiuo metu geriau, nei buvo pasiruošę iki 2001 rugsėjo 11 d.“ (Brown ir kt. 2003).

Remiantis empiriniais duomenims, nagrinėjamos šios temos[8]: *Lietuvos visuomenės požiūris į energetinį saugumą, visuomenės požiūris į energetinio saugumo politiką: socialinio teisingumo aspektas, visuomenės pilietinis dalyvavimas ir jos informuotumas apie energetikos politiką, visuomenės energetinio saugumo suvokimas ir politinės orientacijos, energetikos sistemos pasekmių visuomenei vertinimas, visuomenės nuomonė apie atominę elektrinę ir skalūninių dujų gavybą, žiniasklaidos diskurso analizė vaizduojant AE energetines grėsmes, visuomenės interesas ir skalūninės dujos, rinkos visuomenė: rizikos transformacija, daugiabučių renovacija ir centralizuoto šildymo sistemos atvejis Lietuvoje, objektyvistinis rizikos kūrimo dėmuo: rizika kaip organizacijų ir institucijų kūrybos pasekmė.*

8 Monografijoje panaudoti dviejų reprezentatyvių apklausų, kurias atliko viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Vilmorus“, visuomenės nuomonės apklausos duomenys. 2013 m. respondentų skaičius: N = 2 002; 2014 m. apklausa pakartota sumažinus klausimų ir respondentų skaičių: N = 1 002. Tiriamoji visuma: 18 metų ir vyresni Lietuvos gyventojai; apklausos būdas: anketavimas respondento namuose, naudojant iš anksto parengtus klausimynus, kurios pateikę klausėjai gavo respondentų atsakymus. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybinė atranka. Respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Rezultatai atspindi visos Lietuvos gyventojų nuomonę bei pasiskirstymą pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietą, išsimokslinimą, perkamąją galią. Apklausos rezultatų paklaida iki 3 proc. (tikimybė ne mažiau nei 97 proc.).

I DALIS

ENERGETINIO SAUGUMO SOCIOLOGIJOS KONTŪRAI

1. RIZIKOS SAMPRATA SOCIALINIUOSE MOKSLUOSE

Rizikos idėja paskutiniais dešimtmečiais sulaukė išskirtinio socialinių mokslų atstovų dėmesio dėl dviejų priežasčių: pirma, sudėtingėjančių technologijų ir jų taikymo nelauktų bei sunkiai išvengiamų padarinių; antra, rizika ir netikrumas tapo ne tik technologinėmis, bet ir sociopolitinėmis problemomis (Taylor-Gooby, Zinn 2006: 2–3). Inicijuojama daugybė tyrimų apie visuomenės modernizacijos pagrindus bei įvairių technologinių ir socialinių procesų, susijusių su netikrumu ir rizika, valdymą.[9] Anot Taylor-Gooby ir Zinno (2006), susidomėjimas rizika ir netikrumu turi labai aiškias praktines ir teorines prielaidas. Praktinės susijusios su ypač prieštaringu ir sudėtingėjančiu vėlyvosios modernybės socialiniu gyvenimu.[10] Viena vertus, didėja šeimų ir užimtumo nestabilumas, todėl tampa ne tokia aiški ir numatoma asmens gyvenimo trajektorija. Kita vertus, tam tikri gyvenimo aspektai pasidaro saugesni – ilgėja vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, gerėja gyvenimo standartai, galimybės bendrauti, keliauti ir susipažinti su kitomis kultūromis. O rizikos ir netikrumo tyrimo teorinės susidomėjimo prielaidos susijusios su pačių socialinių mokslų, kurie siekia nustatyti ir modeliuoti vėlyvosios modernybės visuomenių socialinius pokyčius, plėtra ir galimybėmis. Kita vertus, iki XX a. paskutinio dešimtmečio pradžios sociologiniai rizikos tyrimai buvo labiau įvairių sąvokų ir empirinių duomenų rinkinys nei kokia nors bendra teorinė prieiga (Zinn 2004). Šiandieninės gausėjančios ir įvairios diskusijos apie riziką Vakarų visuomenių viešojoje erdvėje tiesiogiai yra susijusios ne tiek su technologijų sudėtingumu ir nelauktomis pasekmėmis, kiek su padidėjusiu visuotiniu ir drauge įvairios kilmės selektyviu nerimu (Furedi 1997, cituota pagal Wilkinson 2001). Kiekviena rizika įgyja tam tikrą socialinę svarbą tik keldama didesnį ar mažesnį visuomenės ar tam tikrų socialinių jos grupių nerimą, kuris savo ruožtu lemia visuomenės bei jos grupių selektyvų suvokimą ir elgesį. Kadangi vėlyvosios modernybės visuomenėse rizikos suvokimas persmelkia daugelį visuomenės gyvenimo sričių, rizika tampa viena pagrindinių socialinių mokslų temų (Taylor-Gooby, Zinn 2006).

---

9 Europos sociologijos asociacija 2013 m. organizavo konferenciją rizikos problemai (žr. ESA 11th Conference: Crisis, Critique and Change 28–31 August, 2013, Torino), *http://www.esa11thconference.eu/skins/default/static/ESA_2013_Abstract_Book.pdf*.

10 Vėlyvosios modernybės sąvoka vartojama tipologiškai apibūdinant vakarietiškas XX a. antros pusės industrines visuomenes, kuriose vyko ekonominiai, politiniai, socialiniai ir kultūriniai pokyčiai, šiandien leidžiantys kalbėti apie savitą modernios visuomenės tipą – refleksyviąją modernybę, rizikos visuomenę, pomaterialistinę visuomenę, poindustrinę visuomenę, takiąją modernybę ir t. t.

1.1. Rizikos sąvokos reikšmė

Lietuvių kalboje, panašiai kaip ir anglų (Oxford... 1992), *rizika*, *grėsmė* (angl. *hazard*) ir *pavojus* (angl. *danger*) dažniausiai yra laikomi sinonimais (Lyberis 2002). Dabartinės lietuvių kalbos žodyne *rizika*[11] apibrėžiama kaip galimas pavojus arba galimas nepasisekimas (DLKŽ 1993: 663). Įvairiuose svarstymuose *rizikos* sąvokai paprastai priskiriama neigiama prasmė (Brunschot Van 2009), kuri veikiausiai dažniau akcentuojama dėl to, kad rizikingas pasirinkimas pirmiausia susijęs su didesniu ar mažesniu netikrumu ir galimu nuostoliu (Rejda 2008). Žmonės, pasirinkdami veikti, dažniausiai siekia kiek įmanoma išvengti netikrumo ir numatyti pasirinkimo sėkmę.[12] Netikrumas sukuria *pasirinkimo subjektyvaus tikėtinumo* situaciją, kurioje žmonės ne visuomet jaučiasi patogiai. Tačiau rizika turi ir teigiamą aspektą, nes tam tikrose visuomenės gyvenimo srityse rizikingas pasirinkimas gali reikšti naujovių diegimą ir teigiamus pokyčius. Galima teigti, kad žmonės, priimdami sprendimus, labai dažnai patenka į *subjektyvaus tikėtinumo* situaciją, kurioje, remdamiesi patirtimi ir informacija, svarsto pasirinkimo tikėtiną naudą. Abu rizikos aspektai suaktualinami ankstyvosios moderniosios industrinės visuomenės atsiradimo metu, kaivisuomenė ima vis labiau orientuotis ne į praeitį, o į ateitį ir siekia keisti tradicinę, pirmiausia ekonominę, valstybės tvarką (Giddens 1999).

Anot A. Giddenso (1999), rizikos samprata neatskiriama nuo tikimybės (angl. *probability*) ir netikrumo (angl. *uncertainty*) sąvokų. Neverta kalbėti apie riziką, jei rezultatas žinomas visu šimtu procentų, ir mokslininkas priduria, kad rizika nėra tas pats kas *grėsmė* (angl. *hazard*) ar *pavojus* (angl. *danger*). Rizika tik nurodo galimą grėsmę, kuri įvertinama ateities galimumo požiūriu, o situacijos netikrumą apibūdina įvykio tikimybė (Giddens 1999). Netikrumas gali būti apibūdintas kaip potencialus, nenumatomas ir nekontroliuojamas rezultatas, todėl rizika yra veiksmo tam tikromis netikrumo sąlygomis tam tikros pasekmės. *Rizika* šiuo atveju yra apibrėžiama kaip tam tikra grėsmingo ir nepageidautino bei potencialią žalą sukeliančio įvykio tikimybė.

11 Pati rizikos termino kilmė aiškinama prieštaringai (Taylor-Gooby ir Zinn, 2006: 3–4). Anot Wharton (1992), rizika kildinama iš arabiško žodžio *risq* reikšmės – tai, *iš ko gaunama nauda*. Kiti reikšmę kildina iš lotyniško žodžio *resecum* – tai, *kas kerta*, o iš čia *stati uola* arba *rifai* (Rey, 1992: 1813). Manoma, kad iš šios lotyniškos reikšmės galėjo išsirutulioti prekiavimo neištirtose vandenyse žalos galimybės reikšmė (Giddens, 1999; Ewald, 2002) arba į ankstyvųjų prekybos amžių didžiųjų jūros kelionių baigties netikrumo (Taylor-Gooby irZinn, 2006: 3–4; Rey, 1992: 1813). Prancūzų lingvistas Guiraud žodį *rizika* buvo linkęs sieti su galų-romėnų *rixicare*, kuris turi *ginčo* ir *pasipriešinimo*, o vėliau įgijo ir *pavojaus* reikšmę. Daugiau apie rizikos žodžio reikšmę žr. literatūros apžvalgą (Taylor-Gooby, Zinn, 2006; Renn, 2008).

12 Tiesa, netikrumas ir rizikingas elgesys tam tikrais atvejais gali būti suvokiamas ir kaip privalumas. Sociologijoje analizuojamas elgesys, kai asmenys intencionaliai siekia balansuoti ties pavojaus riba ar rizikuoja patirti traumą. Sociologijoje toks elgesys apibūdinamas kaip balansuojantis ant normatyviškai leidžiamo elgesio ribų (angl. *edgework*). Ekstremalus sportas ar pramogos yra tokio rizikingo elgesio pavyzdžiai.

Moderniųjų socialinių mokslų diskurse, siekiant tam tikrų analitinių tikslų, rizikos sąvoka atskiriama nuo grėsmės ir pavojaus reikšmių (Fox 1999: 16). Galima sakyti, kad kiekviena sociologinė perspektyva rizikos, grėsmės ir pavojaus sąvokas diferencijuoja, atsižvelgdama į analitinius tikslus ir teorines konstrukcijas, todėl, sociologiškai žvelgiant, vargu ar galima kalbėti apie vienareikšmius rizikos, grėsmės ir pavojaus sąvokų apibrėžimus. Įvairiuose teoriniuose socialinių mokslų kontekstuose (Taylor-Gooby 2002; Rohrmann 2008: 2) rizikos sąvoka dažniausiai pristatoma kaip nepageidaujamų ir nelaimingų įvykių *pavojus* (angl. *danger*), o ne tik kaip kokio nors atsitikimo potencialių padarinių *netikrumas*. Todėl rizika gali būti apibrėžta kaip fizinės, socialinės ar finansinės žalos / nuostolio / praradimo galimybė dėl *grėsmių* (angl. *hazards*), iškilusių tam tikru laiko metu. *Grėsmė* nurodo situaciją, įvykį ar medžiagišką tikrovę (angl. *substance*), kuri žmonėms, gamtai ar žmonių sukurtoms infrastruktūroms gali būti *grėsminga* (angl. *harmful*). Todėl dauguma socialinių mokslų teoretikų, anot B. Rohrmanno (2008: 2), sąvoką vartoja fizinei arba objektyviai realybei apibūdinti, o rizika yra tam tikras spėjimas apie galimas objektyvios realybės grėsmių implikacijas gamtai, žmonėms ar jų turtui. Arba, anot G. Wellso (1996: 1), *grėsmė* (angl. *hazard*) yra sąlygų ir veiksnių komplekso, kuris potencialiai sąlygoja *žalą* (*angl*. *harm*), apibūdinimas. Pats rizikos suvokimas neišvengiamai suponuoja būtinybę aiškiau apibrėžti ir kontroliuoti žmogaus ateities veiklos padarinius.

Gamtos moksluose rizika dažnai apibrėžiama kaip kiekybiškai įvertinama nuostolio tikimybė. Gamtos ir technologijų mokslai rizikas, kaip ateities galimybes, interpretuoja kaip *fizinę, t. y. objektyvią*, pavojingų technologijų savybę. „Gamtos moksluose geros teorijos rodiklis yra jos gebėjimas numatyti tai, ką nepriklausomai nuo stebėtojo galima išmatuoti“ (Adams 2001: 27). Gamtos ir technologijų mokslai siekia rizikų tikimybę apskaičiuoti matematiškai, ir, turint mintyje, kad šie mokslai susiję su nestrateginėmis situacijomis, kai veikiama prieš gamtą ar veikėjus, kurie elgiasi kaip gamta, rizikos ir netikrumo situacijos tikimybės apskaičiuojamos atmetant subjektyvų pasirinkimą ir įvertinant objektyvių veiksnių galimas konsteliacijas.[13] Todėl gamtos mokslų atstovai ir technologai ekspertai buvo ir dažnai yra laikomi tais, kurie gali objektyviai įvertinti situaciją, apskaičiuoti galimą riziką ir būsimą žalą.

Pirminiuose moksliniuose svarstymuose apie rizikas, nors faktai ir akivaizdūs, kad gamtos ar fizinių mokslų atstovai yra veikiami įvairių euristinių nuostatų ir šališkumo, tikėjimas objektyviu ir aukštesnės kokybės moksliniu pažinimu, leidžiančiu priimti optimalius sprendimus, jei tik politikos, vertybiniai ir ideologiniai veiksniai bus ignoruojami, buvo ypač ryškus (Wynne 1982). Toks požiūris į technologus ekspertus tiesiogiai kilo

13 Objektyvios rizikos analizės pavyzdžiu galėtų būti VDU Energetinio saugumo tyrimo centro analizuojami Lietuvos energetikos sistemos plėtros scenarijai, kai, remiantis energijos gavybos, gamybos, transportavimo sistemų duomenimis, prognozuojamos energetinio saugumo arba savarankiškumo kiekybinės išraiškos.

dar iš ankstyvosios moderniosios visuomenės pasitikėjimo objektyvumu ir nešališkumu mokslo, kylančio iš Švietimo epochos projekto, kuriuo pastaruoju metu suabejota arba, aštriau sakant, kuris smarkiai kritikuojamas.

Gamtos ir technikos mokslų sukurtos tikrovės plintančios įvairaus pobūdžio rizikos ir ekologinės katastrofos sumažino žmonių pasitikėjimą šiuolaikiniais mokslo projektais, pramone, valdžia ir ekspertais (Giddens 1991). Technologijų plėtra sukėlė radikalų modernizacijos procesų susipriešinimą pačioje Vakarų visuomenių refleksyviosios modernybės šerdyje (Beck 1992; Kerr 2000). Globalaus kapitalizmo rinkos ir industrijos plėtros sukurtos rizikos lėmė administracinių, profesinių ir ekspertinių kategorijų bei autoritetų griūtį, visuomenės skepticizmo stiprėjimą ir naujųjų socialinių judėjimų, nukreiptų prieš specialistų diktatą, prasiveržimą. Neatsitiktinai U. Beckas, A. Giddensas, Z. Baumanas ir kiti sociologai pripažįsta, kad *rizika* ir *ambivalentiškumas* tampa esminėmis XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios vėlyvosios modernybės sociologijos sąvokomis, kuriomis konstruojamas šiuolaikinių visuomenių tyrimas. Galime sakyti, kad rizikos sąvoka yra panaši į dar R. Nisbeto (2000, angl. 1966) aptartas universalias *bendruomenės, autoriteto, statuso, šventenybės ir susvetimėjimo* sociologijos idėjas.[14] Vėlyvosios modernybės sociologijos diskurse rizikos sąvoka išreiškia visuomenės organizavimo principą ar net esminį socialinio patyrimo komponentą bei labai svarbią asmenybės tapatybės ašį, todėl sociologijoje jau įprasta rizikos aiškinimo prieigas naudoti ne tik atskleidžiant vėlyvosios modernybės socialinio gyvenimo pobūdį, bet ir formuluojant pačios sociologijos uždavinius (Wilkinson 2005).

Anot O. Renno (2008), visoms rizikos sąvokoms būdingas bendras bruožas – jos skiria potencialų ir pasirinktą (realų) veiksmą. Toks atskyrimas susijęs su tikslingos veiklos (pasirinkimo) tam tikrų pasekmių suvokimo tikimybe. Visi socialiniai mokslai remiasi prielaida, kad žmogaus elgesys grindžiamas veiksnumu (angl. *agency*), t. y. pripažįstama, kad elgesys turi galią keisti tikrovę, todėl visi žmonės gali rinktis, kaip jiems pasielgti. *Veiksnumas* suponuoja sampratą, kad žmonių elgesį galima aiškinti kaip elgesį, kuris *strategiškai sujungia sprendimus su rezultatais*, t. y. žmonės veikia tikslingai. Galėdami rinktis, žmonės renkasi tai, kas dera su jų siekiamais tikslais. Pasirinkdami jie svarsto ir pasveria galimybes bei rizikas, kurios susijusios su kiekvienu pasirinkimu ir potencialiai turi teigiamų arba neigiamų pasekmių. Svarstymai apie rizikas žmonėms padeda pasirinkti

14 Anot R. Nisbeto (2000), universalios sociologijos sąvokos pasižymi tam tikromis savybėmis – jos turi būti visuotinės, turėti tęstinumą specifinėje disciplinoje ir aiškią reikšmę. K. Zachmannas (2014: 6) teigia, kad, „jau iki modernių visuomenių atstovai įvairiais būdais patyrė neapibrėžtumą, nes jų kasdieninės veiklos sėkmė buvo ypač pažeidžiama didelės įvairovės nelaukiamų ar nepakeičiamų įvykių, tokių kaip ankstyva mirtis, badas, gamtos nelaimės, karai, epidemijos, smurtinė politika ir t. t. Dažniausiai religinių ir maginių tikėjimų sistemos, kaip ir pranašavimo praktikos, teikė įvairius metodus, kad būtų galima susitvarkyti su šiais neapibrėžtumais. Tikėjimas Dievo išmintimi žmonėms padėjo neapibrėžtumą priimti kaip jų likimą arba taip pat gerai susitvarkyti, kolektyviškai praktikuojant maginius ritualus“. Taigi galima sakyti, kad *rizika* vienaip ar kitaip buvo suvokiama visais žmonijos raidos etapais.

alternatyvas, kurios bent jau galėtų teikti minimalią naudą, lyginant su kitais prieinamais pasirinkimais. Kaip tik tai ir sukelia socialinių mokslų interesą tirti rizikas, nes pasirinkimas priklauso nuo to, ar suvokiama, kaip suvokiama ir kas suvokia riziką bei apskritai kaip pasirinkimas susijęs su tuo, kam veikėjai teikia pirmenybę, ir tą sąlygojančiais socialiniais veiksniais. Anot M. Deano (1999: 131), rizikos kritika yra tirti skirtingus rizikos apskaičiavimo būdus bei dorovines ir politines technologijas, kuriomis šie apskaičiavimai yra atliekami.

Pripažįstant, kad esama nenumatytų žmonių veiksmų rezultatų (t. y. tam tikros įvykių tikimybės), moderniaisiais laikais rizikos sąvoka ima reikšti tai, kad nepalanki ar nepageidaujama tikrovės būklė kyla dėl pačių žmonių veiklos ir dėl tos veiklos pasekmių įsivaizdavimo. Kitaip tariant, žmogus yra veiksmo ir pasekmės ryšio priežastis, o tai reiškia, kad tiek veiksmai, tiek pasekmės gali būti keičiamos atsižvelgiant į pasirinkimą ir jo suvokimo baigtį.

1.2. Rizika vėlyvosios modernybės visuomenėje

Rizika užima pagrindinį vaidmenį daugelyje šiuolaikinių teorijų apie moderniąsias ir postmoderniąsias visuomenes (Renn 2008). Vieną originaliausių ir tarpusavyje panašių rizikos sociologinių interpretacijų yra pasiūlę U. Beckas ir A. Giddensas (Lash, Wynne 1992). Anot šių autorių, aiškiai artikuliuotas rizikos suvokimas susiformuoja tik į ateitį orientuotoje visuomenėje. Aiškios ir nuo žmogaus veiksmų priklausomos rizikos suvokimo nerasime ikiindustrinėse visuomenėse. Rizikos sampratos atsiradimas atspindi visuomenę, kuri aktyviai siekia nutraukti ryšius su praeitimi ir, anot A. Giddenso (1991: 109–115), yra esminė moderniosios industrinės civilizacijos charakteristika. U. Beckas (1992: 34) teigia, kad praeitis vėlyvosios modernybės arba rizikos visuomenėje praranda galią determinuoti dabartį.[15]

Neatsitiktinai U. Beckas savo garsiąją knygą apie refleksyviąją visuomenę pavadino *Rizikos visuomene*. Šioje knygoje jis mini kelis svarbius dalykus:

15 Įdomu sugretinti tokį požiūrį su garsiąja Marcuso Fabiaus Quintiliano (apie 35–apie 100 m.) sentencija: „Žmonės, nežinantys istorijos, visada lieka vaikais“ (lot. *homines historiam ignari semper sunt pueri*). Galima teigti, kad U. Becko ir M. F. Quintiliano teiginiuose užkoduotos tipologiškai skirtingos (tradicinė ir modernioji) visuomenės. Vis dėlto kiek, politologiškai analizuojant galimas energetikos saugumo rizikas, reikėtų remtis praeities faktais, o kiek planuoti ateities įvykių rizikas remiantis ateities prognozėmis? Klausimas, į kurį neįmanoma vienareikšmiškai atsakyti, bet veikiausiai galima modeliuoti didesnę ar mažesnę riziką, kuri priklausytų nuo prielaidų ir pasirinktų prioritetų. Tarkime, „Mažeikių naftos“ pardavimas lenkams rėmėsi mažesnės energetinės priklausomybės nuo Rusijos prioritetu, grindžiamu skaudžia praeitimi, susijusia su valstybės ir tautos išlikimu. Turint mintyje, kad, anot prognozių, 2030 m. dominuojantys naftos ir dujų eksportuotojai bus Rusija, Afrika ir Viduriniai Rytai, „Mažeikių naftos“ ekonominis prioritetas, atsiremiantis į stabilų įmonės aprūpinimą nafta, suponuotų galimą įmonės pardavimą rusams. Tačiau toks prioritetas sąlygotų didesnę energetinę priklausomybę nuo Rusijos. „Nord Stream“ taip pat aiškiai įkūnija ambivalentišką situaciją, susijusią su ateities dujų eksportuotojų prognozėmis ir Europos priklausomybe nuo Rusijos.

- Žmonių veikloje egzistuoja nepageidaujamos ir paprastai nenumatytos kolektyvinių sprendimų neigiamos pasekmės, dažnai nusveriančios tikslingai siekiamas pozityvias pasekmes arba mažų mažiausiai gresiančios jas nusverti. Tai ypač akivaizdu žvelgiant į didelių apimčių technologinius ir pramoninius procesus. Todėl kolektyvinis veiksmas negali būti įteisintas vien tik pozityviomis intencijomis ir technologiniais pažadais, bet vis labiau turi remtis adekvataus rizikos valdymo instituciniu draudimu.
- Kapitalą kaip pagrindinį kapitalistinės ekspansijos išteklių pakeitė rizika. Skleidžiant rizikas didesnėje populiacijoje ir eksternalizuojant nenumatytas gamybos pasekmes trečiosiose šalyse gali būti didinama privataus kapitalo nauda konkurencinės rinkos sąlygomis.
- Rizikos priimtimumas labiau remiasi paskirstymo teisingumo suvokimu nei rizikos dydžio suvokimu.
- Pramonės ir vyriausybės organizacijos išplėtojo rizikos valdymo uždavinių planavimo rutinas, tačiau šių rutinų rezultatas siekia sumenkinti atsakomybę ir atskaitomybę.
- Rizikos technologiniai įvertinimai (besiremiantys tikimybės ir svarbumo derinimo samprata) sukuria strategijas, kurios pateisina ambivalentiškų rizikų kūrimą ir gundo žmones susitaikyti su gyvenimo ir išlikimo grėsmėmis (Beck 1992: 34).

Modernusis kapitalizmas įsitvirtina ateityje, apskaičiuodamas būsimą naudą ir praradimus, o tuo pat metu ne tik įtvirtina riziką kaip neatskiriamą jų savybę, bet ir siekia apsidrausti. Rizikos idėja visuomet buvo įtraukta į pačią modernybę. Kadangi rizikos modeliavimas – būdas reguliuoti ateitį, ją normalizuojant ir dominuojant, todėl A. Giddensas teigia, kad tik modernioje visuomenėje rizika tampa neatskiriama visuomenės gyvenimo dalimi. Rizikos suvokimas modernioje industrinėje visuomenėje atsiranda greta įsitikinimo, kad žmonės racionalia veikla gali kontroliuoti savo ateitį. Vis dėlto vėlyvosios modernybės rizikos samprata įgyja naują ir ypatingą svarbą. Anot U. Becko,

<...> *perėjimas iš industrinės į rizikos modernybę vyksta neplanuotai, nenumatomai, nenumaldomai kartu veikiant ir modernizacijai bei tampa autonomišku modernybės nematomos pusės poveikiu. Galima beveik teigti, kad tokia rizikos visuomenės būklė yra sukuriama, nes moderniosios visuomenės tiesos (konsensusas dėl progreso, atsiribojimas nuo ekologinių pasekmių ir žalos) dominuoja žmonių ir institucijų mąstyme bei elgesyje. Rizikos visuomenė nėra pasirinkimas, kurį būtų galima priimti ar atmesti kokiais nors politiniais svarstymais. Ji kyla automatiškai, veikiant autonomiškiems modernizacijos procesams, kurie yra kurti ir akli pasekmėms bei pavojams. Viską apimančiai ir nepastebimai tai produkuoja grėsmes, kurios neigia, tiesą sakant, panaikina industrinės visuomenės pagrindus* (cit. iš Elliott 2002: 296).

Branduolinių, cheminių ir genetinių technologijų amžius sugriauna rizikos apskaičiavimą, kurį moderniosios visuomenės plėtojo susiedamos su pažanga. Šia prasme

įvairaus pobūdžio finansinio draudimo plėtra kaip tam tikra saugumo garantija nuo industrijos produkuojamų pavojų ir žalos buvo esminis veiksnys šiai pažangai palaikyti. Tačiau rizikos prigimties kitimas globalizacijos amžiuje visapusiškai sugriauna rizikos draudimo apskaičiavimą, taip pat ir gerovės valstybės garantijas. Nei individai, nei kolektyvai jau nežino ir nesupranta rizikų (ekologinės, ekonominės, politinės, socialinės ir t. t.) apimties, ką jau kalbėti apie tai, kad neįmanoma tiksliai apskaičiuoti rizikų tikimybės, kompensacijų ir atskaitomybės – nepageidaujamų ir dažnai nenumatomų kolektyvinių sprendimų neigiamų pasekmių. Pirmiausia tai taikytina kalbant apie makrolygmens arba didelių apimčių technologijas ir industrinius procesus, nusveriančius siekiamas pozityvias pasekmes arba mažų mažiausiai gresiančius jas nusverti.

Bet koks rizikos suvokimas, sukeliantis visuomenės nerimą, daro įtaką ir valstybės politiniam gyvenimui, todėl energetinio saugumo tema, kuriai yra ypač jautri visuomenės nuomonė, negali nepaveikti energetikos politikos ir energetinio saugumo plėtros ir šios srities rizikos valdymo institucinės priežiūros. Visuomenės nerimas, kylantis dėl energetinio saugumo, kuris pirmiausia suvokiamas kaip energetikos išteklių kaina, užgriūnanti vartotojų pečius, tampa įvairių partijų ir išorės politinių veikėjų manipuliacijos priemone. Todėl ypač svarbu suvokti ir pripažinti ne tik vėlyvosios modernybės rizikų neapibrėžtumą, bet ir visuomenės grupių, politikų, ekspertų energetikų selektyvų rizikos suvokimą.

1.3. Rizikos suvokimas

T. Avenas ir O. Rennas (2009: 1–11) teigia, kad socialinuose moksluose dominuoja du rizikos apibrėžimai. Vienas riziką apibūdina kaip būklę arba įvykį, kuris tam tikroms žmogaus vertybėms ar pačiam žmogui sukelia pavojų ir pasekmių neapibrėžtumą. Kitas teigia, kad rizika yra neapibrėžtos įvykio ar veiklos pasekmės tam tikrų žmogaus vertybių atžvilgiu. Abu apibrėžimai riziką apibūdina ontologiškai, kaip nepriklausomą nuo žmogaus žinojimo ir suvokimo. Anot autorių, tokie apibrėžimai teikia pagrįstą pagrindą rizikos tyrimams ir valdymui, bet, lyginant su paplitusia terminologija, sukelia konceptualių sunkumų, kurie daugeliu atvejų nesuderinami su kasdienės rizikos naudojimu. Laikant riziką pasaulio būsena, negalima daryti išvadų apie didelę ar mažą riziką bei palyginti skirtingus rizikos pasirinkimus. Todėl autoriai siūlo patobulinti abu apibrėžimus ir teigia, kad rizika nurodo veiklos pasekmių (rezultatų) neapibrėžtumą ir stiprumą dalykų, kuriuos žmonės vertina, atžvilgiu. Autoriai labiau pabrėžia rizikos santykį su tam tikros būklės suvokimu, priklausančiu nuo to, ką žmonės vertina.

Taigi neapibrėžtumas ir rizika pirmiausia yra ne realios tikrovės, o žmogaus suvokimo arba mentalinis padarinys, todėl rizika ne tik selektyviai atsirenkama, bet drauge gali būti tikslingai konstruojama, siekiant paveikti žmonių elgesį. Rizika yra tai, ką žmonės

stebi tikrovėje ir ką jie patiria. Socialiniai veikėjai tvarko ir pertvarko įvairius iš „realaus pasaulio“ gaunamus signalus ir numato įvairių procesų struktūrines sandaras ir reguliavimus. Rizikos kaip suvokimo arba mentalinio modelio samprata turi svarbią reikšmę rizikos supratimui – rizika sukuriama ir pasirenkama pačių socialinių veikėjų. Nors kiekviena visuomenė ilgainiui įgyja kolektyvinės patirties bei žinių apie įvykių ir veiklų galimą poveikį, vis dėlto neįmanoma numatyti bei apimti visų galimų įvykių scenarijų ir nerimauti dėl begalinių galimų pasekmių, susijusių su planuojamais veiksmais ir prognuozuojamais įvykiais. Neįmanoma apimti visų galimų intervencijų į aplinką alternatyvų, todėl iš esmės kiekviena visuomenė selektyviai renkasi tai, kas jai svarbu, arba atmeta ir nepastebi to, kas nesvarbu (Douglas 1990; Thomson ir kt. 1990; Beck 1994). Energetinio saugumo rizikos atveju kalbama apie tam tikrų sričių ir veiksnių, darančių įtaką energetikos sistemos *saugumizacijos* reiškiniui, visumą, t. y. apie pasirinkimą to, kas svarbu energetiniam saugumui (Janeliūnas ir kt. 2013). Tačiau toks pasirinkimo procesas nėra nei laisvas, nei atsitiktinis, jis daugiau ar mažiau valdomas ir priklausomas nuo:

Kultūros vertybių (pvz., ar energijos tiekimo kainai gali būti teikiama svarba demokratijos atžvilgiu ir pritariama autoritariniam režimui, kad tik būtų mažesnės energetikos išteklių kainos. Arba kitas pavyzdys, kas yra svarbiau – ekonominė skalūninių dujų gavybos nauda ar ekologiška aplinka);

Institucinių ir finansinių išteklių (pvz., nacionalinės vyriausybės riboti ištekliai ir prioritetai, skirti pinigų alternatyviems energijos šaltiniams, suskystintųjų dujų terminalui ir t. t.);

Sisteminių analizių (pvz., VDU Energetinio saugumo tyrimo centre atliekami energetinio saugumo lygio matavimo tyrimai, taikant tikimybių teoriją, nustato labiau ar mažiau tikėtinus įvykius ar metodus, kuriais remiantis numatomi potencialūs nuostoliai ir žala, laiko ir erdvės požiūriu).

Santykis tarp suvokiamos rizikos (mentalinio konstrukto) ir realios tikrovės yra apibūdinamas realiomis pasekmėmis arba žala, t. y. rizikingo pasirinkimo pasekmėmis – prarastomis šildymui lėšomis, neįvertinus renovacijos ir energetikos išteklių kainų, prarastomis gyvybėmis arba pablogėjusia visuomenės sveikata, neįvertinus pirminės sveikatos priežiūros institucijų svarbos, užteršta aplinka, neįvertinus skalūninių dujų gamybos technologijų diegimo rizikų, sugriautais pastatais, neįvertinus seisminių procesų rizikos ir t. t. Rizikos kaip mąstymo konstrukto samprata remiasi prielaida, kad žmogaus veiksmas gali padėti iš anksto apsisaugoti nuo žalos. O tai reiškia, kad, pasirinkdami vieną ar kitą tikėtiną įvykio žalos riziką, galime tikėtis sumažinti pačią riziką.

Apibendrinant galima teigti, kad rizika turi „fizinę“ ir „socialinę“ dimensijas, todėl, anot Renno (2008), rizikos valdymas turi būti susijęs su abiem aspektais. Vertybės, rūpestis ar selektyvus rizikos suvokimas yra lygiai taip pat svarbūs veiksniai, siekiant identifikuoti, suprasti ir valdyti rizikas, kaip ir technikos ar gamtos mokslų vaidmuo. Todėl

klausimas, ar subjektyvus rizikos suvokimas turi tiesioginį ryšį su fiziniu pasauliu, yra relevantiškas tiek, kiek šis suvokimas pačiam žmogui yra reikšmingas. Reakcija į rizikos suvokimą gali veikti fizinio pasaulio pokyčius ir sukurti papildomas apsaugos priemones.

Daugybė rizikos suvokimo ir nerimo tyrimų rodo, kad įvairios kilmės nerimas pirmiausia susijęs ne tiek su didelėmis nelaimėmis (pvz., Černobylio atominės elektrinės avarija) ar blogais sprendimais, kiek su tam tikromis nuostatomis:

- konkrečios situacijos neapibrėžtumo *toleravimu arba netoleravimu*;
- trumpalaikio ir ilgalaikio poveikio *priešpriešos suvokimu*;
- rizikos valdymo ir reguliavimo įstaigų *pasitikėjimu;*
- naudos ir rizikos pasiskirstymo *lygybe* ir *teisingumu.*

Visuomenės susirūpinimas ir nerimas negali būti nuvertintas, laikant juos iracionaliomis baimėmis. Rizikos suvokimas ir įvertinimas yra „mentalinis modelis“, kuris remiasi stebėjimais ar pasaulio socialiniu konstravimu. Toks subjektyvus socialinis konstravimas gali būti grindžiamas loginiu mąstymu (atspindinčiu besikeičiančias žinias bei suderinamu su fundamentaliomis matematikos ir tikimybių aksiomomis) arba patikrinamas sugretinus su realiais tikrovės įvykiais. Todėl visuomenės vertybės, suvokimas ar socialinis nerimas gali veikti kaip riziką valdantys veiksniai, nes leidžia:

- identifikuoti temas, kurių rizikos įvertinimas yra būtinas ar pageidautinas;
- įvertinti rizikų priėmimą ar toleravimą.

Tačiau, turint mintyje, kad rizikos turi ir savo technologinę pusę, nesvarbu, remiamasi mokslinėmis prognozėmis ar visuomenės suvokimu, rizikos svarbumo apskaičiavimai kiek įmanoma turėtų būti grindžiami techninėmis ekspertizėmis, nes priimamų veiksmų padariniai (energetikai, sveikatai, aplinkai ar ekonomikai) yra realūs. Todėl rizikos valdymas neišvengiamai bus veikiamas:

- realių ir aktualių reikalavimų ar pretenzijų (pvz., kas gali atsitikti visuomenei, kokios sritys yra svarbios ir turėtų atkreipti politikų ir mokslininkų dėmesį);
- akivaizdžiais rizikos veiksnių įrodymais (kas yra priežastys ir kas padariniai);
- visuomenės normatyviniais reikalavimais (kas yra gėris, toleruotina ir priimama) (Renn 2008).

APIBENDRINIMAS

Visiems rizikos apibūdinimams būdingas bendras bruožas – jos skiria potencialų ir realų veiksmą bei pripažįsta, kad nuo tikslingos veiklos priklauso grėsmingų padarinių tam tikra tikimybė. Žmonės renkasi tai, kas dera su jų siekiamais tikslais, o pasirinkdami svarsto ir sveria galimybes ir rizikas. Svarstymai apie rizikas žmonėms padeda pasirinkti alternatyvas. Turint mintyje, kad didelę dalį šiandienės tikrovės kuria žmogus, rizikos (žmogaus kuriamos rizikos) sąvoka reiškia, kad nepalanki ar nepageidaujama tikrovės būklė kyla dėl pačių žmonių veiklos.

Riziką pirmiausia reikėtų aiškinti ne kaip realų tikrovės, o kaip žmogaus suvokimo reiškinį. Rizika reiškia tai, ką žmonės stebi tikrovėje ir ką jie patiria. Rizikos kaip suvokimo arba mentalinio modelio samprata turi svarbią reikšmę rizikos supratimui – rizika yra sukuriama ir pasirenkama pačių socialinių veikėjų. Nors kiekviena visuomenė ilgainiui įgyja kolektyvinės patirties bei žinių apie įvykių ir veiklų potencialų poveikį, vis dėlto neįmanoma numatyti bei apimti visų galimų įvykių scenarijų ir nerimauti dėl begalinių galimų pasekmių, susijusių su planuojamais veiksmais ir prognuozuojamais įvykiais. Todėl neįmanoma apimti visų galimų intervencijų į aplinką alternatyvų ir iš esmės kiekviena visuomenė selektyviai renkasi tai, kas jai svarbu ar į ką ji nekreipia dėmesio.

Energetinio saugumo rizikos atveju kalbama apie tam tikras sritis ir veiksnius, darančius įtaką energetikos sistemos *saugumizacijai*, kitaip tariant, iš plataus energetikos sistemos dalių ir veiksnių spektro pasirenkama tai, kas laikoma svarbu energetikos saugumui. Tačiau toks pasirinkimo procesas nėra nei laisvas, nei atsitiktinis, daugiau ar mažiau jis priklauso nuo *kultūros vertybių* (pvz., ar politinis savarankiškumas gali būti aukojamas dėl mažų energetikos kainų, ar kiekvieno asmens gyvenimas ir sveikata yra vertybė), *institucinių ir finansinių išteklių* (nacionalinės vyriausybės sprendimas skirti pinigų alternatyviems energijos šaltiniams, sveikatos prevencijos programoms), s*isteminių analizių* (taikant tikimybių teoriją, nustatomi labiau ar mažiau tikėtini įvykiai ar metodai, kuriais įvertinami potencialūs nuostoliai ir žala laiko ir erdvės požiūriu).

Rizika ir jos valdymas turi būti susiję tiek su visuomenės rizikos suvokimu (subjektyviu), tiek su realia tikrovės rizika (objektyvia). Subjektyvus rizikos suvokimas daugiausia priklauso nuo informacijos, todėl rizikos valdytojų užduotis yra pateikti tinkamą informaciją, kuri mažintų visuomenės nerimą. Rizikos suvokimo tyrimai rodo, kad įvairios kilmės nerimas pirmiausia susijęs su situacijos neapibrėžtumo *toleravimu arba netoleravimu*, trumpalaikio ir ilgalaikio poveikio pasekmių *priešprieša,* rizikos valdymo ir reguliavimo įstaigų *pasitikėjimu,* naudos ir rizikos pasiskirstymo *lygybe* ir *teisingumu*.

Visuomenės vertybės, suvokimas ir socialinis nerimas gali veikti kaip riziką valdantys veiksniai, nes tai leidžia identifikuoti temas, kurių rizikos įvertinimas yra būtinas

ar pageidautinas, bei įvertinti rizikų priėmimą ar toleravimą. Galiausiai rizikos valdymas neišvengiamai bus veikiamas realių ir svarbių reikalavimų ar pretenzijų (pvz., kas gali atsitikti visuomenei, kokios sritys yra svarbios ir turėtų atkreipti politikų ir mokslininkų dėmesį); akivaizdžiais rizikos veiksnių įrodymais (kas yra priežastys ir kas padariniai); visuomenės normatyviniais reikalavimais (kas yra gėris, kas gali būti toleruojama ir priimtina, o kas ne).

2. ENERGETINIO SAUGUMO SAMPRATA

Energetinis saugumas tampa vis svarbesnis bendroje nacionalinio saugumo klausimų hierarchijoje ir traktuojamas kaip ypač reikšminga nacionalinio saugumo dalis. Nestabilus energetikos tiekimas, susijęs su permainingu kainų svyravimu, su energetiką gaminančių šalių netvarumu ar agresyvia politika, su įvairiais avariniais infrastruktūros įvykiais, gali kelti rimtų socialinių įtampų ir ekonomikos vystymo problemų. Vaizdžiai tariant, šiandien automobilų kuras, panašiai kaip kitados duona, yra gyvybiškai svarbus ekonomikos ir visuomenės funkcionavimui. Tikėtina, kad bet koks tiekimo pertrūkis gali vesti prie tam tikrų socialinių reikalavimų ar net konfliktų. Anot Europos Komisijos ekspertų, energetikos pertrūkio situacija net gali būti panaši į tą, kuri prieš du šimtus metų (Prancūzijos revoliucija) kilo dėl duonos trūkumo. Dabarties įvykiai rodo, kad kuro kainų kilimas gali skatinti protestus, kaip, pvz., 2000 m. Jungtinėje Karalystėje kilęs sunkiųjų sunkvežimių vairuotojų streikas. Arba galima prisiminti, kad pirmosios dvi (1973 ir 1979 m.) naftos krizės dėl įvykių Artimuosiuose Rytuose sukėlė gerovės valstybių visuotinio užimtumo pabaigą (European Commission 2001). Anot J. Urry (2014: 9), „viena iš priežasčių, kodėl socialinė teorija turi domėtis energetikos problemomis, yra ta, kad galios santykiai priklauso nuo to, kokios energijos formos yra dominuojančios. Šildymo sistemos ar energija varomi objektai pakeičia socialinių grupių galią tiek visuomenės viduje, tiek globaliu mastu. Savo ruožtu galios santykiai tarp grupių pakeičia skirtingų energetikos sistemų santykinį reikšmingumą, o santykinė jų galia turi milžiniškų pasekmių ekonomikai, miestams, socialinei nelygybei, socialiniam mobilumui, migracijai, lyčių santykiams, užsienio politikai, pajamoms, visuomenės gerovei ir galiausiai kultūrai“. Todėl vienas didžiausių valstybių energetikos politikos iššūkių buvo, yra ir bus energetinio saugumo užtikrinimas. Netolygus energetikos išteklių pasiskirstymas geografinėje erdvėje, lemiantis valstybių priklausymą tam tikrai geoenergetinei zonai, formuoja valstybių selektyvų energetinio saugumo suvokimą ir energetikos politiką, verčia valstybes nuolat rūpintis saugiu energetikos išteklių tiekimu (Europos... 2014; European... 2014; In-depth... 2014; Janeliūnas, Tumkevič 2013; Gaidžiūnaitė 2009).

2.1. Energetinio saugumo apibrėžimas

Nors jau yra nemažai įvairių energetinio saugumo apibrėžimų, gana dažnai vartojamas dar 1988 m. D. Yergino suformuluotas energetinio saugumo apibrėžimas (Haghighi 2007: 15), kuris apima ne tik materialinius, bet ir kultūrinius bei socialinius energetinio

saugumo aspektus. Šioje monografijoje juo dažniausiai ir remiamasi. Anot D. Yergino (1988: 111), energetinis saugumas – tai patikimo energijos išteklių tiekimo prieinamomis kainomis užtikrinimas (angl. *the availability of sufficient supplies at affordable prices*), nekenkiant svarbiausioms nacionalinėms vertybėms ir tikslams. Tarptautinė energetikos agentūra (IEA) energetinį saugumą susieja su visuomenės gerove, kurią gali veikti (ne)pakankamas energijos tiekimas ir nekonkurencingos ar ypač nepastovios kainos (IEA 2007: 12). ES Komisija taip pat priėmė panašų energetinio saugumo apibrėžimą (In-depth.... 2014; Abdo 2011; EC 2000). Vėlesnėje publikacijoje D. Yerginas (2006: 70) teigia, kad kiekvienos valstybės energetinio saugumo samprata įgyja vis kitokią reikšmę, nes tai priklauso nuo valstybių padėties energetikos tiekimo sistemos grandinėje, ir akcentuoja jai svarbius energetikos kainai įtaką darančiu veiksnius. Kitaip tariant, energetinis saugumas pirmiausia apibrėžiamas energetikos kaina, o jos tinkamumas ir prieinamumas užtikrinimas įvairiais kiekvienos nacionalinės valstybės savitais geopolitiniais, geografiniais, ekonominiais, socialiniais ir kitais veiksniais. Atsižvelgiant į tai, ar šalis eksportuoja, ar importuoja energetikos žaliavas, kokia jos situacija geopolitinėje sistemoje, kokia vidaus ir išorės politinė būklė, energetikos infrastruktūra ir t. t., sukonkretinama energetinio saugumo samprata, kitaip tariant, skirtingai saugumizuojamas energetikos sektorius (Janeliūnas, Tumkevič 2013). D. Yerginas teigia (Yergin 2006: 71), kad energiją eksportuojančios šalys pirmiausia kreipia dėmesį į savo eksporto, kuris generuoja didelę jų valstybės pajamų dalį, „paklausos saugumą“, bei priduria, kad, pvz., Rusijos svarbiausias tikslas – įtvirtinti valstybinę savo „strateginių išteklių“ kontrolę ir pagrindinių vamzdynų ir rinkos kanalų, kuriais ji parduoda naftą ir dujas tarptautinėse rinkose, viršenybę. D. Yerginas sako, o tai tiesiogiai aktualu ir Lietuvos energetiniam saugumui, kad šiandieninė išsivysčiusių šalių energetinio saugumo sistema buvo sukurta reaguojant į 1973 m. arabiškos naftos embargą, kuris paskatino jų energetikos politikos tarpusavio bendradarbiavimą ir siekį ateityje užkirsti kelią eksportuotojams naudoti „naftos ginklą“. Vadinasi, svarbiausias Lietuvos energetinio saugumo tikslas yra užkirsti Rusijai bet kokią galimybę naudoti Lietuvos atžvilgiu „energetinį ginklą“.

Svarbu pažymėti, kad Europos Komisijos dokumentuose teigiama, jog energetinis saugumas nereiškia energetikos savarankiškumo didinimo ar energetikos priklausomybės mažinimo, tik siūloma mažinti tas rizikas, kurios yra susijusios su energetikos priklausomybe. Apibendrintai tariant, energetikos saugumo tikslas pirmiausia turėtų būti siejamas su plačia valstybės pasirinkimo galimybe, t. y. su įvairių energetikos tiekimo ir gavybos šaltinių pusiausvyra bei diversifikacija, galinčia realiausiai užtikrinti prieinamą energijos kainą, neatsisakant svarbiausių nacionalinių vertybių ir tikslų (EC 2000).[16]

16 Nacionainėje energetinio saugumo strategijoje (2012) teigiama: „Energetinė nepriklausomybė – galimybė laisvai pasirinkti energijos išteklių rūšį ir jų tiekimo šaltinius – bus užtikrinama: a) didinant konkurencingą vietinę energijos

Pripažįstant, kad šiuolaikinių valstybių energetikos sistemos negali būti absoliučiai autonomiškos, energetinio saugumo pagrindas yra kuo didesnė valstybės galimybė savarankiškai priimti energetinio saugumo sprendimus.

Energetinio saugumo samprata yra bendresnis *saugumo* bei *rizikos* sąvokų ir sampratų atvejis, jis susijęs su įvairių veiksnių rinkiniu, apimančiu energetikos išteklių tiekimą, energetikos rinkos liberalizavimą, tarpusavio šalių priklausomybę, energetikos tiekimo apsaugą nuo įvairių išpuolių, energetikos šaltinių gavybos ir tiekimo diversifikaciją, atsinaujinančius energetikos šaltinius ir t. t. (Winstone ir kt. 2007). Nors kiekvienoje valstybėje šis veiksnių rinkinys skirtingas, apibendrintai galima teigti, kad energetinis saugumas apibūdinamas galėjimu priimti savarankiškus sprendimus, susijusius su energetikos politikos ir priklausomybės rizikomis.

Reikėtų pabrėžti, kad grėsmių požiūriu energetinis saugumas yra gana savitas reiškinys. R. W. Katesas (1985) daugiau kaip prieš 30 metų teigė, kad šiandieninės grėsmės, keliančios žmonėms nerimą, keičia savo pobūdį ir iš labiau pastebimų (automobilių išmetamos dujos, vandens užterštumas ir t. t.) tampa ne tokios akivaizdžios (įvairūs toksinai, GMO, skalūninės dujos ir t. t.). Toks pokytis suteikia mokslui vis didesnę atsakomybę adekvačiai identifikuoti grėsmes ir įvertinti jų rizikas, nes jos nėra akivaizdžios. Energetinio pobūdžio rizikos turi tam tikrų panašumų ir skirtumų lyginant su šiuolaikinėmis technologinėmis rizikomis. Viena vertus, technologinių sistemų grėsmės mokslininkų yra aiškiai matomos ir apskaičiuojamos. Kita vertus, energetikos grėsmių rizika kelia nerimą ne tiek dėl sudėtingų technologinių veiksnių, kurie gali būti apskaičiuojami, kontroliuojami ar net apdraudžiami, kiek dėl energetikos politikos veikėjų veiklos neapibrėžtumo, nes energetika šiandien yra valstybių politinės veiklos įrankis arba „energetinis ginklas“, ir būti socialinių įvykių priežastis. Energetinio saugumo problemą ypač suaktualina energetikos tiekėjų politinės valios (ne)aiškumas, nes šiuo atveju grėsmių rizika tiesiogiai susijusi su energetikos tiekimo aiškumu. Energetikos grėsmių rizikos neapibrėžtumas, nenuspėjamumas ir negalėjimas kontroliuoti kertasi su logišku ir racionaliu rizikos valdymo poreikiu sumažinti riziką. Kitaip tariant, tam tikros šalies energetinis saugumas gali tapti kitos šalies politinės manipuliacijos įrankiu, kuriuo siekiama paveikti kitos valstybės politiką, sukelti kitos valstybės visuomenės grėsmės pojūtį ir padidinti jos nerimą. Tai precedento neturinti grėsmių rizika, nes kapitalistine gamybos logika grindžiamas demokratinių šalių verslo institucijų bendradarbiavimas remiasi ekonominės naudos logika ir siekia sudaryti ekonominiu požiūriu naudingus ir aiškius susitarimus bei jų laikytis. Kai energetika tampa politikos dalimi, grėsmės pasidaro neapibrėžtesnės. Anot U. Becko (1992),

gamybą (įskaitant naujos regioninės branduolinės (atominės) elektrinės projekto Lietuvoje įgyvendinimą); b) sukuriant alternatyvų energijos išteklių tiekimą; c) skatinant atsinaujinančių energijos išteklių plėtrą ir didinant energijos vartojimo efektyvumą

vėlyvosios modernybės visuomenėse technologijų plėtra ir panaudojimas užleidžia pirmumą politiniam ir ekonominiam valdymui rizikų, kylančių dėl realiai ir potencialiai naudojamų technologijų. Tai ypač akivaizdu, kai nacionalinės energetikos politikos analizuojamos valstybių bendradarbiavimo požiūriu. Pavyzdžiui, vertindami Rusijos politiką, politologai pripažįsta, kad ši valstybė supranta tik tokį valstybių bendradarbiavimą, kai į jos ineteresų lauką patenkančios valstybės yra nuo jos priklausomos. Aptardama Rusijos ir Baltijos valstybių santykius, E. Pundziūtė-Gallois (2015: 20) sako, kad „kai dvišalių santykių sveikata nepriklauso nuo tavęs (šiuo atveju nuo Baltijos valstybių – *V. L.*), kita pusė dedasi valdanti padėtį. Tokiose santykiuose svarbus ne dvišalis bendradarbiavimas, o savo galios stiprinimas ir demonstravimas“. Taikliai pasakyta, o svarbiausia, kad tokiais būdais tikslingai gali būti kuriamas netikrumas ir grėsmės.

2.2. Sociologinis energetinio saugumo tyrimo objektas

Energetinis saugumas šiandien yra įvairių mokslų (gamtos, technologijos, politinių, sociologijos, antropologijos, psichologijos ir kt.) tyrimo objektas, todėl įvairiai suprantamas ir analizuojamas. Kiekvienas mokslas turi savo specifinį analitinį požiūrį, kuriuo gali būti tyrinėjamas energetinis saugumas. Išsamus energetinio saugumo apibūdinimas apimtų daugelio mokslų aspektų jungimą, mėginant nustatatyti energetinio savarankiškumo bei priklausomybių rizikas. Akivaizdu, kad energetinio saugumo kaip tam tikros visuomenės gyvenimo srities grėsmių rizikos tyrimas turi būti ir yra tarpdalykinio pobūdžio. Todėl galima klausti, koks tas tarpdalykinis tyrimas turėtų būti ir kaip prie jo dera sociologinė perspektyva. Energetinį saugumą tirianti ir įvairius mokslus integruojanti prieiga veikiausiai galėtų būti vadinama *tarpdalykiniu* (angl. *Interdisciplinary*) tyrimu, nes į jį įtraukiamos akademinės disciplinos (fizika, matematika, ekonomika, sociologija, politologija, vadyba) analizuoja tą pačią problemą. *Tarpdalykinis* tyrimas, skirtingai nuo panašių prieigų[17], taikomas tuo atveju, kai skirtingų dalykų požiūriai sujungiami ir pritaikomi konkrečiai problemai spręsti. Energetinių grėsmių rizikų tyrimui sociologinės perspektyvos taikymas yra ypač svarbus, o jos tyrimo perspektyvos santykis su energetikos kaina lygiai taip pat reikšmingas kaip ekonomikos ar įvairių technologinių tyrimų perspektyvų objektai.

17 Literatūroje skiriamos keturios įvairių dalykų derinimo prieigos: viršdalykinis (angl. *Transdisciplinary*); kryždalykinis (angl. *Crossdisciplinary*, kryžminis (angl. *crossbred*), esantis mokslų sandūroje; daugiadalykinis (angl. *Multidisciplinary*) ir galiausiai tarpdalykinis (angl. *Interdisciplinary*); (plačiau žr. Cohen, Lloyd 2014). Disciplinary evolution and the rise of the transdiscipline. In: *Informing Science: the International Journal of an Emerging Transdiscipline*, 17, 189–215. http://www.inform.nu/Articles/Vol17/ISJv17p189-215Cohen0702.pdf.

2.2.1. Tarpdalykinis energetinio saugumo tyrimas

Sociologiškai analizuojant energetinio saugumo problemą ir svarstant jos santykį su kitų mokslų tyrimais, naudinga pasinaudoti E. Millstone'o valdymo modelių tipologija. E. Millstone'as su kolegomis išskyrė tris valdymo modelius, kurie nevienodai įtraukia įvairius socialinius veikėjus ir skirtingų mokslų tyrimo objektus. O. Rennas šiuos modelius adaptavo rizikos valdymui (Renn 2008; Mills ir kt. 2011), o mes savo ruožtu juos pritaikėme sociologinei energetinio saugumo arba energetinių grėsmių rizikos analizei.

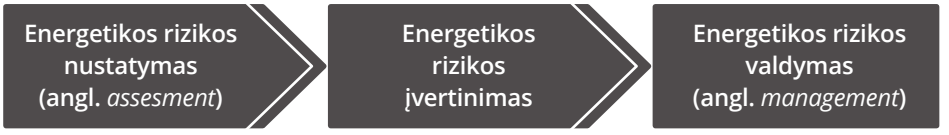

2.1 pav. „Technokratinis" modelis. Šaltinis: Renn 2008: 10

Pagal pirmą modelį, kurį E. Millstone'as vadina *technokratiniu* (angl. *technocratic*), energetinį saugumą reikėtų analizuoti vadovaujantis objektyviomis mokslo žiniomis. Jomis remiantis turėtų būti suformuojami pasiūlymai energetikos politikos kūrėjams. Šiuo atveju technikos ir gamtos mokslų atstovai laikomi geriausiais ir pagrindiniais sprendėjais, galinčiais nustatyti ir įvertinti riziką bei informuoti politikus, ką pastarieji privalo daryti (žr. 2.1 pav.). Esame minėje, kad, nepaisant rizikos socialinio konstravimo, rizikų apskaičiavimas kiek įmanoma turėtų remtis ir techninėmis ekspertizėmis, nes priimamų veiksmų padariniai (energetikai, sveikatai, aplinkai ar ekonomikai) yra realūs. Todėl energetikos grėsmių rizikos suvokimas ir valdymas neišvengiamai remsis realiais rizikos veiksnių pagrindimais.

Tačiau sociologinių modernizacijos teorijų požiūriu (R. Inglehart, A. Giddens, U. Beck ir kt.) tik gamtos ir technikos mokslų ekspertų pasiūlymais grindžiamas energetinio saugumo modelis, o juo – energetikos politika yra būdinga ankstyvosios modernybės visuomenei (XIX a. pab.–XX a. vid.), kuri pasižymi optimistiniu tikėjimu mokslo pozityvumu ir pažanga. Toks technokratinis modelis neįvertina ne tik selektyvaus įvairių energetikos politikos dalyvių rizikų suvokimo, bet ir politinio, socialinio bei kultūrinio energetikos politikos konteksto. Kaip minėjome, energetinis saugumas apibrėžiamas ne tik energijos išteklių kaina, bet ir nacionaliniais tikslais ir vertybėmis, į kuriuos daugiau ar mažiau gali įsiterpti įvairūs daliniai tikslai.

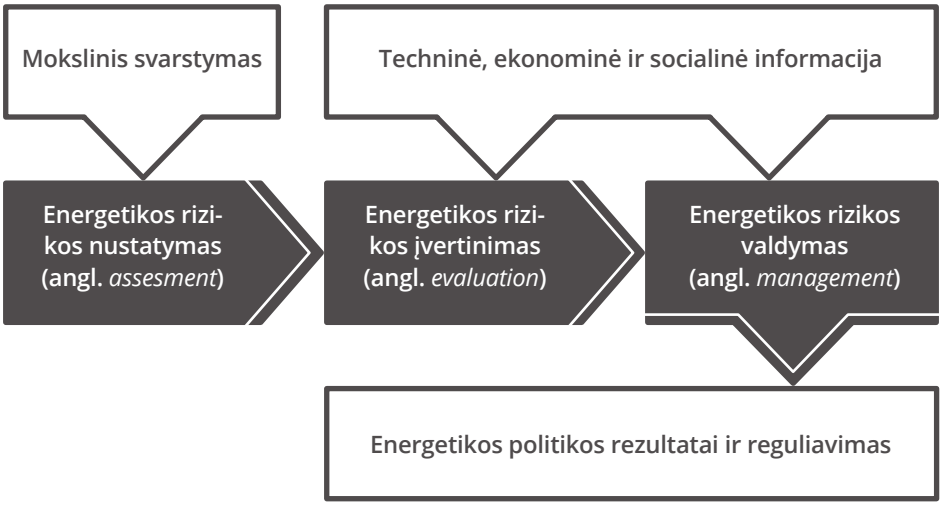

2.2 pav. „Sprendimų“ modelis. Šaltinis: Renn 2008: 10

Todėl taikant energetinio saugumo analizei antrąjį modelį, kurį E. Millstone'as vadina „sprendimų“ (angl. *decisionistic*) modeliu, būtina įvertinti ne tik technologinių mokslų indėlį, bet ir kitų veiksnių, susijusių su sociopolitiniais ir ekonominiais visuomenės tikslais, analizę. Šiuo atveju aiškiai atskiriamas technologinių mokslų rizikos nustatymo požiūris nuo politinio ir vertybinio rizikos nustatymo bei valdymo aspektų, todėl tampa ypač svarbūs socialiniai mokslai, kurie analizuoja atsakingų energetikos politikos veikėjų rizikos suvokimo ir sprendimų priėmimo ypatumus (žr. 2.2 pav.). Vis dėlto ir šis modelis neperžengia scientistinio mąstymo paradigmos ribų, nes nėra nustatinėjami ir analizuojami kitų suinteresuotų energetikos politikos dalyvių požiūris ir vaidmuo.

Galiausiai taikant energetinio saugumo analizei trečiąjį modelį ir nustatant, įvertinant ir valdant energetikos grėsmių rizikas bei priimant energetinio saugumo politikos sprendimus, be mokslo, politikos ir verslo veikėjų turėtų būti įtraukiami ir pilietinės visuomenės atstovai. Pastarąjį modelį E. Millstone'as vadina, „transparentiniu“ arba „skaidriuoju“ (angl. *transparent*) valdymo modeliu (žr. 2.3 pav.).

Trečiajame modelyje ypač pabrėžiama energetinio saugumo ir rizikos išankstinio nustatymo (angl. *Pre-assement*), apibūdinimo ir įvertinimo pakopa, susijusi su daugelio socialinių veikėjų interesais ir vertybiniu suvokimu. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pilietinės visuomenės nuomonė ir dalyvavimas priimant energetikos politikos sprendimus svarbus ne dėl to, kad plačioji visuomenė disponuoja ekspertiniu žinojimu ir gali nuspręsti svarbius valstybės politikos klausimus, o dėl to, kad demokratinėje valstybėje neįmanoma ignoruoti pilietinės visuomenės vaidmens, kuris gali griauti ekspertų planus.

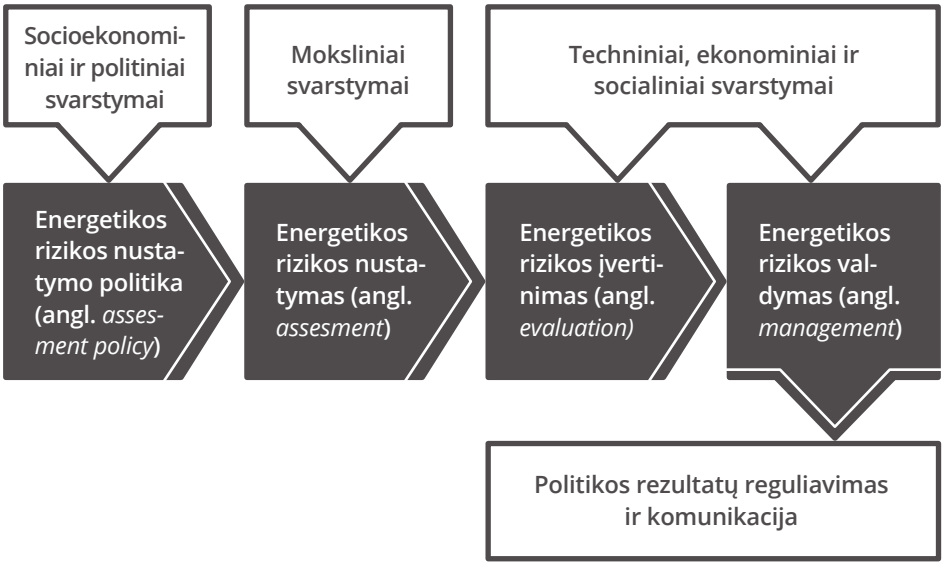

2.3 pav. „Skaidrusis“ modelis. Šaltinis: Renn 2008: 10

Anot *valdysenos* (angl. *governmentality*) teorijos kūrėjų (Foucault 1991; Dean 1999; Dean 2006; Dean 2010), pačios savaime įvairios pilietinės visuomenės nuostatos ir nuomonės tampa svarbiu rizikos problemos sudėtiniu elementu. Todėl rizikas tenka valdyti tokiu būdu, kuris būtų adekvatus šioms nuostatoms ir suvokimui. Šiame modelyje labai išryškėja socialinių mokslų svarba.[18] Žvelgiant sociologinių modernizacijos teorijų žvilgsniu, trečiasis modelis atspindi vėlyvosios modernybės[19] visuomenėse besiformuojantį požiūrį, pagal kurį visuomenės tampa atviresnės vertybių ir tikslų įvairovei bei siekia juos derinti, formuodamos įvairių visuomenės gyvenimo sričių politiką. Tai ypač aktualu kalbant apie energetikos politiką, nes energetikos kaina svarbi visiems visuomenės nariams,

18 Šie trys rizikos valdymo modeliai gali būti traktuojami ne tik kaip vienodai svarbūs bei pritaikomi skirtingose sprendimų priėmimo rizikos situacijose, bet ir kaip visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus istorinė sampratų seka, kurios paskiausia pakopa taikoma šiuolaikinės, t. y. vėlyvosios modernybės visuomenių įvairių gyvenimo sričių – sveikatos priežiūros, švietimo sistemose ir t. t. – rizikų analizei. Vėlyvosios modernybės visuomenėse svarbūs sprendimai priimami vis labiau plačiai diskutuojant ir dalyvaujant visuomenei. Pavyzdžiui, sveikatos politikoje labai svarbus sveikatos NVO ir bendruomenių, švietimo politikoje – tėvų organizacijų, seksualinių mažumų, bendruomenių dalyvavimas.

19 Dabarties moderniajai visuomenei apibūdinti vartojame *vėlyvosios modernybės* terminą ir neaptariame *vėlyvosios modernybės* ir *postmodernybės* terminų, sąvokų ir koncepcijų panašumų bei skirtumų. Absoliuti dauguma sociologinės modernizacijos teorijų sutaria, kad *vėlyvosios modernybės* ir *postmodernybės* sąvokos taikomos tam pačiam moderniosios visuomenės laikotarpiui analizuoti, bet skiriasi šios visuomenės tyrimo koncepcijos, todėl vieni sociologai ir filosofai teikia pirmenybę *vėlyvosios modernybės*, kiti *postmodernybės* terminui ir sąvokai.

o jos priimtinumo įgyvendinimas gali būti suvokiamas labai įvairiai. Tai reiškia, kad kiekvienas visuomenės socialinis veikėjas, apibūdinamas tam tikrais socialiniais parametrais, turi savo nuomonę apie energetikos politiką ir gali ją įvairiais taikiais ir ne visai taikiais būdais viešai reikšti.

Apibendrintai galima teigti, kad *energetinis saugumas* yra pagrindinis *energetikos politikos* tikslas, kartu ir viena svarbiausių šios politikos sąvokų. Kaip jau minėjome, dauguma autorių sutinka, kad esminė *energetinio saugumo* apibrėžimo, kuris, tarp kitko, sutampa ir su viešąja nuomone, dedamoji yra *energetikos kaina* (Yergin 1988, 2006). Tačiau energetikos kainą lemia labai platus įvairių veiksnių spektras, kuris savo ruožtu gali virsti grėsmėmis, didinančiomis arba mažinančiomis energetikos kainas. Kiekviena vieno ar kito energetikos kainai įtaką darančio veiksnio grėsmė yra apskaičiuojama jos rizika. Energetikos politikos tikslas – suvaldyti šias rizikas, kitaip tariant, sumažinti grėsmes ir drauge padidinti energetinį saugumą. Galutinis tikslas – padaryti taip, kad energetikos kainos būtų prieinamos (rinkos arba net mažesnėmis už rinkos kainomis) tiek verslui, tiek įvairioms gyventojų grupėms. Visus kainai įtaką darančius veiksnius galima skirstyti į dvi dimensijas:[20]

- *Technologinė dimensija* – tai infrastruktūra: energijos išteklių gavyba, gamyba, tiekimas ir vartojimas. Technologinės infrastruktūros įvairių diegimo scenarijų grėsmių rizikos gali būti apskaičiuojamos ir matematiškai išreiškiamos. Rizika šiuo atveju suprantama kaip matematiškai apskaičiuojama grėsmės tikimybė (Augutis, Matuzienė 2012; Augutis ir kt. 2011; Augutis ir kt. 2009).
- *Socialinė dimensija* – tai rizikos suvokimas; jis priklauso nuo socialinių veiksnių ir yra analizuojamas socialinių mokslų.[21] Taikant įvairias sociologines perspektyvas, galima tirti, kaip socialiniai veiksniai veikia energetikos politikos nustatymą (angl. *assesment policy*) ir valdymą (angl. *management*) (Leonavičius, Genys 2014). Klausimas, ar vėlyvosios modernybės visuomenėje, kurioje visuomenės dalyvavimas tampa ypač svarbia politikos dalimi, socialinė dimensija gali būti viršesnė už technologinę, lieka atviras, nors tiek rizikos suvokimas, tiek rizikos sumažinimo strategijos pasirinkimas priklauso nuo plataus energetikos politikos socialinių veikėjų spektro.

20 Kadangi mus domina tik žmogaus kuriamos rizikos, gamtos katastrofų šiame darbe neaptariame. Kita vertus, plačiau žvelgiant, galima sakyti, kad gamtos katastrofos yra energetikos technologinės dimensijos sudėtinė dalis, nes kuriant patikimas energetikos technologijas būtina atsižvelgti į gamtoje vykstančius procesus. Šia prasme, turint mintyje gamtinius veiksnius, reikia atsisakyti tam tikrų technologijų arba jas kurti tokias, kurios eliminuoja gamtinių grėsmių rizikas. Šioje schemoje nėra psichologinių, politologinių, ekonominių rizikos veiksnių, nes mūsų tikslas – energetinio saugumo sociologija, todėl išskyrėme tik socialinius arba tuos rizikos veiksnius, kuriuos tyrinėja sociologija.

21 Būtų netikslinga spręsti, kuri dimensija svarbesnė, nes tam tikros technologinės ar socialinės dimensijos veiksnio svarbumas ar aktualumas priklauso nuo tyrimo perspektyvos.

Vėlyvosios modernybės visuomenėje tenka atsisakyti hierarchinių vertinimų, pagal kuriuos, jei žvelgtume modernizmo požiūriu, vertingiausia būtų technologinė perspektyva, o antimodernistiniu (antiscientistiniu) požiūriu žmogiška būtų tik tai, kas netechnologiška. Šiuolaikinis pažinimas priešstatą nutraukia iškeldamas dalykinę diferenciaciją, kitaip tariant, įtvirtindamas technologijų ir įvairių kitų orientacijų bendradarbiavimą (Welsch 2004: 350–351), todėl energetinio saugumo supratimui svarbu įvertinti tiek technologinės, tiek socialinės dalies saugumo sampratas. Pastaroji apima technologinės grėsmės selektyvų suvokimą, vertybines nuostatas ir jų pliuralizmą.

2.2.2. Sociologinis energetinio saugumo tyrimo aspektas

Sociologiškai analizuojant energetinio saugumo temą, akivaizdu, kad socialinės dimensijos svarba energetikos grėsmėms ir jų rizikai priklauso nuo visuomenės socialinės raidos (pvz., ankstyvosios ar vėlyvosios modernybės energetikos sistema) ir su ja susijusios politinės sistemos valdymo formos – kuo labiau valstybė yra demokratiška, tuo visuomenės ir jos įvairių grupių dalyvavimas, nuomonė ir poveikis tampa reikšmingesni.[22] Ir atvirkščiai, jei valstybė yra autoritariška, energetinio saugumo, kaip ir kitų visuomenės gyvenimo sričių, sprendimai dažniausiai priimami vienašališkai politinės ar mokslinės galios atstovų. Dar daugiau, visuomenės nuomonė apie tai, kas turi būti energetikos politikos svarbiausi ir atsakingi veikėjai, taip pat priklauso nuo visuomenės socialinės raidos tipo. Todėl energetinio saugumo sociologija tampa vis svarbesnė šiuolaikinėse demokratinėse visuomenėse, nes išplėtotos demokratijos visuomenės dalyvavimas tampa reikšmingu veiksniu priimant energetikos politikos sprendimus. Tad visuomenės nuomonė apie įvairius energetinio saugumo aspektus leidžia apibūdinti ir tipologizuoti pačią visuomenę, jos socialinių santykių būklę. Perfrazuodami R. Wilkinsono žodžius, pasakytus apie visuomenės sveikatą (Wilkinson 1999), galime teigti, kad visuomenės pažinimas gali daug pasakyti apie energetikos grėsmes, o energetikos grėsmių pažinimas – papasakoti apie pačią visuomenę.

Žvelgiant energetikos politikos požiūriu, akivaizdu, kad energetinis saugumas pirmiausia priklauso nuo energetikos politikos dalyvių (mokslininkų, energetikos sistemos prižiūrėtojų, politikų, biurokratų) priimamų sprendimų, o nuo pastarųjų – technologinės infrastruktūros galimų grėsmių rizikos. Šios grėsmės susijusios ne tik su mokslininkų efektyviomis ir saugiomis energetikos sistemos infrastruktūros rekomendacijomis,

22 Nors 1986 m. balandžio 26 d. Černobylio branduolinės katastrofos metu į aplinką patekę radioaktyvūs teršalai Baltarusiją paveikė labiau negu kurią nors kitą šalį, šiandienė Baltarusijos valdžia nelabai paiso visuomenės nuomonės ir stato Astravo atominę elektrinę ignoruodama tarptautinių ekspertų vaidmenį.

bet ir su sprendimų priėmimo ideologiniais ir vertybiniais prioritetais. Mažos energetikos kainos retai galimos be tam tikrų investicijų į infrastruktūrą (energetikos išlaidų) ir tam tikrų vertybių įtampos. Todėl energetikos politikos tikslų pasirinkimas, siekiant užtikrinti energetinį saugumą, visuomet susidurs su tam tikru neapibrėžtumu arba tam tikromis socialinio nepasitenkinimo rizikomis. Jei gamtamoksliniu arba technologiniu požiūriu rizikos yra susijusios su galimų techninių avarijų sveikatos, gyvybių ir finansinių praradimų skaičiavimais, tai į energetinį saugumą tenka žvelgti visuomenės ir įvairių socialinių bei politinių grupių vertybių, interesų ir kitokių subjektyvių prioritetų požiūriu, nes jos tiesiogiai veikia visuomenės solidarumą. Kitaip tariant, jei kalbama apie demokratinės valstybės energetikos politiką, visuomenės požiūris į energetikos politiką arba energetinį saugumą tampa ypač svarbiu socialiniu veiksniu.

Kaip minėjome, „transparentinis“ arba „skaidrusis“ rizikos valdymo modelis be mokslo, politikos, ekonomikos specialistų įtraukia ir pilietinės visuomenės atstovus, kai nustatomos grėsmės ir jų rizikos bei priimami energetinį saugumą lemiantys sprendimai. Vadinasi, demokratinėje valstybėje visuomenės energetikos grėsmių suvokimas bei politikų sugebėjimas įtraukti visuomenę, priimant svarbiausius energetikos politikos tikslus, tampa ypač svarbiu veiksniu. Pavyzdžiui, tam tikrais atvejais viešoji nuomonė gali pritarti didelėms energetikos kainoms dėl tam tikrų socialinių ar politinių vertybių. Šia prasme išryškėja energetinio saugumo socialinės dimensijos svarba. Socialinę dimensiją santykinai suskirstėme į dviejų tipų socialinius veiksnius dėl jų specifinio vaidmens energetikos politikoje: tiesioginiai energetikos politikos sprendėjai[23] ir visuomenės dalyvavimas, išreiškiamas viešąja nuomone, įvairiomis protestų akcijomis ar NVO veiklomis (žr. 2.4 pav.). Abiejų socialinių veiksnių poveikis gali būti rizikos sociologijos analizės objektas. Tai ir leidžia kalbėti apie *energetinio saugumo sociologijos objektą* kaip apie energetikos grėsmių ir jų mažinimo politikos sprendimus lemiančių socialinių veiksnių analizę.

Nors socialinių mokslų vaidmuo rizikos aiškinimui nekvestionuojamas ir visuotinai pripažįstamas, plati sociologinių ir antropologinių perspektyvų įvairovė neretai kelia tam tikrą neapibrėžtumą dėl jų taikymo. Sociologinių ir antropologinių teorijų įvairovės pritaikymo problemiškumas aktualus ne tik energetinio saugumo, bet ir kitų visuomenės gyvenimo sričių sociologiniams tyrimams.

23 Reprezentatyvią Lietuvos įmonių vadovų apklausą Lietuvos „Transparency international“ skyriaus užsakymu 2014 m. lapkričio 24–gruodžio 10 d. atliko sociologinių tyrimų bendrovė „Vilmorus“. Apklausa parodė, kad dažniausiai įtaką sprendimų priėmimui siekiama daryti energetikos (81 proc.), statybų (65 proc.), farmacijos ir sveikatos apsaugos (48 proc.) srityse, alkoholio (58 proc.) ir tabako (53 proc.) rinkose. Šioms sritims atstovaujančios interesų grupės įvardijamos ir kaip įtakingiausios. Dažniausiai interesų grupės politikus ir valstybės tarnautojus siekia paveikti neoficialiais būdais, pasinaudodamos pažintimis, siūlydamos finansinį atlygį, aukodamos arba kitaip remdamos politines partijas. Tai dažniausiai daro ne registruoti lobistai, o asociacijos, atstovaujančios energetikos, statybų, farmacijos ar alkoholio ir tabako pramonės sričių interesams (Ištyrė... 2015). Kitaip tariant, kur „sukasi“ didžiausi pinigai, ten labiausiai siekiama jais pasinaudoti.

Analogiškai kitoms sociologijos tyrimo sritims (sveikatos, politikos, šeimos ir t. t.) energetinio saugumo sociologijoje taikoma *struktūrinės* (socialinės sistemos) bei *veiksmo* (socialinio veikėjo) analizės, taip pat „objektyvistinė" (*realistinė*) ir „subjektyvistinė" (*konstruktyvistinė*) rizikų analizės prieigos. U. Becko rizikos visuomenės samprata, kuri dar vadinama refleksyviosios modernybės rizikos samprata (Fox 1999: 16), laikoma makrosocialinio lygmens realistine / konstruktyvistine prieiga, nes visuomenės tipologizuojamos pagal jų struktūros sandaroje slypinčias sistemines rizikas, tačiau pripažįstama ir rizikų selektyvaus suvokimo svarba.[24] V. Thomsono, M. Douglaso ar A. Wildavskio kultūros teorijos prieiga laikoma išimtinai kultūrine arba *konstruktyvistine*, ji tiria, kaip rizikos suvokimas priklauso nuo kultūros filtrų, sumažinančių, padidinančių ar iš viso eliminuojančių rizikos suvokimą. Šia prasme galime sakyti, kad rizikinga ateitis yra neapibrėžta ir neišvengiamai subjektyvi, nes yra ją suvokiančių žmonių mintyse. Kita vertus, realiame rizikos valdymo pasaulyje, kur matavimo ar vertinimo tikslas yra gauti informaciją, siekiant modeliuoti elgesį, būtent rizikos suvokimas nulemia elgesio reakcijas. Taigi skirtumas tarp realistinės ir konstruktyvistinės prieigos nėra toks radikalus (Adams 2001).

Analizuodami ir apibrėždami energetinio saugumo sociologijos objektą, sugretinsime šias skirtingas rizikos aiškinimo prieigas. Kitaip tariant, sociologijoje negali būti vienintelės energetinio saugumo analizės, nes skirtingos perspektyvos skirtingai modeliuoja energetinio saugumo grėsmių rizikas. Kalbėti apie bendrą energetinio saugumo sociologiją galima tiek, kiek sutariama dėl bendros sociologijos teorinės prieigos. Tačiau P. Bourdieu, kuris laikosi pragmatinio teorijos požiūrio (Bourdieu, Wacquant 1992), teigia, kad teorijos yra tyrimo programos, kviečiančios ne „teoriniams ginčams", o praktiniam taikymui, kuris arba atmeta, arba generalizuoja teorijas, kitaip tariant, patikslina ir išskiria jų siekius generalizuoti. Arba W. Jamesas (James 1955) sako, kad tam, jog atsakytume į klausimą, pirmiausia reikia nuspręsti, koks skirtumas atsiranda, jei į klausimą atsakysite vienu ar kitu būdu. Toks požiūris neišvengiamai plaukia iš teorijos santykinumo ir jos

24 Pavyzdžiui, Lietuva per penkiasdešimt sovietinės okupacijos metų pamažu buvo įtraukta į ypač centralizuotą *sovietinio laikotarpio modernizacijos* (Leonavičius 2008) sukurtą ekonomikos ir technologinių infrastruktūrų sistemą. Net ir praėjus dvidešimt šešeriems nepriklausomos Lietuvos metams, išlieka didesnė energetinių grėsmių rizika, susijusi su *sovietinės modernizacijos* sukurtais centralizuotai veikiančiais vietiniais ir Rusijos infrastruktūros tinklais. Centralizacija šiuo atveju reiškė ne tik santykinai mažesnes išlaidas, turint galvoje mažą SSSR naftos kainą savo liaudžiai, bet ir galimybę paversti sovietines respublikas labiau priklausomomis. Be to, energetinis dominavimas posovietinėje erdvėje Rusijai leidžia išlaikyti įtaką ir plėsti jos vadovaujamus integracinius susivienijimus. Konfliktinėse situacijose regiono šalių priklausomybę nuo Rusijos energetikos išteklių ir infrastruktūros ji gali panaudoti ir dažnai naudoja kaip vieną svarbiausių nekarinio poveikio priemonių. U. Beckas pripažįsta, kad visuotinė rizika iš dalies sutampa su socialine nelygybe, tad esant centralizuotai energetikos sistemos infrastruktūrai didesnės rizikos erdvėje objektyviai atsiduria didelė ne tokia pasiturinti visuomenės dalis. Jos nepasitenkinimas tampa svarbiu socialinės ir politinės destabilizacijos veiksniu. Žinoma, tai dar nereiškia, kad socialinio nepasitenkinimo rizika taps realiu faktu. Kita vertus, tai, kad Baltijos jūros regione, ypač Lietuvoje, įgyvendinami infrastruktūros, finansiniai ir teisiniai energetikos pokyčiai Rusijos yra vertinami kaip papildoma grėsmė jos saugumui dėl Karaliaučiaus srities priklausomybės nuo energetikos išteklių tranzito per NATO šalį. O tai Rusiją verčia imtis įvairių kontrapriemonių. http://www.delfi.lt/verslas/energetika/lietuvos-zvalgyba-gazprom-toliau-gali-manipuliuoti-lietuvoje.d?id=70836108.

konstruktyvistinio pobūdžio, o teorijų įvairovė pirmiausia susijusi su tuo, kokius pažinimo tikslus (makro-, mezo-, mikro-, sistemos, agento lygmens) keliame analizuodami energetinį saugumą. Energetinio saugumo sociologijos objektą sukuria socialinę dimensiją analizuojančių sociologijos perspektyvų visuma.

2.3. Energetinio saugumo sociologinio tyrimo įvairovė

Suvokimas, kad rizikos problemos yra giliai įkūnytos pačioje moderniosios visuomenės socialinėje sandaroje ir kad su jomis negali būti susitvarkyta vien tik objektyviu techniniu ir gamtamoksliniu rizikų apskaičiavimu ir įvertinimu, buvo svarbus postūmis rizikos sociologijai atsirasti. Kiekvieno visuomenės gyvenimo sektoriaus, tarp jų energetikos sektoriaus saugumo ir grėsmių, kurias apibūdina rizika, tyrimą galima paversti socialinių mokslų objektu.

XX a. devintame dešimtmetyje rizikos sociologija tapo pripažinta sociologijos sritimi (Zinn 2006a ir 2006b), taikančia įvairias teorines perspektyvas. Kiekviena rizikos sociologijos teorija gali būti pasitelkiama specifinėms visuomenės gyvenimo sritims ir jų rizikoms analizuoti, nes kiekviena teorinė perspektyva yra santykinė ir savaip aiškina vieną ar kitą socialinių reiškinių rizikos aspektą. Kita vertus, bet kurio socialinio reiškinio (pvz., sveikata, socialinė atskirtis ir su ja susijusios socialinės politikos) rizikos ir saugumo aktualumas yra santykinis, todėl teorinės prieigos selektyviai pasirenkamos analizuojant vieno ar kito reiškinio riziką.

Minėjome, kad rizika pirmiausia yra ne realios tikrovės, o žmogaus suvokimo reiškinys. Rizika reiškia tai, ką žmonės stebi tikrovėje ir patiria, todėl sociologija tyrinėja nepageidaujamus įvykius, kurie priklauso nuo socialinių veiksnių (socialinių veikėjų ir sistemų pasekmės) ir yra tam tikru būdu *socialiai konstruojami.* Tarp socialinių veikėjų elgesio ar pasirinkimų ir pasekmių visuomet tarpininkauja socialinė interpretacija ir su ja susijusios veikėjų vertybės bei interesai. Todėl būsimų įvykių galimybė neapsiriboja vien tik objektyvios tikrovės pasekmių tikimybių apskaičiavimu, ji apima ir tam tikrų socialinių grupių žinias bei įsivaizdavimą. Tikrovė turi tarsi dvi puses – ji yra nuo žmogaus suvokimo fizinių įvykių nepriklausoma sistema ir kartu abstrakčių nuostatų (sąžiningumo, pažeidžiamumo ir teisingumo) atžvilgiu įvykių sukonstruotų reikšmių visuma. Anot O. Renno (2008: 22–23), socialinių ir kultūrinių veiksnių svarba neginčijama rizikos patirčiai, tačiau nėra aiškios koncepcijos, kaip visi šie veiksniai veikia rizikos socialinį sprendimą, individų veiksmus ir institucinį atsaką.

Sociologinės ir antropologinės rizikos koncepcijos teigia, kad pasaulį žmonės suvokia ne „tyromis akimis“. Jų suvokimas filtruojamas per socialines ir kultūrines reikšmes, kurias jie gauna socializacijos metu iš šeimos, draugų ir t. t. Be šio visų rizikos sociologijos teorijų

pripažįstamo bruožo, sociologinis rizikos tyrimų laukas dar gali būti apibūdintas kaip tam tikra lygiaverčių ir tarpusavyje konkuruojančių konceptualių sociologijos prieigų įvairovė.

Jau minėjome, kad aplinkotyros sociologas ir technologijų vertintojas O. Rennas (2008: 23) rizikos sociologijos teorijų įvairovę siūlo tradiciškai klasifikuoti dviem sociologijoje visuotinai priimtinomis dimensijomis: individualistine (veiksmo) *versus* struktūrine (sisteminė) ir realistine *versus* konstruktyvistine. Struktūrinė (sisteminė) prieiga priešinama individualistinei tuo, kad individų elgesys yra aiškinamas kaip socialinių institutų, kuriems tie individai priklauso, pasekmė, o realistinė (objektyvistinė) *versus* konstruktyvistinė (subjektyvistinė) skiriasi rizikos kilmės interpretacija. Realistinė samprata teigia, kad rizika ir jos įvairūs pavidalai yra realūs esamų struktūrų ypatumai bei išoriškai matomi įvykiai; konstruktyvistinė samprata teigia, kad rizikos ir jų manifestacijos yra socialinių grupių ir institutų socialiniai kūriniai.[25] Kita vertus, tokia sociologijos ar plačiau socialinių mokslų teorijų klasifikacija jau tapo klasikinė (žr. Hollis 2000). Todėl analogiškai rizikos sociologijos arba bet kurios kitos srities sociologijos teorinių prieigų išdėstymui pagal šias dvi dimensijas (Renn 2000: 24) taip pat galima energetinio saugumo sociologijos teorines prieigas įdėti į panašią dvimatę koordinačių sistemą (žr. 2.1 pav.). Nors sekant O. Rennu, galima būtų sakyti, kad dvimatė schema paprastai ir aiškiai iliustruoja energetinio saugumo sociologines prieigas, vis dėlto ne visos sociologinės perspektyvos gali būti griežtai tipologizuotos. Dažnai sociologinės teorijos, siekdamos išsamesnio tyrimo, tarpusavyje derina priešingas perspektyvas.

Įvairūs autoriai skiria skirtingą skaičių rizikos sociologijos teorinių perspektyvų. O. Rennas ir I. Zinnas išskiria šešias rizikos sociologijos teorines prieigas (Renn 2008; Zinn 2008; Zinn 2006a; Zinn 2006b):

- *racionalaus pasirinkimo* (Renn ir kt. 1999, 2003; Jaeger ir kt. 2001);
- *refleksyviosios modernizacijos* (Beck 1986, 1992a; Giddens 1991, 2000);
- *sistemų teorijos* (Luhmann 1986a, 1989, 1993a);
- *postmodernios perspektyvos* (Foucault 1982; Ewald 1986; Burchell ir kt. 1991; Dean 1999);
- *kultūros teorijos* (Douglas 1966, 1985; Douglas ir Wildavsky 1982; Adams 1995; Lupton ir Tulloch 2002).

D. Lupton (2006: 11) žvelgia bendriau ir skiria tris pagrindines prieigas:

- *rizikos visuomenės* (Beck 1986, 1992a; Giddens 1991, 2000), kuri apima refleksyviosios modernybės teorijas;

25 Visas perspektyvas galima priešinti tik santykinai, nes siekiant suprasti rizikas visapusiškiau kiekviena perspektyva viena kitą papildo.

- *kultūrinę / simbolinę* (Douglas 1966, 1985; Douglas ir Wildavsky 1982), kuri apima konstruktyvistines rizikos teorijas;
- *valdysenos prieigą* (Foucault 1982; Ewald 1986; Burchell ir kt. 1991; Dean 1999).

Remiantis šiomis rizikos teorinėmis perspektyvomis, energetinio saugumo sociologijos perspektyvas galima išdėstyti pagal *konstruktyvistinę-realistinę* ir *individualistinę-struktūrinę* koordinačių sistemą (žr. 2.5 pav.).

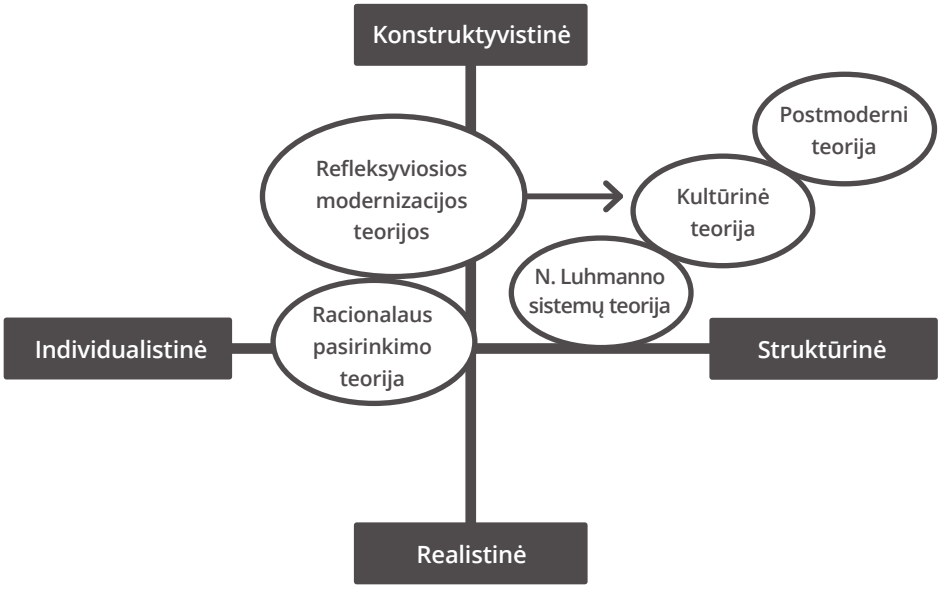

2.5 pav. Energetinio saugumo sociologijos prieigų apžvalga.
Pagal šaltinius: Renn ir kt. 1996; Renn, 2005, Renn 2008, Renn 2010

Energetinio saugumo sociologiją apibrėšime kaip įvairių sociologijos teorinių prieigų rinkinį, kuriuo remiantis analizuojami energetinio saugumo socialinės dimensijos aspektai. Energetinį saugumą analizuodami socialinio veikėjo rizikos suvokimo ir priimamų sprendimų požiūriu, taikysime konstruktyvistinę preigą, tirdami socialinio veikėjo suvokimą determinuojančius struktūrinius veiksnius, taikysime sistemines prieigas. Kiekviena perspektyva sukuria santykinę energetinio saugumo aiškinimo sampratą. Kita vertus, sociologinių perspektyvų įvairovė netrukdo jų derinti ir jungti. Galima teigti, kad konstruktyvistinė prieiga atskleidžia socialinio veikėjo tikrovės suvokimo konfigūracijas, kurios visuomet turi struktūrinius rėmus, analizuojamus struktūrinės arba objektyvistinės prieigos.

APIBENDRINIMAS

Bendrąja prasme energetinis saugumas suprantamas kaip patikimas energijos išteklių tiekimas prieinamomis kainomis, nekenkiant svarbiausioms nacionalinėms vertybėms ir tikslams (Yergin 1088). Kadangi energetinis saugumas apima sudėtingą įvairių veiksnių rinkinį ir yra tiriamas įvairių mokslų, kiekvienas savitas mokslas konstruoja savo specifinį energetinio saugumo objektą. Sociologiškai ir antropologiškai tiriant energetinį saugumą, analizuojama energetinio saugumo grėsmių rizikos ir jų suvokimo priklausomybė nuo tokių socialinių veiksnių kaip visuomenės tipas, sociodemografinės grupės, jų interesai, vertybės, nuostatos, istorija ir t. t.

Demokratinėje valstybėje visuomenės nuomonė ir politikų sugebėjimas įtraukti visuomenę, priimant svarbiausius energetikos politikos tikslus, yra ypač svarbus. Šis energetinio saugumo aspektas apibūdinamas kaip jo socialinė dimensija. Socialinę dimensiją santykinai skirstome į dviejų tipų socialinius veiksnius dėl jų specifinio vaidmens energetikos politikoje: tiesioginiai energetikos politikos sprendėjai ir visuomenės dalyvavimas, išreiškiamas viešąja nuomone, demonstracijomis, peticijų pasirašymų ir NVO dalyvavimu. Abu veiksniai gali būti sociologinės analizės objektai, tiriant galimas energetinio saugumo grėsmes ir jų rizikas. Tai leidžia kalbėti apie *energetinio saugumo sociologijos objektą* kaip apie energetikos grėsmių rizikas ir jų mažinimo sprendimus lemiančių socialinių veiksnių tyrimą įvairiomis sociologinėmis perspektyvomis. Analogiškai egzistuojančiai įprastai sociologijos perspektyvų klasifikacijai energetinio saugumo sociologijoje taikomos teorijos apibūdinamos dviem dimensijomis: *realistine vs konstruktyvistine* ir *struktūrine (sistemine) vs individualistine.*

Apibendrinant galima teigti, kad energetinio saugumo sociologiją reikėtų laikyti bendresnės rizikos sociologijos dalimi, todėl energetinio sektoriaus rizika, panašiai kaip ir kitų visuomenės sričių sektorių rizikos, gali būti analizuojama tiek realistine, tiek konstruktyvistine prieiga. Realistinė U. Becko rizikos visuomenės koncepcija energetinio saugumo problemą traktuoja kaip neišvengiamą visuomenės modernizacijos pasekmę, nes rizikos visuomenė yra apibūdinama technogeninės ar antropogeninės kilmės rizikomis. Tačiau realistinė rizikos visuomenės samprata neanalizuoja rizikų suvokimo selektyvumo. Konstruktyvistinė energetinio saugumo analizė atskleidžia kultūros (vertybių) svarbą, konstruojant skirtingų individų tipų rizikų suvokimą ir iš čia plaukiančią reakciją bei elgesį. Struktūrinė ir veiksmo perspektyvos energetinį saugumą leidžia analizuoti sistemos ir atskiro individo pasirinkimo santykiu.

II DALIS

ENERGETINIO SAUGUMO SOCIOLOGIJOS TAIKYMAS

3. ENERGETINIO SAUGUMO SUVOKIMAS REFLEKSYVIOSIOS MODERNYBĖS VISUOMENĖJE IR PIRMENYBĖ PARTIJŲ ENERGETIKOS POLITIKAI

ĮVADAS

Minėjome, kad, sociologiškai analizuojant energetinio saugumo temą, tenka pasirinkti, kuri iš sociologijos teorijų labiausiai tiktų tiriant energetinį saugumą. Šiame skyriuje energetinio saugumo tyrimui taikysime refleksyviosios modernizacijos perspektyvą. Refleksyviosios modernizacijos terminą pasiūlė J. Zinnas (2004: 1–5) norėdamas paaiškinti U. Becko, A. Giddenso ir S. Lasho (Beck, Giddens, Lash 1994) rizikos koncepciją. Apibendrintai galima teigti, kad ji apibūdina vėlyvosios modernybės visuomenės būklę, kai visuomenė tampa savo pačios tyrimo tema, kai technologijų plėtra ir jų taikymas užleidžia pirmenybę politiniam ir ekonominiam rizikų, kylančių dėl realiai naudojamų ar potencialiai naudojamų technologijų, valdymui (Beck 1992). Žvelgiant reflektyviosios modernizacijos perspektyvos požiūriu, energetinio saugumo kaip specifinės ir ypač svarbios technologijų srities sistemos plėtros naudingumas turėtų būti analizuojamas kartu su didėjančiomis jos grėsmėmis.

Griežtai teigti, kad Lietuvos visuomenė priklauso refleksyviosios modernizacijos visuomenės tipui, kuriuo apibūdinamos išsivysčiusių vakarietiškų šalių visuomenės, būtų sunku. Vis dėlto įvairių Lietuvos visuomenės gyvenimo sričių (sveikatos, aplinkos, ekonomikos ir t. t.) kaip vidujai prieštaringų ir rizikas kuriančių sistemų raiška leidžia kalbėti apie nevienalytės refleksyviosios visuomenės formavimąsi (Leonavičius, Ozolinčiūtė 2015: 1–25; Leonavičius ir kt. 2010; Leonavičius ir kt. 2007). Refleksyviosios modernizacijos perspektyva visuomenes apibūdina pagal tai, kiek ir kaip visuomenei bei tam tikroms socialinėms jos grupėms rūpi žmogaus kuriamos tikrovės grėsmingos pasekmės, kiek suvokiama technologijų kuriama grėsmė, kokiu mastu visuomenėse reiškiamas pilietinis aktyvumas ir iš dalies tuo remiantis projektuojama, kuriai veiklai bus skiriama pirmenybė.

Ontologiniu požiūriu refleksyviosios modernizacijos sociologinė perspektyva siekia suderinti struktūros ir veiksmo (individualistinę) teorines perspektyvas (Hollis 2000), todėl ji apima abu viršutinius schemos langelius. Nors ši perspektyva pripažįsta vėlyvosios modernybės visuomenėms būdingą nuo technologijų taikymo priklausomą

nenumatytų pasekmių ir rizikų plėtrą, kartu pabrėžia, kad rizikos suvokimas priklauso nuo visuomenės turimų žinių. Todėl šią energetinio saugumo koncepciją vertėtų labiau traktuoti ir kaip konstruktyvistinę. Anot O. Renno ir kt. (1996), visos sociologinės ir antropologinės teorijos daugiau ar mažiau pripažįsta, kad žmonės nesuvokia tikrovės tyromis akimis, mato ją per tam tikrus socialinių ir kultūrinių reikšmių, perduodamų šeimos, draugų, kolegų, pavaldinių ir t. t., suvokimo lęšius.

Refleksyviosios modernizacijos prieigą dar būtų galima pavadinti realistine arba objektyvistine[26], nes vėlyvosios modernybės visuomenių stiprėjančią refleksiją ši prieiga sieja su žmonių sukurtos ir išoriškai realios tikrovės sistemiškai didėjančiu sudėtingumu, neapibrėžtumu ir grėsme (Beck 1992a; Beck 1998: 9–22; Beck 2005: 211–229; Beck 2006: 329–345). XX a. viduryje industrinės visuomenės socialinės institucijos, įtraukdamos draudimo paslaugas, turėjo beprecedentę galimybę konfrontuoti su įvairiomis grėsmėmis, o rizikos visuomenė tapo neapdraudžiama visuomene, nes, didėjant pavojams, susijusiems su branduoline energija, chemine ir biotechnologine produkcija, paradoksaliai mažėja apsisaugojimo galimybių (Beck 1992b). Refleksyviosios modernizacijos prieiga remiasi prielaida, kad moderniosios visuomenės metaracionalumas (t. y. instrumentinis racionalumas, veiklos efektyvumas, ekonominio augimo sukurtas teisingumas bei mokslinio ir technologinio progreso sukurtas nuolatinis individų gyvenimo kokybės gerėjimas) prarado savo įteisinančią galią.

Refleksyviosios modernybės perspektyva veiklos padarinius traktuoja kaip sąmoningai apsvarstytų veiksmų socialines konstrukcijas. Tačiau laikoma, kad šios konstrukcijos yra labiau priklausomos nuo socialinių ir kultūrinių orientacijų nei nuo tikroviškų lūkesčių. Atsirandantis pasekmių neapibrėžtumas yra siejamas su subjektyviu tikėjimu ir abejone dėl turimų žinių sistemos galios teikti aiškų rizikos apibūdinimą ir įvertinimą. Tam tikros tikimybės ir įgyvendintų pasekmių derinimas yra dalis platesnio proceso, kurio metu dominuoja neapibrėžtumas dėl prieštaringos veiksmų baigties – ar bus įgyvendintos siekiamos pasekmės, ar vis dėlto jos bus nustelbtos negatyvių veiksmo pasekmių. Šia prasme racionalaus veiksmo idėja tėra iliuzija, nes vėlyvoji modernybė nesuteikia tvirto pagrindo priimti patikimus ir intersubjektyviai pagrįstus sprendimus. Anot J. Zinno (2004), ši prieiga remiasi svarbia prielaida, kad ne rizika, o netikrumas (angl. *uncertainty*) turėtų būti tyrimo pagrindas; rizika matoma kaip vienas iš specifinių būdų, siekiančių neapibrėžtą (angl. *uncertain*) ateitį paversti valdoma ir veiksminga tiek organizaciniu ir instituciniu, tiek individualiu lygmeniu.

26 Realistinė rizikos sampratos prieiga atkreipia dėmesį į pakitusią, lyginant su ankstesnėmis visuomenėmis, vėlyvosios modernybės visuomenės sukurtą tikrovę. Ši prieiga neneigia, kad rizika priklauso ir nuo suvokimo, bet pabrėžia kokybiškai pakitusią žmogaus sukurtos išoriškos tikrovės būklę.

Tam tikrais aspektais refleksyviosios modernizacijos prieigai artima R. Ingleharto ir jo kolegų žmogaus raidos (angl. *human development*) teorija (Inglehart 1995; Inglehart 1997; Inglehart 2000c; Inglehart 2000a; Inglehart 2000b; Inglehart 2008). Kaip ir refleksyviosios modernizacijos prieiga, R. Inglehartas tipologiškai atskiria dvi moderniosios visuomenės raidos pakopas, kurias galima laikyti dviem moderniosios visuomenės vertybių sistemų kaitos pakopomis*: materialistinių (išlikimo)* ir *pomaterialistinių (saviraiškos) vertybių* moderniųjų visuomenių tipais. Nors tiesiogiai R. Inglehartas neanalizuoja rizikos reiškinio, tipologiškai apibūdindamas visuomenių dominuojančias vertybes, jis suteikia galimybę tirti ir tipologizuoti rizikos suvokimą vertybinių nuostatų požiūriu. Materialistinių vertybių visuomenių įvairūs instituciniai sprendimai ir atsakomybė labiau remiasi autoriteto galia, plaukiančia iš socialinio pasaulio specifinių veiklų pasidalijimo ir ypač svarbaus ir neginčijamo mokslo autoriteto pripažinimo. Pomaterialistinių vertybių visuomenėse sprendimai dažniau remiasi platesnių visuomenės grupių interesų pripažinimu ir tiesioginiu grupių dalyvavimu ar atstovavimu, čia labiau suvokiamas sudėtingas pliuralistinis arba daugybinis interesų ir požiūrių vėlyvosios modernybės pasaulis (Welsch 2004).

Analizuodami energetinio saugumo suvokimą refleksyviosios modernizacijos teorijos požiūriu, sieksime tipologiškai apibūdinti Lietuvos visuomenę ir tam tikras jos grupes.

3.1. Žmogaus kuriamos tikrovės rizikų plėtra

Anot U. Becko (1992), esmines moderniųjų visuomenių rizikas sukelia pati žmogaus veikla, todėl jos, skirtingai nuo ikimoderniųjų visuomenių raidos grėsmių, laikomos technogeninės ar antropogeninės kilmės rizikomis[27], o pačios moderniosios visuomenės apibrėžiamos kaip sisteminio sąlyčio su grėsmėmis (angl. *hazards*) ir nesaugumu (angl. *insecurities*) visuomenėmis arba *rizikos visuomenėmis* (Beck 1992: 21). Anot M. Deano (1999), U. Becko rizikos visuomenė (arba vėlyvosios modernybės visuomenė) antagonistiniu ryšiu yra susijusi su savo ankstyvąja, paprastąja (angl*. simple*) modernybe ar industrine visuomene. Vėlyvosios modernybės visuomenę U. Beckas vadina refleksyviąja modernybe arba modernizacijos modernizacija, turėdamas mintyje, kad refleksyvioji modernybė permąsto tiek ankstesniąją savo raidos pakopą, tiek dabartį[28].

27 Geriausias būdas, teigia A. Giddensas, paaiškinti, kaip rizikos visuomenė susijusi su ateitimi, tai atskirti du rizikos tipus: riziką, kylančią iš nekintančios tradicijos ir gamtos, jo vadinamą *išorine rizika* (angl. *external risk*); ir riziką, atsirandančią iš mokslo ir jo plėtros poveikio pasauliui. Šį rizikos tipą A. Giddensas (1999b) vadina *technogenine rizika* (angl. *manufactured risk*). Technogeninės rizikos sukelia tokias situacijas, kurioms valdyti žmonės turi labai nedaug istorinio patyrimo. Pavyzdžiui, globalinis atšilimas. A. Giddenso vartotas terminas *manufactured risk* į lietuvių kalbą verčiamas *technogeninės rizikos* terminu (žr. Giddens 2005, Balžekienė 2009), tad mes taip pat vartosime *technogeninės rizikos* terminą.

28 Pasak U. Becko, paprastoji modernizacija (angl. *simple modernization*) yra tik iš dalies moderni, nes jai dar būdingi

Esminis rizikos visuomenės principas yra žinios, todėl politinė galia transformuojama į korporacinius mokslininkų susivienijimus. Rizikos visuomenėje galia prieiti prie žinių ir jas kontroliuoti tampa svarbiausiu uždaviniu (Fox 1999: 13). Nors mokslas ir mokslininkų vaidmuo svarbus ir paprastosios modernybės laikotarpiu, rizikos visuomenėje mokslininkų vaidmuo turi savitų bruožų – paprastosios ir refleksyviosios modernizacijos skiriasi scientizacijos pobūdžiu. Pirmuoju atveju mokslas taikomas „duotai" tikrovei – gamtai ir žmogui, antroje pakopoje mokslas susiduria su savo paties sukurta tikrove, jos padariniais, defektais ir problemomis. Antroje moderniosios visuomenės pakopoje jau remiamasi totalia scientizacija, kurios metu reikalavimas taikyti mokslinį skepticizmą apima paties mokslo vidinius pagrindus ir išorines pasekmes, todėl demistifikuojamas mokslo tiesos siekis ir optimistinės Švietimo epochos idėjos. Pirmoje modernybės raidos stadijoje mokslas turi autoritetą ir nepaiso neprofesionalių nuomonių, o rizikos visuomenėje tampa svarbi daugelio institucijų ir neprofesionali pačios pilietinės visuomenės nuomonė, nes technologijų plėtros kuriamos rizikos tampa visuotinės.

Rizikos visuomenėje įvairūs sukurtų mokslinių modelių bandymai dažnai gali vykti tik tiesiogiai juos įgyvendinant tikrovėje, t. y. gamyba ir „patikra" vyksta tuo pat metu (pvz., branduoliniai reaktoriai ar mėgintuvėlių kūdikiai), o tai reiškia, kad rizikos visuomenėje ištrinamos laboratorijos ir realios tikrovės ribos. Technologinė monopolija tampa paslėptos socialinės kaitos monopolija, nes technokratai tarsi pasisavina socialinės kaitos veiksnius (Beck 1992: 156).

Galima teigti, kad šiuolaikiniame pasaulyje rizika tampa vienu iš svarbiausių elementų, formuojančių ir konstruojančių individų mąstymą ir valdymą. Rizikos interpretacija ir jos pateikimas yra tam tikras būdas priversti individus pasirinkti. Apskaičiuojama rizika naudojama draudimo kompanijų ir verslo įmonių. Skirtingai nuo nelaimingo atsitikimo, rizika niekada nebūna individuali (kiekvieną skirtingą socialinę grupę galima apibūdinti kaip turinčią kokią nors didesnę ar mažesnę riziką tam tikros veiklos, gyvenimo būdo ir t. t. atžvilgiu), todėl draudimo požiūriu rizika visuomet yra apskaičiuojama (angl. *calculable*), kolektyvinė ir turinti kapitalą (Evans 1991: 201).

Perfrazuodami S. Lashą ir B. Wynne'ą (1992: 4), galėtume teigti, kad energetikos sistemos rizikų socialinė dimensija, apimanti tiek energetikos politikos dalyvius ir sprendimų priėmėjus, tiek viešąją nuomonę, gali būti apibūdinama trimis aspektais:

---

feodaliniai ir luominės visuomenės (angl. *estate-society*, vok. *ständisch*) bruožai. Profesines sąjungas ir monopolistines kapitalistų asociacijas U. Beckas traktuoja kaip luomines, kurios turi būti pakeistos individualizacijos modernizacijos proceso. Pavyzdžiui, industrinės visuomenės klasikinė branduolinė šeima išlieka svarbi luomiškai, bet turi būti transformuota individualizacijos proceso. Net pačioje rizikos visuomenėje galima aptikti tokios luominės visuomenės likučių. Tarkime, vis dar išlieka svarbi mokslo žinių monopolija ir mokslininkų, inžinierių bei technikų galios taikymas. Modernizacija, kurią sukėlė dominuojantis ir sprendimus priimantis technokratinis elitas, dar nėra refleksyvi, nes plėtoja blogiausius ankstyvosios modernybės tamsiosios pusės bruožus (redukcionizmą, diferenciaciją, absoliutinimą ir t. t.). Todėl, pasak U. Becko, tik dalis rizikos visuomenės yra refleksyvi. Tikra refleksyvi modernizacija įmanoma tada, kai refleksija visiškai persmelkia visuomenės modernizaciją (Lash, Urry 1994: 34).

- energetikos sistemos rizikas visuomet sukuria organizacijos ir institucijos, iš kurių tikimasi, kad būtent jos valdys ir kontroliuos rizikingas veiklas (pvz., pelno ir aplinkosaugos priešprieša energetikos versle);
- dauguma energetikos sistemos pobūdžio rizikų yra tiesioginė socialinių santykių ir procesų kokybės funkcija (pvz., politinių partijų, socialinių grupių skirtingi interesai, būdami susiję su energetikos sistema, gali veikti labiau ar mažiau efektyvią energetikos politiką);
- pradinės energetikos sistemos, pirmiausia technologinės rizikos, kyla dėl to, kad yra socialiai priklausomos nuo institutų ir veikėjų, kurių veikla gali būti susvetimėjusi, sunkiai suprantama ir menkai žinoma visuomenės daugumai, kurią įvairios rizikos veikia tiesiogiai (pvz., atominės energetikos ar skalūninių dujų gavybos plėtra Lietuvoje yra ypač politizuota, nors drauge jos įvairaus pobūdžio rizika menkai suvokiama visuomenės).

U. Beckas nesiūlo kokių nors konkrečių sprendimų, susijusių su didesnėmis rizikomis, bet kviečia labiau pasitikėti pilietinės visuomenės veikėjais ir kritiškai žvelgti į įvairių naujų technologinių gyvenimo palengvinimų, negalinčių užtikrinti maksimalaus saugumo, įteisinimą. Anot U. Becko (1992), rizikos visuomenėje socialiniai veikėjai (angl. *agents*) tampa laisvesni nuo struktūrinės determinacijos ir yra pajėgūs efektyviai atspindėti bei keisti struktūras. Iš dalies tai susiję su individualizacijos procesu, kuris yra pagrindinė sąvoka *Rizikos visuomenės* knygoje. Tokį refleksyvumą U. Beckas pripažįsta ir institucijoms. Tyrėjas atkreipia dėmesį į tai, kad racionalus pavojų ir rizikos mokslinis apibūdinimas neteko monopolijos, todėl įvairios socialinės grupės skirtingai traktuoja technologijų plėtros neigiamų pasekmių priežastis. Kiekvienu atveju apginti vieną ar kitą požiūrį gali būti parenkami tiek argumentai, tiek jų kontrargumentai, pvz., į Lietuvoje planuojamos skalūninių dujų gavybos ekologinius aspektus arba atominę energetiką skirtingos socialinės grupės turi skirtingą požiūrį. Rizikų interpretacijų įvairovė glūdi pačioje modernizacijos rizikų logikoje ir, o tai dar svarbiau, susilpnina ar net eliminuoja veiklos atsakomybės suvokimą (Beck 1992: 29–30).

3.2. Organizuotas neatsakingumas

Sistemiškai susiformavusi ypač specializuotų veikėjų tarpusavio sąveika versle, žemės ūkyje, teisėje ar politikoje drauge apriboja galimybę įžvelgti izoliuotas lokalias priežastis ir atsakomybę. Ypač platų darbo pasidalijimą atitinka ir visuotinis bendrininkavimas, darant nusižengimus, bei visuotinis atsakomybės trūkumas. Kiekvienas veiksmas gali būti laikomas priežastimi ir pasekme, vadinasi, ir nepriežastimi. Priežastys tarsi

susilieja bendrai veikiant veikėjams ir sąlygoms, reakcijoms ir kontrareakcijoms. Iškyla *socialinės sistemos* etinio vaidmens arba atsakomybės klausimas, nes individas sistemoje gali veikti neturėdamas asmeninės atsakomybės. Žmonės tarsi veikia asmeniškai nedalyvaudami. Jie veikia fiziškai, bet ne moraliai ar politiškai. Anot U. Becko, tai yra „civilizacijos vergų" moralė, kai žmonės veikia asmeniškai ir socialiai taip, tarsi būtų priklausomi nuo gamtos likimo ar nuo sistemos „gravitacijos dėsnio". Pramonės organizacijos ir vyriausybės išplėtojo rizikos valdymo planavimo rutinas, tačiau šių rutinų rezultatas siekia sumenkinti atsakomybę ir atskaitomybę. Techninės rizikos įvertinimai, besiremiantys pasekmių tikimybės ir svarbumo derinimo samprata, sukuria strategijas, pateisinančias ambivalentiškų rizikų kūrimą, ir gundo žmones savo gyvenime susitaikyti su grėsmėmis. U. Becko požiūriu (1998), visuomenės pastangos susitvarkyti su nepageidaujamomis modernizacijos pasekmėmis rutiniškai yra apeinamos dėl užmaskuoto politinio, korporacinio ir socialinio *organizuoto neatsakingumo* (angl. *organized irresponsibility*) poveikio. Tai ne individualus, o organizacijai perkeltas atsakingumas (angl. *displaced responsibility*). Rizikos visuomenės neatsakingumas pasireiškia nuolatiniu savęs stūmimo į pavojus neigimu, kuris kyla dėl nuolat augančio viešo žinojimo apie socialinės sistemos produkuojamas rizikas ir dėl šių sistemiškai produkuojamų rizikų nepripažinimo. Anot U. Becko (1992: 19), *organizuotas neatsakingumas*, plaukiantis iš ekspertų nesutarimų, prieštaravimų ir mokslinių žinių ribotumo, paralyžiuojančio politinius veiksmus į kylančias grėsmes ir rizikas, yra globalios rizikos visuomenės pasekmė. *Organizuoto neatsakingumo* samprata turi dvi prieštaringas, bet paradoksliai viena kitą papildančias puses:

- Viena vertus, rizikos visuomenė nuolat neigia savo savižudiškas tendencijas, kurdama teisines procedūras, kurios atsakomybę už sistemos produkuojamas pasekmes perkeltų tiesiogiai už jas neatsakingiems individams. Anot D. Belando (2005: 9), „kai rizikos produkuojamos sistemiškai, o tiesiogiai nėra kaltų individų, kaltais padaromi politikai ar vadovaujantys asmenys". Ši save kurianti mirtina pabaiga, kai kaltė perkeliama individams ir kolektyviškai neigiama, yra palaikoma industrinio fatalizmo politinių ideologijų – tikėjimo progresu, pasitikėjimo racionalumu ir ekspertų nuomonės galia (Beck 1998).
- Kita vertus, *organizuoto neatsakingumo* sąvoka apima nemažiau svarbias ir nenumatomas rizikos visuomenės pasekmes. Organizuotas neatsakingumas apibūdina situaciją, kai individai, neapibrėžtumo situacijoje nerimaudami dėl pasekmių, siekia išvengti atsakomybės griežtai laikydamiesi nustatytų taisyklių ir tvarkos, todėl vengia rodyti iniciatyvą. Individams ypač sunku išlikti autonomiškiems ir veikti savarankiškai kultūroje, kuri puoselėja organizuotą neatsakingumą.[29]

29 *Organizuoto neatsakingumo* samprata artimai susijusi su socialinės kontrolės tipais (pvz., individualistiniu,

Esame minėję (Leonavičius 2008), kad sovietinė sistema yra atskiras industrinės visuomenės arba paprastosios moderniosios visuomenės tipas, todėl čia galima identifikuoti ir universalias šiam moderniosios visuomenės tipui būdingas ypatybes. Tad ir U. Becko minimas organizuotas neatsakingumas taip pat buvo būdingas sovietinei sistemai. Tačiau dėl totalitarinio politinio režimo arba, J. Habermaso žodžiais tariant, dėl ypač stiprios „sistemos kolonizacijos" organizuotas neatsakingumas sovietinėje visuomenėje buvo ypač radikalus.[30] Tiesmukai siekdama pateisinti prisiimtą istorijos avangardo vaidmenį, sovietinė sistema visuomet „ieškojo sabotažo" ir kaltų individų bei kategoriškai nepripažino, kad pavojų gali kelti pati visuomenės modernizacija, o jos atveju – sovietinė modernizacija (Leonavičius 2008: 215–233). Totalitarinės sistemos dominavimas dar labiau slopino individualią iniciatyvą ir individų atsakingumą. Panašiai kaip ir Vakarų visuomenėse, tik gerokai radikaliau „sistemos nekaltumas" buvo palaikomas tikėjimo marksistinės teorijos deklaruojamu istorijos būtinumu, „objektyviu" ir neišvengiamu socialinės raidos progresu, tapatinamu su sovietinės valstybės plėtojama politika. Kai sistema siekia viską kontroliuoti, individų nušalinimas ir nusišalinimas nuo atsakomybės tampa gerokai radikalesnis. R. Mertonas tokį nukrypimą pavadino *ritualizmu*, kai valdininkai tampa pasyviais sistemos veikėjais ir aklai laikosi institucijos taisyklių (Merton 1997).

Anot U. Becko (1998: 103), *organizuoto neatsakingumo* reiškinys remiasi skirtingų modernybės laikotarpių sumaišymu. Grėsmės, su kuriomis susiduria žmonės, yra priskiriamos ne tam amžiui, kuriam priklauso saugumo pastangos juos suvaldyti – grėsmės yra XXI a., o pastangos juos įveikti – XX a. Peržengiant XXI a. slenkstį, atomo, genetikos ir chemijos technologijų amžiaus iššūkiai mėginami suvaldyti sąvokomis ir būdais, kurie būdingi ankstyvosios industrinės XIX a. ir XX a. pradžios visuomenėms. U. Beckas klausia, ar šiuo atveju yra koks nors kriterijus, kuriuo remiantis suvokiamos rizikos atskiriamos nuo technologijų plėtros priklausomų grėsmių (angl. *threats*). Pavyzdžiu galėtų būti privačių draudimo kompanijų nustatomos ribos tarp to, kas gali būti priimtina arba nepriimtina ekonominės naudos tikslumu. Kur draudimo intereso požiūriu privataus draudimo logika siūlo atsitraukti, nes draudimo ekonominė rizika atrodo per didelė ar per daug

---

egalitariniu, hierarchiniu, fatalistiniu, žr. toliau). Jeigu totali socialinė kontrolė yra suvokiama kaip neišvengiama, individai gali „nusiimti" atsakomybę dėl savo veiksmų, nes laiko, kad juos taip priverčia elgtis sistema. Tokiu atveju paprasta pasiteisinti, kad „valdžia žino geriau", kad „tai ne mano reikalas" ar „kalta aplinka". Kiekvienas totalitarinis režimas praktiškai iliustruoja, kaip režimo sukaustyti individai atsisako asmeninės atsakomybės.

30 Vakarų demokratinėse visuomenėse, kurias pirmiausia ir tyrinėja J. Habermasas, sistemos veiksmų koordinacija ima priklausyti nuo pinigų valdomos rinkos ir politinės organizacijos galios, o sovietinėje sistemoje visas sistemos ir visuomenės gyvenimo sritis kontroliavo totali politinė galia.

neapibrėžta, ribos, skiriančios „numatomas“ rizikas nuo nekontroliuojamų grėsmių, labai dažnai įvairiais mastais buvo peržengiamos. Čia U. Beckas mato dviejų tipų pasekmes:

1. Žlunga socialiniai (instituciniai) rizikos apskaičiavimo pagrindai. Vieninteliu saugumu tampa techninis saugumas. Tačiau rizikos apskaičiavimo paslaptis ir yra ta, kad techninis ir socialinis komponentai veikia kartu: trūkumai, atsakomybė, kompensacija, prevencinė priežiūra (ang. *precautionary after-care*). Todėl formuojasi tam tikra neutrali nuostata, o socialinis ir politinis saugumas, manoma, gali būti kuriamas išimtinai prieštaringai maksimizuojamomis techninėmis priemonėmis.
2. Pagrindinė tokios politikos dalis – tai socialinio prieštaringumo tarp, viena vertus, ypač išvystyto saugumo biurokratijos ir, kita vertus, anksčiau nepatebimų milžiniškų grėsmių atviro legalizavimo be jokios priežiūros galimybės. Visuomenė, kuri totaliai yra orientuota į saugumą ir sveikatą, priešinama jai visiškai priešingų destrukcijų ir grėsmių, kurių atžvilgiu eliminuojamas bet koks atsargumas, šokui.

Vėlyvąją modernybę Europoje konverguoja dvi priešingos istorinio vystymosi linijos – tai saugumo lygis, grindžiamas techniniu-biurokratiniu normų bei kontrolės tobulėjimu, ir istoriškai naujų pavojų, kurie prasiskverbia pro visas teisės, technologijų ir politikos skyles, sklaida ir iššūkiai. Šis prieštaravimas, kuris yra ne technologinis, o socialinis ir politinis, lieka paslėptas „sumaišytų amžių“ šešėlyje (Beck 1998: 103–104). U. Beckas organizuoto neatsakingumo reiškinį sieja su pačios modernizacijos vidinių procesų tamsiosiomis pusėmis. Šie procesai yra objektyvūs ir neišvengiami.

Kita vertus, visuomenės modernizacija didina ne tik rizikas, bet ir pasirinkimo galimybes. Rizika yra pastanga tai, kas neapskaičiuojama, paversti tuo, kas apskaičiuojama; rizikos stebėjimas suponuoja įvairių institucijų atsiradimą, pasirinkimų galimybes, apskaičiavimą ir atsakomybę. Paprastoji arba ankstyvoji modernybė ima nebekontroliuoti savo pačios kuriamų rizikų[31], o refleksyviojoje modernybėje formuojasi intensyvesnis ir ekstensyvesnis rizikos suvokimas. Šia prasme objektyvių, fizinių globalių grėsmių atsiradimas skatina socialinį refleksyvumą.[32] Grėsmių rizikos suvokimas transformuoja patį

31 Klasikinių sociologijos teorijų atstovai XIX a. proletariatą laikė svarbiausiu politiniu ir socialiniu subjektu, bet proletariato politiniai ir profesinių sąjungų iškovojimai palaidojo proletariato kaip visuomenės avangardo vaidmenį. Dabar proletariatas veikiau siekia išsaugoti pasiektą lygį ir labiau palaiko industrijos ir rinkos visuomenės plėtrą. Klasinės visuomenės politiniam subjektui – proletariatui – rizikos visuomenėje gresia ne visai suvokiama grėsmė. Nereikia būti freudistu, sako U. Beckas, kad suvoktum, kaip lengvai toks nerimas dėl didėjančių rizikų gali būti išstumtas iš sąmonės lauko. Klasinėje industrinėje visuomenėje kiekvienas yra užsiėmęs kova dėl savo darbo, pajamų, šeimos, mažyčio namelio, automobilio, hobio, atostogų ir t. t. Jeigu visa tai prarandama, aplinkos užterštumas tampa nebesvarbus (Beck 1992: 48–49).

32 Tokiomis sąvokomis, kurios apibūdina refleksyviąją modernizaciją, yra *darnumas* (angl. *sustainability*) ir *atsargumo principas* (angl. *precautionary principle*) (Report of United Nations Conference... 1992, pvz., 15 principas; Climate... 2004). Sąvokos apibūdina konceptualius aplinkos suvokimo rėmus, galinčius padėti sumažinti rizikas, nors, kaip pripažįsta A. Giddensas, prevencija arba atsargumas ne visada yra geriausias pasirinkimas (Giddens 1999).

modernizacijos procesą, nes padidėjusi šiuolaikinių industrinių praktikų kritika veikia refleksyviosios modernizacijos būklę.

Šie pokyčiai leidžia kalbėti apie deterministiškai aiškinamus skirtingų visuomenių ir skirtingų socialinių grupių energetikos sistemos saugumo suvokimo tipus. Apibendrintai tariant, individai rizikas suvokia pagal tai, kokiam visuomenės kaitos etapui priklauso. Remiantis U. Becku, galima sakyti, kad paprastosios arba pirmosios modernybės visuomenė energetinį saugumą suvokia *pragmatiškai*, o rizikos visuomenė – labiau *prevenciškai*.

Refleksyviosios modernybės visuomenei U. Beckas siūlo į politikos ir viešosios erdvės sritis įsivesti naują politinių institucijų rinkinį. Kritikuodamas esamas visuomenes, jis teigia, kad *politikos srityje* toks rinkinys dabar yra atskirtas nuo savo paties pagrindų, susijusių su racionalia teise, demokratija ir progreso prielaidomis (t. y. paradoksalus progreso ir rizikos koegzistavimas), o *viešojoje erdvėje* įvyko poslinkis į tyrimo laboratorijų, chemijos fabrikų, teismų ir redaktorių tarnybų *kvazivaldymo* galią. Kadangi kovos dėl simbolinės galios atžvilgiu svarbiausia yra apibrėžti tai, kas yra rizika, rizikos visuomenės politinė sandara galėtų institualizuoti perskirstytas mokslinio įrodymo ribas. Tokia institucija, kurios narystė peržengia uždaras profesines ribas, sukurtų tikrą tarpdalykiškumą ir suteiktų erdvę sisteminių alternatyvų pasiūlymams, skirtingoms nuomonėms ir ekspertams (Lash, Urry 1994: 37).

Taikant U. Becko refleksyviosios modernizacijos perspektyvą energetinio saugumo sociologijoje, galima teigti, kad pirmosios arba paprastosios modernybės visuomenės individai energetikos politiką ir saugumą suvokia labiau pragmatiškai bei sieja jį su ekspertiniu žinojimu ir atsakomybe, o neprofesionali nuomonė ar požiūris šioje moderniosios visuomenės raidos pakopoje laikomi nereikšmingais ir nesvarbiais. Refleksyviosios arba vėlyvosios modernybės visuomenėje energetikos politiką ir energetinį saugumą individai ima suvokti labiau prevenciškai. Šioje visuomenėje ne tik ekspertų, bet ir pilietinės visuomenės bei įvairių kitų institucijų požiūriai tampa svarbiais energetikos politikos veiksniais.[33] Refleksyviosios visuomenės vertybių ir gyvenimo stilių pliuralizmas daro sunkiai įmanomu dalyku sukurti kolektyvinį supratimą ir sutarimą, „kas yra visuomenės gėris“. Todėl organizacijoms reikia išorinio įteisinimo, kad galėtų siekti savo tikslų ir uždavinių, o tokio įteisinimo šaltiniai refleksyviosios modernybės visuomenėje gali būti sutelktas mokslinių, ekonominių, politinių institucijų ir visuomenės bei jos įvairių grupių interesų derinimas (Beck 1995; O'Brien 1999).

33 Šiame skyriuje nekeliame tikslo išanalizuoti U. Becko teorijos trūkumus, nors ji ir kritikuojama dėl nenuoseklumo. Anot J. Adamso (2001), U. Beckas, kalbėdamas apie vėlyvosios modernybės rizikos visuomenę ir kritiškai žvelgdamas į mokslo sukurto pasaulio didėjančią riziką, „nepastebi“ savo paties pesimistinio požiūrio į didėjančią kultūrinių prielaidų riziką. Kitaip tariant, į tą pačią mokslo kuriamą rizikų pilną tikrovę galima žvelgti ir optimistiškiau.

3.3. Tarp materialinio intereso ir energetinio savarankiškumo

Minėjome, kad sociologai (Giddens 1999; Lupton 1999), kalbėdami apie saugumo sampratą, skiria ekspertinį rizikos vertinimą ir rizikos viešąją nuomonę arba rizikos suvokimą. Reali tikrovė ir jos suvokimas gali tarpusavyje gerokai skirtis, o sociologai, tyrinėdami individus kaip santykinai autonomiškus ir rinktis galinčius socialinius veikėjus, dažniausiai siekia paaiškinti šį nesutapimą. Energetinis saugumas – tai žmogaus sukurta, suvoktomis rizikomis ir realiomis grėsmėmis persmelkta tikrovė. Žmonių pasirinkimas priklauso ir nuo to, kaip jie suvokia šią tikrovę, o rizikos suvokimas gali radikaliai skirtis nuo objektyvių grėsmių. Todėl apžvelgiant ir analizuojant, kaip šiuolaikinių neoliberalių visuomenių valdymas (Dean 2010 (1999)) yra susijęs su energetikos politika ir saugumu, negalima rūpintis vien tik energetikos infrastruktūros patikimumu ar energetikos sistemos atsparumu.

Pagal apibrėžimą, energetinis saugumas pirmiausia yra susijęs su tiekiamų energijos išteklių kaina (Yergin 1988), kurią tenka mokėti vartotojams, todėl energetinio saugumo strategijos, programos ir t. t. neišvengiamai turi įvertinti visos visuomenės ir tam tikrų jos grupių rizikos suvokimą, interesus ir nerimo priežastis. Visuomenės elgesys ir saugumo jausmas yra susiję su socialiniais veiksniais, kurie gali didinti arba mažinti saugumo būseną. Akivaizdu, kad skirtingo išsilavinimo, vertybių, žinių ar galimybių dalyvauti energetikos politikoje žmonės nevienodai interpretuos ir skirtingai suvoks energetikos sistemos rizikas, kartu ir energetinį saugumą.

Visuomenės nuomonės apie energetinį saugumą tema aktuali Rytų Europos ir ypač buvusių Sovietų Sąjungos valstybių energetikos politikai. Šių visuomenių didesnis ar mažesnis nerimas dėl energetinio saugumo labai priklauso nuo energetikos infrastruktūros jungčių su Rusija, kuri energetiką naudoja kaip savo geopolitinių siekių įgyvendinimo priemonę. Šia prasme Rusijos kaimyninių šalių, kurios priklauso nuo jos energetinių išteklių tiekimo, visuomenių įvairių socialinių grupių selektyvus energetinio saugumo nerimas net gali tapti viena iš išorinės politikos manipuliacijos priemonių.

Energetinio saugumo problemos Lietuvoje analizuojamos nuolat (Augutis ir kt. 2014; Augutis ir kt. 2013; Augutis ir kt. 2009; Česnakas 2013; Česnakas 2012; Molis 2016; Molis, Česnakas 2015; Molis, Vaišnoras 2015 ir kt.), tačiau visuomenės energetinio saugumo viešoji nuomonė nėra išsamiai tyrinėta. Trūksta ne tik dėmesio socialiniams energetinio saugumo suvokimo veiksniams, bet ir platesnės visuomenės energetinio saugumo nuomonės analizės.

Čia aptariame tik du aspektus. Analizuojame visuomenės nuomonę apie svarbiausius energetinio saugumo aspektus ir energetinio saugumo nuomonei darančius įtaką socialinius veiksnius, taip pat tiriame, kaip visuomenės požiūris į valdžios vykdomą energetikos

politiką bei mokslininkų, valdininkų, visuomenės dalyvavimą energetikos politikoje ir pasitikėjimas partijomis susipina su visuomenės energetinio saugumo samprata.[34]

Analizuojant Lietuvos visuomenės energetinio saugumo sampratą pirmiausia reikėtų atsižvelgti į viso posocialistinio regiono specifiką energetinio saugumo sampratos atžvilgiu. Nors energetinis saugumas apibrėžiamas kaip „energetikos išteklių tiekimas prieinamomis kainomis, nekenkiant svarbiausioms nacionalinėms vertybėms ir tikslams" (Yergin 1988: 111), prieinama kaina apibūdinama įvairių energetinio tiekimo rizikų suvokimo atžvilgiu. Lietuvos energetikos grėsmės kilo jau tuomet, kai paskelbus nepriklausomybę Rusija ėmė Lietuvai kelti energetikos išteklių kainas artindama jas prie pasaulinių kainų (Leonavičius, Genys 2014) ir 1990 m. įvedė naftos embargą, kol galiausiai visai uždarė „Družbos" naftotiekį, tiekiantį žaliavą „Mažeikių naftos" perdirbimo gamyklai. Pastaruosius 26 metus Rusijos vykdoma ekonominė politika Baltijos valstybėse ir posovietinėje erdvėje rodo, kad Lietuva negali jaustis energetiškai saugi ne tik dėl to, kad priklauso nuo nepatikimo tiekėjo ir jo diktuojamų kainų (ekonominis aspektas), bet ir dėl Rusijos valstybės geopolitinių interesų (politinis aspektas). Kitaip tariant, laikydama Lietuvą savo geopolitinių interesų objektu, Rusija sukuria energetikos tiekimo didesnės rizikos suvokimą. Vadinasi, analizuojant Lietuvos ir kitų posocialistinių visuomenių energetinio saugumo suvokimą, pirmiausia būtina atsižvelgti į materialinio saugumo, susijusio su energetikos kainomis, ir Lietuvos didesnės ar mažesnės politinės nepriklausomybės priešpriešą, kurią neišvengiamai suaktualina Rusijos geopolitinių siekių suvokimas. Kitaip tariant, tenka atsakyti į klausimą, kaip „gera" prieinama energetikos išteklių kaina dera su Lietuvos nepriklausomybės kaina. Tokiu atveju į energetikos grėsmių suvokimą įsiterpia Lietuvos nepriklausomybės suvokimo klausimas, kuris šiuo atveju siejasi su *energetinio savarankiškumo* klausimu. Vadinasi, energetinis saugumas – tai ne tik grėsmės, susijusios su sunkiai prognozuojamu energijos tiekimu iš Rusijos ir kaina, bet ir su rizikos suvokimu, kokia yra rizika prarasti politinę nepriklausomybę. Todėl galima klausti, ar visuomenė ir jos įvairūs socialiniai veikėjai supranta, kad turėdama diversifikuotą energijos tiekimą ir įvairius energetikos išteklius, plėtodama alternatyvius ir atsinaujinančius energijos šaltinius, išnaudodama tarptautinius politinius ryšius ir t. t. Lietuva galėtų turėti didesnę galimybę savarankiškiau plėtoti savo energetikos politiką ir mažiau priklausyti nuo monopolistinio tiekimo. Kita vertus, energetinis savarankiškumas ir saugumas yra susiję su papildomomis investicijomis, kurias neišvengiamai tenka mokėti vartotojams, t. y. įvairioms visuomenės grupėms. Apibendrintai galime teigti, kad energetinis savarankiškumas[35], kuriuo grindžiamas energetinis saugumas, gali būti priešinamas energetikos kainai.

34 Naudoti duomenys apklausos, kuri atlikta 2013 m. gegužės 10–19 d. ir birželio 7–17 d., kai Seimą ir Vyriausybę sudarė socialdemokratų dominuojama koalicija su Darbo partija, partija „Tvarka ir teisingumas" bei Lietuvos lenkų rinkimų akcija. Apklausa atlikta dar prieš Rusijos Krymo okupaciją.

35 Neturinčiai savų energetikos išteklių valstybei energetinis savarankiškumas yra reliatyvus dalykas. Tokiu atveju reikėtų kalbėti veikiau apie didesnę ir mažesnę galimybę laisvai pasirinkti vienos ar kitos rūšies energijos tiekimą.

Politinės nepriklausomybės tema, kaip ir energetinis savarankiškumas, daugiau ar mažiau svarbi visiems Lietuvos gyventojams, todėl abu aspektai gali būti tuo skiriamuoju bruožu, kuris apibūdintų įvairias Lietuvos socialines grupes. Kadangi Lietuvos nepriklausomybės tema glaudžiai susijusi su vienos ar kitos partijos politika ir jos požiūriu į Rusiją, galima tikėtis, kad ir Lietuvos žmonių energetinio saugumo (t. y. ar jie mano, kad glaudus energetinis ryšys su Rusija (ne)kelia grėsmės energetiniam saugumui ir Lietuvos nepriklausomybei) samprata gali diferencijuotis pagal požiūrius į partijas ar net apskritai į valstybę ir jos politiką.

Greta U. Becko refleksyviosios modernizacijos teorijos skyriuje keliamas klausimas, kaip energetikos kainos ir politinės nepriklausomybės priešpriešą galima analizuoti R. Ingleharto *pomaterialistinių ir materialistinių vertybių* arba *žmogaus raidos* (angl. *human development*) teorijos požiūriu (2008; 2000c; 2000a; 2000b; 1997; 1995). Anot G. Grendstad ir P. Selle (1997), *žmogaus raidos* teorija remiasi dviem socialinių mokslų prieigomis. Ta, kuri vadovaujasi M. Weberio teorija, teigia, kad kultūros vertybės yra ypač patvarios ir ilgai išliekančios, todėl istoriškai susiformavusios vertybės, pirmiausia veikiamos religijų, modernioje industrinėje visuomenėje toliau veikia žmonių elgesį ir visuomenės raidą. Kita prieiga, kuri atstovauja modernizacijos teoretikams (pradedant K. Marxu ir baigiant D. Bellu bei pačiu R. Inglehartu), teigia, kad moderniosios industrinės visuomenės sistemos atsiradimas lemia nuoseklių tradicinių vertybių sistemų pokyčius.

R. Inglehartas (2000b) sutinka, kad abi paminėtos prieigos turėtų būti laikomos santykinai teisingomis. Viena vertus, visuomenės raida gali būti apibūdinama tam tikrais prognozuojamais universaliais pokyčiais, susijusiais su visuomenių perėjimu nuo absoliučių socialinių normų ir vertybių prie vis stiprėjančių racionalių, tolerancijos, pasitikėjimo ir postmodernių vertybių. Kita vertus, kultūra priklauso nuo kelio ar nuo ankstesnių kultūros įvykių.[36] Šia prasme R. Inglehartas akcentuoja lemtingą religijos poveikį kultūros arealams, turintiems skirtingas vertybių sistemas, kurios išlieka net ir tuomet, kai imama kontroliuoti ekonominės raidos pasekmes. Veikiausiai būtų galima kalbėti ne tik apie religijos, bet ir apie ilgalaikio politinės sistemos poveikio pasekmes visuomenės vertybėms. R. Inglehartas savo braižomuose pasaulio vertybių arealuose skiria ne tik protestantiškus ir katalikiškus, bet ir anglakalbių, Afrikos ar posocialistinių valstybių arealus, tuo pripažindamas religijų ir kitų įvairių istorinių veiksnių poveikį visuomenių vertybėms. Galime daryti prielaidą, kad posocialistinių visuomenių vertybinės nuostatos, darančios įtaką individų energetinio saugumo suvokimui, turėtų būti veikiamos 50 (Baltijos šalių

36 Kelio priklausomybės teorija (angl. *path dependence*) aiškina, kaip tam tikras sprendimų, kuriuos reikia priimti tam tikromis aplinkybėmis, rinkinys yra apribotas anksčiau priimtų sprendimų, nors ankstesnės aplinkybės jau gali būti ir nerelevantiškos. Ši teorija turi dvi reikšmes: 1) plačiąja reikšme tai nuoroda į istorines sąlygas; 2) siaurąja – nuoroda į tai, kad institucijos pačios save sustiprina. Pastarąja reikšme kelio priklausomybės sąvoka turi ryškią aiškinamąją paskirtį, o istorinių sąlygų sąvoka yra trialybė ir suvedama į viską.

atveju) ar 70 (kitų posovietinių valstybių atveju) metų užtrukusio konservatyvaus totalitarinio politinio režimo, reguliavusio ir kontroliavusio daugumą visuomenės gyvenimo sričių. Šia prasme netgi praėjus 26 metams po sovietinės sistemos žlugimo, galime kelti klausimą apie savitą tam tikrų visuomenės grupių energetinio saugumo suvokimą. Žvelgiant išlikimo ir saviraiškos vertybių dichotomijos požiūriu, energetinis saugumas pirmiausia bus susijęs su išlikimo arba materialistinėmis vertybėmis (žr. 3.1 pav.).

Pasak R. Ingleharto, visuomenes galima tipologizuoti pagal tai, kaip jos pabrėžia *išlikimo* (angl. *survival*) arba materialistines ir *saviraiškos* (angl. *self-expresion*) arba pomaterialistines bei tradines ir pasaulietines / racionalias vertybes (žr. 3.1 pav.). Teikiant pirmenybę išlikimo arba materialistinėms vertybėms, dažniau iškeliama stabili ekonomika, galinti labiau užtikrinti materialinę pažangą, ir saugi politinė sistema, kuri turėtų palaikyti tvarką ir įstatymus, netgi pritariama didesniam politinės galios naudojimui. R. Inglehartas teigia, kad tos visuomenės, kurios pabrėžia saviraiškos vertybes, yra demokratiškesnės ir tolerantiškesnės nei tos, kurios pabrėžia išlikimo vertybes ir stiprių lyderių svarbą politinėje sistemoje. Atrodo, kad ekonomikos plėtra sudaro prielaidas visuomenėje laipsniškai pasikeisti išlikimo vertybėms į saviraiškos vertybes. Plačiąja prasme pomaterialistinės visuomenės orientacija dažniau išreiškia stipresnius savižinos, savivertės, estetinius ir intelektualinius poreikius bei kur kas labiau akcentuoja socialinį sutelktumą (Grendstad, Selle 1997). Žmogaus plėtros teorija yra universali, ji peržengia konkrečių visuomenių empiriką ir pabrėžia universalią vertybių priešpriešą visuomenėje. Todėl teorija yra gana abstrakti ir gali būti naudojama tiek tarpnacionaliniuose, tiek vienos tautos tyrimuose. Kita vertus, R. Ingleharto teorija teigia ne tik vienakryptį vertybių pokytį. Ji pripažįsta, kad esant tam tikriems ekonominiams nuosmukiams reikėtų tikėtis, kad dalis visuomenės ims teikti pirmenybę materialistinėms vertybėms, mažų mažiausiai tai galėtų įvykti tarp jaunos kartos, kuri tokiu atveju būtų socializuojama blogesnėmis nei vyresnioji karta ekonominėmis sąlygomis.[37]

Žmogaus plėtros teorijoje svarbios ir *environmentalizmo*[38] idėjos, grindžiamos gamtosauginėmis vertybėmis, kurios savo ruožtu susijusios su stipresniais gyvenimo kokybės poreikiais, būdingais vėlyvosios arba refleksyviosios modernybės visuomenėms. Šiuolaikinių vėlyvosios modernybės visuomenių gamtosauginės problemos yra visuotinės, t. y. jos būdingos visoms visuomenėms ir visiems jų sluoksniams, todėl gamtosauginės vertybės svarbios daugumai visuomenės narių. U. Becko požiūriu, refleksyviosios

37 Antroji *World Values Survey Wave 2: 1990–1994* banga, į kurią pateko ir Lietuvos visuomenė, parodė, kad vėlyvojo sovietmečio vyresnės kartos buvo labiau pomaterialistiškai orientuotos nei pirmųjų nepriklausomybės metų jaunimas, nors išsivysčiusių Vakarų šalių jaunimas yra labiau pomaterialistiškai orientuotas nei vyresnės kartos.

38 *Environmentalizmas* yra nuostatų rinkinys, pabrėžiantis aplinkos grėsmes ir teikiantis pirmenybę gamtos išsaugojimui ekonominio augimo ir technologinės pažangos atžvilgiu.

modernizacijos rizikos tampa globalios ir visuotinės. Ankstyvosios moderniosios visuomenės bet kuria kaina akcentuoja ekonominį augimą, tačiau kai peržengia tam tikrą ekonominio augimo slenkstį, jos ima labiau pabrėžti gyvenimo kokybės, kuri apima gamtosaugos, gyvenimo būdo ar sveikatos klausimus, poreikį (Inglehart 2000a). Todėl ir žalioji politika arba ekologijos klausimai laikomi archetipiniu pomaterialios politikos pavyzdžiu (Grendstad, Selle 1997). Tai svarbu pabrėžti kalbant apie energetinį saugumą, nes jis tam tikrais atvejais kertasi su aplinkosaugos rūpesčiu.

Išlikimo ir saviraiškos vertybės atspindi asmenų subjektyvų materialinio saugumo jausmą, o ne patį ekonomikos lygį. Galima teigti, kad naujai besiformuojančios saviraiškos vertybės atspindi jau egzistuojančio ekonominio saugumo sąlygas. Jei asmuo buvo socializuotas jausdamas stiprų, daugumą pagrindinių poreikių patenkinančių sąlygų stokos jausmą, šis jausmas darys poveikį beveik visiems kitiems asmens pasaulio suvokimo aspektams. Pavyzdžiui, tikėtina, kad politikos srityje materialinio nesaugumo jausmas formuos prielaidas *ksenofobijai, stipraus* ir *autoritariškai sprendimus priimančio lyderio* bei *pagarbos autoritetams* poreikiui atsirasti**.**

Ekonominė modernių industrinių visuomenių perspektyva pirmiausia pabrėžia ekonominį augimą ir ekonominius laimėjimus. Analogiškai galima teigti, kad ekonominės plėtros svarbos sureikšminimas susijęs su energetiniu saugumu, nes energetinio saugumo apibrėžimas tiesiogiai apibūdina priimtinas energetikos kainas[39], t. y. didesnes ar mažesnes energijos sąnaudas, kurios turi tiesioginį poveikį šalies ekonomikos augimui ir gyventojų išlaidoms (pvz., išlaidos šildymui, dujų naudojimui, automobilių kurui ir t. t.). Pomaterialistinių vertybių individai pirmenybę teikia gamtosaugai ir kultūrai net ir tais atvejais, kai su šiomis sritimis susiję tikslai nedera su ekonominio augimo maksimizavimu (Inglehart 2000a).

Aptariamo ir nagrinėjamo visuomenės energetinio saugumo suvokimas taip pat remiasi vertybėmis ir pirmiausia išlikimo vertybėmis arba materialiniu saugumu. Kaip minėjome, pagal žmogaus plėtros teoriją, stipresnis materialinio saugumo poreikis susijęs su autoritarinių politinių valstybės valdymo formų iškėlimu ir svarba. Todėl energetinis saugumas kaip tam tikra materialinio saugumo suvokimo sudėtinė dalis gali suponuoti priešpriešą vertybėms, kurios priskirtinos saviraiškai ir kitoms pomaterialistinėms vertybėms, pvz., demokratinės valstybės pirmenybei.

---

39 Energetinio saugumo tikslas yra užtikrinti patikimą energijos išteklių tiekimą prieinamomis kainomis, nekenkiant svarbiausioms nacionalinėms vertybėms ir tikslams (Yergin 1988: 111). Kita vertus, energetinio saugumo samprata apima ir technologinį aspektą, todėl jis apibrėžiamas ne tik kaip energetikos sistemos gebėjimas tiekti energiją vartotojams normaliomis sąlygomis ir priimtinomis kainomis, bet ir kaip sistemos gebėjimas pasipriešinti galimiems trikdžiams, atsirandantiems dėl technogeninių, gamtinių, ekonominių, sociopolitinių ir geopolitinių priežasčių (Lietuvos... 2013).

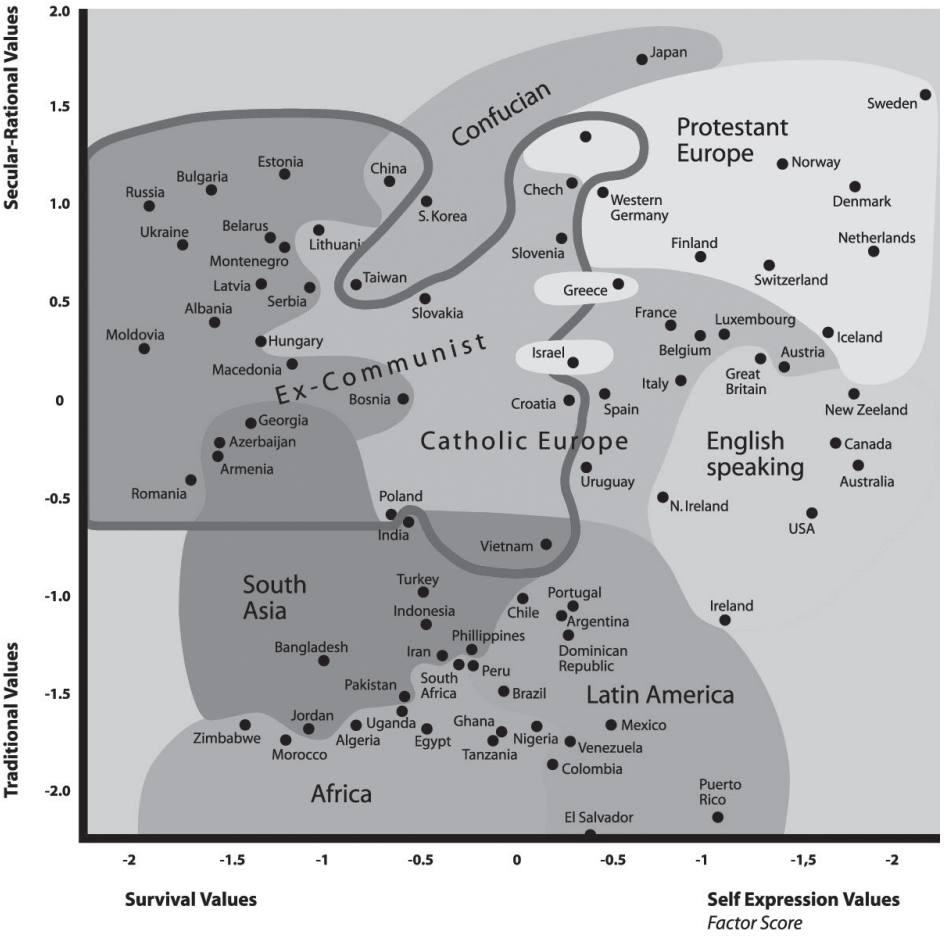

3.1 pav. Ingleharto ir Welzelio kultūrinis žemėlapis.
Šaltinis: http://www.worldvaluessurvey.org/images/Cultural_map_WVS6_2015.jpg

Pagal universalų R. Ingleharto ir jo kolegų žmogaus plėtros teorinį modelį (2008; 2000c; 2000a; 2000b; 1997; 1995), hipotetiškai galima teigti, kad sugretinus teiginius apie energetinį saugumą (materialinių vertybių pirmenybė) ir demokratinę ar autoritarinę valstybės valdymo formą pasirinkimo pirmenybė veikiausiai priklausys nuo visuomenės ir jos grupių materialinio saugumo jausmo. Jei visuomenė ir įvairios socialinės jos grupės materialiai jaučiasi saugiai, tikėtina, kad didelė visuomenės dalis pirmenybę teiks demokratinei valstybės valdymo formai. Materialiai nesaugiai besijaučiantys Lietuvos gyventojai, manytina, pirmenybę teiks energetiniam saugumui, tiksliau, energetikos išteklių kainai. Taigi šiuo atveju energetinio saugumo ir stipresnės autoritarinės politinės valdžios pirmenybė priešinama demokratinės valstybės pirmenybei.

3.4. Lietuvos gyventojų požiūris į energetinio saugumo veiksnių svarbą

Apklausos duomenys parodė, kad su energetiniu saugumu visuomenė sieja daug veiksnių. Tarp keturiolikos respondentams pateiktų įvertinti energetinį saugumą formuojančių veiksnių galima matyti keletą ryškesnių tendencijų:

- *Pirma*, visi išvardyti energetinio saugumo veiksniai[40] yra svarbūs. Labiausiai išsiskiria *energijos išteklių kaina* (89,7 proc. *svarbu* arba *labai svarbu*) ir *energetinių paslaugų tiekimo patikimumas* (87,9 proc. *svarbu* arba *labai svarbu*).
- *Antra*, beveik pusė respondentų (49,1 proc.) teigia, kad *atominės energetikos plėtra* yra *svarbi* ir *labai svarbi*, beveik ketvirtadalis (24,1 proc.) respondentų atsakė, kad *visai nesvarbi* arba *nesvarbi*, ir kiek daugiau nei ketvirtadalis (26,8 proc.) *nežino arba neatsakė*.
- *Trečia*, kiek daugiau nei ketvirtadalis (28,6 proc.) respondentų mano, kad *skalūninių dujų gavybos plėtra* yra *nesvabu* arba *visai nesvarbu*, beveik trečdalis *nežino arba neatsakė* (31,7 proc.) ir 39,7 proc. mano, kad tai yra *svarbus* arba *labai svarbus* Lietuvos energetinio saugumo veiksnys.
- *Ketvirta*, visuomenei itin trūksta informacijos apie viešojoje erdvėje mažiau minimus arba labiau specifinius Lietuvos energetinio saugumo aspektus. Pavyzdžiui, dėl *naftos gavybos plėtros; energijos išteklių diversifikacijos (įvairovės); energijos tiekėjų diversifikacijos (įvairovės); integracijos į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką; gebėjimo pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti* nėra apsisprendę apie penktadalis respondentų.[41]

---

40 Energetinio saugumo veiksnių svarba Lietuvai: 1. Energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumas; 2. Energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių; 3. Atsinaujinančios energetikos plėtra; 4. Energijos išteklių kaina; 5. Energetinių paslaugų tiekimo patikimumas; 6. Savarankiška energijos gamyba; 7. Atominės energetikos plėtra; 8. Naftos gavybos plėtra; 9. Skalūninių dujų gavybos plėtra; 10. Energijos išteklių diversifikacija (įvairovė); 11. Energijos tiekėjų diversifikacija (įvairovė); 12. Integracija į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką; 13. Modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas; 14. Gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti.

41 Konsultacinio pobūdžio referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje vyko 2012 m. spalio 14 d. Priešingai nei siekė valdančioji dauguma, tik 34,09 proc. dalyvavusių pritarė atominės elektrinės statybai, 62,68 proc. – nepritarė. Referendumas gali būti laikomas nesėkmingos valdysenos (angl. *governmentality*) pavyzdžiu. Šiuo atveju valstybės energetikos politika susidūrė su didelės visuomenės dalies neigiamomis nuostatomis, grindžiamomis žiniasklaidos sukonstruotomis įvairiomis rizikomis. Kitas pavyzdys – 2013 m. gegužės 9 d. Lietuvoje surengti mitingai „Išsaugokime Žemaitiją, tyrą vandenį ir žemę“. Jie sustabdė Lietuvos Respublikos vyriausybės ketinimus leisti „Chevron“ kompanijai žvalgyti ir išgauti skalūnines dujas. Sekant M. Foucault, analitiškai čia galima rasti visą valstybės valdysenizacijos (angl. *govern-mentalization of the state*) priemonių kompleksą: liberalią valstybę, NVO, globalinį ir lokalinį subpolitinį energetikos diskursą, energetikos įstatymus ir spaudimą juos keisti bei oponuojančių elektrinei rizikų kompleksą (Dean 2010; Lemke 2007). Kitaip tariant, neoliberalioje valstybėje siekiama valdyti tokiu būdu, kad valdomiesiems atrodytų, lyg jie patys priima sprendimus, susijusius su valstybės politika. Interneto prieiga: http://www.sekunde.lt/lietuva/vrk-iteikta-beveik-110-tukst-pilieciu-referendumo-iniciatyva-palaikanciu-parasu/.

Duomenys rodo, kad apie ⅔ Lietuvos gyventojų sutinka, kad valstybė pirmiausia turėtų rūpintis pigiais energijos ištekliais, o ne energetiniu savarankiškumu. Taip pat beveik ¾ gyventojų mano, kad energetinis saugumas yra ne energijos produktų vartojimo kiekis, o jų kaina. Todėl būtų galima daryti prielaidą, kad didesnė gyventojų dalis, teikdama pirmenybę kainai nei energetiniam savarankiškumui, teikia pirmenybę materialistinėms vertybėms. Beveik ¾ gyventojų pirmenybę teiktų konkurencingumo didinimui, o ne susitarimams ir kompromisams su monopolininku. Tai taip pat galėtų reikšti, kad gyventojai suvokia energijos išteklių kainos priklausomybę nuo vieno tiekėjo. Kita vertus, net 85,8 proc. gyventojų pirmenybę teikia ekologijai skalūninių dujų atžvilgiu (žr. PRIEDUOSE 3.1 lentelę). Kaip minėjome, ekologijos prioritetai rodo pomaterialistinių vertybių prioritetus (Grendstad, Selle 1997).

Žmogaus plėtros teorijos požiūriu, pirmenybė demokratijai arba pirmenybė energetiniam saugumui, kuris siejamas su kaina, gali būti apibūdinta kaip pomaterialinių ir materialinių vertybių priešprieša. Dauguma gyventojų (72,4 proc.) sklandžiai veikiančią demokratiją mato kaip energetinio saugumo sąlygą, bet pateikus teiginį, priešinantį energetinį saugumą visuomenės demokratinių sąlygų užtikrinimui, gyventojai pasidalija į tris panašaus dydžio (kartu su nežinančiais) grupes (žr. PRIEDUODE 3.2 lentelę). Toks pasidalijimas gana intriguojantis, jis rodo skirtingą energetinio saugumo sampratą, o analitiškai išskaidę energetinio saugumo sampratą, matome skirtingą požiūrį į energijos išteklių kainą, ekologiją, energetinį savarankiškumą.

Pats energetinis saugumas visuomenei yra svarbus, ir tai rodo, kad beveik ⅔ gyventojų sutinka, kad kartais reikia imtis pilietinio (demokratiškas požiūris) nepaklusnumo tam, kad būtų atkreiptas dėmesys į energetinio saugumo klausimus, ir daugiau kaip pusė nesutinka su tuo, kad valstybei reikia pasitelkti prievartą įgyvendinant energetinio saugumo tikslus. Atrodo, didesnė respondentų dalis demokratiją labiau sieja su energetiniu saugumu nei juos supriešina. Vis dėlto pagal šią priešpriešą visuomenė pasidalija į tam tikras socialines grupes, kurios šiek tiek skirtingai vertina energetinio saugumo ir demokratijos pirmumą. Tad klausimas, kokios tai grupės? Kokios jų vertybės ir kam jos teikia pirmenybę?

48,2 proc. Lietuvos gyventojų nesutiko su teiginiu, kad *Lietuvos demokratinė sistema veikia gerai, nes piliečiams yra sudarytos galimybės realizuoti alternatyvas valdžios vykdomai energetikos politikai*. 62,3 proc. nesutiko su teiginiu, kad *energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant į visų socialinių grupių interesus*, o 70,8 proc. sutiko su teiginiu, kad *energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus*. Taigi apie pusė Lietuvos gyventojų mano, kad Lietuvos demokratijos sąlygos yra nepalankios valdžios vykdomai alternatyviai energetikos politikai ir net 70,8 proc. Lietuvos gyventojų sutinka, kad energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus (žr. PRIEDUOSE 3.3 lentelę).

Taikydami *žmogaus plėtros* teoriją, rėmėmės prielaida, kad anketos teiginiai 3.1. ir 3.3.[42] turėtų atspindėti pomaterialistinę, o 3.2 ir 3.4 – materialistinę vertybių orientaciją, tačiau Cronbacho alpha rodo, kad tarp 3.1 ir 3.3 (0,121) bei 3.2 ir 3.4 (0,355) teiginių nėra patikimo ryšio. Galima daryti prielaidą, kad respondentai juos traktavo ne taip, kaip tikėjomės. Tačiau 3.2 ir 3.3 lentelės (jas žr. PRIEDUOSE) rodo, kad kiekvieno teiginio, susijusio su demokratija ir energetiniu saugumu, atžvilgiu Lietuvos gyventojai pasiskirsto beveik į tris skirtingas, bet panašaus dydžio grupes.

3.5. Energetinio saugumo suvokimo diferenciacija pagal palankumą Lietuvos politinėms partijoms

Detalesnei šių trijų grupių analizei pritaikėme faktorinę analizę. Pagal šią analizę respondentų atsakymai suskirstyti į tris savitas grupes:

- Pirmasis faktorius teigiamai koreliuoja su teiginiais *energetikos politika vykdoma atsižvelgiant į visų interesus, demokratinė sistema veikia gerai, nes visiems yra sudaromos galimybės realizuoti alternatyvas valdžios vykdomai energetikos politikai* ir *valstybei reikia pasitelkti prievartą, idant būtų realizuoti energetinio saugumo tikslai,* bet neigiamai koreliuoja su teiginiu *energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus*. Šis indeksas atspindi palankų respondentų požiūrį į 2012–2016 m. socialdemokratų koalicinės energetikos politikos socialinį teisingumą ir rodo, kad demokratinė valstybės sistema palanki energetikos politikos alternatyvoms.
- Antrasis faktorius teigiamai koreliuoja su teiginiais *energetinis saugumas yra svarbesnis nei demokratija, tam tikrais atvejais reikia imtis pilietinio nepaklusnumo akcijų (pvz., protestų, mitingų), idant būtų tinkamai atkreiptas valdžios dėmesys į piliečiams rūpimus energetinio saugumo klausimus*, *energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus*. Šiam faktoriui būdingas stipresnis rūpestis dėl energetinio saugumo, tai, kad energetinis saugumas yra svarbesnis nei demokratija, taip pat kritiška nuostata bei nepasitenkinimas 2012–2016 m. koalicinės vyriausybės energetikos politikos socialiniu teisingumu.[43]

42 Anketos teiginiai:
3.1. Sklandžiai veikianti demokratija yra būtina siekiant energetinio saugumo;
3.2. Kur kas svarbiau siekti energetinio saugumo nei užtikrinti demokratijos sąlygas;
3.3. Kartais neišvengiama imtis pilietinio nepaklusnumo akcijų (pvz., protestų, mitingų), idant būtų tinkamai atkreiptas valdžios dėmesys į piliečiams rūpimus energetinio saugumo klausimus;
3.4. Kai kuriais atvejais valstybei reikia pasitelkti prievartą, idant būtų realizuoti energetinio saugumo tikslai.

43 Norėtume priminti, kad apklausa buvo atlikta 2013 m., kai Lietuvoje pasikeitė koalicinė valdžia – dešiniuosius pakeitė kairieji, o rinkimai vyko aršiai kritikuojant dešiniųjų energetikos politiką.

- Trečiasis faktorius teigiamai koreliuoja su teiginiu *sklandžiai veikianti demokratija yra būtina siekiant energetinio saugumo* ir neigiamai – su teiginiu *kur kas svarbiau siekti energetinio saugumo nei užtikrinti demokratijos sąlygas*. Šis faktorius labai stipriai išreiškia demokratines nuostatas, kurios yra svarbesnės nei energetinis saugumas (žr. 3.4 lentelę).

3.4 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius (faktoriai)

	1	**2**	**3**
3.1. Sklandžiai veikianti demokratija yra būtina siekiant energetinio saugumo			**,876**
3.2. Kur kas svarbiau siekti energetinio saugumo nei užtikrinti demokratijos sąlygas		**,548**	**–,430**
3.3. Kartais neišvengiama imtis pilietinio nepaklusnumo akcijų (pvz., protestų, mitingų), idant būtų tinkamai atkreiptas valdžios dėmesys į piliečiams rūpimus energetinio saugumo klausimus		**,750**	
3.4. Kai kuriais atvejais valstybei reikia pasitelkti prievartą, idant būtų realizuoti energetinio saugumo tikslai	**,653**		
3.5. Lietuvos demokratinė sistema veikia gerai, nes piliečiams yra sudarytos galimybės realizuoti alternatyvas valdžios vykdomai energetikos politikai	**,783**		
3.6. Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant į visų socialinių grupių interesus	**,785**		
3.7. Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus	**–,464**	**,603**	
Extraction Sums of Squared Loadings. % of Variance	31,3	26,9	15,8
Kaiser-Mayer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,644		
Bartlett's test of sphericity	P = 0,000		

Faktorių išskyrimo metodas. Mažesnės reikšmės nei 0,45 yra eliminuotos

Šie faktoriai pasiskirsto ne pagal materialistinių ir pomaterialistinių vertybių prioritetus. Kita vertus, kiekvienas indeksas jungia labai savitus kintamuosius. Pirmasis teigiamai vertina tiek Lietuvos energetikos politiką, tiek politinę Lietuvos tvarką, antrasis labiau rūpinasi energetiniu saugumu ir yra kritiškesnis 2012–2016 m. socialdemokratų koalicinės vyriausybės energetikos politikai, trečiasis ne tik labiau akcentuoja demokratijos svarbą plėtojant energetinį saugumą, bet ir patvirtina, kad demokratija yra svarbiau nei energetinis saugumas. Pasižiūrėję, kaip šie faktoriai koreliuoja su partijų vykdomų politikų vertinimu, gavome labai įdomias koreliacijas.

Pirmasis faktorius, kuris teigiamai vertina Lietuvos dabartinę energetikos politiką bei politinę Lietuvos tvarką, nes sutinka, kad yra sudarytos galimybės realizuoti alternatyvas valdžios vykdomai energetikos politikai, teigiamai reikšmingai vidutiniškai koreliuoja su Liberalų sąjūdžio, Tėvynės sąjungos, Lietuvos lenkų rinkimų akcijos, Valstiečių liaudininkų partijos ir silpniau su Darbo partijos vykdoma politika. Šiuos žmones pavadintume *pozityviaisiais* ir, sprendžiant pagal pritarimą skirtingų partijų vykdomai politikai, veikiausiai juos galima būtų laikyti gana mišria grupe. Šiai grupei priklauso palaikantys dešiniųjų pažiūrų, lenkų, taip pat neaiškių ideologinių ribų partijų, tokių kaip Darbo partija ir partija „Tvarka ir teisingumas“, vykdomą politiką.

Antrasis indeksas, kuriam labiau rūpi energetinis saugumas ir kuris kritiškiau vertina 2012–2016 m. energetikos politiką, reikšmingai vidutiniškai teigiamai koreliuoja su Socialdemokratų ir Darbo partijų, bet vidutiniškai neigiamai – su Tėvynės sąjungos ir Liberalų sąjūdžio vykdoma politika. Šis indeksas yra ne tik kritiškas vykdomai energetikos politikai, bet ir labiau kritiškas dešiniųjų partijų politikoms. Juos pavadinsime *kritiškaisiais* respondentais. Kadangi indeksas tuo pat metu teigiamai koreliuoja su Socialdemokratų ir Darbo partijų, kurios suformavo 2012–216 m. vyriausybę, vykdoma politika ir neigiamai vertina energetikos politikos socialinį teisingumą (t. y. sutinka, kad *energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesus*), toks derinys atrodo paradoksaliai. Tačiau turint mintyje, kad apklausa atlikta 2013 m. birželį, t. y. tik praėjus pusmečiui po socialdemokratų pergalės Seimo rinkimuose, galima teigti, kad kritiškas energetinio saugumo socialinio teisingumo vertinimas gali sietis su dar dešiniųjų partijų prieš tai vykdyta energetinio saugumo politika. Bet kuriuo atveju šis indeksas išreiškia stiprų socialinio teisingumo poreikį, sietiną su kairiosiomis pažiūromis.

Galiausiai trečias indeksas, kuris, kaip minėta, pripažįsta demokratijos svarbą plėtojant energetinį saugumą bei sutinka, kad demokratija yra svarbiau nei energetinis saugumas, teigiamai reikšmingai vidutiniškai koreliuoja su Tėvynės sąjungos, silpniau su Liberalų sąjūdžio, bet vidutiniškai reikšmingai neigiamai su Darbo partijos vykdoma politika. Šis indeksas neigiamai, tačiau nereikšmingai koreliuoja su Socialdemokratų partijos bei Lietuvos lenkų rinkimų akcijos vykdoma politika. Jis ne tik akcentuoja demokratijos svarbą, bet taip pat labai aiškiai teigiamai reikšmingai koreliuoja su dešiniųjų partijomis, o tai rodo, kad indeksas išreiškia gana kompaktišką dešiniųjų pažiūrų socialinę grupę. Nors pirmasis indeksas taip pat teigiamai reikšmingai ir net stipriau koreliuoja su dešiniosiomis partijomis, pirmasis indeksas neturi neigiamos koreliacijos su kairiosiomis partijomis. Netgi daugiau, pirmasis indeksas teigiamai reikšmingai koreliuoja su Darbo, Valstiečių partijų bei Lietuvos lenkų rinkimų akcijos vykdoma politika, kuri yra populistinė. Tad, kaip minėjome, pirmasis indeksas atspindi gana mišrių pažiūrų grupę, jai priklauso ir dešiniųjų pažiūrų respondentai, kurie skiriasi nuo trečiojo indekso dešiniųjų. Pirmieji (*pozityvieji*) teigiamai vertina energetinio saugumo politiką ir net pritaria prievartos

naudojimui vykdant energetikos politiką, o antrieji dešinieji (*demokratiškieji*) laiko, kad demokratija yra svarbiau nei energetinis saugumas (žr. PRIEDUOSE 3.5 lentelę).

Pagal vidurkių dydžius[44] Lietuvos gyventojams labiausiai būdingos *kritiškojo* (*kairiųjų*) (8,67) ir *pozityviojo* (*mišriojo*) *(*8,25) indeksų nuostatos. Kaip minėjome, *kritiškajam* (*kairiųjų)* indeksui būdingas stipresnis rūpestis dėl energetinio saugumo bei energetinis saugumas svarbesnis nei demokratija. *Pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas pagal paplitimą nenusileidžia *kritiškajam* (*kairiųjų*) indeksui, bet jis palankiai žvelgia į 2012–2016 m. socialdemokratų koalicinės energetikos politikos socialinį teisingumą ir sutinka, kad Lietuvos demokratinė valstybės sistema palanki energetikos politikos alternatyvoms. *Demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas mažiau būdingas Lietuvos gyventojams. *Pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas pasižymi aukščiausiu standartiniu nuokrypiu, todėl iš visų indeksų jis turi labiausiai išsibarsčiusią populiaciją. Pagal šią savybę jam artimas *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas. *Demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas pagal standartinį nuokrypį yra labai kompaktiškas, todėl šio indekso nuostatos būdingos gana vientisai vertybinių orientacijų asmenų grupei (žr. PRIEDUOSE 3.6 lentelę).

Siekdami labiau apibrėžti galimas socialines grupes, kurios susijusios su indeksais, atrinkome teiginius apie pasitikėjimą institucijomis, darančiomis arba galinčiomis daryti įtaką Lietuvos energetikos politikai, apie respondentų turimą informaciją, susijusią su energetikos politika, apie įvairių institucijų ir socialinių grupių vaidmenį Lietuvos energetikos politikoje, apie svarbiausius energetikos aspektus ir pilietinį dalyvavimą.

Duomenys atskleidė, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas teigiamai reikšmingai, bet vidutiniškai koreliuoja su pasitikėjimu 2012–2016 m. socialdemokratų dominuojamos koalicijos vyriausybės, Seimo, savivaldybių ir silpniau su privačių kompanijų įtaka Lietuvos energetikos politikai, tačiau neigiamai silpnai reikšmingai koreliuoja su NVO ir tarptautinių organizacijų (TATENA, PET) įtaka energetikos politikai. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas teigiamai reikšmingai, bet silpniau koreliuoja su pasitikėjimu 2012–2016 m. socialdemokratų dominuojamos koalicijos vyriausybės, mokslininkų, bet neigiamai reikšmingai koreliuoja su privačių kompanijų, JAV ir Lenkijos energetikos kompanijos įtaka Lietuvos energetikos politikai. Galiausiai *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) nors ir teigiamai reikšmingai, bet silpnai koreliuoja su prezidentės, mokslininkų, NVO, Lenkijos energetikos kompanijų įtaka Lietuvos energetikos politikai (žr. PRIEDUOSE 3.7.–3.8. lenteles).

Tai, kad *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas atspindi didesnį pasitikėjimą NVO, mokslininkais, Lenkijos privačiomis kompanijomis, o *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas pasitiki ne privačiomis energetikos bendrovėmis, JAV ir Lenkijos energetikos kompanijomis, o vyriausybe ir mokslininkais, R. Ingleharto ir U. Becko modernizacijos teorijų požiūriu,

44 Idealiai vienodas kintamojo pasiskirstymas atitiktų skaičių 8.

rodytų jų skirtingas vertybines orientacijas. *Demokratiškasis* (*dešiniųjų*) Lietuvos energetikos politikoje pasitiki didesne įvairių veikėjų įtaka Lietuvos energetikos politikai ir labiau atspindi pomaterialistines arba prevencines nuostatas, o *kritiškasis* (*kairiųjų*) energetikos politikoje labiau pasitiki tradicinių galios institucijų įtaka, todėl, konceptualiai interpretuojant, yra konservatyvesnis ir labiau išreiškia pirmajai modernybei būdingas arba pragmatines vertybes. *Pozityvusis* (*mišrusis*) labiau pasitiki formaliomis galios institucijomis, o tai rodo, kad šis indeksas labiau atspindi pirmajai modernybei būdingas arba pragmatines vertybes. Kita vertus, jis teigiamai silpnai reikšmingai koreliuoja su pasitikėjimu privačių energetikos kompanijų įtaka, o tai rodytų dešiniesiems būdingą nuostatą. Aptartos koreliacijos tarsi patvirtintų mūsų hipotezę, kad Lietuvos energetikos politika yra palaikoma pagal vertybinius požiūrius, kurie susiję su atitinkamais indeksais.

Analogiškai taip, kaip buvo skaičiuojama indeksų ir pasitikėjimo institucijų bei organizacijų įtaka Lietuvos energetikos politikai koreliacija, su tais pačiais indeksais buvo apskaičiuota koreliacija su teiginiu apie įvairių institucijų ir interesų grupių vaidmens svarbumą Lietuvos energetikos politikai. Šiuo atveju Lietuvos energetikos politikos platesnio ar siauresnio socialinių agentų vaidmenų spektro pripažinimą galima konceptualiai interpretuoti kaip pragmatinių (materialistinių) ar prevencinių (pomaterialistinių) vertybių raišką.

Skaičiavimai parodė, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas neigiamai reikšmingai koreliuoja su visuomenės, NVO, mokslininkų, tarptautinių organizacijų vaidmeniu. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) reiškmingai teigiamai koreliuoja tik su mokslininkų vaidmeniu, o *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) – beveik su visų institucijų ir socialinių grupių svarba energetikos politikos formavimui. *Demokratiškasis* (*dešiniųjų*), skirtingai nuo *pozityviojo* (*mišriojo*) ir *kritiškojo* (*kairiųjų*), Lietuvos energetikos politikoje pripažįsta daugelio institucijų ir interesų grupių vaidmens svarbą. Kadangi *pozityvusis* (*mišrusis*) ir *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksai teigiamai reikšmingai koreliuoja su dešiniųjų partijų vykdoma politika, galima daryti prielaidą, kad indeksai išreiškia dvi gana skirtingas dešiniųjų pažiūrų grupes – *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) atviresnius, su labiau vėlyvosios modernybės arba prevencinių vertybių tipui būdingomis nuostatomis ir konservatyvesnis *pozityvusis* (*mišrusis*), kuris neigiamai koreliuoja su daugelio institucijų vaidmens svarbumu, o tai reikštų, kad į energetinį saugumą žvelgia konservatyviau, jam būdingesnis pirmosios modernybės požiūris. *Kritiškųjų* (*kairiųjų*) indeksas nerodo reikšmingos koreliacijos nė su vienos socialinės grupės ar institucijos vaidmeniu. Vienintelė reikšminga teigiama koreliacija su mokslininkais rodytų skeptišką nuostatą į kitus potencialius energetikos politikos socialinius veikėjus. Mokslo, kartu ir mokslininkų vaidmens sureikšminimas būdingas pirmosios modernybės arba pragmatinių (materialistinių) vertybių atstovams. Taigi *pozityvusis* (*mišrusis*), koreliuojantis su dešiniosiomis partijomis, tuo pat metu tam tikromis vertybėmis panašus į *kritiškąjį* (*kairiųjų*) (žr. PRIEDUOSE 3.9–3.10 lenteles).

Apžvelgus svarbiausius Lietuvos energetinio saugumo aspektus matyti, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas, kurį apibūdinome kaip gana tradicinį, uždarą ir konservatyvų, neigiamai reikšmingai koreliuoja su visais energetinio saugumo aspektais, išskyrus skalūninių dujų gavybos plėtros aspektą, su kuriuo yra teigiama reikšminga koreliacija. Tokios koreliacijos labai stebina, nes šis indeksas atspindi teigiamas nuostatas dėl Lietuvos energetikos politikos ir politinės Lietuvos tvarkos, bet tuo pat metu neigiamai nusistatęs prieš daugumą energetinį saugumą užtikrinančių veiksnių (žr. PRIEDUOSE 3.11–3.13 lenteles).

Demokratiškasis (*dešiniųjų*) indeksas teigiamai reikšmingai koreliuoja beveik su visais energetinio saugumo aspektais. Taigi vėl matome dvi dešiniųjų grupes – vieni neigiamai koreliuoja su energetikos veiksniais, kiti priešingai – teigiamai. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) reikšmingai neigiamai koreliacija su naftos gavybos ir skalūninių dujų plėtra bei energijos tiekėjų diversifikacija.

Kritiško (*kairiųjų*) ir *demokratiško* (*dešiniųjų*) indeksų priešingas koreliacijas iš dalies galima susieti su palankiu požiūriu į priešingų partijų vykdomą politiką. Minėjome, kad *kritiškasis* (*kairiųjų*) teigiamai koreliuoja su Socialdemokratų ir Darbo partijų vykdoma politika, o *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) – su dešiniosiomis. Prisiminus, kad kairieji atėjo į valdžią 2012–2016 m. kritikuodami atominės ir skalūninių dujų gavybos plėtrą, kurią palaikė dešinieji, pagal tokias nuostatas galima interpretuoti ir indeksų atspindimą požiūrių priešpriešą. *Demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas atspindi ne tik teigiamą pasitikėjimą dešiniųjų partijų vykdoma politika, bet ir teigiamas nuostatas atviros, daugelį veiksnių integruojančios energetikos politikos atžvilgiu.

Demokratiškojo (*dešiniųjų*) ir *pozityviojo* (*mišriojo*) indeksų, kurie abu atspindi pasitikėjimą dešiniųjų vykdoma politika, priešingas koreliacijas su energetikos politikos veikėjų vaidmens svarbos pripažinimu (žr. PRIEDUOSE 3.9–3.10 lenteles) galima interpretuoti remiantis R. Ingleharto ir U. Becko teorijomis ir parodyti, kad vis dėlto šiuo atveju egzistuoja tam tikra skirtis tarp išlikimo ar pragmatinių ir saviraiškos ar prevencinių vertybių. Kaip minėjome, skirdamas pirmąją ir antrąją arba paprastąją modernybę ir rizikos visuomenę, U. Beckas remiasi pragmatiškų ir prevencinių nuostatų priešprieša, pabrėždamas, kad pragmatiškoji siejama su dominuojančių galios institucijų, o prevencinė su ypač plataus socialinių veikėjų dalyvavimo pripažinimu. Vadinasi, nors abu indeksai reikšmingai koreliuoja su dešiniosiomis partijomis, galima teigti, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) labiau atspindi pragmatiškąją modernybę, *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) – prevencinę.

Analizuojant, kaip indeksai susiję su Rusijos politika (dar prieš Krymo okupaciją), matyti, kad *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas vienintelis teigiamai reikšmingai koreliuoja su teiginiu *Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje*. Kiti indeksai koreliacijos nerodo. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas vienintelis teigiamai reikšmingai koreliuoja su teiginiu *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti*

Rusijos interesus Lietuvoje (žr. PRIEDUOSE 3.14 lentelę). Matyt, logiška, kad *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas, kuris teigiamai reikšmingai koreliuoja su dešiniųjų vykdoma politika, išreiškia kritišką nuostatą Rusijos vykdomos energetikos politikos atžvilgiu, o *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas, kuris teigiamai reikšmingai koreliuoja su Socialdemokratų partija, drauge teigiamai reikšmingai koreliuoja su vyriausybės, kurią 2012–2016 m. sudarė socialdemokratų koalicija, vykdoma energetikos politika Rusijos atžvilgiu. Taikant faktorinę analizę, *pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas buvo pavadintas dėl savo teigiamo požiūrio į Lietuvos energetikos politiką, tad veikiausiai logiška, kad indeksas teigiamai reikšmingai koreliuoja ir su teiginiu *Aš pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką* (žr. PRIEDUOSE 3.14 lentelę).

Visi trys indeksai skirtingai koreliuoja su teiginiais apie energetikos politikos informaciją. Tarsi ir neturėtų stebinti, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) teigiamai reikšmingai koreliuoja su teiginiais *esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas*, *manau, kad žiniasklaida energetikos aktualijas atspindi išsamiai*. Anksčiau minėjome, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas teigiamai reikšmingai koreliuoja su teiginiu *aš pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką*. Įdomesnė *kritiškojo* (*kairiųjų*) ir *demokratiškojo* (*dešiniųjų*) indeksų koreliacija su informacijos teiginiais. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) reikšmingai neigiamai koreliuoja su visais teiginiais apie informaciją, susijusią su atominės elektrinės, atsinaujinančios energetikos, suskystintųjų gamtinių dujų terminalo bei skalūninių dujų gavybos plėtros privalumais ir trukūmais (žr. PRIEDUOSE 3.15–3.16 lenteles). *Demokratiškojo* (*dešiniųjų*) indekso reikšmingos koreliacijos su informacijos teiginiais yra teigiamos, tad *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas rodo daugiau informacijos turinčias nuostatas. Matėme, kad *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas turi teigiamą reikšmingą koreliaciją su dauguma energetikos politikos aspektų (žr. PRIEDUOSE 3.11–3.13 lenteles), tad veikiausiai logiška, kad jis atspindi nuostatas, teigiančias, kad turi daugiau informacijos nei *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas.

Teiginiai apie pilietinį dalyvavimą taip pat skirtingai reikšmingai koreliuoja su indeksais. *Pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas neigiamai reikšmingai koreliuoja su balsavimu savivaldybių, Seimo ir Prezidento rinkimuose bei teigiamai reikšmingai koreliuoja tik su aukojimu labdarai. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) neigiamai reikšmingai koreliuoja su peticijų inicijavimu. *Demokratiškasis* (*dešiniųjų*) teigiamai reikšmingai koreliuoja su peticijų inicijavimu ir dalyvavimu demonstracijose, mitinguose ar piketuose. Koreliacijos su teiginiais apie pilietinį dalyvavimą rodo, kad *demokratikasis* (*dešiniųjų*) dalyvauja aktyvesnėse pilietinėse veiklose nei kiti du indeksai, todėl darytume prielaidą, kad jam būdingesnės pilietiškos nuostatos nei *pozityviajam* (*mišriajam*) ar *kritiškajam* (*kairiųjų*). Tokia prielaida patvirtintų, kad tarp indeksų yra vertybinių nuostatų skirtis, ir, žvelgiant R. Ingleharto bei U. Becko modernizacijos teorijų požiūriu, galima teigti, kad *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas labiau atspindi prevencines (pomaterialistines), kiti du – pragmatines (materialistines) nuostatas.

Siekiant sukonkretinti, kokių parametrų respondentai slypi už indeksų, atliktos indeksų ir sociodemografinių kintamųjų koreliacijos. Analizė parodė, kad tik *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas teigiamai reikšmingai, bet silpnai koreliuoja su lytimi ir pajamomis. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) ir *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksai neigiamai reikšmingai, bet silpnai koreliuoja su gyvenamojo būsto tipu, gyvenamojo būsto plotu, gyvenamąja vieta ir amžiumi. Kitaip tariant, kairiųjų ir dešiniųjų energetikos politiką palaikantys respondentai dažniau gyvena skirtingo tipo būste, yra skirtingo amžiaus, gyvena skirtingo ploto būste ir skirtingose vietovėse (mieste, kaime, gyvenvietėje ar rajono centre) (žr. PRIEDUOSE 3.17 lentelę).

Koreliacijos tarp gyvenamosios vietos ir (ne)pritarimo partijų politikai parodė, kad Tėvynės sąjungai ir Liberalų sąjūdžiui labiau pritaria miestų gyventojai ir mažiau kaimo, o socialdemokratams – kaimų, paskui miestelių ir rajonų centrų respondentai.

APIBENDRINIMAS

Anot U. Becko (1992, 1994), šiuolaikinių Vakarų visuomenių apibūdinimas *rizikos visuomenėmis* yra susijęs su technologinių inovacijų plėtros pasekmėmis, kurios šiuolaikiniame pasaulyje tampa neprognuozuojamos ir sunkiai kontroliuojamos. Nors ankstyvosios modernybės instrumentinio racionalumo sėkmė suponavo aiškų ir apibrėžtą kiekvienos problemos sprendimą, kartu su technologijų ir gerovės, kurią sukūrė šios technologijos, plėtra atsiranda nelaukto masto rizikų plėtra (Beck 1992: 22). Anot U. Becko (1992: 23), rizikos kyla ir egzistuoja priklausomai nuo turimų apie jas žinių. Pasitelkus žinias rizikos gali būti keičiamos, didinamos, dramatizuojamos ar mažinamos, todėl rizikos ypač atviros socialiniam konstravimui. Įvairios socialinės grupės yra skirtingai veikiamos rizikų plėtros ir jų pasiskirstymo – rizikų atžvilgiu egzistuoja laimėtojai ir pralaimėtojai. Galia ir priėjimas prie žinių bei jų kontrolė tampa svarbiausiu dalyku, o tai savo ruožtu sukelia visuomenės refleksyvumą, į kurį apeliuoja U. Beckas – visuomenė pati sau tampa problema. Refleksyvumas provokuoja tradicinį klasinių barjerų įtvirtintą statusą bei gerovės kontrolę, sukurdamas naujas galimybes koalicijoms ir organizacijoms.

Energetinis saugumas yra viena iš tų technologijų sričių, kurios plėtra kuriama gerovė, o kartu grėsmės bei rizikos yra visuotinės. Nė vienas socialinis sluoksnis ar grupė negali išvengti energetikos plėtros pasekmių, todėl energetinio saugumo grėsmės ir rizikos yra vienos iš svarbesnių visame grėsmių ir rizikų rinkinyje. Tyrimai rodo, kad Lietuvos gyventojams energetikos išteklių kaina yra vienas svarbiausių energetinio saugumo aspektų. Toks požiūris atitinka ir daugumos mokslininkų ir politikų pripažįstamą energetinio saugumo apibrėžimą. Kita vertus, duomenys parodė, kad skirtingų demografinių bruožų socialinės grupės skirtingai suvokia energetikos išteklių kainos svarbą

įvairių vertybių kontekste ir patį energetinį saugumą. Atlikus faktorinę analizę paaiškėjo, kad respondentus galima diferencijuoti į tris savitų nuostatų grupes, kurios skirtingai reikšmingai koreliuoja su skirtingų Lietuvos partijų vykdoma politika. Atitinkamai visoms trims nuostatų grupėms arba indeksams suteikėme pavadinimus – *pozityvusis* (*mišrusis*), *kritiškasis* (*kairiųjų*), *demokratiškasis* (*dešiniųjų*).[45]

Pirmasis indeksas, kuris teigiamai vertina Lietuvos dabartinę energetikos politiką ir politinę Lietuvos tvarką, vidutiniškai teigiamai reikšmingai koreliuoja su plačiu partijų spektru – Liberalų sąjūdžio, Tėvynės sąjungos, Lietuvos lenkų rinkimų akcijos, Valstiečių liaudininkų, Darbo (silpnai) partijų vykdoma politika. Jį pavadinome *pozityviuoju* (*mišriuoju*) indeksu.

Antrasis indekas, kuriam ypač rūpi energetinis saugumas ir kuris kritiškai vertina dabartinę energetikos politiką, reikšmingai teigiamai koreliuoja su Socialdemokratų ir Darbo partijų, bet neigiamai – su Tėvynės sąjungos ir Liberalų sąjūdžio vykdoma politika. Šis indeksas yra kritiškas apskritai energetikos politikai ir dešiniųjų partijų vykdomai politikai, todėl jį pavadinome *kritiškuoju* (*kairiųjų*) indeksu.

Trečias indeksas pabrėžia demokratijos svarbumą plėtojant energetinį saugumą ir sutinka, kad demokratija yra svarbiau nei energetinis saugumas. Jis teigiamai reikšmingai vidutiniškai koreliuoja su Tėvynės sąjungos, silpniau su Liberalų sąjūdžio, bet vidutiniškai reikšmingai neigiamai su Darbo partijos vykdoma politika. Indeksas ne tik akcentuoja demokratijos svarbą, tačiau taip pat teigiamai reikšmingai koreliuoja su dešiniųjų partijomis. Jį pavadinome *demokratiškuoju* (*dešiniųjų*) indeksu.

Nors *pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas taip pat teigiamai reikšmingai ir net stipriau koreliuoja su dešiniosiomis partijomis, jis neigiamai nekoreliuoja su kairiosiomis partijomis. Netgi daugiau, indeksas teigiamai reikšmingai koreliuoja su Darbo, Valstiečių partijų bei Lietuvos lenkų rinkimų akcijos vykdoma poitika, kurią laikytume labiau populistine. Vadinasi, su dešiniųjų partijų vydoma politika reikšmingai koreliuoja skirtingų nuostatų respondentai.

Skaičiavimai parodė, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas neigiamai reikšmingai koreliuoja su visuomenės, NVO, mokslininkų, tarptautinių organizacijų vaidmeniu energetikos politikoje. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas reikškmingai teigiamai koreliuoja tik su mokslininkų vaidmeniu, o *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) teigiamai reikšmingai koreliuoja beveik su visų institucijų ir socialinių grupių vaidmeniu energetikos politikoje. Taigi *demokratiškasis* (*dešiniųjų*), skirtingai nuo *pozityviojo* (*mišriojo*) indekso, Lietuvos energetikos politikoje

45 Dar kartą norėtume priminti, kad apklausa atlikta 2013 m., papildomai 2014 m., bet pateikiant ne visus ankstesnius klausimus. Lietuvos Seimas ir vyriausybė buvo atitinkamai išrinkta ir suformuota 2012 m. esant sunkiam pokriziniam laikotarpiui ir gana politizuotam energetikos klausimui. Seimo rinkimų kampanija buvo lydima skalūninių dujų temos, kurią to meto dešiniųjų valdžia palaikė. Be to, buvo įvykęs referendumas dėl atominės elektrinės – dauguma žmonių pasisakė prieš jos statybą.

pripažįsta platų įvairių institucijų ir interesų grupių vaidmenų spektrą. Kadangi abu indeksai teigiamai reikšmingai koreliuoja su dešiniųjų partijų vykdoma politika, galima daryti prielaidą, kad dešinieji suskyla dvi gana skirtingų nuostatų grupes – „pažangiuosius" ir „konservatyviuosius". *Kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas nerodo reikšmingos koreliacijos nė su vienos socialinės grupės ar institucijos vaidmens svarbumo energetikos politikoje pripažinimu, išskyrus vieną teigiamą reikšmingą koreliaciją su mokslininkais. Skirtingas indeksų koreliacijas su energetikos politikos veikėjų vaidmeniu galima interpretuoti R. Ingleharto ir U. Becko teorijų požiūriu bei parodyti, kad tarp indeksų vis dėlto egzistuoja tam tikra skirtis materialistinių ir pomaterialistinių vertybių atžvilgiu. Kaip minėjome, skirdamas pirmąją ir antrąją arba paprastąją modernybę ir rizikos visuomenę, U. Beckas remiasi pragmatiškos ir prevencinės orientacijos priešprieša ir pabrėžia, kad pragmatiškoji siejama su ankstyvosios modernybės valdžios ir mokslo dominuojančiomis galios institucijomis, o prevencinė, kuri būdinga rizikos visuomenei, – su ypač plačiu socialinių veikėjų spektru. Vadinasi, galima teigti, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) ir *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksai labiau atspindi pragmatiškąją modernybę, *demokratiškasis* – prevencinę arba rizikos visuomenę.

Demokratiškasis (*dešiniųjų*) *indeksas* teigiamai koreliuoja su teiginiu *Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje*, o *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas neturi jokios koreliacijos su šiuo teiginiu. Tai tarsi patvirtina spėjimą, kad *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas atspindi nuostatas, kurios santūriau žvelgia į Lietuvos ir Rusijos politikų priešpriešas. Tačiau pastarieji, kurie palaikė 2012–2016 m. socialdemokratų vadovaujamą koalicinę vyriausybę ir dominuojamą Seimą, teigiamai koreliuoja su teiginiu *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje*. Galėtume sakyti, kad *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas pozityviai vertina 2012–2016 m. Lietuvos valdžios pastangas Rusijos atžvilgiu.

Kritiškasis (*kairiųjų*)*, demokratiškasis* (*dešiniųjų*) *ir pozityvusis* (*mišrusis*) indeksai įvardijami santykinai, nes tarp jų yra tam tikrų bendrumų ir skirtumų. *Pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas skiriasi nuo *kritiškojo* (*kairiųjų)* ir *demokratiškojo* (*dešiniųjų*)*.* Atrodo, *pozityvusis* (*mišrusis*) indeksas labiau linkęs prisitaikyti nei kokiu nors būdu protestuoti. Pavyzdžiui, jis teigiamai koreliuoja su teiginiu *pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką*, skirtingai nuo kitų indeksų, kurie neturi jokios koreliacijos su šiuo teiginiu.

Analizuojant energetinio saugumo ir energetinio savarankiškumo problemą *žmogaus plėtros* vertybių teorijos požiūriu, galima daryti prielaidą, kad visuomenės energetinio saugumo suvokimas pasiskirsto ne tiek pagal materialistines ir pomaterialistines vertybes, o labiau pagal tai, kokias politines jėgas žmonės palaiko. Iš čia seka ir atitinkamų politinių jėgų energetikos politikos palaikymas. Kitaip tariant, svarbos teikimas politinėms jėgoms lemia ir žmonių energetinio saugumo suvokimo konstravimą. Galima

teigti, kad kai tam tikros politinės jėgos priima energetikos politikos ir energetinio saugumo sprendimus ir juos įgyvendina, su jų vykdoma politika teigiamai reikškmingai koreliuojančios tam tikrų nuostatų socialinės grupės teigiamai reikšmingai koreliuoja ir su tų politinių jėgų energetinio saugumo samprata bei jos energetikos politika. Veikiausiai šiuo atveju neverta kalbėti apie klasikines kairiųjų ir dešiniųjų partijų vertybes, nes, kaip teigia tyrėjai A. Ramonaitė ir M. Jastramskis, kairiuosius Lietuvoje tradiciškai vienija nuosaikus požiūris į sovietinę praeitį ir dabartinės Rusijos politiką, o dešinieji pasižymi principingumu ir neigiamu požiūriu į sovietų palikimą ir dabartinį Kremlių (Ramonaitė, Jastramskis 2013). Tad šie skiriamieji „bruožai" gali turėti poveikį ir energetinio saugumo suvokimui.

Analizė parodė, kad tik *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksas teigiamai reikšmingai, bet silpnai koreliuoja su lytimi ir pajamomis. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) ir *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksai su priešingu ženklu reikšmingai, bet silpnai koreliuoja su gyvenamojo būsto tipu, gyvenamojo būsto plotu, gyvenamąja vieta ir amžiumi. Kitaip tariant, kairiųjų ir dešiniųjų energetikos politiką palaikantys respondentai dažniau gyvena skirtingo tipo būste, yra skirtingo amžiaus, gyvena skirtingo ploto būste ir skirtingose vietovėse (mieste, kaime, gyvenvietėje ar rajono centre). 2012–2016 m. valdė socialdemokratų koalicija, kurios vykdomą politiką palaikė *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas, reikšmingai koreliuojantis su kaimo vietovių, miestelių ir rajonų centrų respondentais. Tas indeksas, kuris teigiamai reikšmingai koreliavo su Tėvynės sąjungos ir Liberalų sąjūdžio vykdoma politika, taip pat reikšmingai koreliavo su miestų gyventojais ir mažiau su kaimo gyventojais.

4. KONSTRUKTYVISTINĖ KULTŪROS TEORIJOS ENERGETINIO SAUGUMO SAMPRATA

Nors įvairių mokslų atstovai diskutuoja, ar rizika yra mąstymo padarinys, ar reali tikrovė, vis dėlto (žr. skyrių „Rizikos samprata socialiniuose moksluose“) veikiausiai būtų teisinga teigti, kad rizika yra tiek realios tikrovės dalis, tiek kuriama paties žmogaus mąstymo. Tai pripažino ir U. Beckas (1999), nors savo *Rizikos visuomenėje* (Beck 1992) pabrėžė vėlyvosios modernybės visuomenių struktūriškai viską apimančios rizikos būklę. Kitaip tariant, jokie realios tikrovės procesai ir įvykiai nėra suvokiami tik objektyviai. Socialiniai veikėjai perkuria ir perdėlioja informaciją, kurią jie gauna iš realaus pasaulio, pateikdami realios tikrovės procesų veikimo sampratas ir pasiūlymus. Rizika išreiškia tai, ką žmonės mato tikrovėje, ką patiria ir interpretuoja. Kadangi rizikos yra kuriamos ir pasirenkamos žmonių, vadinasi, tai, kas vieniems gali būti rizika, kitiems – Dievo veiksmas, likimas ar dar kas nors panašaus arba net visai ne rizika. Anot I. Wilkinsono (2001), kai kurie riziką tyrinėjantys mokslininkai (pvz., Douglas 1992) teigia, kad selektyvus rizikos pasirinkimas yra patogi priemonė žmonėms susitvarkyti su savo emociniais išgyvenimais, t. y. rizikos apibūdinimas ir jos apskaičiavimas leidžia racionalizuoti neapibrėžtumą. Visa tai rodo, kad rizikos turi būti analizuojamos ne tik kaip realios tikrovės ypatybė, bet ir kaip sociokultūrinis reiškinys.

Sociokultūriniams rizikos tyrimams būdingos tam tikros epistemologinės įtampos, kai realios grėsmės yra priešinamos rizikų socialiai konstruojamai prigimčiai. Jei dauguma potencialių grėsmių, susijusių su automobilių eismu, biologiškai aktyviomis medžiagomis, svarbiausiais asmens biografijos tarpsniais, klimato kaita ir t. t., turi realias pasekmes žmonėms, tai mūsų žinios ir supratimas apie jų riziką net ir tuo atveju, kai yra gautos iš oficialių rizikos tyrimų institucijų, turėtų būti traktuojamos tik kaip socialiai konstruojamos, t. y. suvokiamos tam tikru požiūriu. Tikrovėje pavojai gali būti gana realūs, bet rizikos suvokimas visuomet yra socialiai sąlygotas (Pidgeon ir kt. 2008). Santykis tarp rizikos kaip mentalinės sąvokos ir realybės apibūdinamas realios žalos patyrimu, pvz., sveikatos ar gyvybės praradimu, užteršta aplinka, sugriautais namais, nedarbu ir t. t.

4.1. Sociokultūrinė rizikos samprata

Viena iš teorijų, analizuojančių subjektyvias rizikos suvokimo prielaidas, yra *rizikos kultūros teorija* (RKT). Anot S. Danielsono, *rizikos kultūros* arba *rėmo grupės* (angl. *grid-group*) *kultūros teorija* yra viena iš plačiausiai žinomų aplinkos rizikos tyrimo krypčių socialiniuose moksluose per pastaruosius 30 metų (Danielson 2008).

RKT remiasi keliais teoriniais šaltiniais, kurie teigia, kad žmonių selektyvų suvokimą veikia jų sociokultūrinė aplinka ir socializacija (Adams 2001). Galime tarti, santykinai tose pačiose netikrumo ir rizikingose situacijose, turėdami tas pačias neišsamias žinias, skirtingos socializacijos žmonės suvokia ir elgiasi skirtingai.

Šioje monografijoje ne tik taikome *kultūros teoriją* (KT) analizuodami energetikos sistemos rizikų suvokimą, bet ir mėginame atsakyti į klausimą, kiek bendra KT, grindžiama interpretacinės socialinių mokslų tradicijos (Adams 2001 (1995)), gali būti tikrinama kiekybiniais metodais gautais duomenimis bei formuluoti tam tikrus apibendrinimus (Adams 2001; Danielson 2008). Monografijoje naudojame anketos pagrindu surinktus duomenis, o dažniausiai, įskaitant ir M. Douglas tyrimus (Douglas 1975, 1994), KT buvo taikoma kokybiniams tyrimams ir etnografijoje. Tai reiškia, kad tam tikri empiriniai duomenys, pasitelkiant KT nuostatas, buvo analizuojami tik tam tikrame kontekste. Anot Adamso (2001), į KT geriausiai galima žvelgti kaip į antropologinį mitų mitą apie mūsų gyvenamojo pasaulio neapibrėžtumą. Tokio metamito validumas yra nustatomas ne statistinių koreliacijų koficientais ir t-testais, o pagal tą laipsnį, kiek toks mitas atitinka žmonių patyrimą. Jo naudingumas gali būti nustatytas tik pagal tai, kiek, žmonių nuomone, jis padeda jų pastangoms suvaldyti netikrumo jūrą.

Jau atlikta nemažai tyrimų, kurie siekė nustatyti statistiškai reikšmingas koreliacijas tarp KT naudojamų pasaulėžiūrinių nuostatų ir kitų kintamųjų, pvz., su rizikos suvokimu, aplinkosauginiu rūpesčiu (Ellis ir Thompson 1997; Grendstad ir Selle 1997; Grendstad 1995 ir kt.) ir parodė, kad rizikos suvokimo modeliai sutampa su numatomomis KT nuostatomis. Šis tyrimas atskleidė, kad KT iš esmės yra palyginama su demografiniais kintamaisiais ar kitomis bendromis pasaulėžiūros teorijomis (Danielson 2008).

Rizikos kultūros teorija (RKT) susijusi su vadybos specialistų pasiūlyta rizikos suvokimo tipologija, kuri remiasi keturiais antropocentriniais „mitais“ apie gamtą. Šie mitai savo ruožtu sąlygoja skirtingą individų suvokimą ir elgesio pasirinkimą.[46] Skirtingai nuo sociologijos ar antropologijos, vadyba nenagrinėja vieno ar kito elgesio tipo socialinės ontologijos, o tiesiog konstatuoja elgesio tipus, kuriais galima pasinaudoti prognuozuojant ar interpretuojant žmonių elgesį. Antropologė M. Douglas ir politologas A. Wildavsky pasiūlė šią tipologiją susieti su socialiniais santykių reguliacijos ir integracijos ypatumais ir taip aiškinti nuostatų socialinę kilmę. Anot autorių, rizikos pasirinkimas ar jos atmetimas, bendras pasitikėjimas aplinka ar bendras nerimas yra įvairių visuomenės svarstymų apie socialinių santykių būklę pasekmė (Douglas, Wildavsky 1983).

---

46 Antropocentriniai mitai: **Palanki gamta** yra prognozuojama, dosni, stipri, stabili ir atleidžianti žmogui. Valdymo stilius yra nešališkas ir netrukdantis (*laissez-faire*). **Efemeriška gamta** yra trapi, nepatikima ir neatlaidi. Žmogaus nerūpestingumas gali išprovokuoti katastrofą. Vadybos tikslas saugoti gamtą nuo žmonių, o pagrindinė taisyklė – *prevencinis principas* (angl. *precaution principle*). **Iškreipta / pakanti gamta**: pirmųjų dviejų mitų modifikuotų versijų derinys. Tam tikrose ribose gamta neabejotinai bus prognozuojama. Maži sistemos sutrikimai atleidžiami, bet reikia saugotis didelių pokyčių. Normos reikalingos norint išvengti kraštutinumų, o mažesniuose dalykuose sistema paliekama pačiai save prižiūrėti. Vadybininkų stilius – *intervencinis.* **Kaprizinga gamta** yra neprognozuojama. Gamta yra maloni ir dosni, bet šios sampratos šalininkai yra agnostikai: ateitis gali atrodyti ir bloga, ir gera, bet įvykių kontroliuoti neįmanoma. Vadybos stilius tas pats *laissez-faire*, bet šūkis *kas bus, tebūnie* (plačiau žr. Adams 2001: 49).

Verta trumpai pastebėti, kad RKT ryšys su socialinių santykių būkle remiasi E. Durkheimo sociologijos socialinio solidarumo idėjomis, pagal kurias individų selektyviai pasirenkami pavojai funkcionalistiškai susiejami su socialinėmis grėsmėmis, kylančiomis dėl socialinių integracijos ar reguliacijos problemų. Panašiai kaip ir E. Durkheimas nusižengimo dydį aiškino visuomenės reakcijos dydžiu, taip ir M. Douglas skiria du svarbius rizikos suvokimo analizės aspektus. Ji teigia, kad įvairias visuomenės nelaimes ir žalas individai siekia susieti su visuomenės normas pažeidžiančiu elgesiu. Pirma, tiek formuojant visuomenės narių pasipiktinimą socialinę tvarką griaunančiu elgesiu, antra, tiek nukreipiant pasipiktinimą į tuos, kurie ignoruoja šią tvarką, paversdami juos atpirkimo ožiais, yra stiprinamas socialinis solidarumas ir socialinė reguliacija (Douglas 1982a). Toks požiūris remiasi E. Durkheimo socialinio solidarumo ir integracijos teorija, teigiančia, kad individų socialinis elgesys ir socialinis suvokimas priklauso nuo visuomenės narių integracijos ir reguliacijos socialinių ypatumų.[47] Savo teorija M. Douglas siekia apibūdinti tas socialines sąlygas, kurios daro poveikį tam tikrų technologinių ir aplinkos grėsmių ir rizikų suvokimui bei selektyviam pasirinkimui (Douglas 1982a: 7–8), kitaip tariant, individų nuostatoms.

Anot M. Douglas, įvairūs gyvenimo būdai (kultūra) ir su jais susijusios nuostatos gali būti universaliai apibūdinti dviem socialumo (angl. *sociality*) matais – *grupės* (angl. *group*) ir *rėmo* (angl. *grid*).[48] Stiprios grupės (angl. *high group*) gyvenimo būdui būdinga stipri socialinė kontrolė, silpnai grupei (angl. *low group*) – silpna kontrolė ir didesnis individų savarankiškumas. Stipraus rėmo (angl. *high grid*) gyvenimo būdui būdingi ryškūs ir tvirti vaidmenų taisyklių suvaržymai bei griežtai stratifikuota ir hierarchizuota autoritetų sistema, o silpnam rėmui (angl. *low grid*) – labiau egalitarinė tvarka. Kitaip tariant, grupė apibūdinama socialine integracija, rėmas – socialine reguliacija, grindžiama įvairiais nurodymais ir reikalavimais (Douglas 1982a). M. Thomsonas su kolegomis šių dviejų socialinių dimensijų klasifikaciją sujungė su antropocentriniais mitais apie gamtą ir pasiūlė klasifikaciją, kuri apibūdina skirtingų rizikingų sprendimų (indvidualistinis, hierarchistinis, egalitaristinis ir fatalistinis) pasirinkimo motyvus (priežastis) (Thomson ir kt. 1990). Klasifikacija ne tik primena E. Durkheimo savižudybių tipus (anominis, egoistinis, altruistinis ir

47 Pavyzdžiui, branduolinės energetikos plėtros rizika priklausytų ne tik nuo technologinių procesų (faktiškai niekas negali būti tikras dėl technologinių procesų saugumo), bet ir nuo to, kaip suvokiamas politinis ir socialinis saugumas tų, kurie tą energiją plėtoja. Visuomenės apklausa dėl Ignalinos atominės elektrinės saugumo parodė, kad pačiame Visagine gyventojai mažiausiai suvokia avarijos grėsmę.

48 ***Grupė*** apibūdina socialinio sutelktumo mastą, kuriuo individas yra įtrauktas į tam tikrą apribotą socialinį vienetą (angl. *bounded units*). Kuo individas yra labiau įtrauktas, tuo jo pasirinkimą labiau determinuoja grupė. ***Rėmas*** (angl. *grid*) nurodo laipsnį, kuriuo individų gyvenimas yra apribotas išoriškai primestų nurodymų. Kuo labiau nurodymų rinkinys pririšantis ir platesnis, tuo mažesnė gyvenimo dalis yra atvira individualiems svarstymams (Douglas 1982b: 190–192, 201–203).

fatalistinis), bet ir grindžiama tomis pačiomis socialinės reguliacijos (normų griežtumas) bei integracijos (tapatybės stiprumas) dimensijomis.[49]

KT suvokimo tipologija išvedama iš kultūrinių nuostatų, kurios susijusios su socialinės reguliacijos ir integracijos dimensijomis. Kultūrinė nuostata yra požiūris, grindžiamas tam tikromis elgesį ir suvokimą įrėminančiomis prielaidomis bei visuomenės nariams lengvai prieinamais standartinių problemų sprendimais. Išsibarstę įvairiuose visuomenės sluoksniuose ir nesudarantys kokio nors apibrėžto socialinio darinio, t. y. turėdami įvairius sociodemografinius parametrus, asmenys gali turėti bendras kultūrines nuostatas ir panašiai suvokti rizikas. Tos nuostatos atspindi panašų jų gyvenimo būdą, kuris remiasi tam tikra bendra gerove ir socialiniais santykiais.

Panašiai kaip konflikto teorijos atstovai, KT kūrėjai kultūrą supranta kaip iš prigimties sunkiai suderinamą skirtingų nuostatų dialogą, todėl bet kuriuo atveju tokio dialogo metu vieni laimi, kiti pralaimi. Dialogas, grindžiamas skirtingomis pasaulėžiūromis, yra varžybos dėl gyvenimo būdo (ar politikos), kurį siekiama paversti bendru visiems, todėl surasti kaltų ir kam nors primesti kaltę tampa ypač svarbu. Kiekvienas visuomenės nelaimingas atsitikimas, socialinė nesėkmė ar bet koks rezonansinis įvykis suteikia dialogo dalyviams galimybę apkaltinti vienas kitą. Kaltinimai tarsi suranguoja socialinę visumą naudos ir grėsmių požiūriu. Savo ruožtu neįmanoma, kad rizika nebūtų siejama su atsakomybe, kurią rizikos suponuoja. Nesėkmė sudaro galimybę apkaltinti dialogo dalyvį, kuris primetė visiems savąją tiesą. Taigi galima teigti, kad apkaltinimo procesas yra normali kultūros būklė, todėl reikia analizuoti tuos pavojus, kurie supa žmones, ir, remiantis kaltinimus sukeliančiomis dingstimis, paversti šiuos pavojus labiau matomus. Visa tai tinka kalbant apie rizikas, nes rizikos yra suvokiamos selektyviai.

Kiekviena kultūra remiasi išskirtiniu instituciniu pagrindu, kuris suponuoja interesą ginti tam tikrais būdais jai būdingą konvencinę daiktų tvarką bei įvairioms gyvenimo sritims priskiria skirtingą atsakomybę ir kaltę. Galima teigti, kad visuomenės gyvenimo sektoriai skiriasi priklausomai nuo to, kokį kaltės dydį jie gali toleruoti. KT perspektyvos požiūriu, kuris remiasi integracijos ir reguliacijos dimensijomis, kiekvienoje industrinėje visuomenėje yra keturi tarpusavyje konkuruojantys rizikos kultūriniai tipai. Pagrindinis

49 Stiprios grupės ribos (tvirta narystė ir tapatybė) kartu su minimaliais nurodymais sukuria ***egalitarinius*** socialinius santykius, o asmens tipas vadinamas ***egalitaristu***. Čia nėra vidinio vaidmenų pasiskirstymo, todėl egzistuoja bendrumo nuotaika, o individai kontroliuoja vienas kitą grupės vardu ir dažniausias konflikto sprendimo būdas – išmetimas iš grupės. Stiprios grupės ribos kartu su stipriomis drausminančiomis nuorodomis sukuria ***hierarchinius*** grupės santykius, o jų atstovus – ***hierachistus***. Hierarchiniuose santykiuose individai kontroliuojami tiek grupės narių, tiek vaidmenims priskirtų reikalavimų. Šis kontrolės tipas turi daug įvairių būdų spręsti vidinius grupės konfliktus. Silpna grupė (kai nėra grupinės narystės) ir silpnas rėmas (kai nėra vaidmenims priskirtų reikalavimų) sukuria ***individualistinių*** santykių kontekstą, o tipas vadinamas ***individualistu***. Socialinės ribos yra laikinos ir diskutuotinos. Kita vertus, atskiro individo sėkmė dažnai matuojama pagal jo sugebėjimą vadovauti. Silpna grupė ir stiprus rėmas sukuria ***fatalistinį*** gyvenimo būdą. Individai kotroliuojami iš išorės. Individų autonomija yra apribota, jie yra atskirti nuo galimybės priimti sprendimus, kurie valdo jų gyvenimą. Šis individų tipas vadinamas ***fatalistais*** (Thomson 1990: 5–7).

jų skiriamasis bruožas – požiūris į galią ir autoritetą. Egzistuoja du galios panaudojimo būdai: vienas – biurokratinis ir hierarchinis, kitas – derybų ir mainų. Taip pat egzistuoja du pasipriešinimo šių galių poveikiui būdai: vienas – aktyvus kritiškumas, kitas – atsitraukimas. Funkcionalistiniu požiūriu kiekviena nuostata tarnauja kaip suvienytos socialinės struktūros pateisinimas ir pagrindimas. Asmenų kultūrinės nuostatos tarsi filtruoja ir padaro asmeniui suprantamą aplinkinį pasaulį, atkreipdamos dėmesį į svarbius ar nesvarbius klausimus (Thomson 1990; Grendstad, Selle 1997).

Anot tyrėjų (Thomson (1990; Grendstad ir Selle 1997), pirmasis kultūrinis tipas, kuris remiasi valdžia ir administracija bei įtvirtintas hierarchinėje sistemoje, pasižymi redukcionistiniu mąstymo būdu ir akcentuoja profesionalią rizikos išmatavimo galimybę. Sociologiškai žvelgiant, šiam tipui būdingos stiprios grupės ribos ir stiprios drausminančios nuorodos arba taisyklės. Tokiuose hierarchiniuose santykiuose individai kontroliuojami tiek grupės narių, tiek vaidmenims priskirtų reikalavimų. Kultūriškai – jam reikalingas objektyvus palyginimo pagrindimas, kad galėtų pateisinti savo sprendimus. Sprendimui priimti jam reikia daugiau nei kitiems tipams laiko, todėl jis bus mažiau linkęs greitai pripažinti nelaimes ar katastrofas. Kultūros teorijoje šis tipas vadinamas *hierarchistiniu*. Siekdamas sukurti analitinę veikimo formulę, hierarchistinis tipas pirmenybę teikia nepolitizuotam rizikos tyrimo žodynui. Jam taip pat svarbi informacijos kontrolė, siekiant išlaikyti savo požiūrio hegemoniją. Lyginant su kitais kultūriniais tipais, hierarchistinį tipą galima labiau kaltinti rizikų slėpimu ir menkinimu.

Sociologiškai žvelgiant, *individualistinis tipas* apibūdinamas silpna grupe (nėra grupinės narystės ar tapatybės) ir silpnu rėmu (nėra aiškių ir imperatyvių vaidmenims priskirtų reikalavimų). Socialinės ribos yra laikinos ir diskutuotinos. Kultūriškai individualistinis tipas remiasi rinka, pasižymi pragmatiniu mąstymo stiliumi ir individualistine etika, įtariai žvelgia į didžiuosius diskursus, politikoje nepripažįsta jokių staigių perversmų, socialinius reiškinius linkęs traktuoti gamtamokslškai. Jis nežvelgia toli į ateitį ir siekia būti ne toks globėjiškas kitų nesėkmėms. Šiam tipui būdingas siekis išlaisvinti rinkos jėgas, šiuolaikinėmis technologijomis padaryti pasaulį saugesnį ir rizikas apibūdinti techniniais parametrais. Šiomis savybėmis pasižymintiems individams būdinga menkinti rizikas.

Egalitaristinis tipas priešingas hierarchistiniam ir individualistiniam tipams ir savo esme yra radikalaus politinio diskurso sudėtinė dalis. Sociologiškai žvelgiant, šiam tipui būdinga stipri grupė (tvirta narystė ir tapatybė), bet silpni vaidmenį reglamentuojantys reikalavimai. Šiuo atveju nėra grupės vidinio vaidmenų pasiskirstymo, todėl egzistuoja stipri bendrumo nuotaika. Individai kontroliuoja vienas kitą grupės vardu ir dažniausiai konfliktą sprendžia išmesdami iš grupės. Kultūriškai – tai bendruomeninės sąmonės tipas, keliantis reformistinius tikslus ir mąstantis holistiškai. Egalitaristinis tipas rutiniškai išreiškia panieką hierarchistinio tipo biurokratiniam rūpesčiui ir individualistinio tipo

materialistiniams tikslams. Egalitaristinio tipo radikalus kritiškumas, pasižymintis išlaisvinimo ir radikalių politinių pokyčių programa, rizikos kontekstą supranta kaip patogią areną dialogams. Šio tipo atstovai labiau linkę iškelti slepiamas rizikas ir parodyti, kad visuomenė yra klaidinama. Egalitaristinis tipas yra kaltinamas kitų tipų (hierarchistinio ir individualistinio) dėl pavojų sureikšminimo, nors dažnai šie pavojai yra realūs.

Silpna grupė ir stiprus rėmas sukuria *fatalistinį tipą* arba fatalistinį gyvenimo suvokimą. Šio tipo individai yra ypač priklausomi nuo išorinės kontrolės, jų autonomija ribota. Fatalistinis tipas yra atskirtas nuo galimybės priimti jo gyvenimą valdančius sprendimus, todėl santykis su aplinka dažniausiai pasyvus.

Kultūros teorija teigia, kad *fatalizmo, individualizmo, egalitarizmo* ir *hierachijos* kultūros atsikartoja istoriškai. Kita vertus, kultūrinio tipo santykinis stiprumas kiekvienoje konkrečioje visuomenėje keičiasi atsižvelgiant į erdvę ir laiką. Kultūriniai tipai pirmiausia taikomi politiniam visuomenės elgesiui analizuoti, todėl teigiama, kad konkrečioje visuomenėje egzistuoja daug politinių kultūrų, bet kartu mėginama kurti gana abstrakčią teoriją, galinčią padėti lyginti skirtingas nacionalines visuomenes (Thomson 1990; Grendstad, Selle 1997). Šiame darbe taikome kultūrinius tipus analizuodami energetinio saugumo suvokimą ir tipų atžvilgiu išskiriame socialines kategorijas, žyminčias santykinai atskirus kultūros (vertybių) gyvenimo būdus.

4.2. Kultūriniai energetinio saugumo suvokimo tipai

Esame minėje, kad energetinį saugumą galima analizuoti kaip įtampą tarp materialinio intereso, susijusio su visuomenės siekiu mokėti kuo mažiau už energetikos išteklius, ir siekiu turėti santykinai kuo labiau savarankišką energetinio saugumo politiką[50], kuri reikalauja didesnių finansinių investicijų. Santykinai savarankiška energetikos politika reikalauja daugiau investicijų ir padidina energetikos išteklių kainas. Kita vertus, energetinis savarankiškumas sudaro prielaidas politiniam savarankiškumui didinti, todėl sukuria platesnes galimybes vykdyti savarankiškesnę nacionalinę politiką ir ginti nacionalinius interesus. Pastarasis interesas tiesiogiai susijęs su nacionalinės savivokos ir tapatybės ypatumais, todėl yra skirtingai suvokiamas skirtingų socialinių sluoksnių ir socialinių kategorijų. Galėtume sakyti, kad nacionalinio intereso svarbumas kyla ir dėl

50 Akivaizdu, kad šiandieniame globaliame pasaulyje negali būti absoliučiai savarankiškos (autonomiškos) energetikos politikos. Net didelių energetikos išteklių valstybių energetikos politikos yra priklausomos nuo globalios energetikos sistemos. Kita vertus, turint didesnį ar mažesnį energetikos išteklių pasirinkimą, energetikos politika savo ruožtu gali būti daugiau ar mažiau savarankiška.

emocijų, susijusių su tėvynės meile ir garbe.[51] Kaip tik šia prasme sociokultūrinė prieiga yra naudinga analizuojant gyventojų nuostatas, nes kultūros teorija tyrinėja vertybines gyventojų nuostatas. Perskyrą tarp materialinio intereso ir nacionalinės valstybės savarankiškumo galima analizuoti tam tikrų kultūrinių tipų atžvilgiu ir net juos sieti su visuomenės raidos tipais (etapais) (Douglas, Wildavsky 1982; Thomson, Ellis, Wildavsky 1990; Grendstad, Selle 1997). Minėjome, kad jokia šiuolaikinė moderni, tuo labiau vėlyvosios modernybės visuomenė nėra homogeniška, tad ir kultūriniai tipai turėtų būti būdingi skirtingų socialinių parametrų gyventojų kategorijoms, turinčioms skirtingą tapatybės ir vaidmenų reikalavimų suvokimą. Galima kelti hipotezę, kad energetinio saugumo politikai būdinga priešprieša tarp energetikos kainos ir nacionalinio politinio savarankiškumo (su didesnėmis investicijomis) bus skirtingai suvokiama įvairių kultūrinių tipų atstovų.

Egalitaristinis energetinio saugumo tipas (stipri grupė, silpnas rėmas) apibrėžiamas kaip radikalaus politinio diskurso, kuriam būdinga stipri tapatybė, dalis bei minimalūs vaidmenų reikalavimai. Kultūriškai – tai bendruomeninės sąmonės tipas, keliantis reformistinius tikslus, holistiškai mąstantis, turintis bendrumo pojūtį, grupės vardu kontroliuojantys vienas kitą individai, o konfliktus dažniausiai sprendžiantys pašalindami narius iš grupės. Kaip minėjome, šis tipas kritiškai vertina biurokratiją ir materialistinius tikslus. Palaikydamas radikalų kritiškumą, susijusį su išlaisvinimo ir radikalių politinių pokyčių programa, rizikos kontekstą egalitaristinis energetinio saugumo tipas supranta kaip palankią aplinką dialogams. Todėl šis tipas bus linkęs dažniau manyti, kad energetinio saugumo rizikos yra slepiamos, o visuomenė – klaidinama. Analizuojant energetiniam saugumui būdingą priešpriešą tarp kainos ir nacionalinio politinio savarankiškumo, galima teigti, kad egalitaristinio energetinio saugumo tipo atstovai veikiausiai dažniau palaikys didesnio investavimo į energetinį saugumą politiką dėl didesnio politinio savarankiškumo. Juo labiau, kad socialinio gyvenimo nesaugumas (solidarumo silpnėjimas), kylantis iš egalitaristiniam tipui būdingo autoritetų galios nepripažinimo, verčia šį tipą ieškoti rizikų išorėje tam, kad mobilizuotų visuomenę ir stiprintų socialinį solidarumą bei įveiktų vidinį grupės pažeidžiamumą. Rusijos grėsmė egalitaristiniam energetinio saugumo tipui turėtų būti ypač aktuali.

Galima kelti *hipotezę*, kad egalitaristinis energetinio saugumo tipas labiau palaikys nacionalinės energetikos politikos didesnio savarankiškumo dedamąją, nes egalitarizmas dera su pozityviu požiūriu į pilietinį dalyvavimą bei socialinį solidarumą. Šis tipas

51 Galima įvairiai analizuoti ir interpretuoti „lenkų klausimą“ Lietuvoje, bet neabejotinai pavardžių, gatvių ir kitiems lenkiškos rašybos klausimams įtakos turi ne tik lietuvių prisiminimai apie tarpukario Lenkijos agresyvią politiką ir okupuotą Vilniaus kraštą, bet ir vietinių lenkų keltas autonomijos klausimas paskelbus Lietuvai nepriklausomybę bei vis pasikartojantys Lietuvos lenkų protestai dėl švietimo ir šių demonstratyvių protestų palaikymas pačioje Lenkijoje. Pragmatiškai mąstant, geri Lietuvos ir Lenkijos santykiai Lietuvai Rusijos agresijos atžvilgiu yra naudingi ir ekonomiškai, ir politiškai, bet įsitraukia tautinės savigarbos ir orumo mechanizmai (kuriuos labai aiškiai matome turint pačius lenkus), o jie ypač emociškai persismelkę.

taip pat dažniau turėtų stipriai, bet negatyviai koreliuoti su energetinio saugumo kainos dėmeniu (materialistinėmis nuostatomis), nes egalitarizmo ir materializmo sąvokos išsiskiria tiek valdžios stiprinimo, tiek ekonominio augimo skatinimo poreikio atžvilgiu.

Individualistinis energetinio saugumo tipas (silpna grupė, silpnas rėmas) kultūriškai remiasi rinka, išpažįsta individualistinę etiką, pasižymi pragmatiniu mąstymo stiliumi, įtariai žvelgia į didžiuosius diskursus, politikoje nepripažįsta jokių staigių perversmų, socialinius reiškinius linkęs traktuoti gamtamoksliškai. Todėl individualistinis energetinio saugumo tipas labiau pragmatiškas ir nežvelgia toli į ateitį bei siekia būti ne toks globėjiškas kitų nesėkmėms. Jam svarbu išlaisvinti rinkos jėgas ir mokslo priemonėmis padaryti pasaulį saugesnį, todėl energetinio saugumo rizikas jis linkęs apibūdinti techniniais parametrais. Individualistinis energetinio saugumo tipas labiau menkina energetinio saugumo rizikas ir energetinis saugumas jam yra labiau susijęs su kaina.

Keliama hipotezė, kad individualistinis energetinio saugumo tipas galėtų vidutiniškai koreliuoti su energetinio saugumo kainos dimensija, nes individualizmas dera su ekonominio augimo skatinimo svarba. Vis dėlto reikia pripažinti, kad šis tipas yra prieštaringas, nes susijęs ir su demokratinėmis vertybėmis – žodžio laisve ir atsakinga valdžia. Galima daryti prielaidą, kad pigiau perkami Rusijos energetikos ištekliai šiam tipui būtų priimtinas energetinio saugumo variantas (Grendstatd, Perr 1997).

Hierarchistinis energetinio saugumo tipas (stipri grupė, stiprus rėmas) remiasi valdžia ir administracija bei yra įtvirtintas hierarchinėje sistemoje, pasižymi redukcionistiniu mąstymu. Galima sakyti, kad šiam tipui rūpi profesionali energetinio saugumo ir energetikos rizikos išmatavimo galimybė. Hierachiniai santykiai kontroliuoja grupės narius, o vaidmenys yra reguliuojami griežtų reikalavimų. Kultūriškai hierarchistiniam energetinio saugumo tipui reikia objektyvių energetikos rizikos duomenų palyginimų, kurie leistų pateisinti priimamus energetinio saugumo sprendimus. Jam reikia daugiau nei kitiems laiko ir jis neskuba pripažinti nelaimių ar katastrofų. Hierarchistinis energetinio saugumo tipas, siekdamas sukurti analitinę veikimo formulę, prioritetą labiau teikia nepolitizuotam energetinio saugumo rizikų tyrimo žodynui. Jis pripažįsta informacijos kontrolę, siekiant išlaikyti hierarchistinio požiūrio hegemoniją, todėl stengiasi slėpti energetinio saugumo rizikas bei laikyti jas ne tokiomis rimtomis, lyginant su kitais kultūriniais tipais.

Hipotetiškai galima teigti, kad hierarchistinis energetinio saugumo tipas labiau laikosi tradicijų ir valdžios autoriteto, todėl remia valdžios vykdomą energetinio saugumo politiką ir yra mažiau linkęs protestuoti prieš energetinio saugumo priimamus sprendimus ar viešai neskelbiamą informaciją.

Fatalistinis energetinio saugumo tipas (silpna grupė ir stiprus rėmas) pozityviai vertina išorės kontrolę ir susitaiko su asmeninės autonomijos ribojimais, todėl yra

atskirtas nuo galimybės priimti sprendimus, kurie susiję su energetinio saugumo politika. Šis tipas labiau palaiko autoritetus ir ekonominį augimą nei asmeninės saviraiškos poreikius ir socialinį solidarumą. Fatalistinis energetinio saugumo tipas pasyviai vertina energetinio saugumo politiką ir yra susitaikęs su esama energetinio saugumo politika.

4.3. Lietuvos visuomenės energetinio saugumo suvokimo įvairovė[52]

Lyginant kultūrinių tipų tarpusavio koreliacijas, matyti, kad labiausiai tarpusavyje koreliuoja hierarchistinis ir egalitaristinis tipai (0,272). Koreliacija vidutiniška, bet gana paradoksali, nes autoriteto ir tradicijos idėja, būdinga hierarchistiniam tipui, šiuo atveju siejasi su jai priešinga politinio dalyvavimo ir socialinio solidarumo idėja, kuri būdinga egalitaristiniam tipui. Hierarchistinis tipas taip pat teigiamai, bet silpnai koreliuoja ir su fatalistiniu tipu (0,134). Šiuo atveju galime teigti, kad individualistiniu bejėgiškumu apibūdinamas fatalistinis tipas ir autoriteto bei tradicijos idėja paremtas hierarchistinis tipas, atrodo, tarpusavyje dera tarp prisitaikymu pasižyminčių socialinių kategorijų atstovų. Galiausiai hierarchistinis tipas vidutiniškai teigiamai koreliuoja su individualistiniu tipu (0,183). Tokia koreliacija taip pat gana paradoksali, nes individualistinis tipas siejasi su demokratinėmis vertybėmis (žodžio laisve ir atsakingu valdymu), o hierarchistinis, kaip jau minėjome, apibūdinamas autoriteto ir tradicijų vertybėmis. Savo ruožtu individualizmas (lygių galimybių) silpnai teigiamai koreliuoja su egalitarizmu (lygių rezultatų)

52 Kiekvienas kultūrinis tipas operacionalizuotas dviem klausimais. Klausimai adaptuoti pagal G. Grendstad ir P. Selle klausimyną (1997).
Fatalistinis indeksas sukonstruotas pagal šiuos klausimus:
Bendradarbiavimas ir kolektyvinė veikla su kitais žmonėmis retai būna efektyvi.
Atrodo, kad nepriklausomai nuo to, kaip žmonės balsuoja, energetinio saugumo situacija šalyje nesikeičia.
Individualistinis indeksas sukonstruotas pagal šiuos klausimus:
Kiekvienas individas turėtų turėti lygią galimybę pasirūpinti energijos ištekliais ir nelaukti, kol viską padarys valdžia.
Žmonėms turėtų būti leista patiems pasirūpinti energijos ištekliais, jeigu jie turi idėjų ir sugebėjimų.
Egalitarinis indeksas sukonstruotas pagal šiuos klausimus:
Ko visuomenei reikia labiausiai – teisingos revoliucijos, galinčios įgyvendinti ir užtikrinti lygesnį gėrybių paskirstymą.
Aš pritarčiau, jei didesni mokesčiai tektų korporacijoms ir žmonėms, turintiems dideles pajamas.
Hierarchinis indeksas sukonstruotas pagal šiuos klausimus:
Viena iš didžiausių šiandienių visuomenės problemų yra ta, kad žmonės per dažnai neigia autoritetus.
Geriausias būdas užtikrinti ateinančių kartų ateitį – tai išsaugoti mūsų papročius ir paveldą.
Pomaterialistinis indeksas sukonstruotas pagal šiuos klausimus:
Sklandžiai veikianti demokratija yra būtina siekiant energetinio saugumo.
Kartais neišvengiama imtis pilietinio nepaklusnumo akcijų (pvz., protestų, mitingų), idant būtų tinkamai atkreiptas valdžios dėmesys į piliečiams rūpimus energetinio saugumo klausimus (pomaterialistinis).
Materialistinis indeksas sukonstruotas pagal šiuos klausimus:
Kai kuriais atvejais valstybei reikia pasitelkti prievartą, idant būtų realizuoti energetinio saugumo tikslai (materalistinis).
Kur kas svarbiau siekti energetinio saugumo nei užtikrinti demokratijos sąlygas. Geriausias būdas užtikrinti ateinančių kartų ateitį – tai išsaugoti mūsų papročius ir paveldą.

(0,120) ir, atrodo, nepatvirtina bent jau silpnos reikšmingos koreliacijos atžvilgiu teiginio apie pagrindinį moderniųjų visuomenių konfliktą tarp egalitarizmo ir individualizmo arba socialdemokratinių ir liberalistinių pažiūrų prišpriešą (Ellis 1993b, žr. Grensdtad).

Kita vertus, matėme, kad egalitaristinis kultūrinis tipas ypač stipriai koreliuoja su hierachistiniu, tad galima daryti prielaidą, kad autoriteto ir tradicijų pripažinimas yra artimas lygiavinio gėrybių paskirstymo nuostatai. Atrodo, tokia savita koreliacija išreiškia sovietiniu laikotarpiu Lietuvos visuomenėje susiformavusi kultūrinį tipą – viena vertus, pabrėžia poreikį išlaikyti nacionalinį savitumą ir labiau puoselėti tradicijas[53], remiasi valdžia ir administracija, jaučia poreikį hierarchinei sistemai, pasižymi redukcionistiniu mąstymu, kita vertus, tuo pat metu persiima egalitaristine sovietine ideologija (žr. 4.1 lentelę). Veikiausiai galima teigti, kad esminis vakarietiškasis moderniosios visuomenės konfliktas tarp lygių galimybių (individualizmo) ir lygaus gėrybių paskirstymo (egalitarizmo) posovietinio laikotarpio Lietuvos visuomenėje šiek tiek koreguojamas – konservatyvus autoritetą ir tradicijas pripažįstantis kultūrinis požiūris persmelktas lygiavine paskirstymo ideologija. Tad toks paradoksalus hierarchistinio ir egalitaristinio kultūrinių tipų koreliacinis ryšys veikiausiai neturėtų stebinti žinant prieštaringas sovietinės tikrovės realijas.

4.1 lentelė. Kultūrinių tipų tarpusavio koreliacija

	Hierarchistinis	Fatalistinis	Individualistinis	Egalitaristinis
Hierarchistinis		**0,134****	**0,183****	**0,272****
Fatalistinis			–0,023	**0,165****
Individualistinis				**0,120****

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšminga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšminga 0,05

Pagal vidurkių dydžius[54] Lietuvos gyventojams būdingesnės egalitaristinės nuostatos. Egalitarizmas taip pat turi aukščiausią standartinį nuokrypį, todėl iš visų keturių tipų jis turi labiausiai išsibarsčiusią populiaciją. Šia prasme jam artimas individualistinis tipas, kurio standartinis nuokrypis liudija šio tipo nekoncentruotą populiaciją. Fatalistinis tipas pagal standartinį nuokrypį yra labai kompaktiškas, todėl šį tipą sudaro gana vientisa

53 Nepaisant radikalios marksistinės ideologijos, sovietinė sistema paradoksaliai buvo konservatyvi ir primenanti struktūrinio funkcionalizmo konservatyvumą, susijusį su tam tikros socialinės sistemos struktūros ir jos vaidmenų absoliutinimu.

54 Idealiai vienodas kintamojo pasiskirstymas atitiktų skaičių 8.

vertybinių orientacijų asmenų grupė. Hierarchistinis taip pat yra mažiau kompaktiškas. Pagal vidurkius egalitarizmui arčiausias hierachistinis tipas, tad apibendrinant matyti, kad egzistuoja gana prieštaringos Lietuvos gyventojų nuostatos (žr. 4.2 lentelę).

4.2 lentelė. Kultūrinių tipų vidurkis ir standartinis nuokrypis (koreliacija)

	Hierarchistinis tipas	Fatalistinis tipas	Egalitaristinis tipas	Individualistinis tipas
Vidurkis	5,85	5,33	6,05	5,53
Standartinis nuokrypis	1,013	0,966	1,244	1,160
N	1 259	1 580	1 503	1 471

Indeksas, kai 2 – minimalus, 8 – maksimalus

Egalitaristinio tipo atstovams Rusijos energetikos politika kaip išorinė grėsmė turėtų būti ypač aktuali, todėl gretinant energetikos kainą ir Lietuvos nepriklausomą energetikos politiką egalitaristinis tipas veikiausiai dažniau palaikytų didesnį investavimą į energetinį saugumą. Juo labiau, kad socialinio ar politinio gyvenimo nesaugumas, kylantis iš šiam tipui būdingo autoritetų galios nepripažinimo, egalitarinės kultūros atstovus verčia rizikų ieškoti išorėje tam, kad jomis remiantis būtų galima sustiprinti socialinį solidarumą ir įveikti vidinį grupės pažeidžiamumą (Grendstad, Selle 1997). Vadinasi, gana logiška, kad egalitaristinis tipas, nors ir vidutiniškai, bet pozityviai reikšmingai koreliuoja su teiginiu *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus.* Kitaip tariant, vidutinė reikšminga koreliacija rodo, kad egalitaristiniam tipui svarbi Lietuvos vyriausybės energetikos politika, susijusi su išorine Rusijos energetikos politikos grėsme (žr. PRIEDUOSE 4.3 lentelę).

Minėjome, kad hierarchistinio tipo vidurkis paradoksliai artimas egalitaristiniam tipui. Teoriškai hierarchistiniam tipui turėtų rūpėti profesionali energetinio saugumo ir energetikos rizikų nustatymo galimybė. Jam reikia patikimų duomenų palyginimams, kurie leistų pateisinti priimamus sprendimus, todėl šis tipas nėra linkęs skubiai pripažinti ir nerimauti dėl nelaimių ar katastrofų. Hierarchistinis tipas linkęs slėpti rizikas ir jas laikyti ne tokiomis rimtomis, lyginant su kitais kultūriniais tipais. Kadangi šis tipas pripažįsta autoritetus, veikiausiai logiška, kad hierarchistinis tipas vidutiniškai teigiamai reikšmingai koreliuoja su teiginiu *Aš pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką*, bet silpnai teigiamai koreliuoja su teiginiu *Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje*. Kitaip tariant, skirtingai nuo egalitaristinio, hierarchistinis tipas pripažįsta Rusijos išorinę grėsmę. Statistiškai reikšminga, bet labai

silpna šio tipo koreliacija su teiginiu *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje* (žr. 4.3 lentelę). Jeigu tarsime, kad posovietinėje visuomenėje dera hierachistinis tipas (autoritetas ir tradicija) su egalitariniu (lygiaviniu gėrybių paskirstymu), logiška, kad abu tipai koreliuoja su teiginiu *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus*. Šie duomenys leidžia daryti prielaidą apie savitą sovietinio laikotarpio mentalitetą, vis dar išliekantį šiuolaikinėje Lietuvoje: viena vertus, stiprus autoriteto ir tradicijos pajautimas, kita vertus, stiprus egalitarizmo jausmas.

Autoritetus ir savojo paveldo tradicijas pripažįstantis hierarchistinis tipas aiškiai deklaruoja Rusijos siekius Lietuvoje (grėsmę?) ir Lietuvos vyriausybės pastangas apriboti šiuos Rusijos interesus.

Individualistinis tipas kultūriškai yra labiau pragmatiškas ir nežvelgia toli į ateitį, jam svarbu išlaisvinti rinkos jėgas ir mokslo priemonėmis padaryti pasaulį saugesnį. Be to, jam svarbesnės lygios galimybės, o ne lygus paskirstymas, todėl energetinis saugumas jam turėtų būti labiau susijęs su kaina. Kėlėme hipotezę, kad individualistinis tipas galėtų vidutiniškai teigiamai koreliuoti su energetinio saugumo kainos dimensija. Galima daryti prielaidą, kad pigesni Rusijos energetikos ištekliai jam būtų gana priimtinas energetinio saugumo variantas. Teigiama vidutinio stiprumo reikšminga koreliacija (0,134) šis tipas susijęs su teiginiu *Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje*, ir tai rodo, kad grupės ir rėmo dimensijų atžvilgiu individualistinis tipas, skirtingai nei egalitaristinis, paradoksaliai labiau akcentuoja išorinę grėsmę (Rusijos agresiją) (žr. 4.3 lentelę).

Egalitaristinis tipas reikšmingai teigiamai vidutiniškai koreliuoja (0,125) su teiginiu *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus* ir visai netikėtai neigiamai koreliuoja, tiesa, statistiškai nereikšmingai, su teiginiu *Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje*, nors teoriškai kaip tik šis tipas turėtų labiau akcentuoti išorės grėsmes, nes jis labiau jaučia socialinės integracijos poreikį ir ieško išorės priešų (žr. PRIEDUOSE 4.3 lentelę).

Nėra nė vieno su energetiniu saugumu susijusio veiksnio, kuris stipriai reikšmingai teigiamai koreliuotų su kultūriniais tipais. Tik hierarchistinis (autoriteto ir tradicijos svarba) ir fatalistinis tipai, lyginant su kitais tipais, išsiskiria tuo, kad teigiamai reikšmingai koreliuoja beveik su visais energetinį saugumą užtikrinančiais veiksniais. O individualistinis tipas (lygių galimybių svarba), skirtingai nuo kitų kultūrinių tipų, neigiamai reikšmingai koreliuoja su kai kuriais veiksniais – atominės energijos ir skalūninių dujų gavybos plėtra (tiesa, labai silpnai) bei gebėjimu pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais. Nors šis tipas atspindi tas visuomenės grupes, kurios kritiškai vertina atominės energetikos ir skalūninių dujų gavybos plėtrą, koreliacijos ryšys labai silpnas. Anksčiau minėjome, kad skalūninių dujų gavybos ir atominės energetikos plėtrą kritiškai vertina socialdemokratų

politiką palaikantys respondentai[55], todėl šis panašumas kelia tam tikrų klausimų. Kokie tai galėtų būti respondentai? Juk individualistinis tipas kultūriškai remiasi rinka, išpažįsta individualistinę etiką, pasižymi pragmatiniu mąstymo būdu, įtariai žvelgia į didžiuosius diskursus, politikoje nepripažįsta jokių staigių perversmų, socialinius reiškinius linkęs traktuoti gamtamoksliškai.

Hierarchistinis tipas (autoriteto ir tradicijos svarba) reikšmingai teigiamai, tačiau silpnai koreliuoja su daugeliu energetinio saugumo veiksnių (žr. PRIEDUOSE 4.4. ir 4.5 lenteles). Šio tipo indeksas atspindi konservatyvias nuostatas, tad galima daryti prielaidą, kad daugelio energetinio saugumo aspektų svarbumas koreliuoja, tiesa, silpnokai, su konservatyvia Lietuvos visuomenės dalimi.

Savitas skirtingų kultūrinių tipų ryšys su energetinio saugumo veiksniais verčia klausti apie kultūrinių tipų santykį su sociodemografiniais respondentų parametrais. Duomenys parodė, kad visi kultūriniai tipai (išskyrus individualistinį) reikšmingai vidutiniškai neigiamai koreliuoja su išsilavinimu – stiprėjant šiems trims tipams, išsilavinimas juda į priešingą pusę. Galima teigti, kad stiprėjant kurio nors kultūrinio tipo (išskyrus individualistinį) nuostatoms, išsilavinimas judėtų į priešingą pusę, t. y. jis būtų žemesnis.

Respondentų amžius teigiamai reikšmingai vidutiniškai koreliuoja su hierarchistiniu ir fatalistiniu tipais bei silpnai su egalitaristiniu. Tad amžius taip pat neturi išskirtinio santykio su kurio nors kultūrinio tipo nuostatomis, nors būtų galima teigti, kad didėjant amžiui stiprėja kultūriniai tipai ir šiuo atveju ryškiausiai – hierarchistinis tipas.

Su pajamomis silpnai teigiamai koreliuoja tik hierarchistinis tipas. Vadinasi, didesnių pajamų respondentai yra stipresni to tipo atstovai, nors šis ryšys silpnas. Fatalistinio ir egalitaristinio tipų vidutiniškai neigiama koreliacija su respondentų pajamomis rodo, kad mažesnių pajamų respondentai yra didesni fatalistai ir egalitaristai (vidutinio stiprumo koreliacija). Manytume, kad egalitaristų ir fatalistų panaši neigiama koreliacija su pajamomis neturėtų stebinti, nes šiuo atveju kalbama apie mažesnių pajamų gyventojus – egalitaristinį (išteklių paskirstymo lygybė) ir fatalistinį tipus (susitaikymas su esamu išteklių paskirstymu).

Atskirai vertėtų paminėti individualistinį tipą, nes jis neturi reikšmingos koreliacijos nei su išsilavinimu, nei su amžiumi, nei su pajamomis. Vadinasi, ir šių veiksnių įtaką individualistams yra nereikšminga (žr. PRIEDUOSE 4.6 lentelę). Atrodo, kad individualistinis tipas nėra itin ryškus Lietuvos visuomenėje.

Kita vertus, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad visi kultūriniai tipai vidutiniškai reikšmingai teigiamai koreliuoja su gyvenamąja vieta (fatalistinio tipo koreliacija silpna).

55 V. Leonavicius, D. Genys, R. Krikštolaitis. 2016. Public Perception of Energy Security in Lithuania: Between Material Interest and Energy Independence. *Journal of Baltic Studies*.

Atrodo, kad miesto, gyvenvietės ar kaimo vietovė turi įtakos kultūriniam tipui. Visi tipai (fatalistinio tipo koreliacija vidutiniška) reikšmingai teigiamai koreliuoja su gyvenamojo būsto tipu (daugiabutis, nuomuojamas butas, privatus namas ir t. t.) ir silpnai (išskyrus fatalistinį tipą) teigiamai koreliuoja su gyvenamojo būsto plotu. Pagal šiuos kintamuosius fatalistinis tipas gana neryškus Lietuvos visuomenės kultūroje. Su pagrindine veikla ar užsiėmimu silpna reikšminga teigiama koreliacija susiję tik hierarchistinis ir fatalistinis tipai, tad galima teigti, kad pagrindinė veikla arba užsiėmimas nėra ypač reikšmingas kintamasis kultūrinių tipų atžvilgiu (žr. PRIEDUOSE 4.7 lentelę).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad labai skirtingai kultūriniai tipai koreliuoja su energetinio saugumo aspektais. Pavyzdžiui, nė vienas tipas reikšmingai nekoreliuoja su energetikos infrastruktūros (vamzdynų, perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumu (išskyrus hierarchistinio tipo silpną koreliaciją), energetine nepriklausomybe nuo kitų valstybių, atsinaujinančios energetikos plėtra, energetikos išteklių kaina ir energetinių paslaugų tiekimo patikimumu (žr. PRIEDUOSE 4.8 lentelę).

Tačiau hierarchistinis tipas reikšmingai silpnai teigiamai koreliuoja su atominės energetikos, naftos gavybos, skalūninių dujų gavybos plėtra, o individualistinis tipas su tais pačiais energetinio saugumo aspektais koreliuoja reikšmingai silpnai, bet neigiamai (žr. PRIEDUOSE 4.9 lentelę). Taigi individualistinis tipas, kurį pristatėme kaip labiau pragmatišką, pabrėžiantį rinką bei mokslą ir lygias galimybes, atominės, naftos ir dujų energetikos plėtrą vertina skirtingai nei hierarchistai (autoriteto ir tradicijos sekėjai).

Atrodo, kad hierarchistiniam ir fatalistiniam tipui labiau nei kitiems tipams rūpi įvairūs energetinio saugumo aspektai, nes jie reikšmingai teigiamai, nors ir silpnai koreliuoja su energijos išteklių ir energijos tiekėjų diversifikacija, integracija į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką, o individualistinis ir fatalistinis tipai (tik su energijos išteklių diversifikacija) tokios koreliacijos neturi (žr. PRIEDUOSE 4.10 lentelę).

Ankstesniame skyriuje atlikę faktorinę analizę gavome skirtingas nuostatas jungiančius tris indeksus, kurie skirtingai reikšmingai koreliuoja su Lietuvos partijomis, ir juos atitinkamai pavadinome *pozityviuoju* (*mišriuoju*), *kritiškuoju* (*kairiųjų*) ir *demokratiškuoju* (*dešiniųjų*). Visi kultūriniai tipai teigiamai reikšmingai koreliuoja su *kritiškuoju* (*kairiųjų*) indeksu, o *demokratiškasis* (*dešinieji*), priešingai, su visais kultūriniais tipais koreliuoja neigiamai, bet tik su fatalistiniu ir egalitaristiniu tipais neigiama koreliacija yra reikšminga (žr. 4.11 lentelę). Kaip buvo galima tikėtis, *kritiškojo* (*kairiųjų*) ir *demokratiškojo* (*dešiniųjų*) visos koreliacijos su kultūriniais tipais yra priešingos. *Pozityvusis* (*mišrusis*) *ir demokratiškasis* (*dešiniųjų*) indeksai sutampa neigiama reikšminga koreliacija tik su egalitaristiniu tipu. Primename, kad abu neigiamai koreliuoja su kairiosiomis partijomis, o egalitaristiniam tipui būdingesnės socialinio teisingumo nuotatos, todėl *kritiškojo* (*kairiųjų*) indekso ir egalitaristinio tipo teigiama koreliacija logiška.

4.3 lentelė. Kultūrinių tipų koreliacijos su indeksais

	Pozityvieji (mišrieji)	Kritiškaieji (kairieji)	Demokratiškieji (dešinieji)
Hierarchistinis	**0,011**	**0,169****	–0,034
Fatalistinis	0,007	**0,064***	**–0,096****
Egalitaristinis	**–0,181****	**0,336****	**–0,086****
Individualistinis	–0,011	**0,119****	–0,053

koreliacija **. Koreliacija reikšminga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšminga 0,05

APIBENDRINIMAS

Kultūros teorijoje suvokimo tipologija išvedama iš kultūrinių nuostatų, kurios susijusios su socialinės reguliacijos ir integracijos dimensijomis. Kultūrinė nuostata yra požiūris, grindžiamas tam tikromis elgesį ir suvokimą įrėminančiomis prielaidomis bei visuomenės nariams lengvai prieinamais standartinių problemų sprendimais. Asmenys, kurie yra išsibarstę įvairiuose visuomenės sluoksniuose ir nesudaro kokio nors apibrėžto socialinio darinio, vis dėlto gali turėti bendras kultūrines nuostatas ir panašiai suvokti rizikas. Kultūros teorija primena tam tikrą socialinio sąlygotumo teoriją, nes teigia, kad tam tikra socialinių santykių būklė (integracijos ir reguliacijos ypatumai) veikia kultūrines – egalitarizmą, hierarchizmą, fatalizmą ir individualizmą – nuostatas. Tačiau dėl šio modelio universalumo galima diskutuoti, nes, pritariant J. Friedmano kritikai (1993), negalima neigti tam tikros istoriškai susiformavusios kultūrinės tradicijos, kuri daro įtaką tokioms nuostatoms.

Atrodo, kad savita egalitaristinio ir fatalistinio tipų koreliacija išreiškia sovietiniu laikotarpiu Lietuvos visuomenėje susiformavusį kultūrinį tipą – viena vertus, poreikį išlaikyti nacionalinį savitumą ir labiau puoselėti tradicijas, esant priešpriešai tarp unifikuojančio sovietinio internacionalizmo ir tautinės tapatybės, kita vertus, tuo pat metu visuomenė neišvengiamai turėjo būti persmelkta egalitaristinės sovietinės ideologijos (žr. 4.1 lentelę). Veikiausiai galima teigti, kad esminis universalus vakarietiškasis moderniosios visuomenės konfliktas tarp lygių galimybių (individualizmo) ir lygaus gėrybių paskirstymo (egalitarizmo) posovietinio laikotarpio Lietuvos visuomenėje šiek tiek koreguojamas – konservatyvus autoritetą ir tradicijas pripažįstantis kultūros požiūris papildomas lygiavine paskirstymo ideologija. Tad toks hierarchistinio ir egalitaristinio kultūrinių tipų koreliacinis ryšys neturėtų stebinti žinant prieštaringas sovietinės tikrovės Lietuvoje

realijas. Šie duomenys leidžia daryti prielaidą apie savitą sovietinio laikotarpio Lietuvos žmonių mentalitetą, vis dar išliekantį šiuolaikinėje Lietuvoje: viena vertus, stiprus autoriteto ir tradicijos pajautimas, kita vertus, stiprus egalitarizmo jausmas.

Hierarchistinio tipo autoritetus ir savojo paveldo tradicijas pripažįstantis kultūrinis tipas aiškiai pabrėžia ir pripažįsta egzistuojant Rusijos siekių Lietuvoje grėsmes bei Lietuvos vyriausybės pastangas apriboti šiuos Rusijos interesus. Kadangi šis tipas reikšmingai teigiamai koreliuoja su daugeliu energetinio saugumo veiksnių, galima daryti prielaidą, kad hierarchistinis tipas Lietuvos visuomenėje yra ryškus. Tai patvirtino ir šio tipo vidurkio dydis (5,83), kuris nedaug nusileidžia egalitaristiniam tipui (6,05). Hierarchistinis tipas yra konservatyvus tipas, todėl Lietuvos visuomenės požiūris į energetinį saugumą leidžia kalbėti apie konservatyvią Lietuvos visuomenės daugumą (plačiau žr. 4.2 lentelę).

Nors amžius ir išsilavinimas reikšmingai koreliuoja su kultūriniais tipais, nei išsilavinimas, nei amžius neturi išskirtinio ryšio su kuriuo nors kultūriniu tipu. Galima tik konstatuoti, kad išsilavinimas yra neigiamai reikšmingai susijęs su kultūriniais tipais, o respondentų amžius teigiamai reikšmingai vidutiniškai koreliuoja su kultūriniais tipais – didėjant amžiui stiprėja kultūriniai tipai ir šiuo atveju ryškiausiai hierarchistinis tipas.

Didesnių pajamų respondentai yra stipresni hierarchistinio tipo atstovai, nors šis ryšys silpnas, o mažesnių pajamų respondentai yra didesni fatalistai ir egalitaristai (vidutinio stiprumo koreliacija). Manytume, kad egalitaristų ir fatalistų panaši negiama koreliacija su pajamomis neturėtų stebinti, nes šiuo atveju kalbama apie mažesnių pajamų gyventojus – egalitaristinį (išteklių paskirstymo lygybė) ir fatalistinį tipus (susitaikymas su esamu išteklių paskirstymu).

Atskirai vertėtų paminėti individualistinį tipą, nes jis neturi reikšmingos koreliacijos nei su išsilavinimu, nei su amžiumi, nei su pajamomis. Vadinasi, ir šių veiksnių įtaka individualistams yra nereikšminga. Atrodo, kad šis tipas nėra labai ryškus Lietuvos visuomenėje. Individualistams vidutiniškai reikšminga yra tik gyvenamoji vietovė ir gyvenamojo būsto tipas. Galima teigti, kad egzistuoja regionų Lietuva energetinio saugumo atžvilgiu, nes visi kultūriniai tipai vidutiniškai reikšmingai teigiamai koreliuoja su gyvenamąja vieta. Tai reikštų, kad miesto, gyvenvietės ar kaimo vietovė turi įtakos kultūrinėms nuostatoms. Taip pat visi tipai reikšmingai teigiamai koreliuoja su gyvenamojo būsto tipu (daugiabutis, nuomuojamas butas, privatus namas ir t. t.).

Tyrimas parodė, kad Lietuvos gyventojams būdingesnės egalitaristinės nuostatos, bet šių nuostatų populiacija yra ir labiausiai išsibarsčiusi.

5. ENERGETINIS SAUGUMAS NEOLIBERALIOJE VISUOMENĖJE

Šiame skyriuje pristatome ir aptariame energetinį saugumą *valdysenos teorijos* požiūriu. Apibendrintai galima teigti, kad valdysenos teorija suteikia galimybę kritiškai pažvelgti į tai, kaip politinė galia konstruoja įvairių šiuolaikinės visuomenės gyvenimo sričių, tarp jų ir energetinio saugumo, riziką ir grėsmių suvokimą, kaip rizikos apskaičiavimas gali tapti įgyvendinamos politikos (socialinės, sveikatos, energetikos ir t. t.) (ne) sėkmės veiksniu. Technologijų kaita vienas rizikas gali mažinti, kitas – didinti arba net sukurti naujų. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos dokumente (OECD 2003) apie XXI a. rizikų valdymą išskiriami trys technologijų plėtros aspektai, sukuriantys rizikas: susipynimas (angl. *connectedness*), technologijų kaitos greitis ir sklaida bei technologijų raidos nulemti fundamentalūs kraštovaizdžio pokyčiai. Reguliavimo kaita, transporto, prekybos ir informacinių sistemų plėtra reiškia, kad dauguma veiklų ima priklausyti nuo daugelio tinklaveikos susietų dalyvių globalios ir lokalios tarpusavio sąveikos. Rizikos požiūriu toks susipynimas turi ir pozityvių, ir negatyvių aspektų. Viena vertus, palengvėja informacijos rinkimo ir apdorojimo apimčių tvarkymas, organizuojant pagalbą įvairių avarijų ar kitų neigiamų įvykių aukoms. Antra vertus, atsiveria daugybė kanalų, kuriais gali sklisti realios ir įsivaizduojamos neigiamos pasekmės ir veikti visuomenės ir jos įvairių grupių nuomonę (OECD 2003: 12). Visais atvejais subjektyviai išgyvenama rizika ir jos tyrimai tampa ypač svarbūs siekiant valdyti rizikas, prognuozuojant žmonių elgesį ir teikiant pagalbą nukentėjusiems. Valdysenos teorija analizuoja, kaip įvairios galios institucijos panaudoja rizikas siekdamos įtraukti piliečius į veiklas, kurios sudaro prielaidas pasiekti institucijų vykdomos politikos tikslus.

5.1. Rizikos valdysena

Šiuolaikinėse demokratinėse vėlyvosios modernybės visuomenėse politikos analizei dažnai taikoma valdysenos teorija kaip labiausiai atitinkanti šių visuomenių politinio valdymo savitumą (Foucault 2001: 341; Dean 2006: 20). Todėl interpretuojant energetinį saugumą valdysenos teorijos požiūriu galima atskleisti, kodėl valstybės energetikos politikos įvairios iniciatyvos lieka nesuprastos arba nepriimamos tam tikrų Lietuvos visuomenės socialinių grupių.

Apibendrintai galima teigti, kad valdysenos teorija apibūdina ypatingos gyventojus disciplinuojančios ir reguliuojančios valdymo formos atsiradimą šiuolaikinėje

visuomenėje, kuri dar vadinama vėlyvosios modernybės arba neoliberalia visuomene. Tokioms valdymo formoms nebūdingas tiesioginis ir prievartinis jėgos panaudojimas, nes jos visuomenėje siekia internalizuoti tam tikrus mąstymo ir elgesio būdus. Todėl valdysena pirmiausia turi būti grindžiama selektyvios informacijos pateikimu ir pasitikėjimo kreditą turinčiais politikos formuotojais. Valdysena – tai tarsi visų moderniųjų valdžių formų bendra galvosena, išreiškiama institutų, procedūrų, tyrinėjimų, refleksijų, apskaičiavimų ir taktikų suderintu rinkiniu, kuris savo ruožtu leidžia taikyti labai savitą, bet kartu sudėtingą valdymo formą (Foucault 1991: 95).

Šiuolaikines rizikas ir tikimybes M. Foucault analizuoja kaip dvipusį procesą. Viena vertus, vyriausybės ieško piliečių kontroliavimo būdų išsamių katalogų, apimančių priemones, kuriomis gyventojai gali būti tvarkingai apibūdinami, vertinami, teisiami ir disciplinuojami, kategorizuojami arba sugrupuojami. Kita vertus, šiuolaikinė rizikos politika siekia įdiegti tokias vertybes, kurios padėtų šioms politikoms siekti specifinių tikslų. Visa tai yra apibendrinama sudurtine *valdysenos* (angl. *governmentality*) sąvoka ir koncepcija (Dean 1999, antras skyrius). Valdysenos teorijos pavyzdžiu galėtų būti draudimo logika – viena iš tų priemonių, kurios sujungia abu aspektus. Draudimas remiasi kuo tikslesniu poreikių įvertinimo pagrindu ir tam tikrų grupių finansiniu pajėgumu mokėti, taip pat nevienodu skirtingų rizikos kategorijų traktavimo pagrindimu. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios vyriausybės sugebėjo prisitaikyti prie kylančio specifinio politinio spaudimo išplėsdamos ir suvalstybindamos viršutinės darbininkų ir žemesnės vidurinės klasės esamas bendras visuomenės rizikos schemas socialinio draudimo pavidalu. Toks kelias tapo Europos gerovės valstybės pamatu ir vyriausybių išlaidų susitarimo svarbiausiu elementu išsivysčiusiose šalyse baigiantis Antrajam pasauliniam karui. Šiandienis vėlyvosios modernybės visuomenių spaudimas dėl gerovės išlaidų didinimo lėmė valstybių išlaidų problemiškumą ir net mažinimą. Tam tikrose visuomenės gyvenimo kontekstuose tai reiškė atsitraukimą nuo gerovės sklaidos ir perėjimą prie tikslesnio statistinio skaičiavimo, mažinant privilegijas tiems, kas tik iš dalies prisidėjo savo indėliu prie bendros gerovės. Kituose kontekstuose tokia padėtis vedė prie socialinio draudimo sektoriaus privatizavimo ir labiau apskaičiuotos valstybės paramos aiškiau apibrėžtoms grupėms (Taylor-Gooby, Zinn 2006).

5.1.1. Rizikos valdysenos teorija

Teigiama, kad rizikos suvokimas sudaro pagrindinę visuomenės grėsmingų situacijų ir jų problemų dalį[56] (Henwood ir kt. 2008). Kitaip tariant, pačios savaime įvairios visuomenės nuostatos ir nuomonės tampa svarbiu rizikos problemos sudėtiniu elementu,

56 Pavyzdžiui, 1990-aisiais Europoje plintant galvijų kempinligei, daugiau nuostolių susidarė ne dėl objektyvių rizikų, bet dėl visuomenės reakcijos į suvoktą riziką (OECD 2003).

todėl rizikas tenka valdyti tokiu būdu, kuris būtų adekvatus šioms nuostatoms ir suvokimui. Pavyzdžiui, dauguma valstybių, ypač tos, kurios save vadina gerovės vastybėmis, nustato skurdo ribą ir neišvengiamai tam tikrą visuomenės dalį „nustumia“ arba sukonstruoja kaip esančią žemiau skurdo ribos bei drauge sukonstruoja jos potencialias rizikas labiau sirgti, anksčiau mirti, trumpiau gyventi, būti socialiai atskirtiems ir t. t. Nepaisant objektyvios tam tikrų grupių socialinės būklės, rizika yra tam tikras tikrovės konstravimas. Taigi rizika šiuolaikiniame socialiniame moksle suprantama kaip sudėtinga socialinė problema, kurią įvairūs suinteresuoti dalyviai gali suvokti, vertinti ir reaguoti skirtingai, bet drauge savo subjektyviu požiūriu, pagrįstai. Vadinasi, turi būti ne tik adekvatus rizikos suvokimo supratimas ir įvertinimas, bet ir atitinkantis abipusis komunikacijos kanalas tarp rizikos valdytojų ir suinteresuotų dalyvių – kaip skirtingi požiūriai svarstomi ir integruojami į politiką, kaip sprendimai ir problemos supanašėja arba veikia viena kitą, kaip tarpusavyje komunikuoja, kaip žiniasklaida ir visuomenė gauna ir naudoja informaciją – visa tai tapo integraliu rizikos valdymo komponentu (OECD 2003). Rizikos suvokimo svarbos pripažinimas ypač aiškiai atskleidžia konstruktyvistinės rizikos valdysenos teorinės prieigos prasmę.

5.1.2. Valdymo racionalumo arba valdysenos prieiga

Rizikos valdysenos prieiga priskirtina radikaliai konstruktyvistinei prieigai, konceptualiai susijusiai su M. Foucault valdysenos samprata (Foucault 1991).[57] Valdymas yra pagrindinė vėlyvųjų M. Foucault tyrinėjimų tema (Gordon 1991), tačiau, anot Lemkes (2001), M. Foucault nemano, kad valdymas – tai tik technikos, kurias taiko ir naudoja

57 Į lietuvių kalbą angl. *governmentality*, pranc. *gouvernmentalité* verčiama *valdymo racionalumo* (Černiauskas 2001), *valdysenos* (Rimaitė, Rinkevičius 2008; Doblienė 2009) ar *vyriausybiškumo* (liet vert. Barthas 1991: 104) terminais. *Valdymo racionalumo* (pranc. *gouvernement rationalité*) terminą vartojo M. Foucault apibūdindamas „šią naują tyrimo sritį“, bet kartu vartojo ir neologizmą *valdysena* (pranc. *gouvernmentalité*). Užsienio mokslinėje literatūroje nėra bendros nuomonės dėl *gouvernmentalité* termino etimologijos. Vieni teigia kad M. Foucault sujungė *valdymo* (*gouverner*) ir *mąstysenos* (*mentalité*) terminus į naujadarą – *gouvernmentalité* (Lemke 2001). Kiti mano, kad *gouvernementalité* buvo padarytas iš *gouvernement* pagal formulę: *government* + *-al-* (padaromas būdvardis) + *-ité* (padaromas daiktavardis). M. Foucault *gouvernementalité* sąvoką aptarė 1970–1984 m. skaitydamas kasmetines paskaitas *College de France* Paryžiuje. Jos reikšmė vedama iš prancūziško žodžio *gouvernemental*, reiškiančio ir valdžią, ir valdymą. Tačiau *gouvernementalité* sąvoka jau buvo žinoma, kai M. Foucault ją įtraukė į savo tyrimus. XX a. šeštame Roland'as Barthes'as vartojo *gouvernementalité*, laikydamas šį terminą „barbarišku, bet neišvengiamu neologizmu“ norint pažymėti įvairių visuomenės gyvenimo reiškinių ideologizaciją (mitologizaciją), t. y. siekė atkreipti dėmesį į tai, kaip nacionalinė spauda kuria mitus ir valdžią pristato kaip efektyvumo kvintesenciją (Barth 1957: 216). Šią R. Barthes'o *gouvernementalité* sąvoką G. Baužytė-Čepinskienė vertė *vyrausybiškumo* terminu (Bartas 1991: 104), bet toks vertimas neatskleidžia savokos specifiškumo ir naujumo. Sekdami I. Matonytės pasiūlymu (Doblienė 2009), vartosime *valdysenos* terminą. M. Foucault labiau artikuliuoja *gouvernementalité* kaip aukščiausios politinės valdžios valdymo praktikų racionalizacijos reikšmę ir vartoja ją kaip gaires moderniosios valstybės genealogijai aiškinti. Racionalizacija čia suprantama ne normatyvine, t. y. ne proto idealo, reikšme (pavyzdžiui, kaip ją traktuoja Frankfurto socialinių tyrimų mokykla), o kaip žmonių mąstymas apie valdomą valstybę (Dean 2006: 20–21).

politinė galia bei biurokratija. Valstybę jis supranta kaip valdymo taktikas, kaip socialinių institucijų galios santykių dinamišką formą ir istorinę stabilizaciją. Vertinant valstybės ir jos gyventojų požiūriu, valdysena yra ir vidinė, ir išorinė, nes ji suprantama kaip valdymo taktikos, kurios leidžia nuolat iš naujo apibrėžti tai, kas patenka arba nepatenka į valstybės valdymo kompetenciją, kas yra vieša ir privati erdvė ir t. t. (Foucault 1991: 103). Apibūdindamas valdymo problematiką, M. Foucault atkreipia dėmesį į šį aspektą ir pabrėžia, kad galia pirmiausia yra vadovavimas arba, tiksliau, individų savęs valdymo formų valdymas, subjektų galimų veiksmų lauko struktūravimas ir formavimas. Šiuo atveju valdymo samprata gali būti vartojama tiriant individų savimonės (angl. *self*) ir dominavimo technologijų santykius. Anot M. Foucault,

> *<...> jei kas nors nori analizuoti Vakarų civilizacijos subjekto genealogiją, turi apimti ne tik dominavimo, bet ir savimonės technikas. <...> Reikia įtraukti ir tuos dalykus, kai vienų kitiems individų dominavimo technologijos pasinaudoja procesais, kuriais jie paveikia vienas kitą. Kita vertus, reikia apimti tuos dalykus, kai savimonės technikos integruojamos į prievartos ir dominavimo struktūras. Sąlyčio taškas, kai individai valdomi kitų ir tuo pat metu susiję su būdais, kuriais jie patys save valdo, yra tai, ką mes galėtume vadinti valdymu (angl. government). Plačiąja šio žodžio prasme vadovaujantys žmonės (angl. governing people) – tai ne tie, kas priverčia kitus daryti tai, ko valdytojas nori, bet visuomet tai yra įvairiapusė pusiausvyra, viena kita papildančios ir tarpusavyje konfliktuojančios technikos, kurios pagrindžia prievartą ir procesus, kuriais remdamasi savimonė (valdomųjų) pati save konstruoja ir keičia (Foucault 1993: 203–204, cit. iš Lemke 2001: 5).*

Valdysenos perspektyvos požiūriu politinis racionalumas yra ne grynos ir neutralios žinios, kurios paprastai reprezentuoja valdomą realybę, o paties valdymo elementas, padedantis sukurti diskursinį lauką, kuriame įgyvendinama galia yra „racionali“. *Valdysenos* sąvoka teigia, kad svarbu ne tik matyti, ar neoliberalus racionalumas adekvatus visuomenės reprezentavimas, bet ir tai, kaip ta visuomenė funkcionuoja kaip „politinė tiesa“, produkuojanti naujas žinių formas, išrasdama naujas sampratas ir sąvokas. Anot M. Deano (2006), ši valdymo samprata lyg ir suteiktų keletą analizės galimybių, kurios tarpusavyje labai susijusios.

Pirma, ji leidžia atskleisti žinių ir tiesos pavidalus, kuriais remdamiesi įvairūs veikėjai, vadovaujami kitų (faktiškai savęs pačių), ima abejoti ir veikti jiems parinktais tikslais. Tai yra valdymo suprobleminimo, programų ir pirmiausia valdymo racionalumų (angl. *rationalities*) tyrimas. M. Foucault tai apibūdina *valdysenos* (angl. *governmentality*) sąvoka. Valdysena iš esmės išreiškia valdymo racionalumą (angl. *government rationality*), kuris šiuo atveju apibūdina, kaip individai mąsto apie juos valdančią valstybę.

Valdymo analizė taip pat siūlo tirti priemones, technikas ir instrumentus, kuriais siekiama valdymo tikslų. Tai valdymo technologijų – praktinės ir techninės srities, o ne valdymo filosofijos ar ideologijos tyrimas. Šiuo atveju taip pat galima tirti individų ir kolektyvų tapatybės tipus, subjektyvumo ir veiksnumo (angl. *agency*) formas, kurios sukonstruojamos šio valdymo racionalumų ir technologijų. Tapatybės yra valdymo etoso, tam tikro gyvenimo, kurio individai tikisi, kai valdo ar yra valdomi, bei individų ir kolektyvų, kuriais norima tapti arba sukurti, sudėtinė dalis. Valdymo samprata turi tam tikrą utopijos elementą, kai valdyti reiškia įtvirtinti idealą, siekti tikslo ar jo įgyvendinimo, net jei ši pabaiga yra paprasčiausiai racionalus žmonių tvarkymas (angl. *management*). Valdymas susijęs su pasauliu, kurio ieškoma, su utopija, kuri turi būti įgyvendinta, ar su distopija, kuri turi būti atmesta.

Valdysenos samprata leidžia patikslinti strateginį valdymo pobūdį. Atskirdama valdymo racionalumą ir technologijas, ši prieiga nepriešina įgyvendinamų programų su realybe arba diskurso pasaulio su praktikų lauku. Ji pripažįsta, kad racionalumo ir technologijų, programų ir institucijų santykis yra kur kas sudėtingesnis nei tik paprastas pritaikymas ar perkėlimas. Įsivaizduojamų programos tikslų ir jų realių padarinių skirtumas susijęs ne su programos „grynumu“ ar tikrovės „negrynumu“, o su skirtingomis tikrovėmis ir heterogeniškomis strategijomis. Kitaip tariant, visuomenės istorija yra ne įgyvendinti planai, o tai, kas yra tarp plano ir tikrovės lygių. Todėl galima teigti, kad M. Foucault racionalumą mato kaip tikrovės, kuri apibūdinama kaip nuolatinė įvairių programų „nesėkmė“, dalį.

Antras valdymo tyrimo aspektas galėtų būti apibūdintas kaip *kritinė analizė*. Ji iškyla, kai tyrimas atskleidžia perskyrą tarp daugiau ar mažiau eksplicitiško valdymo teorinio ar programinio racionalumo pavidalo ir praktikų režimo veikimo, kuris turi specifinius reguliarumus, logiką, strategiją, akivaizdumą ir „mąstymą“. Šis tyrimo aspektas atveria imanentišką perskyrą ir disonansą tarp programų kūrėjų požiūrio ir praktikų logikos, t. y. praktikų realių pasekmių. Realios pasekmės negali būti interpretuojamos be pačių valdymo programų. Vadinasi, eksplicitiškas teorinis ir programinis racionalumas įeina į praktikas ir gali būti iššifruotas tik jose, bet niekada neišsemia praktikų (Dean 2006: 20–22).

Kritinę valdysenos teorinės prieigos aspektą gana aiškiai iliustruoja neturtingų socialinių ir socialinės atskirties grupių įgalinimas. Įgalinimo programų racionalumas atskiria turinčius ir neturinčius galios arba turtingus ir neturtingus bei pretenduoja surasti išorinių priemonių, kurios kiekybiškai padidintų neturtingųjų galias. Tačiau įgalinimo praktikų logika arba padariniai yra visiškai skirtingi nei programos. Praktikos reikalauja technologijų, kurios siekia kokybiškai transformuoti subjektyvumą: pirma, jos išplečia savivaldos galias, antra, veikia kaip įvairių veikėjų (biurokratų, aktyvistų, politikų, varguolių) specifinių galios santykių kompleksas. Atskleisti įgalinimo racionalumo platesnį pasekmių lauką drauge reiškia kritiškai abejoti dėl paties įgalinimo programų racionalumo, nes neišvengiamai yra suvokiama ypač kompleksinė tam tikros negalios grupės socialinė

situacija. Tą patį pasakytume ir apie skurdo ribos nustatymą. Pastarasis turi labai aiškią, objektyviai skaičiuojamą logiką, kuri, braukdama brūkšnį, tam tikrą visuomenės dalį ne tik paverčia varguoliais, bet atitinkamai konstruoja jų elgesį, kuris pasidaro ne visai aiškus ar neapibrėžtas. Programinio racionalumo ir valdymo praktikų logikos arba jų esminio supratimo perskyra šiuo atveju yra lemiamas dalykas.

Anot M. Foucault, „pačia plačiausia prasme valdymas (angl. *government*) yra apgalvotas žmonių veikimo būdo formavimas. Jis apima ne tik teisėtai suformuotą politinį ar ekonominį pajungimą, bet daugiau ar mažiau svarstomus ir apskaičiuojamus veikimo būdus, kurie buvo numatyti veikti pagal kitų žmonių veikimo galimybes“ (Foucault 2001: 341, cit. iš Dean 2006: 20).

Apibendrintai galima teigti, kad M. Foucault aprašo ypatingos gyventojus disciplinuojančios ir reguliuojančios valdymo formos atsiradimą vėlyvosios modernybės arba neoliberaliose visuomenėse.[58] Jai nebūdingas tiesioginis ir prievartinis jėgos panaudojimas. Internalizuodama savo siūlomus mąstymo ir elgesio būdus, ši valdymo forma siekia užtikrinti gyventojų savivaldą ir valdančios valdžios saugumą. Valdysena – tai tarsi visų moderniųjų valdžių formų bendra mąstysena, išreiškiama institutų, procedūrų, tyrinėjimų, refleksijų, apskaičiavimų ir taktikų suderintu rinkiniu, kuris leidžia taikyti labai specifinę, bet kartu sudėtingą valdymo formą. *Valdysenos* sąvoka remiasi tam tikra logika ir valdymo strategija, kurią atsispindi valdymo racionalumas ir technologijos. Priešingai nei valdymas, *valdysena* nesiekia žmonėms primesti įstatymų, veikiau naudojant taktikas nei įstatymus arba naudojant pačius įstatymus kaip taktikas siekia sutvarkyti situaciją taip, kad tam tikromis priemonėmis būtų pasiekti vienokie ir kitokie tikslai (Foucault 1991: 95). Anot M. Foucault (1991: 103), *valdysena* tai:

1. Visuma institutų, procedūrų, analizių, apmąstymų, apskaičiavimų ir taktikų, leidžiančių įgyvendinti labai savitą ir kartu sudėtingą galios formą, kurios taikinys yra gyventojai, o jos principinė žinių forma – politinė ekonomija, pagrindinės techninės priemonės – saugumą palaikanti biurokratija.
2. Valdymo forma, kuri istoriškai įsitvirtino visų valdymo formų atžvilgiu ir kuri apibūdinama dviem aspektais:
   a) specifinio valdymo aparato komplekso arba biurokratijos atsiradimu;
   b) valdymo mokslo komplekso plėtra.
3. Padarinys proceso, kurio metu valstybė yra „valdysenizuojama“ arba persmelkiama valdysena (angl. *governmentalized*) – valstybėje atsiranda specifinis valdymo būdas ir aparatas.

58 Vėlyvosios modernybės ir neoliberalios visuomenės sąvokos nėra sinonimai, bet jos turi nemažai bendrumų, nes vėlyvosios modernybės visuomenėse neoliberali visuomenės valdymo forma tampa viena iš labiausiai paplitusių. Vėlyvosios modernybės gerovės valstybė patiria rimtų ekonominių iššūkių, kurie verčia valstybes dalį atsakomybės perduoti privačiam sektoriui ir individams.

Anot C. Gordono (1991: 14), tai, kas M. Foucault perspektyvoje yra išskirtina, nors ir neunikalu, tai siekis suprasti liberalizmą ne kaip doktriną, doktrinų rinkinį ar politinę ir ekonominę teoriją, o kaip mąstymo stilių, esmingai susijusį su valdymo menu. Nors galima kalbėti apie liberalų (neoliberalų) valdymo būdą, vis dėlto tai, su kuo susiduria šiuolaikinės visuomenės, yra sudėtingas ir dažnai disonansinis santykis tarp apriboto valdymo, grindžiamo laisvės ir teisių universalia moralės filosofija, ir ypatingų liberalių valdymo praktikų logikų, sprendžiančių tam tikras problemas. Autoriai, tyrinėjantys ir taikantys M. Foucault valdysenos teoriją, atkreipia dėmesį, kad neoliberalių visuomenių valdymas šiuolaikinių visuomenių gyvenimo rizikas (rizikos visuomenė, anot U. Becko) ir jų apskaičiavimą įtraukia į patį valdymą kaip jo sudėtinę dalį (Zinn 2006b).

Rizikos valdysenos prieiga teigia, kad rizika gali tapti savito valdymo ir net manipuliacijos individais būdu, charakteringu neoliberalioms visuomenėms, kuriose rizika yra plačiai apskaičiuojama ir modeliuojama statistiškai, t. y. rizika suprantama kaip specifinis būdas formuoti ir kontroliuoti gyventojus ir valdyti visuomenę.[59] Anot M. Foucault (1991), rizikos valdysenos pavyzdžių galima rasti įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Pavyzdžiui, epidemiologiniai tyrimai leidžia įvertinti vieno arba kito gyvensenos būdo ar elgsenos riziką sveikatai[60] ir drauge konstruoti sveikos gyvensenos ir elgsenos žmonių pasirinkimą, kurį verslo požiūriu galima padaryti pelningą. Kitaip tariant, sveikata yra kapitalizuojama. Arba draudimo institucijų pastangos apskaičiuoti įvairių socialinių kategorijų ar grupių draudimo rizikos laipsnį. Apskaičiuota rizika yra susiejama su potencialiais gyventojų grupių pasirinkimais, todėl teikiant jiems konkrečius pasiūlymus tuo pat metu netiesiogiai galima priversti juos priimti vienus ar kitus sprendimus ir valdyti bei kontroliuoti gyventojų pasirinkimus. Anot B. Heymano ir M. Henrikseno, valdysenos pavyzdžiu galėtų būti medikų elgesys: „Pacientei gali būti pasakyta, kad yra 1 : 100 tikimybė patirti

59 Šios technologijos nėra neutralios, jos transformuoja socialinį pasaulį į dirbtinį vidurkiais ir tikimybėmis matuojamų veiksnių pasaulį, o pastaruosius – į normalumą ir lūkesčius, t. y. normas. Į žmones politika kreipiasi ne dėl to, ką jie padarė, o remdamasi tikimybe, kad jie tai gali padaryti (pavyzdžiui, jauni žmonės turi mokėti didesnes draudimo įmokas tik dėl to, kad jie yra jauni; daug veiksnių rodo tikimybę, kad pažeidėjai dar kartą nusižengs). Šios perspektyvos požiūriu dėl tokių technologijų vidinės logikos taikymo visuomenė patiria iššūkį, kurio pavyzdžiu galėtų būti rizikos valdymo plėtra visose visuomenės gyvenimo srityse. Tokių technologijų taikymas ne tik kreipia dėmesį į išmatuojamumą ir rizikas, bet taip pat produkuoja sistemiškai nekontroliuojamas sritis (Zinn 2009).

60 Gyvenimo stiliaus žurnalų konstruojamo vyriškumo, sveikatos ir rizikos tyrimai atskleidžia, kad šie žurnalai tampa reikšmingais vėlyvosios modernybės visuomenių sveikatos informacijos, „dediferencijuotų“ arba homogenizuotų vartotojų diskursų, kurie sveikatą konstruoja kaip viską persmelkiantį kasdienybės aspektą ir stiprėjančią tapatybės ašį, šaltiniais. Įvairūs komentatoriai skirtinguose šaltiniuose, įskaitant ir populiariąją žiniasklaidą, skelbia apie vyrų sveikatos krizę. Su maskulizmu, kuris tipiškai įtraukiamas į rizikingos sveikatos elgsenos ir įsitikinimų etiologiją, susijusi krizė iškelia kelis svarbius klausimus, apimančius vyrus, jų tapatybę ir riziką vėlyvojoje modernybėje. Tokie tekstai vyrus tipiškai konstruoja kaip refleksyvius, savo sveikatą stebinčius įmonininkus ir, vadovaujant ekspertų diskursui, galinčius valdyti riziką. Pagrindinis šiuo atveju iškylantis klausimas, kaip tokie tekstai atspindi neoliberalius sveikatos valdymo būdus ir kaip pateikia naujas maskulistines ontologijas sveikatos ir gerovės atžvilgiu bei konstruoja įvairias vyrų kūno formas (Bunton ir Crawshaw 2002).

sveikatos komplikacijų atliekant *amniocentesis* testą[61], arba pasakyti, kad yra 99 : 100 tikimybė, jog ši procedūra nesukels jokių pasekmių. Veikiausiai medikai pasinaudos antruoju variantu, kad paskatintų pacientę sutikti atlikti testą ir rizikuoti" (cit. pagal Wilkinson 2001: 94). Vadinasi, individai tampa valdymo strategijų objektais ne kaip asmenys, o kaip savotiški tam tikrų rodiklių ar veiksnių turėtojai. Įvairių institucijų sukurtos vertinimo rodiklių sistemos leidžia surinkti įvairius statistinius duomenis ir apibūdinti tam tikrais parametrais situaciją bei įgyvendinti siekiamus tikslus (Dean 1999; Lupton 1999).

Pavyzdžiui, ypač populiarus ir įtaigus „darnios plėtros" diskursas gali pasitarnauti iliustruojant politinės valdysenos prieigą. Vienas iš svarbių „darnios plėtros" aspektų yra išorinės gamtos rekonceptualizacija „ekosistemos" terminais. Gamta, kuri kitados reiškė nepriklausomą erdvę, aiškiai atskirtą nuo socialinio pasaulio, turėjo savarankiškus dėsnius ir nepriklausomą galią veikti, tampa kapitalistinės sistemos „aplinka". Ekosistemos sampratą galima apibūdinti kaip ankstesnių visuomenės ir gamtos ribų perkonstravimą. Tad ekonominės plėtros ribas varžančios nuostatos ir sampratos šiandienių „globalių" pavojų akivaizdoje tampa ypač svarbiais klausimais. Iš esmės dėl kapitalo interesų ir pelningų galimybių „darni plėtra" atveria anksčiau nepanaudotas erdves. Gamta ir pats gyvenimas yra įtraukiami į efektyvaus išteklių valdymo ekonominį diskursą.[62]

Kadangi valdysena grindžiama bendru valdžios, socialinių institucijų ir žiniasklaidos socialinės tikrovės konstravimu, drauge įtraukiamos ir žmonių emocijos, kurias konceptualiai subordinuoja valdysenos normatyvinės technologijos. Subjektyvumas tampa svarbus tiek, kiek jį iškelia ir konstruoja valdysena. Valdymo technologijos pasinaudoja įvairiais žmonių išgyvenimais ar rūpesčiais, siūlydamos įvairias galimybes ir pabrėždamos individų būsimą gerovę, tam tikrą pranašumą ir t. t., jeigu jie pasinaudos šiomis progomis. Taigi individų emocinės būsenos tampa konceptualiai atitinkančios valdysenos sukonstruotas normas, o įvairūs individų elgesio nukrypimai nuo siūlomų pasirinkimų traktuojami kaip blogo valdymo praktikos apraiškos.

Valdysenos prieiga rizikų apskaičiavimo statistinių tikimybių technologijas traktuoja kaip socialiai sukonstruotų visuomenės valdymo priemonių atskirą dalį. Ši prieiga domisi šių technologijų įvairiu pritaikymu, pavyzdžiui, draudimo industrija, psichiatrija ar

---

61 *Amniocentesis* (dar kitaip *amniotinių skysčių testas*) yra medicininė procedūra, naudojama prenatalinei chromosomų anomalijų ir vaisiaus infekcijų diagnostikai. Atliekant procedūrą paimamas skyčio, kuris supa vaisių, pavyzdys.

62 Skirtingai nei švietimo projekto racionalizmas, kuris remiasi absoliutaus protingumo samprata, šiuolaikinis racionalumas akcentuoja naudingumo, požiūrių ir t. t. racionalumą. Gamta jau neapibrėžiama ir netraktuojama kaip išorinė sritis, todėl anksčiau kapitalo nepaliesti gamtos ir visuomenės aspektai tampa vidinėmis kapitalo dalimis. Gamta gali būti saugoma, nes taip yra naudingiau kapitalui. Ši požiūrio transformacija geriausiai matoma diskusijose apie atogrąžų miškų bioįvairiovę. Pagrindiniu atogrąžų miškų išlikimo veiksniu laikomi augalų rūšių genai. Rūšių įvairovės naudingumas gali būti pelningas dėl genų inžinerijos ir biotechnologijų gaminamų komerciškai vertingų produktų, pavyzdžiui, vaistų. Taigi kapitalas įtvirtina diskusines sprendimų tendencijas, kurios reikšmingai skiriasi nuo ankstesnių neatsargių ir destruktyvių veikimo formų.

nusikaltimų kontrole ir socialinio konteksto įteisinančiu rizikos konstravimu (Dean 1999). Svarbu pabrėžti, kad valdysenos prieigos požiūriu didėjantis susidomėjimas rizika kyla ne dėl kokių nors kintančių ir naujų objektyvių rizikų ypatumų, bet dėl pačios liberalios visuomenės valdymo pokyčių ypatumų. Valdymas vis labiau atsižvelgia į suinteresuotų grupių racionalumą. Valdysenos teorija gali identifikuoti nacionalinio ar lokalaus lygio valdymo neefektyvumą, atkreipdama dėmesį į valdymo diskurso prasilenkimą su tais, kurie yra valdomi. Toks neefektyvumas savo ruožtu kelia nepasitenkinimą, tad valdysenos teorija, taikydama įvairias apklausų metodikas, kiekybiniais pavidaliais identifikuoja visuomenės nepasitenkinimą. Statistiškai net galima prognozuoti, kokiam elgesiui provokuojami nepatenkintieji.

Valdysenos teorija yra paranki tirti tuos valdymo diskursus, kuriais siekiama pozityviai struktūruoti lokalias ir globalias rizikas. Todėl pagrįstai teigiama, kad tai, kas šiandien vyksta Vakarų pasaulio šalyse, yra ne valstybės autonomijos ir planavimo sugebėjimų mažėjimas ar pašalinimas, o formalių valdymo technikų pakeitimas neformaliomis ir naujų veikėjų pasirodymas valdymo scenoje (pavyzdžiui, NVO). Pasikeitimas žymi fundamentalias valstybingumo transformacijas ir naujus valstybės ir pilietinės visuomenės veikėjų santykius. Viena vertus, tai yra viršnacionalinių praktikų, kurios anksčiau buvo apibrėžiamos nacionalinės valstybės terminais, pavidalų atsiradimas. Kita vertus, subpolitinių arba šalia politikos esančių veiklų plėtra. Kitais žodžiais tariant, valstybės ir visuomenės, politikos ir ekonomikos skirtumas funkcionuoja ne kaip pagrindas ar demarkacinė linija, o kaip specifinių neoliberalių valdymo technologijų elementas ir padarinys (Lemke 2001). Rizikos įtraukimo į valdymo priemonių arsenalą pavyzdžiu galėtų būti referendumas dėl naujos atominės elektrinės Lietuvoje[63] ar paskutiniu dešimtmečiu ekonominės krizės ištiktas Portugalijos regionas[64]. Šie atvejai rodo, kaip pasitelkus atitinkamą diskursą rizikos valdymas gali (ne)pasitarnauti politikos valdymui.

63 Referendumas dėl naujos atominės elektrinės Lietuvoje gali būti laikomas nesėkmingos valdysenos pavyzdžiu. Šiuo atveju valstybės energetikos politika susidūrė su daugumos visuomenės neigiamomis nuostatomis, grindžiamomis sukonstruotomis rizikomis. Analitiškai čia galima rasti visą valstybės „valdysenizacijos“ priemonių kompleksą: liberali valstybė, NVO, globalus ir lokalus subpolitinis energetikos diskursas, energetikos įstatymai ir spaudimas juos keisti bei oponuojančiųjų elektrinei rizikų iškėlimas. Apklausa parodė, kad Lietuvos žmonėms iš visų energetikos gamybos ir gavybos šaltinių labiausiai rūpi atominė energija ir skalūninės dujos, apie kurias buvo daugiausia teikiama įvairios skirtingos informacijos viešojoje erdvėje. Konsultacinio pobūdžio referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje vyko 2012 m. spalio 14 d. Priešingai nei siekė valdančioji dauguma, tik 34,09 proc. dalyvavusių pritarė atominės elektrinės statybai, 62,68 proc. – nepritarė. Interneto prieiga: http://www.sekunde.lt/lietuva/vrk-iteikta-beveik-110-tukst-pilieciu-referendumo-iniciatyva-palaikanciu-parasu/ [žiūrėta 2014 10 12].

64 Richardas Josephas Nunesas pateikia pavyzdį apie Portugalijos Nortės tradicinį pramoninį regioną, kuris pastaraisiais metais socialiai ir ekonomiškai tapo pažeidžiamas dėl didėjančios globalios konkurencijos ir sparčiai didėjančio nedarbo. Taikydami daugiamatės statistikos metodą, tyrėjai aiškinosi, kaip verslas ir viešosios įstaigos naudojosi skirtingomis savimonės ir organizacijos racionalizacijos reikšmėmis tam, kad apibūdintų savo vaidmenį šiame kontekste ir pateiktų pramonės transformacijos ir institucinių pokyčių sampratas. Tyrimas teigia, kad abipusiškai konstituojančios socialinės ir pramonės tinklaveikos turėjo ir atitinkamą abipusį poveikį įmonių vadybininkų ir viešųjų įstaigų biurokratų suvokimui apie ekonomines ir socialines rizikas. Tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad rizikos suvokimas yra tam tikras tų tarnybų kognityvinis aspektas, formuojantis veikėjų elgesį, politikos projektus ir tinklaveikas (Zinn 2006b).

Valdysenos teorijos požiūriu rizika yra konstruojama, todėl ji tampa valstybės gyventojų valdymo sudėtine dalimi, bet ji lygiai taip pat gali tapti opozicinių politinių galių įrankiu, padedančiu formuoti vieną ar kitą gyventojų nuostatą, ir net prasiveržti įvairiais protestais. Toks rizikos manipuliavimas ypač ryškus šiuolaikinėje visuomenėje. Įvairūs socialiniai judėjimai, siekiantys saugumizuoti vieną ar kitą visuomenės gyvenimo sritį ir tam tikrus jos elementus, kyla tuomet, kai viešasis diskursas įgyja egzistenciškai grėsmingų pavidalų. Tačiau tokie socialiniai judėjimai gali sėkmingai saugumizuoti vieną ar kitą sritį tik tuomet, jei atitinkamai relevantiška auditorija sutinka su esamu saugumo diskursu ir politikos pasekmėmis. Tam, kad saugumo diskursas būtų priimtas, svarbiausia, kad auditorija identifikuojamam grėsmingam įvykiui ar reiškiniui teiktų svarbią reikšmę. Kita vertus, priėmimas gali vykti, jei saugumo diskurso grėsmės apsaugojimo logika atrodo pagrįsta, o siūlomos priemonės gali būti efektyvios.[65] Kitaip tariant, seka, siejanti priežastis ir pasekmes, turi būti identifikuojama, o pasiūlytos priemonės turėtų įtikinamai pasirodyti galinčios susitvarkyti su identifikuotų grėsmių šaltiniais (Natorski, Surrallés 2008: 74).

5.2. Visuomenės nerimas kaip energetikos politikos sudėtinė dalis

Žvelgiant valdysenos teorijos požiūriu, energetikos politikos (pvz., skalūninių dujų gavybos plėtra, VAE ar kiti energetikos projektai) formavimas pirmiausia turi pateikti gyventojams tam tikru būdu sukonstruotą pozityvią informaciją apie energetikos politikos pasekmes, pigių energetikos išteklių priežastis, energetikos išteklių gavybos ekologiškumą ir t. t. Tačiau, kaip parodė apklausa apie energetinį saugumą, dauguma visuomenės narių pripažino, kad nėra gerai informuoti apie Lietuvos energetikos problemas (68,7 proc.), o daugiau nei pusė (57,3 proc.) nesutiko, kad žiniasklaida energetikos aktualijas atspindi išsamiai (žr. PRIEDUOSE 5.1 pav.).

Lygiai taip pat gyventojai pritarė, kad menkai žino apie pagrindinius energetikos politikos formuotojus. Pavyzdžiui, *daug* ir *labai daug* apie valdžios institucijų

65 Kaip galima adekvačiai visuomenės nuomonei plėtoti konkrečią politiką, galėtų būti Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos (LVŽS) pavyzdys. 2016 m. spalį Seimo rinkimuose alkoholizmo kortą naudojęs R. Karbauskis šią temą tęsė ir po rinkimų ir kartojo, kad alkoholio kontrolė – vienas jų prioritetų. Pasirodo, 2016 m. pavasarį šia tema LVŽS atliko reprezentatyvią visuomenės nuomonės apklausą. Respondentų klausta, ar jie pritartų akcizų alkoholiniams gėrimams didinimui, net jei didėtų jų kaina. 58 proc. respondentų nurodė šiai idėjai pritariantys, 31,2 proc. nepritarė, dar 10,9 proc. neturėjo nuomonės. Šiai idėjai pritarė žmonės, turintysaukštąjį išsilavinimą, gaunantys didesnes pajamas, labiau moterys (59,7 proc.) nei vyrai (55,8 proc.). Domėtasi, ar žmonės pritaria kovai su alkoholizmu Lietuvoje visomis priemonėmis, net jei tai reikštų priverstinį gydymą. Šiai idėjai pritarė 70,6 proc. respondentų, 22,33 proc. nepritarė, dar 7,7 proc. neturėjo nuomonės. Šiam sumanymui labiau pritarė moterys (78,5 proc.) nei vyrai (60,7 proc.) (Jackevičius 2016).

vaidmenį, formuojant energetikos strategiją, žinojo tik 14,9 proc. respondentų, apie verslo grupių – 16 proc., apie mokslininkų ekspertų – 16,6 proc. ir apie visuomenės vaidmenį – 16,4 proc. respondentų (žr. PRIEDUOSE 5.2 pav.).

Sociologai, tyrinėjantys visuomenės elgesį ir taikantys jo aiškinimui valdysenos teoriją, atkreipia dėmesį, kad neoliberalių visuomenių valdymas šiuolaikinio gyvenimo rizikas, o šiuo atveju energetikos grėsmes bei jų apskaičiavimą įtraukia į patį energetikos politikos valdymą kaip jo sudėtinę dalį (Zinn 2006b). Rizikos valdysenos prieiga teigtų, kad energetikos rizikų suvokimas gali tapti specifiniu valdymo ir net manipuliacijos būdu, būdingu neoliberalioms visuomenėms, kuriose energetinės rizikos suvokimas apskaičiuojamas ir modeliuojamas statistiškai. Kitaip tariant, energetikos grėsmės ir jų rizikos suvokimas gali būti traktuojamas kaip specifinis būdas formuoti ir kontroliuoti gyventojus bei nukreipti visuomenės elgesį atitinkama linkme. Toks manipuliavimas ypač patogus, kai visuomenė nėra pakankamai informuota ir jai galima primesti įvairias pseudoenergetikos problemas arba jas subjektyviai sumažinti.

Apskaičiuotos energetikos grėsmės ir rizikos yra susiejamos su tuo, kam gyventojų grupės potencialiai teikia pirmenybę, todėl duodant joms konkrečius pasiūlymus, galima tuo pat metu netiesiogiai priversti priimti (pvz., daugiabučių renovacija) vienus ar kitus sprendimus. Individai tampa energetikos politikos strategijų objektais ne kaip veikiantys asmenys, o kaip savotiški tam tikrų socialinių parametrų turėtojai (vyrai, moterys, didesnių ar mažesnių pajamų grupės, jauni ar pagyvenę, kaimo ar miesto gyventojai ir t. t.), o juos charakterizuojantys įvairūs rodikliai leidžia surinkti statistinius duomenis bei apibūdinti situaciją ir įgyvendinti energetikos politikos tikslus (Dean 1999; Lupton 1999). Duomenys parodė, kad skirtingos amžiaus grupės nevienodai vertina Lietuvos vyriausybės energetikos politiką. Jauniausi respondentai (18–26 m.) dažniau nepritaria (*nepritaria* ir *visiškai nepritaria* 43,3 proc., *nežino* 32 proc.), vyriausieji (65 m. ir daugiau) dažniau pritaria (*nepritaria* ir *visiškai nepritaria* 20,9 proc., *nežino* 34,7 proc.), jaunesni dažniau pritaria (žr. PRIEDUOSE 5.3 pav.).

Šiuolaikinis valdymas vis labiau atsižvelgia į suinteresuotų grupių racionalumą, tačiau tokiu racionalumu sudėtinga pasinaudoti, jei gyventojai mano, kad energetikos politikos formuotojai neatstovauja visuomenės intereso. Mažų mažiausiai energetikos politikos formuotojai turi turėti tam tikrą visuomenės pasitikėjimo kreditą. Apklausos duomenys rodo, kad pasitikėjimas energetikos politikos formuotojų kompetencija arba viešojo intereso atstovavimu yra ypač mažas. 50,2 proc. respondentų teigė, kad valdininkų gebėjimas efektyviai ir kompetentingai spręsti iškilusias energetikos ūkio problemas yra *blogas* ir *labai blogas*, 47,6 proc. manė, kad politikų kompentencija yra *bloga* ir *labai bloga*, 21,1 proc. respondentų ekonomistų kompetenciją laikė *bloga* ir *labai bloga*, energetikos sektoriaus priežiūros darbuotojų kompenteciją kaip *blogą* ir *labai blogą*

apibūdino 18,8 proc. respondentų. Geriausiai įvertinta energetikų mokslininkų kompetencija. Tik 12,2 proc. asmenų mano, kad mokslininkų kompetencija yra *bloga* ir *labai bloga*. Analogiškai pasiskirstė nuomonė apie šių veikėjų viešojo intereso atstovavimą sprendžiant energetikos problemas. 9,7 proc. respondentų teigė, kad valdininkai *gerai* ir *labai gerai* atstovauja viešajam interesui, 10,4 proc. respondentų sutiko, kad politikai tai daro *gerai* ir *labai gerai*, 18,6 proc. respondentų atrodė, kad energetikos sektoriaus priežiūros darbuotojai *gerai* ir *labai gerai* atstovauja viešajam interesui, 19,7 proc. respondentų manė, kad ekonomistai tai daro *gerai* ir *labai gerai*, galiausiai 22,3 proc. respondentų sutiko, kad energetikai mokslininkai *gerai* ir *labai gerai* atstovauja viešajam interesui (žr. PRIEDUOSE 5.4 ir 5.5 pav.).

Taikant valdysenos technologijas visuomenei valdyti, galima pasinaudoti tam tikrų žmonių grupių rūpesčiu arba nerimu (pvz., VAE saugumu ar skalūninių dujų ekologiškumu). Siūlant įvairias galimybes ir pabrėžiant individų įgysimą gerovę, pranašumą ir t. t., jeigu jie pasinaudos šiomis progomis. Duomenys parodė, kad daug respondentų nesutinka, kad VAE yra saugi (42 proc.), arba tiesiog neturi reikiamos informacijos (36 proc.). Panašiai respondentai vertina skalūninių dujų gavybą. 53,1 proc. respondentų nesutinka, kad skalūninių dujų gavyba yra saugi, arba jie neturi reikiamos informacijos (34,3 proc.) (žr. PRIEDUOSE 5.6 ir 5.7 pav.).

Reikėtų pastebėti, kad 2012 m. rinkimuose į Seimą Socialdemokratų partija ypač intensyviai eksploatavo VAE ir skalūninių dujų gavybos riziką. Valdysenos teorija yra paranki tiems valdymo diskursams, kuriais siekiama pozityviai arba negatyviai struktūruoti lokalias ir globalias rizikas, tirti. Todėl pagrįstai galima teigti, kad tai, kas šiandien vyksta šiuolaikinėse valstybėse, yra ne valstybės autonomijos ir planavimo sugebėjimų mažėjimas ar pašalinimas, o formalių valdymo technikų pakeitimas neformaliomis ir naujų veikėjų pasirodymas valdymo scenoje (pvz., įvairių NVO judėjimai). Valdysenos teorijos požiūriu energetikos rizika yra konstruojama, todėl ji tampa valstybės gyventojų valdymo sudėtine dalimi, bet ji lygiai taip pat gali tapti opozicinių politinių galių arba net užsienio šalių įrankiu formuojant vieną ar kitą gyventojų nuostatą. Toks rizikos manipuliavimas ypač ryškus VAE referendumo atveju.

Valdysenos teorija gali identifikuoti nacionalinio ar lokalinio lygio valdymo neefektyvumą, atkreipdama dėmesį į valdymo diskurso prasilenkimą su tais, kurie yra valdomi. Todėl galima teigti, kad šiandienis viešasis diskursas itin nepalankus energetikos politikos įgyvendinimui. Lietuvos gyventojai didžiausią atsakomybę dėl Lietuvos energetikos sektoriaus problemų perduoda vyriausybei (83,7 proc.) ir Seimui (79,6 proc.), bet drauge, lyginant su energetikais mokslininkais, ekonomistais ar net energetikos sektoriaus priežiūros darbuotojais, blogiausiai vertina politikų ir valdininkų galimybes efektyviai ir kompetentingai spręsti iškilusias energetikos ūkio problemas. *Blogai* ir *labai plogai*

žmonės vertina politikų (47,1 proc.) ir valdininkų (47,9 proc.) galimybes efektyviai ir kompetentingai spręsti energetikos ūkio problemas.

Be to, daugiau kaip pusė Lietuvos gyventojų *blogai* ir *labai blogai* vertina politikų ir valdininkų kompetenciją, produktyvumą ir viešojo intereso atstovavimą sprendžiant energetikos problemas. Lyginant su kitomis atsakingomis už energetiką grupėmis, ypač blogai vertinamas politikų (58,1 proc.) ir valdininkų (58,3 proc.) skaidrumas. Todėl galima teigti, kad valstybės vykdoma energetikos politika susiduria su labai nepalankiu visuomenės viešuoju diskursu. Veikiausiai viena iš svarbesnių nacionalinei energetikos politikai nepalankaus visuomenės viešojo diskurso priežasčių yra nelabai pozityvios žinios apie energetikos politiką ir nekonstruktyvi informacija žiniasklaidoje. Toks neefektyvumas savo ruožtu kelia nepasitenkinimą, tad valdysenos teorija, taikydama įvairias apklausų metodikas, kiekybinėmis išraiškomis identifikuoja visuomenės nepasitenkinimą.

APIBENDRINIMAS

Valdysenos teorija apibūdina ypatingos gyventojus disciplinuojančios ir reguliuojančios valdymo formos atsiradimą šiuolaikinėje visuomenėje, kuri dar vadinama vėlyvosios modernybės arba neoliberalia visuomene. Tokioms valdymo formoms nebūdingas tiesioginis ir prievartinis jėgos panaudojimas, nes ji pirmiausia siekia internalizuoti visuomenėje tam tikrus mąstymo ir elgesio būdus ir sukonstruoti palankų vienai ar kitai politikai diskursą. Todėl valdysena pirmiausia turi būti grindžiama selektyvios informacijos pateikimu ir pasitikėjimo kreditą turinčiais politikos formuotojais (Foucault 1991: 95). Demokratinėje Lietuvos valstybėje formuojant skalūninių dujų gavybos plėtros, VAE ar kitus didelių investicijų reikalaujančius bei didesnį energetinį savarankiškumą nuo Rusijos kuriančius energetikos projektus, būtina gyventojams pateikti tam tikru būdu sukonstruotą ir pozityvią informaciją. Apklausos duomenys rodo, kad dauguma visuomenės narių net neturi pakankamai informacijos apie Lietuvos energetikos politiką ir energetikos problemas. Klausiant, koks energetinio saugumo grėsmių atveju bus tikėtinas neinformuoto veikėjo pasirinkimas arba kam jis teiks pirmenybę, remiantis duomenų analize, galima daryti prielaidą, kad socialiniai veikėjai diferencijuosis priklausomai nuo jų didesnio ar mažesnio pasitikėjimo atitinkamais energetikos politikos vykdytojais. Tai iš tiesų ir patvirtino analizė. Remdamiesi 3 skyriaus analize galime daryti prielaidą, kad visuomenės energetinio saugumo suvokimas pasiskirsto pagal tai, kokias politines jėgas žmonės palaiko arba kuriomis politinėmis jėgomis jie pasitiki. Iš čia kyla ir atitinkamų politinių jėgų energetikos politikos palaikymas. Svarbos teikimas

politinėms jėgoms lemia ir žmonių energetinio saugumo suvokimo konstravimą. Kai tam tikros politinės jėgos priima energetikos politikos ir energetinio saugumo sprendimus ir juos įgyvendina, su vienos ar kitos politinės jėgos palaikymu pozityviai koreliuojančios visuomenės grupės priima ir tų politinių jėgų energetinio saugumo sampratą bei jos energetikos politiką.

6. ENERGETINIO SAUGUMO SUVOKIMAS: NEINFORMUOTŲ RACIONALIŲ VEIKĖJŲ TIPAI

Racionalaus pasirinkimo prieiga šiandien yra populiari socialiniuose moksluose – ji ne tik leidžia analitiškai sumodeliuoti sociodemografinius ir motyvacinius asmenų pasirinkimo veiksnius, bet ir juos susieti su makrolygmens socialiniais pokyčiais (Green 2002; Lindauer 2011). Ankstesniuose skyriuose minėjome, kad, sociologiškai žvelgiant, energetinis saugumas pirmiausia yra ne tiek objektyvios energetikos sektoriaus savybės, kiek visuomenės ar jos tam tikrų grupių energijos tiekimo grėsmių rizikos suvokimas, todėl racionalaus pasirinkimo teorija šiuo atveju gali padėti nustatyti racionalaus veikėjo energetinio saugumo suvokimo tipą.

6.1. Racionalus pasirinkimas energetinio saugumo atveju

Anot O. Renno (2008), racionalaus pasirinkimo teorija yra mikro- arba veiksmo perspektyva, socialinių faktų pokyčius aiškinanti individualaus socialinio veikėjo, kuriuo gali būti ir institucija, veiksmais ir apskaičiuojamais bei maksimizuojančiais (optimizuojančiais) naudos siekiais. Įvairios racionalaus pasirinkimo prieigai priskiriamos teorijos remiasi bendra samprata, kad žmonės strategiškai sujungia pasekmes su sprendimais. Labiausiai išplėtota racionalaus pasirinkimo idėjos versija yra *racionalaus veikėjo teorija* arba *racionalaus pasirinkimo teorija*.[66] Nemažai rizikos ir neapibrėžtumo specialių teorijų remiasi racionalaus pasirinkimo teorija ir jos siūlymais. Nors ši teorija laikoma individualistine, ji gali būti taikoma aiškinant tiek individų, tiek kolektyvinius sprendimus. Organizacijos gali būti traktuojamos kaip „virtualūs individai“, kurie veikia pagal paveldėtą racionalumą efektyviausiomis priemonėmis pasiekti numatytų tikslų.

---

66 Racionalaus veikėjo teorija turi keletą versijų. Labiau išgryninta racionalaus veikėjo versija – tai *bendroji žmogaus veiksmo teorija*, iš kurios vėliau suformuojamas visas specifinių tvirtinimų rinkinys. Ši paradigma remiasi prielaidomis, kurios susijusios su žmogaus veiksmais, besiremiančiais individuliais sprendimais. Svarbiausios *bendrosios žmogaus veiksmo teorijos* prielaidos:

- atomistinis racionalumo požiūris (visi veiksmai gali būti suvesti į individualius veiksmus);
- analitinis priemonių ir padarinių atskyrimas (žmonės ir institucijos gali skirti padarinius ir priemones);
- tikslo siekimo (angl. *goal-attainment*) motyvacija;
- individualios naudos optimizacija;
- tam tikros žinios apie potencialius rezultatus;
- tam tikros pirmenybės;
- žmonių veiksmų numatymas, jei žinomi jų prioritetai ir subjektyvios žinios (Renn 2008: 25; Ogu 2013: 90–99).

Socialinis pasaulis pilnas begalinių apsisprendimo situacijų, kurių kiekviena reikalauja tam tikrų būsimų veiksmų pasirinkimo formulavimo ir tam tikros rūšies algoritmų, kad būtų galima pasirinkti iš alternatyvų. Racionalaus veikėjo teorija numato, kad individai įvykdo tris tam tikrus sprendimo žingsnių reikalavimus: *formuluoja pasirinkimą, įvertina pasekmes ir priima naudingiausią pasirinkimą*. Ši seka – tai priemonė, apibūdinanti individualią ir kolektyvinę strategiją optimizuoti tam tikrą naudą. Žvelgiant individo žvilgsniu, racionalu tai, kas optimizuoja pasirinkimo naudą. Racionalus sprendimas susijęs su jo suskaidymu į segmentus, pradedant paprasta veiksmo alternatyvų struktūra, informacija ir tuo, kam teiki pirmenybę. Tokia struktūra suteikia formalų modelį alternatyvių pasirinkimų pasekmių kiekybiniam įvertinimui jų vertingumo požiūriu. Detaliau racionalų pasirinkimą formuluoja J. Elsteris. Anot mokslininko (2000: 17), „veiklą būtų galima paaiškinti žiūrint į ją kaip į galutinį dviejų nuoseklių filtruojamųjų operacijų rezultatą“. Toks racionalaus pasirinkimo modelis apibūdina dviejų etapų pasirinkimą. Racionalus veikėjas pradeda nuo neribotos virtualių pasirinkimų erdvės, kurią apriboja veikėjo galimybės arba asmens materialiniai, socialiniai ir intelektiniai ištekliai. Toks pirmo etapo atsijojimas arba filtras palieka tik galimus pasirinkimus. Antrasis filtras susijęs su tuo, kam veikėjas teikia pirmenybę, kai atmetama visa tai, kas veikėjui nesvarbu, nevertinga, ir paliekama tai, ko jis siekia ir trokšta (Elster 1996; Norkus 2005).

Tačiau neturėdamas pakankamai informacijos apie įvairius pasirinkimo segmentus arba būdamas netikrumo situacijoje racionalus elgesys paprasčiausiai gali būti apibūdintas kaip *subjektyviai tikėtinos naudos* teorija.[67] Toks aiškinimas naudingas tik tada, kai individas riziką suvokia kaip pasirinkimo pasekmių optimizacijos problemą, o pasirinkimo sąlygos atitinka racionalaus pasirinkimo teorijos prielaidas. Kita vertus, jei rizikingas elgesys remiasi socialinio solidarumo su kitais prielaida ir yra motyvuotas grupės nurodymų, racionalaus pasirinkimo teorijos taikymas tampa problemiškas. Jei socialinis tyrimas domisi kolektyviniu rizikos elgesiu, teorijos, paremtos racionalaus pasirinkimo teorija, yra ne tokios įtikinamos. Jos gali pasitarnauti kaip priemonė, padedanti atriboti individus nuo politinių veiksmų ar apriboti laisvę, nes tokios perspektyvos požiūriu individų veiksmai gali atrodyti kaip „iracionalūs“. Racionalaus pasirinkimo teorija suponuoja pastovias pirmenybes ir žinias apie padarinius, tarsi jie būtų šalia ar virš individų siekių (tarsi būtų objektyvūs) (Norkus 2005; Renn 2008).[68]

---

67 Rizikos situacijoje veikėjas žino tik sąlygų, nuo kurių priklauso jo pasirinkimo rezultatai, lyginamąsias tikimybes arba vadovaujasi savo subjektyviomis nuomonėmis apie jas. Veikėjas šiuo atveju renkasi tam tikras tikėtinas situacijas, kurių kiekvieną sudaro tam tikro pasirinkimo rezultatai. Rizikuojantis veikėjas gali nuosekliais prisitaikyti prie situacijos pokyčių, jeigu jo pirmenybės yra išsamios, tranzityvios, stiprėja didėjant tikimybei, o jo tikimybiniai lūkesčiai nepažeidžia matematinės tikimybių teorijos aksiomų ir yra racionalaus mokymosi iš patirties produktas (Norkus 2005: 302–303).

68 Galima diskutuoti su O. Renno siūlymu racionalaus veikėjo prieigą nukelti į žemutinį kairjį langelį, nes racionalaus

Ar *subjektyviai tikėtinos naudos* teorija gali būti taikoma analizuojant ir energetikos grėsmių suvokimą? Aiškinantis visuomenės nuomonę apie energetinį saugumą, pirmiausia reikės tirti energetikos grėsmes ir jų rizikas vartotojų suvokiamos naudos atžvilgiu, nes, anot D. Yergino (1988: 111), energetinis saugumas yra susijęs su energetikos kaina. Pavyzdžiui, kokiu kuru varomą automobilį pirkti, kad galima būtų mažiau mokėti už kasdieninę kelionę į darbą, ar pritarti namo renovacijai, kad būtų galima mažiau mokėti už šildymą, ir t. t. Šiuo atveju susiduriame su maksimizuojančių naudą alternatyvų pasirinkimais. Kita vertus, D. Yergino apibrėžimas (1988: 111) teigia, kad priimtinos energetikos kainos turėtų neprieštarauti svarbiausioms nacionalinėms vertybėms ir tikslams. Lietuvos energetikos saugumas arba energetikos tiekimo netikrumas neišvengiamai yra susijęs su energetikos rizikų politizavimu, kai reikia rinktis naudą ar nacionalines vertybes. Veikėjas renkasi iš to, kas tiesiogiai būtų jam naudinga, ir to, kas tiesiogiai nenaudinga, bet artima jo vertybėms. Kas šiuo atveju yra racionalu – pritarti mažesnėms energetikos kainoms ir nesirūpinti energetiniu savarankiškumu ar labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu, kuris reikalauja investicijų ir kelia energetikos kainas. Kadangi energetinis savarankiškumas pirmiausia yra susijęs su energijos tiekimu iš Rusijos ir jos politiniais interesais šiame regione, toks pasirinkimas įgyja papildomų su politine tapatybe, patriotiškumu ar lojalumu susijusių motyvų.

Tokių pirmenybių nustatymas taip pat iškyla analizuojant nepritekliaus, materialinio saugumo poreikio ir saviraiškos, estetinių, pažintinių vertybių, kurias pagal žmogaus plėtros teoriją galima būtų laikyti pasirinkimu tarp *materialistinių ir pomaterialinių* arba *saugumo ir emancipacinių vertybių* (Inglehart 2008; Inglehart, Baker 2000c; Inglehart 2000a; Inglehart 2000b; Inglehart, Klingemann 2000d; Inglehart 1997; Inglehart 1995). Pirmenybių apskaičiavimas gali padėti kiekybiškai apibūdinti ir analizuoti Lietuvos visuomenės įvairių socialinių grupių energetikos grėsmių rizikos suvokimą.

Galima kelti prielaidą, kad Lietuvos gyventojų nuomonė apie energetikos rizikas ir energetinį saugumą turėtų būti ambivalentiška. Pagal energetinio saugumo apibrėžimą, gyventojai turėtų labiau išskirti pragmatišką energetinio saugumo aspektą, bet energetikos grėsmės yra susijusios su Rusijos geopolitiniais interesais šiame regione, o Rusija energetiką naudoja geopolitiniams tikslams įgyvendinti. Tai savo ruožtu kelia politinės

---

veikėjo teorijos modelis grindžiamas ne tik veikėjo ar institucijos objektyviais naudos skaičiavimais, bet vertybėmis ir nuostatomis, t. y. kultūros veiksniais, kurie yra konstruktyvistinės prieigos tyrimo objektas. Ateities įvykių galimybės neapsiriboja vien tik apskaičiuojamos naudos tikimybėmis, jos apima ir grupės specifines žinias bei požiūrius. Pavyzdžiui, D. Yerginas (1988: 111) energetinį saugumą apibūdina ne tik kaip patikimą energijos išteklių tiekimą prieinamomis kainomis, bet ir kaip jų neprieštaravimą svarbiausioms nacionalinėms vertybėms ir tikslams. Pagal racionalaus veikėjo paradigmą, energetinis saugumas – tai patikimas energijos tiekimas mažiausiomis kainomis, tačiau akivaizdu, kad Lietuvai apsirūpinant energijos ištekliais tam tikrą poveikį turi Lietuvos valstybės politika ir visuomenės nuomonė apie Rusijos geopolitinius tikslus. Turint mintyje, kad tai jau vertybinės pirmenybės, galima teigti, kad 6.1 pav. racionalaus pasirinkimo perspektyvą reikėtų nukelti aukščiau – per vidurį tarp konstruktyvistinės ir realistinės perpektyvos.

priklausomybės klausimus. Stiprinti Lietuvos energetinį saugumą kartu reiškia didinti energetinį savarankiškumą, verčiantį didinti energetikos sistemos insvesticijas, kurias tenka padengti vartotojams.[69] Vadinasi, vartotojas šiuo atveju priverstas svarstyti, kokią materialinę naštą jis gali prisiimti dėl didesnio Lietuvos energetinio savarankiškumo, tiesiogiai susijusio su politiniu savarankiškumu ar net nepriklausomybe. Neabejotina, kad skirtingos socialinės grupės (pvz., skirtingų pajamų grupės) skirtingai traktuos šias energetikos rizikas ir grėsmes, susijusias su Rusijos vaidmeniu. Todėl pasiūlius respondentams pasirinkti tarpusavyje prieštaraujančius teiginius apie energetiką, galima aiškinti, kokioms vertybėms (saugumo ar emancipacinėms) individai dažniau teikia pirmenybę.

Sociodemografiniai veikėjų duomenys, statistiškai apibūdinantys pirmąjį veikėjo pasirinkimo filtrą arba spėjamus išteklius, leidžia tikimybiškai nustatyti pasirinkimą ir įvertinti, kaip jie suvokia rizikas. Juk amžius, užimtumas, išsilavinimas, gyvenamoji vieta ir t. t. statistiškai apibūdina vienai ar kitai kategorijai priklausančio asmens apibendrintus išteklius.

6.2. Neinformuoto racionalaus veikėjo pasirinkimo veiksniai

Racionalaus pasirinkimo teorija kalba apie tai, kad idealus racionalus pasirinkimas yra informuoto veikėjo pasirinkimas. Kai racionalus veikėjas nėra pakankamai informuotas, susiduriame su netikrumo situacija, kurioje racionalus elgesys gali būti apibūdintas *subjektyviai tikėtina nauda* (Norkus 2005).

Žemiau lentelėse pateikiame duomenis, kokia Lietuvos gyventojų nuomonė apie energetikos sektoriaus problemas ir įvairius energetikos politikos elementus. Remiantis apklausos duomenimis, galima teigti, kad gyventojai prisipažįsta, kad jie nėra gerai informuoti apie daugelį energetinio saugumo veiksnių – atominę energetiką, skalūnines dujas, atsinaujinančios energetikos privalumus ir trūkumus ir t. t. (žr. 6.1 lentelę). Tokie duomenys nestebina, nes gyventojus pirmiausia domina energetikos kaina, o ne tai, nuo ko ta kaina priklauso. Didesnis informuotumas, matyt, galimas tuo ateju, jei valstybės energetikos politiką vykdantys veikėjai būtų suinteresuoti labiau įtraukti gyventojus į energetikos klausimų svarstymą, plėsdami agitacinę reklamą, panašiai kaip siekiama suinteresuoti daugiabučių namų gyventojus dalyvauti renovacijos procese.[70] Duomenys rodo, kad tik 18,5 proc. gyventojų *visiškai sutinka* ir *sutinka*, kad yra labai gerai informuoti

69 Pavyzdžiui, suskystintųjų gamtinių dujų terminalas „Independence“ Klaipėdoje ne tik suteikia energetinę nepriklausomybę, bet ir reikalauja nemažų eksplotavimo išlaidų.

70 Žr. tinklalapį: http://www.renovacija.lt/.

apie energetikos problemas Lietuvoje, o kiti nesutinka arba nežino. Be to, nemažai gyventojų (57,7 proc.) *nesutinka* ir *visiškai nesutinka*, kad žiniasklaida išsamiai atspindi energetikos aktualijas, nors apklausos duomenys rodo, kad žiniasklaida išlieka svarbiausias informacijos šaltinis apie energetikos problemas (radijas, televizija – 70,2 proc.; elektroninė ir popierinė spauda – 58,5 proc.). Tad galima teigti, kad energetikos politikos kūrėjai ir jos įgyvendintojai nepakankamai įvertina informacijos sklaidos apie energetiką svarbą. 31,8 proc. respondentų *sutinka* ir *visiškai sutinka*, kad žino atominės energetikos privalumus ir trūkumus, 31,4 proc. *sutinka* ir *visiškai sutinka*, kad žino atsinaujinančios energetikos privalumus ir trūkumus (žr. PRIEDUOSE 6.1 lentelę).

Gyventojai (56,1 proc.) sutiko, kad tik apie daugiabučių namų renovacijos privalumus ir trūkumus jie žino santykinai daugiau; daugiau nei trečdalis (35,3 proc.) prisipažino, kad nežino apie daugiabučių namų renovacijos privalumus ir trūkumus[71] (žr. PRIEDUOSE 6.2 lentelę).

Duomenys rodo, kad tarp lyčių egzistuoja statistiškai reikšmingi skirtumai – vyrai prisipažįsta, kad yra labiau informuoti apie energetikos problemas nei moterys. Jie taip pat statistiškai reikšmingai dažniau teigia, kad žino atominės energetikos (*visiškai nesutinka* 59,8 proc. moterų ir 40,2 proc. vyrų) bei atsinaujinančios (*visiškai nesutinka* 59,5 proc. moterų ir 40,5 proc. vyrų) energetikos privalumus ir trūkumus, nors tarp kintamųjų ryšys nėra stiprus. Galima teigti, kad lyčių vaidmenys turi tik nedidelę įtaką domintis energetikos klausimais. Kita vertus, abi lytys panašiai sutinka, kad žiniasklaida energetikos aktualijas atspindi išsamiai (žr. PRIEDUOSE 6.3 lentelę).

Tarp amžiaus grupių statistiškai reikšmingo skirtumo nėra. Tiek jaunesni, tiek vyresni gyventojai labai panašiai vertina turimą informaciją, nors vidutinio amžiaus Lietuvos gyventojai (ypač 27–35 m.) šiek tiek daugiau nesutinka, kad yra labai gerai informuoti apie energetikos problemas (žr. PRIEDUOSE 6.4 lentelę).

Jau minėjome, kad dauguma respondentų sutinka, kad yra mažai informuoti, bet logiška, kad ir ta nedidelė grupė, kuri pripažįsta, kad yra gerai informuota, skiriasi pagal išsilavinimą. Išsilavinimas statistiškai reikšmingai, nors ir silpnai koreliuoja su respondentų informuotumu. Kuo mažiau išsilavinę respondentai, tuo dažniau teigė, jog *nesutinka*, kad yra gerai informuoti apie energetikos problemas. Nežinančiųjų buvo keturis kartus daugiau tarp mažiau išsilavinusių respondentų (žr. PRIEDUOSE 6.5 lentelę).

Duomenys apie gyventojų pajamų grupes taip pat rodo statistiškai reikšmingus skirtumus – didesnes pajamas gaunantys gyventojai dažniau sutinka, kad yra gerai informuoti apie energetikos problemas (žr. PRIEDUOSE 6.6 lentelę).

71 Kaip jau minėjome, daugiabučių namų renovacijoje turi dalyvauti patys gyventojai, todėl šios informacijos sklaidai buvo skirta nemažai lėšų, įsteigta įvairių viešinimo organizacijų ir interneto puslapių.

Lygiai taip pat gyvenamoji vieta turi reikšmingą įtaką gyventojų informuotumui. Didesniuose miestuose respondentai statistiškai reikšmingai dažniau sutika su tuo, kad yra labai gerai informuoti apie energetikos problemas, bei rečiau sutinka, kad nežino (žr. PRIEDUOSE 6.7 lentelę).

Apibendrintai galime teigti, kad modeliuodami racionalaus veikėjo pirmenybių tarp naudos ir energetinio savarankiškumo svarbos pripažinimo pasirinkimą arba tarp energijos išteklių tiekimo prieinamomis kainomis ir svarbiausių nacionalinių vertybių bei tikslų, susijusių su valstybės savarankiškumu (Yergino 1988: 111), pirmiausia konstatuojame neinformuoto veikėjo arba jo netikrumo būklę. *Racionalaus pasirinkimo teorija* teigia, kad jei racionalus veikėjas yra apimtas netikrumo, racionalus elgesys gali būti apibūdintas *subjektyviai tikėtina nauda* (Norkus 2005). Netikrumo arba rizikos sąlygomis veikėjas jau negali rinktis tarp veiksmų pagal jų padarinių naudą, kaip tai būna priimant sprendimus, kai situacija tikra. Jeigu esama netikrumo arba rizikos, tai tiksliai jau nežinomos aplinkybės, nuo kurių priežastingai priklauso pasirenkamų veiksmų padariniai. Šioms aplinkybėms galima priskirti tik tam tikrą tikimybę (Norkus 2003). Tačiau šiuo atveju kalbama ne apie optimalias naudos alternatyvas, o apie pasirinkimą tarp naudos ir valstybės nepriklausomybės vertybės, su kuriomis siejasi įvairios energetinio saugumo rizikos. Koks energetinio saugumo grėsmių atveju bus tikėtinas neinformuoto ir netikrumo apimto veikėjo pasirinkimas? Kam jis teiks pirmenybę? Vartotojas visuomet nori gauti pigesnę prekę, bet šiuo atveju jis neturi išsamios informacijos apie galimybę gauti pigesnių energetikos išteklių ir nežino, kokios gali būti kitos ne ekonominės, o politinės pasekmės. Vadinasi, sprendimai remiasi iš esmės jų vertybinėmis pirmenybėmis.

Veikėjui šiuo atveju būdinga keletas jo pasirinkimą ribojančių sąlygų. Pirma, jie yra netikrumo situacijoje, nes dauguma respondetų neturi pakankamai informacijos. Antra, respondentai beveik negali keisti energetinio saugumo situacijos, nes duomenys rodo, kad respondentai neturi didelių galimybių apsisaugoti nuo energetinio tiekimo trukdžių (žr. 6.8 lentelę).

Kita vertus, apklausos duomenys parodė, kad skirtingų sociodemografinių parametrų (lytis, amžius, pajamos, gyvenamoji vieta ir t. t.) respondentai silpnai, bet skirtingai koreliuoja su nuomone apie savo infomuotumą. Vyrai, gaunantys didesnes pajamas, turintys aukštesnį išsilavinimą, ir didesniuose miestuose gyvenantys respondentai teigia, kad yra labiau informuoti nei moterys, mažesnių pajamų ar mažuose miesteliuose gyvenantys respondentai. Tokie skirtumai neturėtų stebinti, bet akivaizdu, kad egzistuoja skirtingos informuotumo socialinės grupės, kurios hipotetiškai turėtų skirtingai suvokti rizikas, o kartu gali turėti skirtingas pasirinkimo pirmenybes.

6.8 lentelė. Gyventojų galimybės apsisaugoti nuo energetinio tiekimo sutrikimų (%)

	Nuo elektros tiekimo sutrikimų	Nuo karšto vandens tiekimo sutrikimų	Nuo šildymo tiekimo sutrikimų	Nuo kuro tiekimo sutrikimų	Nuo elektros kainos augimo	Nuo karšto vandens kainos augimo	Nuo šildymo kainos augimo	Nuo automobilių kuro kainų augimo
Labai nedidelės	65	47,8	49,1	54,8	64,3	54,1	56	62,3
Nedidelės	26,2	26,8	24,9	27,3	20,3	22,2	20,4	19,8
Didelės	6,6	10,2	10,6	7,5	6,6	8,1	7,9	6,5
Labai didelės	1,2	4,7	4,6	2,4	3,1	4,7	6,1	3,2
Nežino / neatsakė	4,9	10,5	10,8	7,9	5,3	10,8	10,6	8,1

6.3. Energetikos politikos ir energetinio saugumo pirmenybės

Analizuojant apibendrintus Lietuvos žmonių nuomonių duomenis apie pirmenybes (pvz., energetikos kainos ar energetinio savarankiškumo, energetikos vartojimo kiekio ar energetinio saugumo, energetikos tiekėjų konkurencijos ar kompromiso su monopolistais, skalūninių dujų gavybos ir aplinkosaugos, žemdirbių interesų ar energetikos išteklių plėtros), matyti, kad dauguma Lietuvos gyventojų pirmenybę teikia kainai, konkurencingumo didinimui, aplinkos apsaugai ir žemdirbių interesams. Vis dėlto daugiau kaip ⅓ respondentų (kai kuriais atvejais ketvirtadalis ir penktadalis) teikia pirmenybę priešingam teiginiui (žr. 6.9 lentelę).

Detalizuojant pirmenybes pagal įvairius sociodemografinius parametrus, matyti tam tikri statistiškai reikšmingi skirtumai.[72] Įvairių socialinių kategorijų skirtumai ypač akivaizdūs ir statistiškai reikšmingi gretinant teiginius *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu* ir *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų*.

72 Išskyrus pagal lytį, todėl galima teigti, kad vyrai ir moterys pirmenybę priešingiems teiginiams teikia panašiai.

Šie teiginiai aiškiai supriešina energetikos kainas ir energetinį savarankiškumą, kuris reikalauja investicijų. Analizuojant pagal amžiaus grupes, matyti, kad jaunesni nei 35 metų, 66 m. ir vyresni respondentai statistiškai reikšmingai dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų*. O vidutinės brandos respondentai dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu* (žr. PRIEDUOSE 6.10 lentelę).

6.9 lentelė. Kuriam iš šių teiginių pritariate? (%)

TEIGINIAI	%
1. Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu 2. Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų	**68,7** 30,8
1. Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų vartojimo kiekis, o jų kaina 2. Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų kaina, o vartojimo kiekis	**78,1** 20,7
1. Konkurencingumo didinimas energetikos tiekėjų ūkyje didintų energetinį šalies saugumą 2. Susitarimai / kompromisai su monopolininkais rinkoje didintų energetinį šalies saugumą	**72** 26,3
1. Aplinkos apsaugai turi būti teikiama pirmenybė, net jei tai ribotų skalūninių dujų gavybą 2. Skalūninių dujų gavybai turi būti teikiama pirmenybė, net jei tai turėtų neigiamų pasekmių aplinkai	**85,8** 13,0
1. Žemdirbių / privačių žemės savininkų interesai neturėtų riboti energetikos išteklių plėtros 2. Energetikos išteklių plėtra neturėtų pažeisti žemdirbių / privačių žemės savininkų interesų	36,5 **62,7**

Analizuojant pagal amžiaus kategorijas kitų teiginių priešpriešas vėl matyti, kad daugumai respondentų energetinio saugumo problema pirmiausia yra ne energijos produktų vartojimo kiekis (čia būtų ekologinis aspektas), o jų kaina. Vis dėlto tarp visų amžiaus grupių respondentai nuo 46 iki 65 metų dažniau (17,1 proc.) sutinka, kad energetinio saugumo problema yra energijos produktų vartojimo kiekis. Šios respondentų dalies požiūris labiau atitinka darnios plėtros principus ir statistiškai reikšmingai (*Pearson Chi-Square. Asymp. Sig. (2-sided, 0,001*) susijęs su amžiumi – jaunesni nei 26 m. (29,8 proc.) bei 66 m. ir vyresni (22,3 proc.) respondentai dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų kaina, o vartojimo kiekis*.

Mažiausiai palaikanti (t. y. mažiausiai ekologiška) teiginį *Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų kaina, o vartojimo kiekis* yra amžiaus grupės nuo 36 iki 45 m. ir nuo 46 iki 65 m. Galima sakyti, kad šios amžiaus grupės yra labiausiai sovietizuotos, nes šie respondentai gimė ir buvo socializuoti sovietmečiu, jų tėvai daugeliu atvejų taip pat buvo socializuoti sovietinėje valstybėje. Svarbu ir tai, kad šios amžiaus grupės šiandien užima dominuojančias pozicijas valstybėje, o tai gali turėti įtakos jų pragmatiškumui (žr. PRIEDUOSE 6.11 lentelę).

Lygiai taip pat gretinant teiginį dėl konkurencijos tarp tiekėjų didinimo ir teiginį apie susitarimus su monopolininkais, visos amžiaus kategorijos pirmenybę dažniau teikia konkurencijos didinimui, tik jaunesni nei 26 m. respondentai (34,2 proc.) statistiškai reikšmingai (*Pearson Chi-Square. Asymp. Sig. (2-sided, 0,000)* dažniau nei kitos amžiaus grupės teikia pirmenybę susitarimams su monopolininkais (žr. PRIEDUOSE 6.12 lentelę).

Analogiškai analizuojant teiginių priešpriešas pagal pajamų grupes logiška, kad didesnių pajamų grupės net iki 50 proc. statistiškai reikšmingai dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų* ir atvirkščiai – mažesnių pajamų grupės dažniau iki 76 proc. teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu*. Priklausomybė tarp didesnių gaunamų pajamų ir pritarimo energetinio savarankiškumo didinimui statistiškai reikšminga ir veikiausiai logiška (žr. PRIEDUOSE 6.13 lentelę).

Nors visos pajamų grupės dažniau pritaria teiginiui *Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų vartojimo kiekis, o jų kaina*, didesnių pajamų respondentai dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų kaina, o vartojimo kiekis*. Vis dėlto Pearsono chi kvadratas rodo, kad nėra reikšmingos koreliacijos tarp pajamų kitimo ir šių teiginių pirmenybių. Kitaip tariant, nėra aiškios tendencijos, kokios pajamų kategorijos teikia didesnę ar mažesnę pirmenybę teiginiams, o išsibarsto gana padrikai (žr. PRIEDUOSE 6.14 lentelę). Galima tik teigti, kad gretinant kainą ir ekologiją ⅔ respondentų pirmumą teikia kainai.

Lygiai taip pat visos pajamų grupės dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Konkurencingumo didinimas energetikos tiekėjų ūkyje didintų energetinį šalies saugumą* ir beveik ⅓ renkasi teiginį *Susitarimai / kompromisai su monopolininkais rinkoje didintų energetinį šalies saugumą*. Šis teiginys susijęs su Rusijos monopolistiška energetikos tiekimo Lietuvai politika[73], todėl galima daryti prielaidą, kad ⅓ respondentų, atrodo, nebūgštauja dėl priklausomybės nuo Rusijos energetikos politikos. Nors kai kurios pajamų grupės

73 Lietuva ir toliau išlieka energetiškai priklausoma nuo importuojamo organinio kuro. Tai geriausiai atspindi

skiriasi savo teikiamomis pirmenybėmis, Pearsono chi kvadratas nerodo reikšmingos šių teiginių koreliacijos su pajamų grupėmis. Tik kai kurios didesnių pajamų grupės dažniau teikia pirmenybę susitarimams su monopolininkais (žr. PRIEDUOSE 6.15 lentelę).

Tačiau kai siūloma konkrečiai įvertinti ekologiją ar kainą, visos pajamų kategorijos dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Aplinkos apsaugai turi būti teikiama pirmenybė, net jei tai ribotų skalūninių dujų gavybą*. Tačiau šiuo atveju nėra reikšmingos koreliacijos su šiuo teiginiu – visos pajamų kategorijos teikia pirmenybę panašiai ir nėra kokių nors tendencijų, susijusių su šių teiginių pirmenybėmis tarp pajamų kategorijų (žr. PRIEDUOSE 6.16 lentelę).

Lygiai taip pat priešinant teiginius apie žemdirbių interesus ir energetikos išteklių plėtrą, kuri yra svarbi visiems gyventojams, dažniau (kai kurios pajamų kategorijos pasidalijo beveik per pusę) pirmenybė teikiama teiginiui *Energetikos išteklių plėtra neturėtų pažeisti žemdirbių / privačių žemės savininkų interesų.* Šiuo atveju daugiau respondentų rinkosi su ekologija susijusį ir siauresnį žemdirbių interesą palaikantį teiginį. Vis dėlto kaip ir anksčiau nėra statistiškai reikšmingo ryšio tarp pirmenybės teiginiams apie žemdirbių interesus bei energetikos plėtrą ir pajamų kategorijų – labai šokinėjančiai išsibarsto pirmenybė teiginiui *Energetikos išteklių plėtra neturėtų pažeisti žemdirbių / privačių žemės savininkų interesų* (žr. PRIEDUOSE 6.17 lentelę).

Duomenys parodė, kad didžiųjų miestų respondentai statistiškai reikšmingai (CramerioV = 0,093; P = 0,000) dažniau nei mažesnių miestų ir miestelių ar kaimo gyventojai teikė pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų* (žr. PRIEDUOSE 6.18 lentelę).

Vėlgi duomenys parodė, kad didžiųjų miestų respondentai statistiškai reikšmingai (bet silpnai) rečiau nei mažesniųjų miestų, miestelių ir kaimų respondentai pirmenybę teikia teiginiui *Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų vartojimo kiekis, o jų kaina* (žr. PRIEDUOSE 6.19 lentelę).

Supriešinti teiginiai apie konkurencijos tarp energetikos tiekėjų didinimą ir susitarimus su tiekėjais monopolininkais rodo, kad didžiųjų miestų (ir rajonų centrų) respondentai taip pat dažniau teikė pirmenybę konkurencijos didinimui tarp energetikos tiekėjų, bet šiuo atveju koreliacija statistiškai nereikšminga ir pagal gyvenamosios vietos dydį nėra aiškios tendencijos (žr. PRIEDUOSE 6.20 lentelę).

Didžiųjų miestų ir rajonų centrų respondentai rečiau teikė pirmenybę teiginiui *Aplinkos apsaugai turi būti teikiama pirmenybė, net jei tai ribotų skalūninių dujų gavybą* ir

energetinės priklausomybės rodiklis. 2014 m. jis sudarė 75,2 proc. ir vis dar gerokai viršija Europos Sąjungos vidurkį (53,2 proc. 2013 m.). 2014 m. didžiausią bendrųjų šalies kuro ir energijos sąnaudų dalį sudarė žalia nafta ir naftos produktai (35,9 proc.) bei gamtinės dujos (29,4 proc.).

dažniau – skalūninių dujų gavybai, nors reikšmingos koreliacijos tarp šių teiginių ir respondentų gyvenamosios vietovės nėra (žr. PRIEDUOSE 6.21 pav.).

Nors dauguma respondentų teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu*, paradoksaliai daugiabučiuose namuose, kur įrengtas autonominis ar centralizuotas šildymas, gyvenantys respondentai statistiškai reikšmingai rečiau teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetinių išteklių kaina nei energetikos savarankiškumu*. Paradoksalu, nes šiuose namuose respondentai mažiausiai gali reguliuoti pastatų šildymą ir yra ypač priklausomi nuo prastos sovietinės statybos namų termoizoliacijos bei nekokybiško ir brangaus regioninio (centralizuoto) šilumos tiekimo. Veikiausiai logiška, kad nuosavo tipo name, kur yra regioninis (centralizuotas) miesto šildymas, gyvenantys respondentai rečiausiai teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu*, nes šiuo atveju namo šildymas priklauso nuo neefektyvaus ir brangaus regioninio (centralizuoto) šilumos tiekimo (žr. PRIEDUOSE 6.22 lentelę).

Analizuojant, kokio išsilavinimo žmonės pirmenybę teikė energetikos kainai ir energetiniam savarankiškumui, matyti, kad aukštesnio išsilavinimo respondentai statistiškai reikšmingai (Cramerio V = 0,116; p = 0,000) dažniau teikė pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų.* Ypač išsiskiria respondentai, turintys nebaigtą aukštąjį (48 proc.). Energetiniam savarankiškumui pirmenybę teikia profesinį išsilavinimą įgiję asmenys (22,1 proc.) (žr. PRIEDUOSE 6.23 lentelę).

Apibendrinant, kam pirmenybė buvo teikiama pagal sociodemografinius respondentų požymius, galima išskirti keletą įdomių tendencijų. Nors dauguma respondentų pirmenybę teikė energetikos išteklių kainai, vis dėlto dviejų amžiaus kategorijų – iki 35 m. ir nuo 66 m. – respondentai statistiškai reikšmingai dažniau teikė pirmenybę energetiniam savarankiškumui nei pigesniems energetikos ištekliams. O respondentai nuo 36 m. iki 65 m., šią grupę, sekdami D. Levinsonu, pavadinsime *vidutinės brandos amžiaus kategorija*[74], pirmenybę dažniau teikė mažai energetikos išteklių kainai. Taip pat šios brandos amžiaus kategorijos (nuo 36 iki 65 metų) požiūris į energetiką yra ne toks ekologiškas arba jai mažiau būdinga darnios plėtros nuostata, lyginant su kitomis amžiaus kategorijomis. *Vidutinės brandos* (nuo 36 iki 65 metų) amžiaus kategorija išsiskiria tuo, kad jai priklausantys asmenys gimė ir buvo socializuoti sovietiniu laikotarpiu, taip pat ir jų tėvai dažniausiai buvo socializuoti sovietinėje valstybėje. Taigi ši amžiaus

74 1978 m. D. Levinsonas vidutinės brandos laikotarpio ribas nustatė nuo 33 iki 60 metų (žr. Leonavičius 2003: 62), bet ilgėjant vidutiniam visuomenės gyventojų amžiui ir nusikeliant pensinio amžiaus pradžiai į vyresnį amžių, būtų tikslinga vidutinę brandą nukelti į vėlyvesnį amžių.

kategorija labiausiai patyrė sovietizaciją. Nesigilindami į sovietizacijos reiškinį, išskirsime tik vieną jos požymį – tai visuotinio trūkumo laikotarpis, kuris, anot R. Ingleharto arba U. Becko, formuoja ir suaktualina pragmatines vertybes. Veikiausiai svarbu pabrėžti ir tai, kad ši karta šiandien užima dominuojančias socialines pozicijas daugelyje valstybės sričių, todėl manytume, kad pozicijos taip pat gali turėti įtakos jų pragmatiškų nuostatų prioritetams.

Kaip ir buvo galima tikėtis, kuo didesnės respondentų pajamos, tuo dažniau statistiškai reikšmingai respondentai teikė pirmenybę energetinio savarankiškumo plėtrai, nors tam ir reikia didesnių finansinių investicijų, bei dažniau pripažino, kad energetinio saugumo problema yra vartojimo kiekis, t. y. buvo ekologiškesni. Nors visos pajamų kategorijos dažniau teikė pirmenybę konkurencingumo didinimui energetikos tiekėjų ūkyje, vis dėlto beveik visų amžiaus kategorijų apie ⅓ respondentų pirmenybę teikė susitarimui su monopolininkais rinkoje. Kadangi šis klausimas suponuoja monopolistinio Rusijos energijos tiekimo problemą, galima daryti prielaidą, kad ⅓ respondentų, atrodo, nebūgštauja dėl energetinės priklausomybės nuo Rusijos. Įdomu tai, kad visos pajamų kategorijos dažniau teikė pirmenybę aplinkosaugai, net jei tai riboja skalūninių dujų gavybą, bei dažniau išreiškė solidarumą su žemdirbiais / privačiais žemės savininkais, nei pritarė energetikos išteklių plėtrai. Regis, šios nuostatos yra sėkmingos šiuolaikinės visuomenės valdysenos pavyzdys, kai kairiųjų partijų plačiai vykdoma antiskalūninė politika pasiekė gyventojų nuostatas.

Panašiai kaip didesnių pajamų, didžiųjų miestų ir aukštesnio išsilavinimo respondentai statistiškai reikšmingai dažniau nei mažesnių miestų ir miestelių ar kaimo bei mažiau išsilavinę respondentai teikė pirmenybę energetiniam savarankiškumui, nors tam ir reikia didesnių finansinių investicijų. Didžiųjų miestų bei rajonų centrų respondentai taip pat dažniau teikė pirmenybę konkurencijos didinimui tarp energetikos tiekėjų.

Daugiabučiuose namuose, kur įrengtas autonominis ar centralizuotas regioninis šildymas, gyvenantys respondentai statistiškai reikšmingai rečiau teikia pirmenybę pigiems energetikos ištekliams nei energetiniam savarankiškumui. Kita vertus, dauguma daugiabučiuose gyvenančių respondentų yra didesnių miestų gyventojai, o duomenys rodo, kad didesnių miestų gyventojai dažniau nei kitų vietovių gyventojai teikia pirmenybę energetiniam savarankiškumui. Nuosavo tipo name, kur yra regioninis (centralizuotas) miesto šildymas, gyvenantys respondentai dažniausiai teikė pirmenybę mažai energetikos išteklių kainai nei energetiniam savarankiškumui. Duomenys rodo, kad šio namų tipo gyventojai dažniau priklauso minėtai *praplėstos vidutinės brandos* (nuo 36 iki 65 metų) amžiaus kategorijai.

6.4. Energetinio saugumo racionalumo tipai

Analizuodami duomenis apie energetikos politikos ir saugumo suvokimą racionalaus veikėjo pasirinkimo teorijos požiūriu, matome, kad Lietuvos gyventojus galime apibūdinti kaip netikrumo apimtus veikėjus, nes dauguma Lietuvos gyventojų neturi pakankamai informacijos apie įvairius energetikos politikos aspektus. Apklausos duomenys parodė, kad netikrumo būklė, susijusi su informacija, skiriasi priklausomai nuo respondentų sociodemografinių kintamųjų. Vyrai, didesnių pajamų ir aukštesnio išsilavinimo, didesniuose miestuose gyvenantys respondentai teigia, kad yra labiau informuoti nei moterys, mažesnių pajamų ar mažuose miesteliuose gyvenantys respondentai. Tokie skirtumai neturėtų stebinti, bet jie rodo, kad egzistuoja skirtingo informuotumo respondentai, o tai liudija apie galimus skirtingus racionalumo ir rizikos suvokimo tipus.

Minėjome, kad energetinis saugumas pirmiausia yra apibrėžiamas kaip energijos tiekimas prieinamomis kainomis. Šia prasme tiek mokslininkų (Yergin 1988: 111), tiek visuomenės nuomonės sutampa (duomenys parodė, kad 89,7 proc. respondentų energetikos kaina yra svarbi ir labai svarbi). Vis dėlto apibrėžiant energetinį saugumą prieinamomis kainomis, kartu minima, kad priimtinų kainų pasirinkimas neturėtų kenkti svarbiausioms nacionalinėms vertybėms ir tikslams (Yergin 1988: 111). Lietuvos energetinio saugumo problema taip pat susijusi su energijos kainomis, bet Lietuvos, kaip ir visų buvusių sovietinių respublikų, situacija yra ypatinga tuo, kad Rusija energiją ne tik tiekia[75], bet ir naudoja ją savo geopolitiniams tikslams, pagal kuriuos buvusios sovietinės respublikos laikomos Rusijos įtakos zonomis.

Analizuodami energetinio saugumo suvokimą racionalaus socialinio veikėjo teorijos požiūriu, rėmėmės prielaida, kad racionalus socialinis veikėjas svarbiausiu veiksniu laiko materialinę naudą. Todėl anketoje buvo sugretinta nemažai priešingų teiginių, iš kurių du teiginiai buvo laikomi svarbiausiais, siekiant nustatyti veikėjų prioritetus – *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu* ir *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų*. Energetinis šalies savarankiškumas reikalauja didelių investicijų, kurios tampa papildoma našta vartotojams, todėl antrasis teiginys kontrastuoja su vartotojų noru turėti pigių energetikos išteklių.

Kaip ir buvo galima tikėtis, apibendrinti respondentų atsakymai parodė, kad 68,7 proc. respondentų kaip racionalūs veikėjai pirmenybę teikė mažų kainų energetikos ištekliams, o beveik ⅓ (30,8 proc.) respondentų – šalies energetiniam savarankiškumui,

75 Lietuva iš Rusijos perka naftą, dujas ir elektrą.

nors tam ir reikia didesnių finansinių investicijų bei didėjančios finansinės vartotojų naštos. Šiuos respondentus naudos optimizavimo atžvilgiu būtų galima laikyti neracionaliais arba kitokio racionalumo veikėjais. Kadangi beveik ⅓ respondentų pirmumą teikė energetiniam savarankiškumui, reikėtų patikslinti, kokių parametrų yra šie socialiniai veikėjai.

Detalizuojant duomenis pagal įvairius sociodemografinius parametrus, matyti tam tikri skirtumai.[76] Jaunesni (iki 35 metų) ir vyriausieji (66 m. ir vyresni) respondentai statistiškai reikšmingai (Pearsono chi kvadratas) dažniau (daugiau nei ⅓) teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų.* Vidutinės brandos respondentai (nuo 35 iki 65 m.) dažniau (daugiau nei ¾) statistiškai reikšmingai pirmenybę teikia teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu* (žr. 6.9 lentelę). Galima daryti prielaidą, kad vyriausiosios ir ypač jaunos kartos atstovų pasirinkimui turi įtakos ir tam tikros ne su nauda susijusios vertybės. Taigi vidutinės brandos karta, kurios atstovai paprastai užima daugumą svarbiausių valstybės, kultūros ir t. t. pozicijų, yra pragmatiškesnė.

Analogiškai analizuodami minėtą teiginių priešpriešą pagal pajamų grupes, matome gana logišką išvadą, kad didesnių pajamų respondentai dažniau statistiškai reikšmingai (Pearsono chi kvadratas) nei mažesnių pajamų teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų*. Ir atvirkščiai, mažesnių pajamų grupės dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu*. Galima tvirtai teigti, kad priklausomybė tarp gaunamų didesnių pajamų ir pritarimo energetinio savarankiškumo didinimui yra statistiškai reikšminga ir gana logiška (žr. 6.12 lentelę).

Veikiausiai taip pat logiška, kad didžiųjų miestų respondentai statistiškai reikšmingai dažniau nei mažesnių Lietuvos miestų ir miestelių respondentai teikė pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų* (žr. 6.17 lentelę). Toks rezultatas logiškas dėl to, kad diddžiųjų miestų gyventojai yra labiau pasiturintys nei kitų vietovių Lietuvos gyventojai.

Galiausiai analizuojant duomenis, ar respondentams svarbu pigesni energetikos ištekliai, ar energetinio savarankiškumo didinimas, matyti, kad aukštesnio išsilavinimo respondentai statistiškai reikšmingai dažniau teikia pirmenybę teiginiui *Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų.* Ypač išsiskiria respondentai, turintys nebaigtą aukštąjį (žr. 6.22 lentelę).

76 Pagal lytį tokių statistiškai reikšmingų skirtumų nėra – tiek vyrų, tiek moterų duomenys panašūs.

APIBENDRINIMAS

Duomenys rodo, kad egzistuoja du energetinio saugumo racionalumo tipai, nors jų pasiskirstymas yra nevienodas. Apie ⅓ respondentų pirmenybę teikė energetinio savarankiškumo didinimui, o apie ⅔ respondentų – mažų kainų energetikos ištekliams. Taigi pirmas racionalumo tipas energetinį saugumą sieja su energetiniu savarankiškumu – jam būdingas aukštesnis išsilavinimas, didesnės pajamos, jis dažniau gyvena didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir šie asmenys yra jaunesni (iki 35 m.) ir ypač vyresni (per 66 m.). Minėtų parametrų respondentai materialiai jaučiasi saugesni, todėl teikiant prioritetus jiems svarbi ne tik nauda, bet ir kitos vertybės, kurios susijusios su tapatybe ir saviraiška, kuri gali būti labiau siejama su nepriklausoma valstybe. Antras racionalumo tipas energetinį saugumą labiau sieja su energetikos kaina. Toks racionalumas artimesnis naudą išskiriančiam veikėjui ir jis būdingesnis žemesnio išsilavinimo, mažesnių pajamų, mažesnių miestelių ir kaimo gyventojams. Kita vertus, šis pragmatiškas požiūris būdingesnis vidutinės brandos (36–65 m.) respondentams, kurie šiandien užima dominuojančias pozicijas tiek viešajame valstybės sektoriuje, tiek kitose visuomenės gyvenimo srityse.

Galima daryti prielaidą, kad energetinio saugumo netikrumo būklės atveju naudą pripažįstantis racionalumo tipas suvokia mažesnę energetinio saugumo grėsmę arba materialinis saugumas jam yra prioritetinis energetinio, taip pat ir politinio, savarankiškumo atžvilgiu. Šis energetinio saugumo tipas silpniau tapatinasi su politinėmis ir kultūrinėmis vertybėmis. Energetiniam savarankiškumui pirmenybę teikiantis racionalumo tipas mato didesnę energetinio saugumo grėsmę arba riziką, kartu ir grėsmę politiniam savarankiškumui. Todėl jis bus labiau linkęs palaikyti didesnes investicijas į energetinį savarankiškumą.

Modeliuodami racionalaus veikėjo pasirinkimą tarp naudos ir Lietuvos valstybės politinių interesų – tarp energijos išteklių tiekimo prieinamomis kainomis ir svarbiausių nacionalinių vertybių bei tikslų, su kuriais gyventojai save tapatina (Yergino 1988: 111), pirmiausia konstatuojame neinformuoto veikėjo arba jo netikrumo būklę. *Racionalaus pasirinkimo teorija* teigia, kad jei racionalus veikėjas yra apimtas netikrumo, elgesys gali būti apibūdintas *subjektyviai tikėtina nauda* (Norkus 2005). Veikėjas, veikiantis netikrumo arba rizikos sąlygomis, jau negali rinktis tarp veiksmų pagal jų padarinių naudą, kaip tai būna priimant sprendimus tikrumo situacijoje. Jeigu esama netikrumo arba rizikos, tuomet aiškiai nežinomos aplinkybės, nuo kurių priklauso pasirenkamų veiksmų padariniai. Šioms aplinkybėms galima priskirti tik tam tikrą tikimybę (Norkus 2003). Tačiau šiuo atveju kalbama ne apie optimalias naudos alternatyvas, o apie pasirinkimą tarp

naudos ir svarbių nacionalinių vertybių, su kuriomis susijusios energetinio saugumo grėsmės. Koks energetinio saugumo grėsmių atveju bus tikėtinas neinformuoto ir netikrumo apimto veikėjo pasirinkimas? Kam jis teiks pirmenybę? Suvokdamas, kad jam trūksta informacijos, socialinis veikėjas veikiausiai pasikliaus pozityviu požiūriu į energetikos politikos vykdytojus (žr. 3 skyrių „Energetinio saugumo suvokimas refleksyviosios modernybės visuomenėje“).

7. LIETUVOS ENERGETIKOS SISTEMOS SUVOKIMO RIBOS: ENERGETINIS SAUGUMAS

Bet kurios šalies energetikos sistemos ir jos strateginės plėtros samprata neišvengiamai lemia šalies energetinio saugumo koncepciją ir, atvirkščiai, energetinio saugumo koncepcija arba energtikos sistemos veiksnių saugumizacijos ypatumai veikia energetikos sistemos ir jos strateginės plėtros sampratą. Kitaip tariant, tam tikra visuomenės energetinio saugumo refleksija konstruoja energetinės sistemos plėtros strategiją.

Šiame skyriuje energetikos sistemą ir energetinį saugumą analizuojame sociologinės sistemų teorijos požiūriu. Kadangi naudojame visuomenės nuomonės tyrimų duomenis, tyrimo objektas yra energetikos sistemos ribų priklausomybė nuo visuomenės ir jos įvairių grupių energetikos sistemos sampratų. Manytume, kad sociologinė sistemų teorija, kurios kūrėju laikomas vokiečių sociologas N. Luhmannas (1927–1998), kaip ir daugelis sociologijos teorijų, taikomų neapibrėžtumui ir rizikai analizuoti (Renn 2008), galėtų būti taikoma ir energetikos sistemos grėsmėms bei rizikoms tirti, panašiai kaip ši teorija taikoma kitų socialinių sistemų tyrimams (Brans, Rossbach 1997; Teubner 1988; Andersen 2005; Pelikan 2007). Anot C. Mattheiso (2012: 627), N. Luhmanno konceptualūs tyrimai tam tikru mastu yra atviri interpretacijoms, nes jis nuosekliai neformulavo griežtų ir nuoseklių sąvokų, veikiau kūrė tinkliškai susijusių sąvokų modelį. C. Mattheisas pastebi, kad „racionaliai žvelgiant, netgi galima teigti, kad sistemų teorija veikiau yra tam tikros rūšies komplikuota „kalba“ nei teorija“. N. Luhmannas turi labai specifinę teorijos sampratą. Teorija jam yra ne empiriškai patikrinama hipotezė, o pačios visuomenės savęs aprašymas. Todėl socialinė teorija pirmiausia turi būti susijusi su šia savirodos problema (Mattheis 2012: 628).

Sistemų teorija turi daug bendrumų su struktūrinio funkcionalizmo (pirmiausia su Talcotto Parsonso) prieiga (Allan 2006), bet tarp jų yra ir esminių skirtumų. Pagrindinis skirtumas – N. Luhmanno socialinės sistemos ir jos struktūros samprata remiasi *sistemos* ir jai relevantiškos *aplinkos* atskyrimu. Teigdamas, kad sistemos ir jos ribos priklauso nuo suteikiamų reikšmių ir komunikacijos proceso, N. Luhmannas sistemų teorijai suteikia konstruktyvistinį pobūdį. Struktūrinis funkcionalizmas plėtoja funkcionalistinį (objektyvistinį) socialinės sistemos tyrimą ir skirtingai nuo sistemų teorijos yra normatyvinė socialinė teorija. Pavyzdžiui, sistemų teorijos požiūriu energetikos sistemos struktūra priklausytų nuo jos nuolat besikeičiančių santykių su jai referentine aplinka. Todėl negali būti griežtai nustatyta energetikos sistemos ir aplinkos santykių tvarka, nes ji priklauso tiek nuo socialinių veikėjų sampratos, tiek nuo galimų santykių alternatyvų.

Naudojame tik visuomenės nuomonės tyrimo duomenis, todėl energetikos sistemos ir jos ribų analizė apima tik vieno socialinio veikėjo – vartotojo – suvokimą. Tyrime neanalizuojame tiesioginių energetikos politikos socialinių veikėjų – politikų ir energetikų ekspertų – vaidmens, kuris formuojant energetikos sistemą ir jos saugumą yra ypač svarbus. Šiame skyriuje aptariame su energetika susijusius nacionalinio lygio dokumentus, kurie išreiškia tiek ekspert energetikų, tiek politikų bendro sutarimo požiūrį. Vis dėlto pagrindinį dėmesį skiriame vieno socialinio veikėjo energetinio saugumo sampratos tyrimui, kurį galime pateisinti tuo, kad vėlyvosios modernybės demokratinėse valstybėse viešoji nuomonė tampa ypač svarbiu ne tik energetikos politikos, bet visų kitų politikų veiksniu.

7.1. Energetikos sistema N. Luhmanno sistemų teorijos požiūriu

Analogiškai struktūriniam funkcionalizmui N. Luhmannas (1995) teigia, kad kiekviena sistema yra sudaryta iš posistemių ir tuo pat metu yra kitų sistemų dalis, bet sistemų teorijai kitos sistemos yra kiekvienos sistemos aplinka. Sistemos yra viena kitą formuojančios (angl. *constitutive*), bet sistemų teorijos analizei pirmiausia yra svarbi ne pati sistema, o jos ribos (vok. *Grenzen*, angl. *boundary*) su jos aplinkomis, t. y. kitomis sistemomis. Ribos nėra pastovios ir nuolat keičiasi, todėl pati sistema arba, tiksliau, funkcinė sistema bei jos struktūra nuolat kintanti. Moderni visuomenė yra funkciškai diferencijuota ir apibūdinama greta vienas kinta autonomiškai funkcionuojančiais specializuotais socialiniais dariniais, bet kartu dėl darbo pasidalijimo tarpusavyje priklausomais. Modernios visuomenės funkcinė diferenciacija (vok. *funktionalen Differenzierung*) apibūdinama trimis lygiais: makrolygiu egzistuoja specifinių funkcijų sistemos, mezolygiu – specifinio tipo organizacijos ir mikrolygiu – specifiniai socialiniai vaidmenys. Taigi socialinės sistemos skirstomos į tris subtipus: visuomenės (vok. *Gesellschaften*), organizacijos (vok. *Organisationen*) ir sąveikos (vok. *Interaktionen*) (Seidl 2004).[77]

Skirtingai nuo T. Parsonso (1951) socialinės sistemos teorijos, N. Luhmanno teorijoje specifinės funkcinių sistemų rūšys ir jų kiekis negali būti išvesti dedukciškai arba logiškai neseka iš teorijos. N. Luhmannui pirmiausia yra svarbi ne vidinė socialinės sistemos struktūra, kurios funkcionavimas užtikrina visuomenės ir jos atskirų funkcinių sistemų išlikimą, bet ribos, kurios sukuria pačią sistemą (Luhmann 1995: 59). Kadangi kiekviena sistema apibūdinama jos ribomis, sistema egzistuoja tik tuomet, jei nustatytos tam

77 Anot D. Seidlo (2004), N. Luhmanno darbuose, skirtuose specialiai socialiniams tyrimams, galima rasti keturias skirtingas tyrimo sritis: socialinės sistemos bendrąjį lygį (Luhmann 1995), specialųjį socialinių sistemų tipų lygį – visuomenės (Luhmann 1997), organizacijų (Luhmann 2000) ir sąveikos (Luhmann 1993: 81–100).

tikros sistemos ir jos aplinkos ribos.[78] Sistema privalo nuolat palaikyti tam tikras ribas tarp savęs ir aplinkos, nes priešingu atveju sistema išnyks ir taps kitos sistemos dalimi, o ribos atsiranda nustatant santykius su įvairiais sistemai referentiškai elementais.

Anot N. Luhmanno (1995), ribos tarp sistemos ir jos aplinkos yra sukuriamos mažinant sistemos *komplikuotumą*.[79] *Sistemos komplikuotumo* sąvoka apibūdina būklę, kurioje visuomet yra daugiau patyrimo ir veikimo galimybių, lyginant su tuo, kiek jų įmanoma socialiniams veikėjams pasirinkti, aktualizuoti ir panaudoti. Socialinės raidos metu sistemoje ir jos aplinkoje daugėja įvairių elementų, todėl daugėja įvairių galimų sistemos santykių su jais. Kai gausėja elementų, kyla būtinybė pasirinkti svarbiausius ryšius su reikalingais elementais, nes palaikyti santykius su visais atsirandančiais elementais yra neįmanoma. Jei santykiams nebūtų nustatomi apribojimai, paprasčiausiai neliktų sistemos ir jos aplinkos skirtumų ir sistema tiesiog išnyktų. Svarbiausia, kad be santykių nėra išskiriami ir patys elementai, nes atrenkant galimus santykius su tam tikrais elementais drauge kuriamos funkcinės sistemos. Konkrečių santykių nustatymas iš daugybės galimybių apibūdinamas ir yra *komplikuotumo redukcijos* arba mažinimo sąvoka. *Komplikuotumo redukcija* (vok. *die Reduktion von Komplexität*, angl. *reducing complexity*) – tai sąvoka, ypač svarbi sistemų teorijoje, nes, anot N. Luhmanno (1995), ribos tarp sistemos ir aplinkos nustatomos *redukuojant* arba *mažinant komplikuotumą*. Komplikuotumo vientisumas apibūdinamas tik santykiais – elementų ir redukuotų tvarkų santykiai suformuoja vienas kitą ir negali būti vienas be kito. Todėl nėra savaiminio sistemos sudėtingumo ar paprastumo – sudėtingumas ir paprastumas yra reliatyvūs, bet jie užtikrina sistemos išlikimą.

Komplikuotumo redukcija tiesiogiai susijusi su rizikos mažinimu, nes rizika, kaip ir komplikuotumas, apibrėžiama sistemos ir jos aplinkos santykiu, garantuojančiu sistemos išlikimą. Formuojamos sistemos ribos privalo sumažinti sistemos riziką, susijusią su sistemai relevantiška aplinka tam, kad pati sistema išliktų. Komplikuotumo redukcija, kuri tuo pat metu traktuojama kaip rizikos mažinimas, yra aktyvus reiškinys, tiesiogiai susijęs su sistemos išlikimu. Sistemos gali išlikti relevantiškoje aplinkoje, jei sumažina rizikas, o tai galima pasiekti sumažinant aplinkos komplikuotumą ir didinant elementų kontrolę (Luhmann 1995).

---

78 Skirtingai nuo struktūrinio funkcionalizmo, sistemų teorija radikaliai deontologizuoja sociologijos objektą. Ji analizuoja ne pačią struktūrą, bet tai, kas atsiranda formuojantis sistemos ir aplinkos riboms, nes, kintant riboms, keičiasi struktūra. N. Luhmannas teigia, kad sistemų ribų analizės požiūriu socialines struktūras traktuoti kaip realius objektus yra ypač sudėtinga, nes struktūrų skirtumų negalima laikyti daiktais ar objektais. Kitaip tariant, toks savitas neofunkcionalizmas nepripažįsta objektyvių socialinių struktūrų (Luhmann 1995).

79 N. Luhmanno vartojamą vokišką terminą *Komplexität* ir jo vertimą į anglų kalbą *complexity* į lietuvių kalbą verčiame tarptautiniu žodžiu *komplikuotumas*, o ne *sudėtingumas*, nes lietuvių kalboje *komplikuotumas* tiksliau apibūdina N. Luhmanno sąvokos turinį. *Tarptautinių žodžių žodyne komplikuoti* – daryti sudėtingesnį, painesnį (Tarptautinių... 2001), o sistemų atveju – painesnius elementų santykius.

Pats sistemos ribų nustatymas, mažinant aplinkos komplikuotumą ir riziką, remiasi reikšmių rinkiniais (įvairiomis sampratomis, ideologijomis, mokslo teiginiais, modeliais ir t. t.) ir komunikacija. Reikšmė ir ja grindžiama komunikacija sukuria ribas tarp aplinkos ir sistemos. Reikšmė ir komunikacija yra būdai, kuriais mažinamas socialinės sistemos komplikuotumas ir rizika, drauge nustatomos sistemos ribos. Kiekviena socialinė sistema su aplinka nustato savo ribas ir pasitelkusi jas palaiko savęs produkavimą (vok. *Selbstreproduktion*) remdamasi binariniais kodais: ***ekonomikoje*** – skaičiuoti / neskaičiuoti (vok. *zahlen / nicht-zahlen,* ***politikoje*** – galia / neturėti galios (vok. *Macht / keine Macht),* ***religijoje*** – imanentiškumas / transcendentiškumas (vok. *Immanenz / Transzendenz),* ***teisės sistemoje*** – teisingumas / neteisybė *(*vok. *Recht / Unrecht,* ***moksle*** – tiesa / netiesa *(*vok. *Wahr / Unwahr),* ***žiniasklaidoje*** – informacija / nėra informacijos *(*vok. *Information / Nichtinformation*. Kadangi energetikos sistemai keliamas svarbiausias reikalavimas – būti tinkamo apsirūpinimo ir prieinamų kainų (angl. *the availability of sufficient supplies at affordable prices*) (Yergin 2006: 70), tai ***energetikos sistemos*** binariniai kodai galėtų būti *priimtina / nepriimtina kaina*.

Anot C. Mattheiso (2012: 628), sistemų teorijoje komunikacija yra esminis elementas kaip *kalbėjimo*, *informacijos* ir *supratimo* vienovė.[80] Kiekviena socialinė sistema susideda iš daugybės svarbių komunikacijų, bet komunikacija kyla ir galimà tik pačioje visuomenėje. Teigtina, kad komunikacija yra pati visuomenė, o visuomenė – komunikacija. Komunikacija gali būti laikoma esmine monitoringo dimensija, siekiant įvertinti (angl. *assessment*) socialinių sistemų veikimą. Komunikacija vyksta nuolatos nenaudojant jokių pertraukiamų operacijų, kurios save reprodukuoja, įsikišimo. Remiantis nuolatiniu komunikacijų operacijų sugretinimu (komunikacijos komunikacija) galiausiai išsivysto pati socialinė sistema. Todėl socialinės sistemos nėra stabilios ar sustingusios struktūros. Sistemos sudarytos iš daugybės „įvykių“, kurie greitai keičiasi.

N. Luhmanno sistemų teorijoje rizika yra suprantama kaip fundamentalus socialinis darinys, labai specifiškai susijęs su visuomenės subsistemų racionalumu. Žmonių išorinis pasaulis neturi rizikos, nes nežino skirtingumų, neturi lūkesčių, vertinimų, tikėtinumų tol, kol neatsiranda save kuriančios stebėtojų (veikėjų) sistemos kitų sistemų aplinkoje (Luhmann 2008 (1993): 7). Anot M. J. Pelikano (2007: 87), tarp sociologinės sistemų teorijos šalininkų egzistuoja sutarimas dėl moderniosios visuomenės arba nacionalinės visuomenės specifinių ir atskirų ekonomikos, politikos, teisės, religijos, švietimo, meno,

80 C. Mattheisas teigia (2012), kad N. Luhmannas komunikaciją supranta labai specifiškai: *informacija* – tai selektyvus pasirinkimas iš galimybių rinkinio, t. y. pasirinkimas tarp to, kas yra komunikuojama, ir to, kas galėtų būti komunikuojama. *Kalbėjimas* – tai komunikacijos pavidalas, kaip ir kodėl sakoma. *Supratimas* yra informacijos ir kalbėjimo skyrimas. Norint suprasti, kas yra komunikacija, reikia atskirti informaciją nuo kalbėjimo. Tai, kas komunikuojama, turi būti atskirta nuo to, kaip ir kodėl kalbama. Dauguma komunikacijos teorijų paprastai aptaria informaciją ir kalbėjimą. N. Luhmannui komunikacija yra ne intencionali komunikacijos reikšmė, o supratimas determinuoja pačią komunikaciją. Šia prasme komunikacija priklauso nuo to, kaip suvokėjas supranta informaciją.

mokslo, žiniasklaidos, šeimos funkcinių sistemų. Pamėginsime įrodyti, kad galime skirti ir atskirą funkcinę energetikos sistemą, kuri yra ypač glaudžiai susijusi su kitomis moderniosios visuomenės funkcinėmis sistemomis.

Kadangi visos sistemos ir subsistemos priklauso nuo vidinės tvarkos ir sisteminės sąveikos su kitomis išorinėmis sistemomis (aplinkomis), jos kuria specialias komunikacijos priemones (teisės kodus, pinigus, galią) poreikiams tenkinti. Savo ruožtu šios priemonės sustiprina vidinę sistemos tvarką ir garantuoja būtinus mainus su aplinkiniu pasauliu arba aplinkomis. Socialinės sistemos darnumas priklauso nuo mainų priemonių kokybės.

Kiekviena sistema yra autonomiška *savikūrė* (*autopoiesinė*) sistema.[81] Žmonių visuomenė yra organizuota kaip saviorganizuojančių arba savikūrių sistemų įvairovė. N. Luhmannas vartoja *savikūros* (*autopoiesis)* terminą dalykams, susijusiems su *savirėma*, apibūdinti. *Savikūros* sistema – tai pati save produkuojanti sistema, o komunikacinė sistema yra *saviremi* (vok. *Selbstreferenz*, angl. *self-reference*)[82] reikšmėmis. Reikšmė remiasi pati savimi ir gali kurti be galo įvairias sampratas – tai yra *savirėmos* pagrindinis dėsnis. Reikšmių sistemos yra santykinai uždaros ir remiasi tik pačios savimi – tai refleksinė socialinės sistemos prigimtis, kuri apima tris dalykus:

1. Tik reikšmės gali pakeisti reikšmes – tam tikras sistemos reikšminis pagrindimas perkuriamas kitomis reikšmėmis (Luhmann 1995: 37).
2. *Savirėmos* sistemos turi būti nuolat perkuriamos. Ypač sistemos ir aplinkos ribos turi būti nuolat perkuriamos ir palaikomos (Luhmann 1995: 177).

81 *Autopoiesinės sistemos* yra viena iš svarbesnių N. Luhmanno sąvokų. Terminas *autopoiesis* sudarytas ir dviejų graikiškų žodžių *auto* – pats ir *poiesis* – kūryba, o *autopoiesinės sistemos* sąvoka reiškia save pačią kuriančią sistemą. Kaip neretai atsitinka sociologijoje, N. Luhmannas terminą pasiskolino iš biologų H. Maturanos ir F. Varelos, kurie terminą pavartojo 1973 m., ir dabar jį transformuoja į sociologijos koncepciją. Plačiau neanalizuosime biologinės ir sociologinės *autopoiesis* skirtumų, tik paminėsime, kad N. Luhmannas pakeičia autopoiesinės sistemos laiko ir būties sampratas. Socialinės autopoiesinės sistemos elementai – trukmės neturintys momentiniai įvykiai, kurie išnyksta, vos tik įvyksta (Luhmann 1995: 67), ir skiriasi nuo biologinės sistemos, kurios elementai yra cheminės molekulės, turinčios trukmę ir nuolat besikeičiančios. Lygiai taip pat N. Luhmannas deontologizuoja sistemos elementus, nes jie apibrėžiami tik integraciniu santykiu su sistema. Už sistemos ribų jie nėra „ontiškai duoti" (Luhmann 1995: 22), nes apibūdinami per savo funkcinį ryšį su visa sistema. Vokiškai *autopoiesis* atitinka *selbst (wieder-)herzustellen* arba lietuviškai *savikūri sistema.* Toliau tekste vartojame lietuvišką terminą.

82 N. Luhmanno teorijoje *sistemos* sąvoka visuomet išreiškia realią dalykų situaciją. Taigi *sistema* niekada nereiškia grynai analitinės sistemos, tik konceptualios konstrukcijos ar gryno modelio. Tokiems atvejams naudojama *sistemos nuorodos* (angl. *system reference*) sąvoka. Kitais žodžiais tariant, N. Luhmannas pakeičia paplitusį, bet neaiškų *sistemos* sąvokos skirtumą tarp konkrečios ir analitinės sistemos į skirtumą tarp sistemos ir sistemos nuorodos (angl. *system reference*). Tačiau *nuorodos* sąvoka yra suprantama daug plačiau nei analizės (analysis) sąvoka ir ji jokiu būdu neturi būti apribota moksline operacija, t. y. ji nurodo tam tikrą orientaciją į sistemą, įskaitant ir *savirodą* (angl. *self-reference*). Griežta prasme net ir *saviroda* yra nuoroda, nurodymas (angl. *indication*) skirtumo atžvilgiu. Nuorodos (angl. *reference*) sąvokos išskirtinumas yra tai, kad šios sąvokos veikimas (angl. *operation*) yra tai, ką ji nurodo. O ji nurodo tai, kam ji priklauso, ir čia nėra tautologijos. Nuorodos veikimas nenurodo savęs kaip veikimo. Visuomet vadovaudamasi skirtumu, ji nurodo tai, su kuo identifikuojasi. Ši identifikacija, kartu ir savirodos atribucija sau, gali priimti skirtingas formas, kuriomis remiantis savirodos ir racionalumo skirtingumas sąlygoja save (Luhman 1995: 443).

3. Visuomenės yra save tematizuojančios, t. y. remiasi idėja, kad socialinės sistemos gali būti refleksyvios ir visuomenės gali apie save mąstyti. Visuomenės socialinis tematizavimas yra panašus į individų tematizavimą, t. y. socialinė sistema turi turėti savo tapatybę. Savo ruožtu sistemos tematizavimas suteikia keletą dalykų:

    1) suformuoja sistemos skirtingumą nuo kitų sistemų;
    2) suteikia sistemai reikšmę bei sumažina jos komplikuotumą laike ir erdvėje;
    3) suteikia pagrindą sprendimams.

Anot C. Mattheiso (2012: 629), N. Luhmannas remiasi biologine „saviprodukavimo rato“ (angl. *circular self-production*) samprata. Kiekviena *savikūri* sistema veikia kaip santykinai uždara sistema ir gali būti atskirta nuo visų kitų sistemų. Ji save atgamina pagal savo pačios kodą ir savo pačios programas, naudodama specifines sistemos komunikacijas. *Savikūra* yra daugiau nei autonominiai ir uždari režimai. Nors *savikūrios* sistemos remiasi konkrečiomis struktūromis, jos atviros evoliucijai ir kitimui. Evoliucija, mokymasis ir kitimas yra galimi ir būtini, tačiau tik sistemoje.[83]

Remiantis save tematizuojančios sistemos samprata, galima teigti, kad viešoji visuomenės nuomonė yra svarbus save tematizuojančios sistemos šaltinis ir veiksnys. Liberalioje ir demokratinėje visuomenėje viešoji nuomonė tampa ypač svarbia bet kurios save tematizuojančios sistemos priemone. Socialinis tematizavimas reiškia, kad socialinė sistema yra saviorganizuojanti. Naudodama reikšmes sistema organizuoja tiek savo išorines ribas su kitomis sistemomis arba aplinkomis, tiek vidines atskirų sistemos dalių ribas (pvz., religijos ir švietimo arba energetikos ir verslo sistemų ribos). Todėl viešoji nuomonė apie energetinio saugumo sampratą neabejotinai prisideda prie energetikos politikos, o kartu ir energetikos sistemos bei jos ribų nustatymo.

Kaip jau minėjome, N. Luhmanno sistemų teorija yra konstruktyvistinė (žr. 2.5 pav.), nes sistemų ribos su aplinka nustatomos pagal tai, kaip yra suvokiamas ir mažinamas sistemos komplikuotumas, t. y. sistemos ryšiai su įvairiais relevantiškais aplinkos elementais. Svarbu tai, kad energetikos sistemos ribų kūrimas priklauso nuo energetinio saugumo sampratos. Galima teigti, kad energetinio saugumo atžvilgiu tiek nacionalinė valstybės politikos strategija, tiek visos nacionalinio, regioninio, vietinio lygmens strategijos ir programos bei neabejotinai globalaus lygmens dokumentai (vertikalus valdymo lygmuo), tiek vyriausybės, pramonės, mokslo, pilietinės visuomenės lygmens dokumentai ir nuostatos (horizontalus valdymo lygmuo) formuoja energetinės sistemos savirėmimąsi ir jo ribas.

---

83 Skirtingai nuo struktūralistinių teorijų, struktūros jokia prasme nėra duotos iš anksto, bet pačios yra savikūrios (*autopoiesis*) sistemos produktas. Kitais žodžiais tariant, savos struktūros reprodukcijai sistema produkuoja ir reprodukuoja savo pačios reprodukavimo struktūras. Ši savo pačios struktūrų savideterminacija yra įvardijama kaip saviorganizacija. Taigi *savikūra* (*autopoiesis*) nurodo elementų kaip tokių reprodukavimą, o *saviorganizacija* – struktūrų determinaciją (Luhmann 2000: 47).

N. Luhmannas neneigia, kad sistemos gali kurti objektyvias žinias apie pasaulį, bet pabrėžia, kad kiekvienas stebėtojas ar tyrinėtojas yra įkalintas konkrečioje socialinėje sistemoje, kuri jam parūpina jau sukonstruotas reikšmes, racionalumą ir tapatybę (Luhmann 1995: 140). Todėl bet kuri sistema už savo ribų negali tiksliai numatyti savo veiklų padarinių, nes šių veiklų pasekmės yra determinuojamos kartu su kitų sistemų (aplinkų) veiksmais. Šiam dvipusiam determinuotumui apibūdinti N. Luhmannas vartoja *dvigubo atsitiktinumo* (vok. *doppelte Kontingenz,* angl. *double contingency*)[84] pasekmių sąvoką. Kiekviena sistema patenka į išorinių *nenumatytų pasekmių* ir netikrumo tinklą (Luhmann 1995: 105–120; Vanderstraeten 2002).

O. Renno požiūriu (2004: 102–103; 2008), esminis tokios N. Luhmanno teorinės konstrukcijos bruožas yra *rizikos* ir *pavojaus* (vok. *Gefahr*, angl. *danger*)[85] skirtis, nes socialinių sistemų ir subsistemų atžvilgiu yra nustatomos energetikos, sveikatos, aplinkos ir visų kitų grėsmių eksternalizacijos ir internalizacijos sąlygos. Anot O. Renno (2008), N. Luhmannas skiria:

- *pavojus*, kurie suvokiami kaip sistemai išorinės *grėsmės* ir vadinami išoriniais *pavojais*;
- *pavojus*, kurie suvokiami kaip sistemos vidinės *grėsmės* ir vadinami *rizikomis*.

Tokia triviali, anot O. Renno (2008), semantinė skirtis įkūnija labai svarbų N. Luhmanno teorijos savitumą. *Pavojus* yra tai, kam žmonės priešinami, o *rizika* yra tai, ką žmonės ryžtasi išdrįsti daryti.[86]

Anot N. Luhmanno, įvairių gyvenimo praradimų požiūriu pavojų ir „objektyvių" grėsmių nepadaugėjo. Veikiau galima teigti, kad socialinės sistemos vis labiau ir labiau internalizavo *išorines grėsmes*, t. y. *pavojus* pavertė *vidinėmis grėsmėmis* arba transformavo juos į rizikas. Likimas, „Dievo pirštas", atsitiktiniai įvykiai, visų rūšių katastrofos ar

84 Anot N. Luhmanno (1990), žmogaus elgesys gali būti suprastas tik tuomet, kai žinome ir tyrinėjame tas alternatyvas (angl. *options*) arba sunkiai numatomus neapibrėžtus būsimus įvykius (angl. *contigency*), kuriuos veikėjai svarsto prieš pasirinkdami (angl. *choice*).

85 Anglų kalboje yra trys sinonimiškos sąvokos – *danger, threat, hazard*, kurioms konceptualiai suteikiama šiek tiek skirtinga reikšmė. Lietuvių kalboje turime tik dvi – *pavojus* ir *grėsmė*. Angliškame N. Luhmanno rizikos koncepcijos vertime *danger* sąvoka apibūdina išorinį pavojų, tad monografijoje vartojame *išorinio pavojaus* terminą. O. Rennas *Gefahr* (vok.) į anglų kalbą verčia *danger.*

86 Neabejotina, kad pasirinkimo netikrumo situacijos tyrimuose *rizikos, pavojaus* ir *grėsmės* sąvokos yra apibrėžiamos konceptualiai, todėl priklauso nuo sociologinės perspektyvos. Pavyzdžiui, A. Giddenso (1999) *rizikos* samprata turi panašumų su N. Luhmanno, bet kartu yra labai bendra ir neatskiriama nuo *tikimybės* (angl. *probability*) ir *netikrumo* (angl. *uncertainty*) sąvokų. Jam rizika nėra tas pats, kas *grėsmė* (angl *hazard*) ar *pavojus* (angl. *danger*). Rizika tik nurodo galimą *grėsmę* (angl. *hazard*), kuri nustatoma kaip ateities galimybė ir apibūdina situacijos netikrumą įvykio rizikos tikimybe. *Rizika* dažniausiai apibrėžiama kaip tam tikra nepalankaus ar nepageidautino bei galimą žalą sukeliančio įvykio tikimybė, nors šiandien vartojama ir *pozityvios rizikos* sąvoka, bet visais atvejais rizika suprantama kaip tam tikra įvykio tikimybė.

gamtos nelaimės[87] – visos šios sąvokos ir toliau yra *pavojai*, nes tai *išorinės grėsmės*. Tačiau, panašiai kaip U. Beckas ir A. Giddensas, N. Luhmannas teigia, kad kuo labiau socialinė sistema siekia konstruoti ateitį ir paveikti likimą, tuo daugiau *pavojų* yra internalizuojama (tampa vidinėmis grėsmėmis), tuo daugiau sukonstruojama *rizikų*. Pavyzdžiui, klimatas, kuris buvo laikomas gamtos kaprizu, dabar vis labiau suvokiamas kaip reikšmingai formuojamas žmogaus ir laikomas *rizika*. Kartu su greitu ir nepertraukiamu rizikų augimu (*internalizuotų pavojų*) tvarkingai funkcionuojanti socialinė sistema patiria vis didesnę vidinę grėsmę (Luhmann 2008 (1993)).

Anot O. Renno (2008), galima sakyti, kad N. Luhmannas skiria pavojų ir riziką pagal individų ir organizacijų sugebėjimo juos valdyti (angl. *manageability*) suvokimo laipsnį. Pavojus – tai, kas suvokiama kaip išorinė grėsmė, nuo kurios geriausiu atveju reikėtų atsitraukti. Ir atvirkščiai, rizika yra grėsmė, kurią suvokiantysis gali pats daugiau ar mažiau valdyti. Dėl išorinių pavojų atsakomybė tenka Dievui, likimui ar piktoms dvasioms arba, jei kalbama apie Lietuvos energetikos sistemą, Rusijos politikai ir priklausomybei nuo jos energetikos sistemos. Dėl rizikų atsakomybę turi prisimti pats asmuo arba konkrečios institucijos. Moderni rizikos vadybos formulė, kurią galima pritaikyti iniciatyviam, įvairių nepageidaujamų padarinių valdymui, yra įrodymas apie kintantį prisitaikymą prie rizikos, kuri anksčiau buvo suvokiama kaip išoriška valdymo procesams (pavojai), apie galimybę ją socialiai veikti ir apie valdomas veiklas, kuriomis galima riboti nepageidaujamus padarinius (Renno 2008). Lietuvos energetikos sistemos tinklai su Švedija, Lenkija, suskystintųjų gamtinių dujų terminalas – visa tai leidžia išorines energetikos grėsmes (pavojus), keliamus Rusijos, paversti vidinėmis grėsmėmis (rizikomis), kurias jau gali kontroliuoti Lietuvos energetikos sistema.[88]

Vis dėlto sistemos ribų nustatymas, atsirenkant santykius su elementais, nėra toks paprastas. Vėlyvosios modernybės visuomenėse, gausėjant žinojimo įvairovei ir socialinių normų pliuralizmui, socialinės sistemos savo viduje siekia apriboti narių patyrimą, suvaržydamos jų buvimą išorinėse sistemose. Tačiau šiuolaikinėje epochoje savo dispozicijoje socialinės sistemos neturi integruojančios sistemos ar kažko panašaus į *metasistemą*, priešinamą didėjančiam pliuralizmui, įvairovei ir kompleksiškumui, kurie

87 Analogiškai galima traktuoti Lietuvos energetikos sistemos rizikas, pavojus ir grėsmes. Iki 1990 m. Lietuva neturėjo savo atskiros energetikos sistemos, nes buvo Sovietų Sąjungos centralizuotos energetikos sistemos dalimi, todėl 1990 m. paskelbus Lietuvos valstybės nepriklausomybę, Sovietų Sąjungos, vėliau Rusijos energetikos sistema dėl sudėtingų Lietuvos ir Rusijos santykių tapo Lietuvos energetikos sistemos išoriniu pavojumi, kurio Lietuva neturėjo ir neturi jokių galimybių kontroliuoti. Tačiau per visą nepriklausomybės laikotarpį sovietinių laikų centralizuota energetikos sistema buvo laipsniškai paversta vidine grėsme arba rizika, kurią Lietuva jau turi galimybę kontroliuoti.

88 Iki 2016 m. Lietuva buvo visiška energetinė sala. Tiksliau, turėjo 12 jungčių su latviais, rusais ir baltarusiais, bet Estijoje esantys „Estlink'ai" buvo vienintelės dvi Baltijos šalių jungtys su Šiaurės Europa. 2016 m. pradėjo veikti elektros jungtys su Vakarais. Tai pirmas žingsnis integruojantis į Europą ir diversifikuojant Lietuvos elektros šaltinius. Dabar galima elektros parsisiųsti ir iš Skandinavijos, kur jos yra daug, ir konkurencingomis kainomis, taip pat iš Lenkijos.

apsunkina tarpsisteminę komunikaciją. Žvelgiant iš N. Luhmanno teorijos perspektyvos galima sakyti, kad potencialiai susiformuoja savitas socialinės tikrovės reiškinys, kai vienoje sistemoje jis yra suvokiamas kaip *rizika*, o kitoje – kaip *pavojus*, todėl pasunkėja komunikacija tarp sistemų. Pavyzdžiui, atominės elektrinės akcininkai elektrinės avariją suvokia kaip išorinį pavojų, o ne kaip riziką, nes elektrinė yra išoriška fondų biržai. Tačiau akcininkai nerimauja dėl fondų biržos griūties, kuri jų investicijas į atominės elektrinės akcijas paverstų nevertingomis. Šalia elektrinės gyvenantys žmonės gali mažiau rūpintis fondų biržos griūtimi kaip išoriniu pavojumi, bet gyventi nuolatinėje baimėje dėl radiacijos ar avarijos rizikos arba vidinės jų gyvenamos sistemos grėsmės[89] (Renn 2008). Analogiškai Rusijos energetikos politika veikiau yra nevienodai suvokiama įvairių socialinių grupių. Vieniems – tai vidinė grėsmė (rizika), kuri gali būti kontroliuojama glaudesniais santykiais su Rusija, kitiems – tai išorinė grėsmė, nuo kurios reikia maksimaliai atsitraukti arba diversifikuoti energetikos šaltinius.

Anot N. Luhmanno, vieni kuria rizikas, kiti yra pastatomi į pavojų, todėl potencialiai visuomet yra neatitikimas tarp rizikas prisiimančių (angl. *takers*) ir rizikas pateikiančių arba kuriančių veikėjų. Kadangi toks rizikos pasiskirstymas realus, jis nepriklauso nuo rizikų suvokimo arba socialiai sukonstruotos rizikos (vidinės grėsmės) ir pavojaus (išorinės grėsmės) santykio. Dar daugiau, ši dilema – tai ne rizikos valdymo institucijų kaltė, kaip manytų U. Beckas ar A. Giddensas. Priešingai, sistemos įtraukiamos į rizikų reguliavimo neišvengiamą prieštaravimą, nors tai yra išoriniai pavojai (t. y. grėsmės kitose sistemose). Šią sisteminę dilemą rizikos kūrėjai sprendžia naudodami formalias rizikos analizės priemones tam, kad pateisintų ir įteisintų rizikų priėmimą. Rizikų suvokėjai (priėmėjai) naudoja baimės ir pasekmių suvokimą, kultūrines interpretacijas ar konkuruojančius profesionalius sprendimus, kad nepateisintų pavojų. Abu mąstymo būdai nesuderinami vienas su kitu ir nėra komunikacinės aplinkos, prieinamos šių oponuojančių rizikos priėmimo pozicijų suderinimui.

Didėjantis sistemų ir jų veikėjų daugialypumas, stipriai padidinantis netikėtumų skaičių, socialinio ir kultūrinio sudėtingumo laipsnį bei sistemų vidaus ir tarpsisteminę diferenciaciją, sukuria papildomų neapibrėžtumų (konfliktus tarp tikėtinų ir patiriamų rezultatų). Tik komunikacinių mainų tarp sistemų galimybė sukuria racionalią tarpsisteminę komunikacijos galimybę. Nors N. Luhmannas yra skeptiškas dėl vienijančio diskurso potencialios galios, vis dėlto jis gina diskusijomis grindžiamą įvairių sistemų dialogą. Nors negalėdami išspręsti ar suderinti konfliktų, šiame kontekste svarstymai potencialiai gali

89 Apklausos rezultatai rodo, kad prie pat IAE gyvenantys mažiausiai suvokia pavojų, o toliausiai gyvenantys Lietuvos žmonės suvokia didžiausią pavojų. Turint mintyje, kad greta atominės elektrinės gyvenantys žmonės yra šios elektrinės darbuotojai ir jų šeimos, galima teigti, kad ir šiuo atveju tam tikra vertybiškai angažuota atominės energetikos samprata sudaro prielaidas atominę elektrinę suvokti kaip nepavojingą.

mažinti konfliktus bei pagrįsti ar provokuoti politinių sistemų veiksmus. Kitaip tariant, diskusinis diskursas mažina įtampą, bet nieko nesprendžia.

Sistemų teorija pabrėžia socialinių ir kultūrinių prielaidų, t. y. vertybinių požiūrių, svarbą pasirenkant pasekmes ir suteikiant joms reikšmes. Rizikos, susijusios su konkrečiomis sistemomis, nurodo pinigų (ekonominė sistema), galios (politinė sistema), solidarumo (socialinė sistema), visuomenės sveikatos (sveikatos priežiūros sistema), teisinio saugumo (teisės sistema), energetikos išteklių kainos (energetinė sistema) galimas netektis. Sistemiškai sąlygotų rizikų poveikiai yra nesuderinami vienas su kitu ir negali būti subendravardiklinti. Nei pinigai, nei nauda, kaip siūlo ekonominės rizikos sampratos, negali pasitarnauti bendru vardikliu skirtingiems rizikos patyrimo tipams, pavyzdžiui, energetikos kainai ir energetiniam savarankiškumui, susijusiam su politiniu savarankiškumu.

Taikant sistemų teoriją energetinio saugumo analizei, įvairiems energetikos sistemos elementams, galima pasinaudoti išorinės ir vidinės grėsmės arba pavojaus ir rizikos skirtimi. Pavyzdžiui, Rusijos imperialistiniams tikslams naudojama energetikos politika Lietuvai yra išorinė grėsmė arba pavojus, kuris gali būti vienaip ar kitaip valdomas pavertus šį pavojų vidine grėsme (rizika). Kokia tai bus rizika, priklauso nuo to, kaip šis pavojus yra suvokiamas ir kokie Lietuvos energetikos sistemos pertvarkymai bus priimti. Rizikos suvokimo dilemoje rizikos kūrėjai naudoja tikimybinį mąstymą, kad pateisintų ir legalizuotų savo rizikingą elgesį. Tuo pat metu pavojų kūrėjai siekia pateisinti pavojų, kai susiduria su aukos grėsmės suvokimu. Abi mąstymo perspektyvos yra nesuderinamos viena su kita, tad nėra, kaip suderinti šias dvi skirtingas rizikos priėmimo pozicijas. Tai yra priežastis, dėl ko politinė sistema negali išspręsti rizikos konfliktų[90] (Luhmann 1977).

Pavojų ir rizikos neapibrėžtumas, nenuspėjamumas ir negalėjimas kontroliuoti kertasi su logišku ir racionaliu rizikos valdymo poreikiu sumažinti riziką. Kitaip tariant, tam tikros šalies energetinis saugumas (vidinės sistemos grėsmės) gali tapti kitos šalies politinės manipuliacijos įrankiu (išorinė sistemos grėsmė), kurį pasitelkus siekiama sukelti kitos valstybės visuomenės grėsmės pojūtį ir padidinti jos nerimą. Tai precendento neturinti grėsmių rizika, nes dažniausiai, remiantis ekonominiais motyvais, siekiama sudaryti naudingus susitarimus ir jų laikytis. Tarkime, kiek pagrįsta kalbėti apie santykinai

90 Politologiškai analizuojant galimas energetikos saugumo rizikas, reikėtų remtis praeities faktais. Kita vertus, reikia klausti, kiek planuoti ateities įvykių rizikas, remiantis ateities prognozėmis. Klausimas, į kurį neįmanoma vienareikšmiškai atsakyti, bet veikiausiai galima modeliuoti didesnę ar mažesnę riziką, kuri priklausytų nuo prielaidų ir pasirinktų pirmenybių. Pavyzdžiui, „Mažeikių naftos“ pardavimas lenkams, viena vertus, rėmėsi mažesnės energetinės priklausomybės nuo Rusijos pirmenybe, grindžiama skaudžia praeitimi. Kita vertus, turint mintyje, kad, anot prognozių, 2030 m. dominuojantys naftos ir dujų eksportotuojai bus Rusija, Afrika ir Viduriniai Rytai, „Mažeikių naftos“ ekonominis prioritetas, atsiremiantis į stabilų įmonės aprūpinimą nafta, suponuotų galimą įmonės pardavimą rusams. Tačiau tokia pirmenybė sąlygotų didesnę Lietuvos energetinę priklausomybę nuo Rusijos. Racionaliausias būdas spręsti tokias dilemas – energetikos sistemos diversifikacija, kuri sukuria didesnes savarankiško pasirinkimo galimybes. Nors Būtingės terminalas pareikalavo investicijų, bet suformavo naftos tiekimo alternatyvą, kuri ypač pravertė Rusijai uždarius „Družbos“ naftotiekį.

atskirą Lietuvos energetikos sistemą? Atsakymas veikiausiai būtų toks – ją sudaro visa Lietuvos valstybės ir jos privačių kompanijų valdoma energetikos gavybos, gamybos ir transportavimo infrastruktūros sistema[91], kuri leidžia Lietuvos valstybei apsirūpinti energetikos ištekliais. Energetikos sistemos ribas galima nustatyti pagal tai, kiek valstybė ir jos privačios kompanijos disponuoja šia infrastruktūra. Akivaizdu, kad tos ribos nuolat kinta, todėl ir pati sistema be paliovos keičiasi.[92] Sovietmečiu kalbėti apie Lietuvos energetikos sistemą buvo galima labai santykinai, nes Lietuvos energetikos sistema buvo bendros Sovietų Sąjungos energetikos sistemos, turinčios savitą energetikos gavybos, gamybos, perdavimo, išlaidų ir t. t. visumą, dalis. Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, galima kalbėti apie atskirą energetikos sistemą, kurios atskirumas priklauso nuo energetikos sistemos ir jos ribų suvokimo, kuris savo ruožtu priklauso nuo išorinių grėsmių (pavojų) ir vidinių grėsmių (rizikų) suvokimo. Šiandien nacionalinės energetikos sistemos pozityvi ir negatyvi tvarka, susijusi su vidinėmis ir išorinėmis grėsmėmis, gali būti pavaizduota vizualiai (žr. 7.2 pav.).

Taikant sistemų teoriją nacionalinei energetikos sistemai ir jos saugumui analizuoti, svarbiausiu klausimu tampa energetikos sistemos savarankiškumas, kuris padidina valstybės galimybes rinktis bei pasiekti prieinamą energetikos kainą.[93] Tokias galimybes suteikia energetikos gavybos, gamybos ir tiekimo įvairovė arba diversifikavimas. Kuo labiau galima kontroliuoti arba valdyti nacionalinės energetikos sistemos vidines grėsmes (rizikas), tuo ši sistema yra savarankiškesnė. Nacionalinės energetikos sistemos ribų nustatymas tiesiogiai susijęs su šios sistemos formavimu arba su komplikuotumo redukcija (tam tikrų santykių nustatymu). Ribų nustatymas yra susijęs su vidinių ir išorinių grėsmių išskyrimu. Kiekviena energetikos sistema turi aplinką, kurios atžvilgiu brėždama savo ribas daro atranką pasirinkdama sau relevantiškus elementus. Išoriniai pavojai yra apibrėžiami kaip grėsmės, jas sistema įtraukia į savo aplinką ir paverčia vidinėmis grėsmėmis (rizikomis), kurios savo ruožtu yra labiau valdomos ir kontroliuojamos. Tos

91 Energetika apima tarpusavyje susijusius energetikos sektorius (elektros energijos, centralizuoto šilumos tiekimo, naftos, gamtinių dujų, anglių ir vietinio kuro bei atsinaujinančių energijos išteklių), kuriuos sudaro visuma įmonių ir įrenginių, skirtų įvairių energijos išteklių gavybai, gamybai, transformavimui, perdavimui, skirstymui ir vartojimui (Nacionalinė energetikos... 2002).

92 Iš praeities paveldėtas ekstensyvus energetikos sektorius, orientuotas į didelį, bet neefektyvų elektros energijos ir naftos produktų vartojimą bei nemažą eksportą, savo esminėmis savybėmis (efektyvumu, valdymo principais, struktūra ir kt.) neatitinka dabartinių reikalavimų. Todėl pastaraisiais metais valstybės politikos dėmesys pirmiausia skiriamas esminei energetikos ūkio pertvarkai, energetikos sektoriaus reorganizavimui ir privatizavimui bei Europos Sąjungos (ES) direktyvų įgyvendinimui (Nacionalinė energetikos... 2002).

93 Sinchronizacijos su Vakarų šalių elektros tinklais nauda yra įvairiapusė. Pirmiausia Lietuvos energetikos sistema būtų visavertiškai sujungta su vakarietiška sistema. Kitaip sakant, žaistume pagal vakarietiškas taisykles taip pat ir technologine prasme. Svarbių svarbiausia, kad perimtume visavertį energetikos sistemos valdymą patys į savo rankas, – kalbėjo V. Poderys; žr. http://www.delfi.lt/verslas/energetika/tikroji-lietuvos-pasitraukimo-is-brell-ziedo-nauda-technologine.d?id=71833306.

išorinės grėsmės, kurios negali būti paverstos vidinėmis, turėtų būti atmetamos. Energetikos sistemos technologinės infrastruktūros saugumas yra apibūdinamas ir įvertinamas pagal objektyvių technologinių veiksnių vidines grėsmes arba rizikas bei išorines grėsmes, kurias siekiama paversti vidinėmis grėsmėmis. Tačiau išorinių grėsmių pasirinkimas yra ir selektyvus, ir priklauso nuo įvairių socialinių veiksnių (energetinio saugumo sampratos, visuomenės tipo, gyventojų sociodemografinių parametrų, istorinių prielaidų ir santykių su kaimyninėmis šalimis, vertybinių nuostatų ir t. t.). Kaip tik socialiniai veiksniai formuoja energetinio saugumo sampratą ir ją veikiančių veiksnių pasirinkimą.

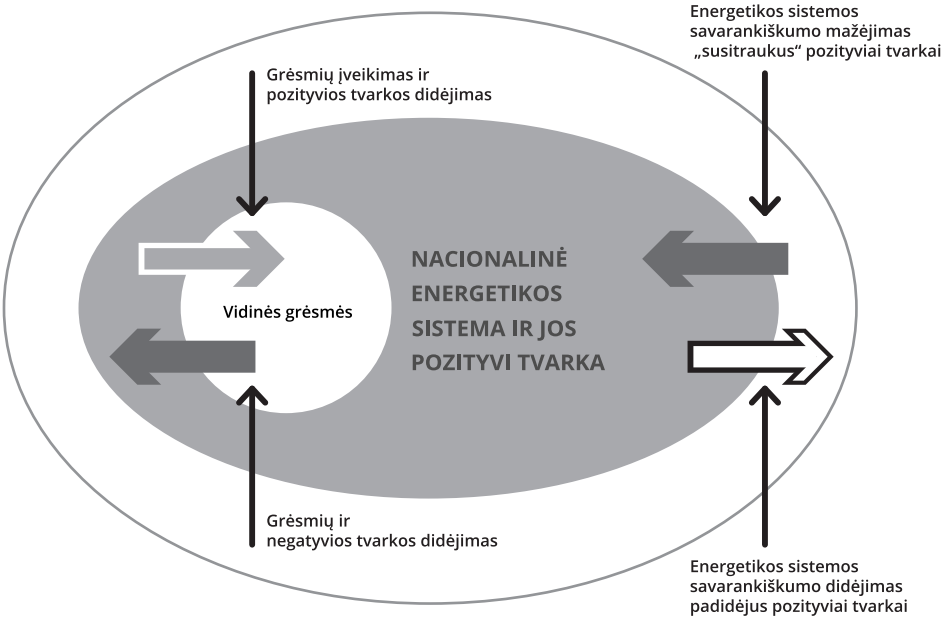

7.2 pav. Nacionalinės energetikos sistemos pozityvi ir negatyvi tvarka, susijusi su vidinėmis ir išorinėmis grėsmėmis (pagal Pelikan 2007: 80)

7.2 pav. pavaizduota, kaip nacionalinė energetikos sistema nustatoma apibrėžiant jos ribas su kitomis energetikos sistemomis. Pagrindinis tokios sistemos nustatymo tikslas – komplikuotumo redukcija, t. y. siekiama pasirinkti ir nustatyti aiškius santykius su kitomis sistemomis. Nustatant tokius santykius arba sukuriant sistemos aplinkas, išorinės energetikos grėsmės (pavojai) paverčiamos vidinėmis grėsmėmis arba rizikomis. Kuo labiau rizikos valdomos, tuo didesnis energetikos sistemos savarankiškumas. Jeigu savarankiškumas mažėja, rizikos mažiau valdomos, nes grėsmės tampa išorinės arba virsta pavojais.

Lietuvos energetikos sistemą ir jos pozityvią tvarką arba energetinę nepriklausomybę nuo kitų šalių apibūdina energetikos sistemos vidinės tvarkos grėsmių įveikimas ir pozityvios tvarkos didėjimas, kuris pirmiausia yra apibūdinamas energetikos išteklių kaina. Tačiau pozityvi tvarka priklauso nuo daugelio veiksnių:

- energetikos infrastruktūros patikimumo;
- savarankiškos energijos gamybos;
- atsinaujinančios energetikos plėtros;
- energetinių paslaugų tiekimo patikimumo;
- atominės energetikos plėtros;
- naftos gavybos plėtros;
- skalūninių dujų plėtros;
- modernių technologijų energetikos sistemoje diegimo;
- daugiabučių renovacijos;
- ir t. t.

Negatyvios tvarkos didėjimas bus susijęs su vidinių grėsmių, susijusių su aukščiau paminėtais procesais, didėjimu.

Lietuvos energetikos sistemą ir jos pozityvią tvarką arba energetinę nepriklausomybę nuo kitų šalių apibūdina energetikos sistemos išorinė tvarka, apimanti energetikos sistemos savarankiškumo didėjimą didinant pozityvią tvarką, kuri prilauso nuo:

- energijos išteklių diversifikacijos;
- energijos tiekėjų diversifikacijos;
- energetinės nepriklausomybės nuo kitų valstybių;
- ir t. t.

Energetikos sistemos savarankiškumo mažėjimas „susitraukus“ pozityviai tvarkai arba grėsmių, susijusių su aukščiau paminėtais procesais, didėjimas (žr. 7.2 pav.). Veikiausiai svarbiausia priežastis, kodėl siekiama Lietuvos energetikos sistemą atriboti nuo Rusijos energetikos sistemos, nors ekonominiu požiūriu šių sistemų santykiai būtų naudingi, yra ta, kad Rusija lieka didelės išorinės grėsmės (pavojaus) šaltiniu, nepaverčiamu vidine grėsme, todėl vengtina arba eliminuojama iš Lietuvos energetikos sistemos.

Lygiai taip pat energetikos sistemos viduje egzistuoja įvairios grėsmės, kurios apibrėžiamos kaip energetikos sistemos rizikos. Šios rizikos yra labiau valdomos nei išorinės grėsmės. Priminsime, kad tiek išorinių, tiek vidinių grėsmių pasirinkimas yra selektyvus ir priklauso nuo įvairių socialinių veiksnių (visuomenės tipo, sociodemografinių parametrų, istorinių prielaidų, vertybių, ideologijų ir t. t.). Tarkime, visuomenėje paplitusios ekologinės nuostatos sudaro prielaidas aktyviems ekologiniams judėjimams, nukreiptiems prieš įvairių energetikos išteklių gavybą ir gamybą. Pavyzdžiui, dėl socialinių protestų Lietuvos

energetikos politikos darbotvarkėje atidėtas skalūninių dujų gavybos klausimas. Vadinasi, sistemų teorijos rizikos analizė, susijusi su komplikuotumo redukcija, apims socialinius veiksnius (įvairius interesus, ideologijas, istorinį patyrimą, visuomenės nuomonę ir t. t.).

7.2. Nacionalinė energetikos saugumo politika

Šiame skyriame trumpai aptariame Nacionalinę energetikos strategiją ir kai kuriuos kitus energetikos vystymo dokumentus (Europos energetinio saugumo strategija 2014, Declaration on Energy Security of Supply of the Baltic States 2015, Lietuvos Respublikos energetikos įstatymo pakeitimo įstatymas 2011), kurie atspindi Lietuvos energetikų ekspertų ir politikų požiūrį bei apibūdina Lietuvos energetikos sistemos suvokimo ribas. Žvelgiant sistemų teorijos požiūriu galima sakyti, kad Nacionalinė energetikos strategija nustato energetikos sistemos (sektoriaus) ribas. Dėl to svarbu sugretinti ir palyginti abiejų suinteresuotų socialinių veikėjų – energetikų ekspertų ir politikų[94] bei visuomenės – energetikos sistemos santykių ir svarbiausių relevantiškų elementų, taip pat energetikos sistemos ribų suvokimą.

Iki 2016 m. buvo patvirtintos penkios Nacionalinės energetikos strategijos (Nacionalinė... 1994; 1999; 2002; 2007; 2012).[95] Rengiant strategijas, buvo atsižvelgiama į ekonomikos ir energetikos pokyčius bei sukauptą patirtį ir informaciją, reikalingą planuojant ir prognozuojant tam tikrų energetikos šakų raidą, taip pat buvo įvertinami energetikos sistemų pokyčiai, plėtros planai kaimyninėse valstybėse ir energetikos vystymo pasaulinės tendencijos.

Čia daugiausia dėmesio skiriame šiuo metu rengiamos naujos Nacionalinės energetikos strategijos projektui (Nacionalinė... 2015) ir kai kuriems dabartinės, 2012 m. patvirtintos, Nacionalinės energetikos strategijos teiginiams (Nacionalinė... 2012).[96] Rengiama Nacionalinė energetikos strategija apibrėžia pagrindines valstybės nuostatas energetikos sektoriuje, jų įgyvendinimo kryptis iki 2030-ųjų ir gaires iki 2050 m. Strategijoje

94 Strategijose ir kituose dokumentuose neįmanoma atskirti ekspertų energetikų ir politikų požiūrio, todėl dokumentuose jie traktuojami kaip vienas energetikos sistemos socialinis veikėjas. Politikų ir energetikų ekspertų požiūriams išryškinti reikėtų atskirų tyrimų.

95 Energetikos įstatymas nustato, kad energetikos strategiją tvirtina Seimas, o Vyriausybė ar jos įgaliota institucija tvirtina penkerių metų strategijos įgyvendinimo planą ir programas (Lietuvos... 2011).

96 Kai kurie svarbūs paskutinės patvirtintos Nacionalinės energetikos strategijos (Nacionalinė... 2012) siūlymai jau yra įgyvendinti – suskystintųjų gamtinių dujų terminalas, elektros jungtys su Švedija („NordBalt“) ir Lenkija („LitPol Link 1“), todėl pasikeitusi Lietuvos energetinio saugumo situacija ir Lietuvos energetikos sistemos ribos, kurioms tiesioginę įtaką daro energetinio saugumo samprata.

galima rasti pagrindines nuostatas, kurios tarsi nustato galimas Lietuvos energetikos sistemos ribas ir redukuoja jos potencialių santykių su įvairiais kitais energetikos sistemai mažiau relevantiškais elementais komplikuotumą – atrenka tuos elementus, kurie leistų efektyviausiai ir mažiausiai rizikuojant funkcionuoti Lietuvos energetikos sistemai.

Rengiamos strategijos projekto nuostatos ir kryptys yra grindžiamos „ekonomiškumo, energetinio saugumo, aplinkosaugos ir valdymo tobulinimo aspektais, visapusiškai nuostatas ir kryptis derinant su valstybės poreikiais ir naujausiais gamtosaugos reikalavimais, Europos Sąjungos (ES) strateginiais siekiais ir Lietuvos tarptautiniais įsipareigojimais, susijusiais su naryste ES“ (Nacionalinė... 2015). Performuluojant trumpiau, energetikos sistemos ribų nustatymas, kuris garantuoja energetinį saugumą[97], apibūdinamas priimtina energijos kaina, ekologija, ES strateginiais tikslais ir Lietuvos įsipareigojimais ES. Taip pat būsimoje strategijoje nurodomi būdai ir priemonės energijos tiekimo strateginiam patikimumui užtikrinti, maksimaliai sumažinant priklausomybę nuo dominuojančio energijos išteklių tiekėjo daromos neigiamos įtakos (strategijoje minima Rusija). Strategijoje išskirti svarbūs aspektai, kurie nustato Lietuvos energetikos sistemos santykius su jai relevantiškais elementais:

- atnaujinama ES energetikos politika ir naujas gaires įtvirtinančios direktyvos[98];
- labai išaugusi Lietuvos energetikos sistemų integravimo į ES sistemas ir kuriamą bendrą ES energijos rinką strateginė svarba;
- spartus atsinaujinančių energijos išteklių vaidmens didėjimas Lietuvos energijos balanse;

97 Energetinio saugumo užtikrinimas grindžiamas šiomis nuostatomis:
1) energetinis saugumas yra sudėtinė nacionalinio saugumo dalis;
2) energetinio saugumo užtikrinimas reikalauja prognozuojamo, patikimo, ekonomiškai priimtino ir aplinkai palankaus apsirūpinimo energija;
3) energetinis saugumas aprėpia visumą sąlygų, užtikrinančių tradicinių ir atsinaujinančių pirminės energijos išteklių vartojimo įvairovę, ***energetinį savarankiškumą***, energijos tiekimo kelių ir šaltinių įvairovę ir patikimumą bei ***nepriklausomybę nuo monopolinio tiekėjo diktato*** (*paryškinta autorių*), energijos prieinamumą vartotojui priimtinomis kainomis konkurencingoje energijos rinkoje;
4) Lietuva savo energetinį saugumą sieja su šalies energetikos sistemų integracija į ES energetikos sistemas, konkurencinga vietine energijos generacija ir su efektyvia ES bei nacionaline energetikos politika, dėl kurių šaliai turėtų būti užtikrintas lygiavertis su kitomis ES narėmis energetinis saugumas (Nacionalinė... 2015: 4).

98 Europos energetinio saugumo strategijoje teigiama: „2006 ir 2009 m. žiemomis kilę laikini dujų tiekimo sutrikimai smarkiai paveikė ES piliečius kai kuriose rytinėse valstybėse narėse. Tai buvo akivaizdus pavojaus signalas, kad būtina parengti bendrą Europos energetikos politiką. Strategija pagrįsta šiais aštuoniais pagrindiniais elementais, kuriais visais kartu skatinamas visoms valstybėms narėms naudingas glaudesnis bendradarbiavimas, kartu atsižvelgiant į nacionalinius energijos šaltinių pasirinkimus, ir yra grindžiami solidarumo principu:
1. neatidėliotini veiksmai siekiant padidinti ES pajėgumą įveikti didelį tiekimo sutrikimą 2014–2015 m. žiemą;
2. ekstremalių situacijų arba solidarumo mechanizmų stiprinimas, įskaitant rizikos vertinimo ir nenumatytų atvejų planų koordinavimą, ir strateginės infrastruktūros apsauga;
3. energijos poreikio mažinimas;
4. gerai veikiančios ir visiškai integruotos vidaus rinkos sukūrimas;
5. energijos gamybos Europos Sąjungoje didinimas“ (Europos... 2014).

- siekis didinti energijos vartojimo efektyvumą;
- įtempta geopolitinė situacija (Nacionalinė... 2015).

Žvelgiant sistemų teorijos požiūriu galima teigti, kad 2012 m. patvirtintoje Nacionalinėje energetikos strategijoje buvo nužymėtos Lietuvos energetikos sistemos ir valstybės išorinės grėsmės (pavojai) (Nacionalinė... 2012)[99], kurias Lietuva gali savarankiškai kontroliuoti ir nuo kurių reikėtų atsitraukti arba jos tam tikru būdu ir tam tikromis priemonėmis turi būti savarankiškiau kontroliuojamos.[100]

Apibendrinant strategijose nurodomus tikslus ir uždavinius, galima teigti, kad Lietuvos energetikos sistemos ribos formuojamos remiantis šiais pagrindiniais elementais:

1. Po 2015 m. nė viena ES valstybė narė neturėtų būti atskirta nuo Europos dujų ir elektros energijos tinklų, o jų energetiniam saugumui neturėtų kilti pavojus dėl to, kad nėra tinkamų jungčių. Vėliausiai iki 2014 m. turėjo būti sukurta visiškai funkcionuojanti bendra ES vidaus energijos rinka, kurioje dujos ir elektros energija būtų tiekiamos be infrastruktūrinių ar kitų apribojimų. ES energetikos politikos kontekste pagrindinės Lietuvos iniciatyvos turi būti sutelktos į energetinės izoliacijos panaikinimą ir ES vidaus energijos rinkos kūrimą bei reguliacinės aplinkos tobulinimą ir išorinės ES energetikos politikos dimensijos stiprinimą.
2. Elektros energetikos sektoriaus visavertė integracija į ES elektros energetikos sistemas turi būti užtikrinta ne tik per infrastruktūros ir elektros rinkų sukūrimą, bet

---

99 „Neįgyvendinus Strategijoje numatytų projektų ir iniciatyvų, susiformuotų neigiami padariniai:
1) išliktų ***priklausomybė nuo vienintelio išorinio energijos išteklių šaltinio*** ir užsienio valstybių energetikos monopolijų – energijos kainos vartotojams priklausytų nuo išorės tiekėjo ir užsienio kompanijų sprendimų, tačiau ne nuo konkurencingos rinkos sąlygų;
2) liktų išorinės grėsmės veiksnys, kad ***energijos išteklių tiekimas gali būti naudojamas ne tik ekonomikos, bet ir (geo)politiniams tikslams įgyvendinti***;
3) nebūtų sukurta bendra Baltijos valstybių energijos rinka – tai lemtų mažą Lietuvos ir visų Baltijos valstybių konkurencingumą ir nepakankamą energijos tiekimo saugumą dėl neišnaudoto rinkos potencialo;
4) neturint savos branduolinės (atominės) elektrinės, trūkstama elektros energija būtų importuojama iš trečiųjų (ne ES) šalių (taip pat iš abejotino saugumo branduolinių elektrinių trečiosiose šalyse);
5***) Lietuva, būdama Rusijos Federacijos kontroliuojamos IPS/UPS elektros energetikos sistemos dalis, išliktų Rytų geopolitinės erdvės įtakos zonoje***;
6) nebūtų įgyvendintas Trečiasis ES energetikos paketas: neliberalizuota energijos rinka, neužtikrinta alternatyvių energijos išteklių tiekėjų prieiga prie tiekimo tinklų, konkurencinių sąlygų nebuvimas ir nepalankios energijos kainos vartotojams;
7) išliktų priklausomybė nuo iškastinių (naftos ir gamtinių dujų) energijos išteklių – mažėjant iškastinių energijos išteklių atsargoms ir kartu pasaulyje didėjant jų paklausai, neproporcingai didėja šių išteklių kaina, mažindama šalies ekonomikos konkurencingumą;
8) nebūtų išnaudojamas vietinių ir atsinaujinančių energijos išteklių potencialas, o energijos ištekliai vartojami neefektyviai, ***dėl to didėtų elektros energijos importas iš išorės, o kartu ir energetinė priklausomybė“*** (Nacionalinė... 2012).

100 Sistemų teorijos požiūriu klasikinis išorinio pavojaus suvaldymo pavyzdys yra monopolistinio Rusijos dujų ir naftos tiekimo pakeitimas. Būtingės naftos ir Klaipėdos suskystintųjų gamtinių dujų terminalai sukuria naftos ir dujų apsirūpinimo alternatyvas, kurios eliminuoja išorines grėsmes (pavojus). Kitaip tariant, išorinių grėsmių (pavojų) neįmanoma savarankiškai kontroliuoti, todėl jos paverčiamos vidinėmis grėsmėmis (rizikomis), kurias Lietuva jau pati gali kontroliuoti.

ir per sistemos valdymo principų pakeitimus, kurie taip pat yra reikalingi darbui sinchroniniu režimu su kontinentinės Europos elektros energetikos tinklais.

3. Šilumos vartojimo efektyvumo didinimas. Šilumos gamybos ir perdavimo efektyvumo didinimas.
4. Atsinaujinančių energijos išteklių naudojimo didinimas šilumos sektoriuje.
5. Dujotiekio tiesimas į Lenkiją. Gamtinių dujų saugyklos pastatymas. Dujų rinkos liberalizavimas. Skalūninių dujų gavyba.

7.3. Viešosios nuomonės poveikis energetikos sistemos ribų konstravimui

Taikant sistemų teoriją energetikos sistemos saugumo ir rizikų analizei reikėtų išskirti keletą analitinės sekos etapų. Pirma, bet kurios nacionalinės visuomenės plėtros metu energetikos sistemoje ir jos aplinkoje daugėja įvairių su energetika susijusių dalykų (energijos išteklių gavybos, gamybos ir tiekimo įvairovė), drauge didėja įvairių galimų energetikos sistemos ryšių su tais dalykais kompleksiškumas. Neišvengiamai tenka atsirinkti svarbiausius gavybos ir tiekimo šaltinius, nustatyti santykių pirmumą, kad būtų aiškiai išskirti sistemos elementai ir nustatytos energetikos sistemos ribos. Ribos nustatomos remiantis energetinio saugumo samprata, o energetinis saugumas pirmiausia apibrėžiamas priimtina energetikos kaina (Yergin 1988). Kadangi nustatyti ir palaikyti santykius su visais energijos gavybos, gamybos ir tiekimo šaltiniais yra neįmanoma, pasirinkimas tarp daugybės energetikos sistemos galimybių ir yra energetikos sistemos *komplikuotumo redukcija*, kartu ir energetikos vidinių grėsmių (rizikų) ir išorinių grėsmių (pavojų) mažinimas, susijęs su priimtina energetikos kaina, kuri taip pat neprieštarautų esminėms nacionalinėms vertybėms ir tikslams.

Nustatant energetikos sistemos ribas, mažinamos sistemos vidinės ir išorinės grėsmės, susijusios su relevantiška energetikos gamybos ir gavybos aplinka tam, kad sistema galėtų sėkmingai funkcionuoti. Teoriškai egzistuoja alternatyvūs energetikos sistemos ir jos aplinkos sukūrimo scenarijai – būti Latvijos, Baltijos valstybių, Baltarusijos, Lenkijos, Švedijos, ES ar Rusijos energetikos sistemos dalimi. Suformuoti ar išlaikyti ryšius su Rusijos energetikos sistema reikštų ne tik kelti pavojų (išorinę grėsmę) savarankiškos nacionalinės energetikos sistemos galimybei, bet ir padidinti išorines grėsmes netekti arba susilpninti politinę nepriklausomybę (vieną iš svarbiausių nacionalinių vertybių).

Minėjome, kad vėlyvosios modernybės demokratinėje visuomenėje įvairių veikėjų interesai ir dalyvavimas priimant valstybės sprendimus tampa reikšminga visuomenės plėtros sąlyga, todėl analizuodami visuomenės viešąją nuomonę galime atskleisti vidines ir išorines energetikos sistemos grėsmes visuomenės ir įvairių socialinių grupių požiūriu.

Viešosios nuomonės apklausa parodė, kad net 81,8 proc. respondentų teigė, kad energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių yra *svarbi* ir *labai svarbi*, ir tik 6,4 proc. – *nesvarbi* ir *labai nesvarbi.* Kadangi daugumos respondentų nuomone, energetikos sistema turi būti savarankiška, galima kalbėti apie viešosios nuomonės „matomas" ir tokiu būdu formuojamas Lietuvos energetikos sistemos ribas. 72,8 proc. respondentų mano, kad integruotis į bendrą ES energetikos rinką yra *svarbu* ir *labai svarbu*, ir tik 5,8 proc. – kad *nesvarbu ir visai nesvarbu*, todėl galima daryti prielaidą, kad visuomenės dauguma pritaria tam, kad Lietuvos energetikos sistema savo ribas brėžtų bendroje ES energetikos sistemoje (žr. PRIEDUOSE 7.3 pav.).

Antra, svarbu pabrėžti, kad energetikos sistemos ribos yra formuojamos mažinant aplinkos komplikuotumą ir riziką, remiantis atitinkamomis reikšmėmis ir komunikacija – politiniais, technologiniais, socialiniais, ekologiniais energetikos sistemos diskurso veiksniais. Energetinio saugumo samprata ir įvairių sistemų komunikacija yra būdai, kuriais mažinamas sistemos *energetinklos*[101] komplikuotumas ir rizika. Svarbu pabrėžti, kad energetikos sistema yra ne kokia nors pastovių elementų, o nuolat kintanti santykių struktūra. Politiniu požiūriu Lietuvos energetikos sistemos reikšmė yra grindžiama energetinio saugumo samprata, kuri teigia, kad energetinės sistemos ribos remiasi nacionalinės energetikos sistemos savarankiškumu, grindžiamu realios politinės nepriklausomybės dydžiu. Nacionalinio energetinio saugumo samprata ir ja grindžiama komunikacija nustato energetikos sistemos ribas su energiją tiekiančiomis valstybėmis. Kaip rodo duomenys, respondentai, panašiai kaip ir energetikai ekspertai, palaiko Lietuvos energetinę nepriklausomybę nuo kitų valstybių bei integraciją į bendrą ES energetikos rinką (žr. PRIEDUOSE 7.3 pav.). Egzistuoja reikšmingos koreliacijos tarp teiginio *energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių* ir amžiaus (*Asymp. Sig. (2-sided) Pearson Chi-Square 0,001)* – kuo jaunesni, tuo dažniau teigia *labai svarbu*, išsilavinimo (*Asymp. Sig. (2-sided) Pearson Chi-Square 0,000)* – kuo labiau išsilavinę, tuo dažniau teigia, kad *labai svarbu*, pajamų (*Asymp. Sig. (2-sided) Pearson Chi-Square 0,000)* – kuo turtingesni, tuo dažniau teigia, kad *labai svarbu, gyvenamosios vietos* (*Asymp. Sig. (2-sided) Pearson Chi-Square 0,000)* – kuo didesnis miestas, tuo dažniau teigė, kad *labai svarbu.*

Ekologiniu požiūriu taip pat yra nustatomos energetikos sistemos ribos pirmumą teikiant skirtingoms energijos rūšims. Daugiausia nepalankaus vertinimo sulaukia skalūninių dujų (28,6 proc. – *nesvarbu ir visai nesvarbu*) ir atominės energetikos (24,1 proc. – *nesvarbu ir visai nesvarbu*) plėtra. Tik 4,1 proc. respondentų teigia, kad atsinaujinančios energetikos plėtra yra *nesvarbu ir visai nesvarbu* (žr. PRIEDUOSE 7.4 pav.). Viešoji nuomonė apie energijos šaltinius ekologiniu požiūriu taip pat formuoja tam tikras reikšmes, kurios turi įtakos nustatant energetikos sistemos ribas.

101 *Energetinkla* – energetikos sistemos elementų santykių visuma. Už šį terminą dėkojame Z. Norkui.

Trečia, kaip teigia sistemų teorija, reikšmių sistema arba energetinio saugumo samprata yra santykinai uždara ir s*avirėmė*, t. y. Lietuvos energetinio saugumo sampratą formuoja Lietuvos visuomenės ir valstybės veikėjų sampratos. Kartu s*avirėmė* energetikos sistema turi būti nuolat perkuriama, o tam tikros energetinio saugumo sampratos (reikšmės) gali būti pakeistos tik kitomis energetinio saugumo sampratomis. Kaip minėjome, visuomenės institucinis tematizavimas yra panašus į individų tematizavimą, todėl socialinė sistema taip pat turi savo tapatybę.[102]

Kita vertus, kiekviena visuomenė yra susiskaidžiusi į socialinius veikėjus pagal įvairius socialinius rodiklius, todėl skirtingi socialiniai veikėjai nevienodai supranta energetikos sistemos ribas. Didesnė respondentų dalis (64,3 proc. sutinka ir visiškai sutinka) mano, kad energetinio saugumo problema sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus. Labai nedaug respondentų (16,3 proc. sutinka ir visiškai sutinka) mano, kad energetinio saugumo problema sprendžiama atsižvelgiant į visų socialinių grupių interesus. Toks požiūris turėtų atkreipti energetikų ir politikų dėmesį į jų viešai komunikuojamą informaciją apie energetinį saugumą ir politiką (žr. PRIEDUOSE 7.5 pav.).

Ketvirta, kiekvienas stebėtojas ar tyrinėtojas yra įkalintas konkrečioje socialinėje sistemoje, kuri jam parūpina jau sukonstruotas reikšmes, racionalumą ir tapatybę, todėl energetikos sistema už savo ribų negali tiksliai numatyti savo veiklos padarinių, nes šios veiklos pasekmės determinuojamos kartu su kitų sistemų (aplinkų) veiksmais.

Energetikos sistema, kaip ir bet kuri kita, patenka į išorinių *nenumatytų pasekmių* ir neapibrėžtumų tinklą. Kaip jau minėta, skiriami du energetikos sistemos grėsmių tipai: *pavojai*, kurie suvokiami kaip sistemai *išorinės grėsmės* ir vadinami *išoriniu pavojumi*, bei *pavojai*, kurie sudaro sistemos *vidines grėsmes.* Tai vadinama *rizikomis*. Teiginiai *Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje* ir *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje* iliustruoja abiejų grėsmių tipus. 55,4 proc. respondentų, kurie *pritaria ir visiškai pritaria*, kad Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje, Rusiją traktuoja kaip išorinę grėsmę Lietuvos valstybingumui, o 48,6 proc. respondentų, kurie *pritaria ir visiškai pritaria*, kad Lietuvos vyriausybė siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje, gali būti laikomi tokiais, kurie suvokia, kad išorines grėsmes siekiama paversti vidinėmis grėsmėmis (žr. PRIEDUOSE 7.6 pav.). Tai patvirtina ir teigiama reikšminga koreliacija (0,279) tarp teiginių *Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje* ir *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetinė politika siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje* (žr. 7.1 lentelę).

102 Žinoma, savirėmi sistema negali būti priklausoma absoliučiai tik nuo pačios savęs, nes šiuolaikinė ekonomika, ekologija, politika ir kultūra yra globalios. Kita vertus, išlieka nacionalinės valstybės, kurių įvairaus lygio veikėjai priima sprendimus ir nustato sistemos arba sistemų santykius, todėl reikėtų svarstyti apie sistemų tam tikrų santykių su joms relevantiškais elementais nustatymo įtampas.

7. 1 lentelė. Lietuvos ir Rusijos energetikos politikos vertinimas

	24.1. Aš pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką	24.2. Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje	24.3. Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje
24.1. Aš pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką		,102**	,311**
24.2. Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje			**,279****

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšminga 0,01

Minėjome, kad N. Luhmannas skiria pavojų ir riziką pagal individų ir organizacijų sugebėjimo juos valdyti (angl. *manageability*) suvokimo laipsnį. Pavojus – tai, kas suvokiama kaip išorinė energetikos sistemos grėsmė, nuo kurios geriausiu atveju reikėtų atsitraukti. Ir atvirkščiai, rizika yra energetikos sistemos vidinė grėsmė, kurią galima daugiau ar mažiau valdyti. Lietuvos energetikos sistemos priklausomybė nuo Rusijos suvokiama kaip išorinis pavojus, kurio neįmanoma valdyti bent iki tol, kol nėra alternatyvių energetikos tiekėjų. Energijos išteklių ir tiekėjų diversifikacija Rusijos energetikos sistemą padaro vidine grėsme, kurią galima tam tikru laipsniu valdyti. Išorinės grėsmės atveju atsakomybė tenka Rusijai ir Lietuvos energetikos sistema yra nuo jos priklausoma, o dėl rizikų arba vidinės grėsmės atsakomybę turi prisiimti konkrečios Lietuvos institucijos.

Įdomu tai, kad apklausos duomenys tokios priklausomybės nepagrindžia. Jeigu smarkiai pakiltų šildymo kainos, respondentai labai panašiai pateisintų pilietinio nepaklusnumo akcijas (pvz., protestus, mitingus), jei tai būtų susiję su „Gazpromo“ vykdoma politika, Lietuvos vyriausybės ar savivaldybės negebėjimu susitarti su šilumos tiekėjais. Tik tuo atveju, jei šilumos kainos būtų susijusios su energetinės infrastruktūros avarijomis, respondentai rečiau pateisintų nepaklusnumo akcijas.

Moderni rizikos vadybos formulė, kurią galima pritaikyti iniciatyviam, įvairių veiklų nepageidaujamų padarinių valdymui, yra įrodymas apie kintantį prisitaikymą prie rizikos, kuri anksčiau buvo suvokiama kaip išoriška valdymo procesams (pavojai), apie galimybę ją socialiai veikti ir apie valdomas veiklas, kuriomis galima riboti nepageidaujamus padarinius (Renno 2000). Duomenys rodo, kad respondentai neturi bendros nuomonės dėl

Lietuvos energetikos problemų atsakomybės. Galime tarti, kad vieni Lietuvos energetikos sektoriaus problemas suvokia kaip vidines grėsme, kiti – kaip išorines. Pavyzdžiui, tik 22,8 proc. respondentų mano, kad energetikos problemų kyla dėl sovietmečiu vykdytos energetikos politikos, o 83,7 proc. respondentų įsitikinę, kad atsakomybė už tai tenka šalies vyriausybei, vadinasi, energetikos sistemos grėsmes dauguma respondentų suvokia kaip rizikas, kurias vyriausybė privalėtų valdyti. Trečdalis respondentų pripažįsta, kad nežino, kaip vertinti atsakomybę (žr. PRIEDUOSE 7.7 pav.).

Penkta, svarbu pabrėžti, kad vėlyvosios modernybės visuomenėse, gausėjant žinių įvairovei bei socialinių normų pliuralizmui, socialinės sistemos viduje siekia apriboti narių patyrimą, suvaržydamos jų buvimą išorinėse sistemose. Tačiau šiuolaikinėse vėlyvosios modernybės visuomenėse savo dispozicijoje socialinės sistemos neturi integruojančios sistemos ar ko nors panašaus į *metasistemą*, priešinamą didėjančiam pliuralizmui, įvairovei ir komplikuotumui, kurie apsunkina tarpsisteminę komunikaciją. Žvelgiant iš N. Luhmanno teorijos perspektyvos galima sakyti, kad potencialiai susiformuoja savitas socialinės tikrovės reiškinys, kai vienoje sistemoje jis yra suvokiamas kaip *rizika*, kitoje – kaip *pavojus*, todėl tai apsunkina sistemų komunikaciją. Pavyzdžiui, atominės elektrinės akcininkai elektrinės avariją suvokia kaip išorinį pavojų, o ne kaip riziką, nes elektrinė yra išoriška fondų biržai. Tačiau akcininkai nerimauja dėl fondų biržos griūties, kuri jų investicijas į atominės elektrinės akcijas paverstų nevertingomis. Šalia elektrinės gyvenantys žmonės gali mažiau rūpintis fondų biržos griūtimi kaip išoriniu pavojumi, bet gyventi nuolatinėje baimėje dėl radiacijos, avarijos rizikos arba vidinės jų gyvenamos sistemos grėsmės (Renn 2008) (žr. PRIEDUOSE 7.7 pav.).

Sistemų teorija pabrėžia socialinių ir kultūrinių prielaidų svarbą pasirenkant pasekmes ir suteikiant joms reikšmes. Rizikos, susijusios su energetikos sistema, nurodo pinigų (ekonominė sistema), galios (politinė sistema), solidarumo (socialinė sistema) ar teisinio saugumo (teisės sistema) galimas netektis. Sistemiškai pagrįstų rizikų poveikiai yra nesuderinami vienas su kitu ir negali būti subendravardiklinti. Nei pinigai, nei nauda, kaip siūlo ekonominės rizikos sampratos, negali būti bendru vardikliu energetinės rizikos patyrimo skirtingiems tipams.

APIBENDRINIMAS

Vėlyvosios modernybės demokratinėje visuomenėje įvairių veikėjų interesai ir dalyvavimas priimant valstybės sprendimus tampa reikšminga visuomenės plėtros sąlyga, todėl šiame paragrafe duomenų interpretacijai taikėme sociologinę N. Luhmanno sistemų teoriją. Ši konstruktyvistinė sociologijos teorija gali būti sėkmingai taikoma analizuojant visuomenės viešąją nuomonę, ekspertų energetikų ar politikų energetinio

saugumo suvokimą, kuris ir brėžia kiekvienos funkcinės sistemos ir jos aplinkų ribas. Anot N. Luhmanno, sistemos elementų santykių suvokimas nustato sistemos ir jos aplinkos ribas ir kuria pačią sistemą. Vadinasi, energetikos sistema neturi kokios nors išankstinės universalios struktūros, ji tiesiogiai priklauso nuo to, su kokiais išoriniais energetikos sistemos elementais bus nustatyti santykiai, kurie tiesiogiai priklauso nuo įvairių socialinių veikėjų energetino saugumo suvokimo. Savo ruožtu energetinio saugumo suvokimas priklauso nuo energetikos sistemos santykių ir įvairių elementų saugumizacijos, kurią lemia geopolitinė šalies situacija, energetikos ištekliai, gavybos ir gamybos technologijos ir t. t. (Janeliūnas 2005; Janeliūnas, Tumkevič 2013). Bet kurios sistemos ir elementų galimų santykių pasirinkimų nustatymui N. Luhmannas skiria išorines ir vidines grėsmes. Vidines grėsmes arba rizikas galima kontroliuoti, todėl joms reikėtų teikti pirmenybę. Išorinių grėsmių neįmanoma kontroliuoti, tad jas reikia paversti vidinėmis (rizikomis) arba visiškai eliminuoti iš sistemos galimų santykių.

Kaip parodė visuomenės nuomonės apklausa, net 81,8 proc. respondentų sutiko, kad energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių yra *svarbi* ir *labai svarbi*, ir tik 6,4 proc. ji *nesvarbi* ir *labai nesvarbi.* Visuomenė sutinka, kad Lietuvos energetikos sistema turėtų turėti savo ribas, bet kartu 72,8 proc. mano, kad Lietuvos energetikos sistemos integracija į bendrą ES energetikos rinką yra *labai svarbi* ir *svarbi*. Tik 5,8 proc. tai buvo *nesvarbu* ir *visai nesvarbu.* Lietuvos visuomenės nuomonė iš esmės sutampa su Nacionalinę energetinio saugumo strategiją rengusių ekspertų nuomone. Anot ekspertų (Nacionalinė... 2012), Lietuvos integracija į ES energetikos sistemas yra neatskiriama nuo ES politikos su išoriniais partneriais stiprinimo. ES valstybės narės sutinka, kad yra būtina iš esmės peržiūrėti ES energetikos dialogą su Rusija ir skatinti skaidrių, nediskriminacinių, teisės ir rinkos principais grįstų santykių plėtojimą. Taip pat ES lygiu siekiama sukurti platesnę reguliavimo erdvę, užtikrinančią naudą visiems, siūlant reguliariai keistis informacija apie ES valstybių narių sudarytus ir planuojamus sudaryti tarpvyriausybinius susitarimus.

Žvelgiant sistemų teorijos požiūriu, teiginiai *Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje* ir *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje* iliustruoja išorinių ir vidinių grėsmių tipus. 55,4 proc. *pritaria* ir *visiškai pritaria*, kad Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje, tad Rusiją jie traktuoja kaip išorinę grėsmę Lietuvos valstybingumui. Toks požiūris atliepia nacionalinės strategijos nuostatą apie įtemptą geopolitinę situaciją ir būtinybę formuoti savarankišką nuo Rusijos energetikos politiką (Nacionalinė... 2015). 17,1 proc. Rusijos pavojaus nemato. 48,6 proc. *pritaria* ir *visiškai pritaria*, kad Lietuvos vyriausybė siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje. Šie respondentai veikiausiai suvokia, kad Lietuvos vyriausybė išorines energetikos sistemos grėsmes siekia paversti vidinėmis grėsmėmis, kurias būtų galima kontroliuoti. 14,8 proc. nelaiko, kad Lietuvos vyriausybė siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje.

Respondentai neturi bendros nuomonės dėl Lietuvos energetikos problemų atsakomybės. Vieni Lietuvos energetikos sektoriaus problemas suvokia kaip vidines grėsmes, kiti – kaip išorines. Tik 22,8 proc. mano, kad problemų kyla dėl sovietmečiu vykdytos energtikos politikos, o net 83,7 proc. įsitikinę, kad atsakomybė už tai tenka šalies vyriausybei, vadinasi, energetikos sistemos grėsmes dauguma respondentų suvokia kaip rizikas, kurias vyriausybė privalėtų valdyti. Trečdalis respondentų pripažįsta, kad nežino, kaip vertinti atsakomybę.

Energetikos sistemos ribų nustatymą taip pat galima sieti su ekologijos sampratomis. Tad ekologiniu požiūriu energetikos sistemos ribos nustatomos pirmumą teikiant skirtingoms energijos rūšims. Daugiausia nepalankaus vertinimo sulaukia skalūninių dujų (28,6 proc. *nesvarbu* ir *visai nesvarbu*) ir atominės energetikos (24,1 proc. *nesvarbu* ir *visai nesvarbu*) plėtra. Tik 4,1 proc. respondentų teigia, kad atsinaujinančios energetikos plėtra yra *nesvarbu* ir *visai nesvarbu*. Galima teigti, kad ekologiniu požiūriu viešoji nuomonė apie energijos šaltinius taip pat formuoja tam tikras reikšmes, kurios turi įtakos nustatant energetikos sistemos ribas.

III DALIS

ENERGETINIO SAUGUMO PROBLEMOS

8. ENERGETINIO SAUGUMO SUPRATIMAS LIETUVOJE

Pastaruoju metu akademiniame diskurse pastebima pastanga susieti energetiką ir visuomenės interesą. Didėjantis dėmesys darniai plėtrai skatina diskusiją, kaip energetinis saugumas veikia visuomenę ir kokia atsakomybė tenka visuomenei už darnios energetinio saugumo politikos plėtrą (Winzer 2012; Cherp, Jewel 2011; Sovacool, Mukherjee 2011; Sovacool ir kt. 2012; Augutis ir kt. 2012; Vosylius ir kt. 2013; Streimikiene ir kt. 2007). Dažniausiai kalbama apie politines bei ekonomines pasekmes ir galimą jų poveikį visuomenei, o darnios plėtros koncepcijos taikymu siekiama, kad pasekmės visuomenei būtų teigiamos. Pozityvių ketinimų visuomenės atžvilgiu galima matyti oficialiame diskurse (Nacionalinė energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategija 2012). Galima teigti, kad visuomenės interesas įsitvirtina kaip esminis stimulas energetinio saugumo politikoje.

Jau minėjome, kad energetinio saugumo problema yra viena ryškiausių Lietuvoje (Balžekienė, Butkevičienė, Rinkevičius, Gaidys 2009: 239). Jos svarba priklauso nuo išorinių ir vidinių aplinkybių, bet žmonės visada supranta energetinio saugumo svarbą. Kad ir kaip būtų, Lietuvos akademiniame energetinio saugumo diskurse trūksta tyrimų, skirtų visuomenės dalyvavimui ir supratimui. Galime rasti kokybinių duomenų apie ekspertų (Genys, Aleksandravičius 2012) arba politikų (Česnakas 2013) nuomonę, kai kurias visuomenės rizikos suvokimo aplinkybes (Rimaitė, Rinkevičius 2008) ar visuomenės požiūrį į tam tikras energijos rūšis, pavyzdžiui, branduolinę energetiką (Balžekienė 2006; Rinkevičius, Gaidys 2008). Tačiau beveik nėra sistemingų bandymų paaiškinti visuomenės energetinio saugumo suvokimą. Kaip minėta, 2013 m. atlikta detali apklausa siekiant išsiaiškinti visuomenės požiūrį į energetinį saugumą ir kurie jo aspektai yra svarbiausi. Šio skyriaus tikslas – išnagrinėti visuomenės požiūrį į svarbiausius energetinio saugumo aspektus ir identifikuoti socialinių grupių (remiantis lyties, amžiaus, išsilavinimo, užimtumo, pajamų ir gyvenamosios vietos aspektais) požiūrio skirtumus.

8.1. Energetinis saugumas, strateginis interesas ir visuomenė

Analizuojant pastarųjų kelių dešimtmečių mokslinę literatūrą nesunku pastebėti energetinio saugumo koncepcijos evoliuciją. Cherpas ir Jewell (2011) parodo, kaip konceptas evoliucionavo nuo siauro intereso naftos apsirūpinimu iki globalių teorizavimų ir energetinio saugumo lygio apskaičiavimo. Aktualius apibrėžimus atspindinčius

skirtingus energetinio saugumo pjūvius išsamiai apžvelgia tyrėjai (Winzer 2012; Kruyt ir kt. 2009; Chechi ir kt. 2009; Ang ir kt. 2015). Nors energetinio saugumo definicija varijuoja ir reiškia vis ką nors kita kiekvienai šaliai, dabartinėje literatūroje neįmanoma nepastebėti didėjančio dėmesio visuomenės interesui. Neatsitiktinai oficialūs Europos Komisijos dokumentai pateikia konstruktyvų apibrėžimą išryškindami visuomenės interesą (European Commission 2000 Green Paper).

Energetinio saugumo svarba kiekvienoje šalyje gali skirtis. Pavyzdžiui, viena yra rūpintis energetikos infrastruktūra ir jos efektyvumu, galvoti apie tiekimo diversifikaciją ar panaudoti šiuolaikines technologijas, kita yra reorganizuoti energetikos sektorių pritaikant prie šiuolaikiškų iššūkių. Lietuva paveldėjo sovietų laikais išplėtotą infrastruktūrą ir šiandien ją reikia iš esmės atnaujinti atsižvelgiant į pasikeitusias sąlygas ir dabartinius visuomenės poreikius. Todėl analizuojant energetinio saugumo raidą Lietuvoje taip pat galima matyti tam tikrus dėsningumus (Augutis ir kt. 2013), kurie buvo nulemti besivystančios šalies kintančių interesų. Pavyzdžiui, pirmąjį energetinio saugumo iššūkį Lietuva patyrė netrukus po nepriklausomybės paskelbimo (kai Rusija ėmė kelti energetikos išteklių kainas iki pasaulinės rinkos kainų, 1990 m. vykdė energetinę blokadą, dar vėliau, 2006 m., uždarė pagrindinį naftotiekį „Družba“, tiekiantį žaliavą „Mažeikių naftos“ perdirbimo gamyklai). Pagrindinius energetinio saugumo prioritetus nulemdavo tuo metu aktualiausios grėsmės. Tik pastaruoju metu, kai išryškėjo pastanga užtikrinti energijos tiekimą priimtinomis kainomis ir sukurti techniniams, aplinkosauginiams, ekonominiams, politiniams ir socialiniams trikdžiams atsparią energetikos sistemą, akademinėje literatūroje matyti (Molis 2011; Leonavičius, Genys 2011; Tvaronavičienė 2012) nuoseklesnė energetinio saugumo prieiga.

Turint omenyje, kad pagrindinis valdžios tikslas yra užtikrinti ilgalaikius šalies interesus, suprantamas noras rūpintis strateginiais energetikos projektais. Kita vertus, realizuoti kai kuriuos strateginius projektus gali būti sunku, jei šie nesutaps su visuomenės interesu ir neatlieps ilgalaikių arba trumpalaikių visuomenės (ar skirtingų jos grupių) interesų (kaip kad atsitiko skalūninių dujų gavybos atveju).[103] Žinant Lietuvos geopolitinę situaciją, Rusijos ambicijas, turto nelygybę visuomenėje, netolygią energetikos kainų naštą, energetinio saugumo suvokimo svarba tampa dar didesnė.

Nėra lengva subalansuoti strateginius valstybės tikslus ir visuomenės interesą, ypač jei pastarasis menkai tyrinėtas ir aptartas. Visuomenės nuomonė iškyla kaip svarbiausias sklandžios energetikos politikos veiksnys. Ir atvirkščiai, jei visuomenei stinga informacijos apie kai kuriuos aktualius energetikos politikos aspektus arba dominuojantis

103 2013 m. gegužės 9 d. Lietuvoje surengta protesto akcija „Išgelbėkim Žemaitiją, švarus vanduo ir žemė“ paskatino intensyvią viešą diskusiją siekiant atkreipti visuomenės dėmesį į valdžios norą leisti „Chevron“ kompanijai pradėti skalūninių dujų žvalgybą ir gavybą.

energetinio saugumo supratimas yra redukuotas iki konkrečių interesų prioritetų teikimo, tai gali tapti nuoseklios energetikos politikos kliuviniu. Dar daugiau, tai gali pasitarnauti propagandiniams ar manipuliaciniams tikslams, o visuomenės interesas gali likti neatlieptas.

8.2. Energetinio saugumo ir jo aspektų samprata

Siekiant identifikuoti svarbiausius Lietuvos energetinio saugumo aspektus, visuomenei buvo pateikta plati energetinio saugumo aspektų paletė (sąrašas sukurtas bendradarbiaujant su ekspertais).[104] Energetinio saugumo aspektai suformuluoti remiantis strateginiais Lietuvos interesais, atsižvelgiant į skirtingus energetinio saugumo aspektus: diversifikaciją (tiekėjų ir išteklių), patikimumą (tiekimo ir infrastruktūros), nepriklausomybę (nuo užsienio šalių (iš esmės Rusijos) ir monopolistinių darinių), galimybes pasinaudoti tarptautinės politikos ryšiais (pvz., ES, NATO) apginant Lietuvos interesus, galiausiai įvertinti numatytus įgyvendinti projektus (atsinaujinančioji energija, skalūninės dujos, branduolinė energetika).

Apklausa parodė, kad energetinį saugumą visuomenė supranta gana plačiai. Tarp keturiolikos respondentams pateiktų įvertinti energetinio saugumo aspektų galima matyti ryškesnių tendencijų:

- Pirma, visi išvardyti energetinio saugumo aspektai yra svarbūs ar net labai svarbūs apklaustiesiems. Kaip ir buvo galima tikėtis, labiausiai išsiskiria *energetikos išteklių kaina* (89,7 proc. *svarbu* arba *labai svarbu*) ir *energetinių paslaugų tiekimo patikimumas* (87,9 proc. *svarbu* arba *labai svarbu*).
- Antra, tyrimas parodo tebesitęsiantį nevienareikšmį branduolinės energetikos vertinimą, kai beveik pusė teigia, kad ši energetikos rūšis yra *svarbi*, beveik ketvirtadalis (24,1 proc.) respondentų atsakė, kad atominės energetikos plėtra *visai nesvarbi* arba *nesvarbi* Lietuvos energetiniam saugumui, o kiek daugiau nei ketvirtadalis (26,8 proc.) šiuo klausimu nėra apsisprendę.
- Trečia, itin nevienareikšmis yra *skalūninių dujų gavybos plėtros* vertinimas: kiek mažiau nei trečdalis (28,6 proc.) respondentų mano, kad tai yra *nesvarbus* arba *visai nesvarbus* Lietuvos energetinio saugumo aspektas, beveik trečdalis (31,7 proc.) šiuo klausimu nėra apsisprendę, 39,7 proc. mano, kad tai yra *svarbus* arba *labai svarbus* aspektas.

104 Išsamaus empirinio tyrimo aprašymą žr. įvade.

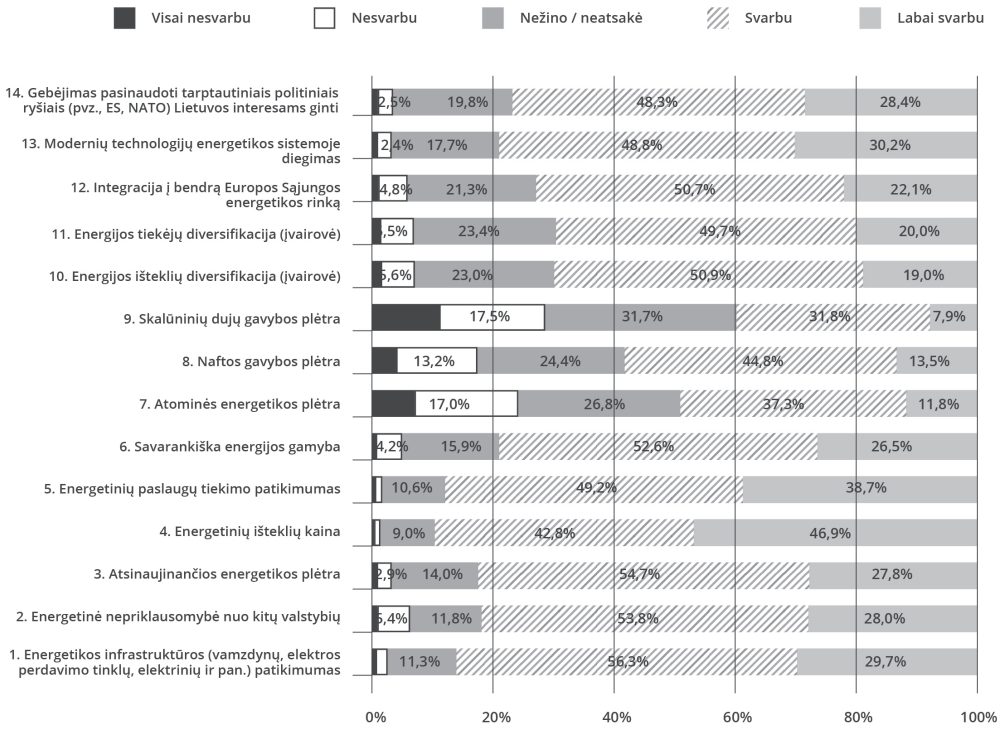

8.1 pav. Energetinio saugumo aspektų svarba Lietuvai, bendras respondentų vertinimas

- Ketvirta, nors tyrimo metu išryškėjo tam tikros vertinimo tendencijos, akivaizdu, kad visuomenei itin trūksta informacijos apie kai kuriuos viešojoje erdvėje rečiau minimus arba labiau specifinius Lietuvos energetinio saugumo aspektus. Pavyzdžiui, dėl *naftos gavybos plėtros; energijos išteklių diversifikacijos (įvairovės); energijos tiekėjų diversifikacijos (įvairovės); integracijos į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką; gebėjimo pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti* nėra apsisprendę apie penktadalis respondentų. Tad formuojant Lietuvos energetikos politiką būtina atsižvelgti į šias nuostatas, nes, tikėtina, tam tikra visuomenės dalis užims neigiamą poziciją, kuri gali sužlugdyti tam tikrus projektus[105] (žr. 8.1 pav.).

105 Apie nesėkmingą naujos atominės elektrinės statybos bei skalūninių dujų gavybos projektų eigą ir neigiamas pasekmes valdysenos požiūriu jau minėjome, žr. 37 išnašą p. 57.

8.3. Visuomenės ir skirtingų socialinių grupių nuomonė apie energetinį saugumą bei svarbiausi suvokimo skirtumai

8.1 lentelė atskleidžia svarbiausių energetinio saugumo aspektų vertinimus tarp Lietuvos gyventojų. Aukščiausiai įvertintas (surinko 4,35 balo) aspektas *energetikos išteklių kaina*, žemiausiai (surinko 3,08 balo) – *skalūninių dujų gavyba*. Vidutinis atsakymų balas siekia 3,874, tai reiškia, kad respondentams beveik visi aspektai yra svarbūs. Matyti, kad tik trys aspektai *skalūninių dujų gavyba* (3,08), *branduolinės energetikos plėtra* (3,30) ir *naftos gavybos plėtra* (3,50) įvertinti prasčiau nei bendras atsakymų vidurkis. Kiti trys *integracija į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką*, *energijos tiekėjų diversifikacija (įvairovė)*, *energijos išteklių diversifikacija (įvairovė)* yra arti vidurkio. Visi kiti aštuoni aspektai viršija vidurkį (žr. 8.1 lentelę).

Šiuolaikinė visuomenė susideda iš skirtingų socialinių grupių, kurios skiriasi tarpusavyje įvairiomis sociodemografinėmis charakteristikomis, dėl to neretai turi skirtingus tikslus. Tik dalis jų yra taip apsirūpinę, kad galėtų siekti savų tikslų savarankiškai. Dauguma tokių galimybių neturi, todėl labiau priklauso nuo valstybinės socialinės gerovės politikos ir valstybinės politikos apskritai. Siekiant sukurti solidžią ir optimalią energetinio saugumo politiką svarbu identifikuoti ir egzistuojančius skirtingų socialinių grupių požiūrių skirtumus. Lyties, amžiaus, išsilavinimo, užimtumo, pajamų ir gyvenamosios vietos skirtumai analizuojami kituose poskyriuose. Prielaidos, kalbant apie kiekvieną grupę, remiasi teorinėmis įžvalgomis (Knox-Hayes ir kt. 2013; Perlaviciute, Steg 2015) ir kitose šalyse atliktais empiriniais tyrimais (Demski ir kt. 2014; Strambo ir kt. 2015). Šios įžvalgos pristatomos kiekviename skyriuje.

Darbinė prielaida – tikimasi, kad moterys vertindamos labiau akcentuoja aplinkosaugos aspektus ir atsinaujinančią energetiką nei vyrai. Tikėtina, kad vyrai labiau pabrėžia patikimumą ir nepriklausomą energetikos generavimą.

Skirtingai nei tikėtasi keliant hipotezę, tyrimas parodė, kad Lietuvoje beveik nėra skirtumo tarp vyrų ir moterų požiūrio nė vienu iš analizuotų aspektų. Vienintelis akivaizdesnis skirtumas fiksuojamas vertinant pirmą ir dvyliktą aspektus, t. y. *energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimuma*s ir *integracija į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką*; vyrų atsakymų vidurkis pirmuoju atveju yra 4,16, moterų – 4,10, antruoju atveju vyrų – 3,92, moterų – 3,85. Skirtumas čia yra vos 0,07, kitur – tik 0,03.

Darbinė prielaida – tikimasi, kad vyresnio amžiaus grupėms labiau rūpi energetikos kainos ir tiekimo patikimumas, jaunesniems – ilgalaikiai strateginiai projektai (pvz., atsinaujinanti energetika, modernių technologijų diegimas, galimybė pasinaudoti tarptautinės politikos ryšiais). Kaip skirtingo amžiaus grupės vertina kiekvieną aspektą, pateikiant atsakymų vidurkius, žr. PRIEDUOSE 8.2 lentelę.

8.1. lentelė. Energetinio saugumo aspektų svarba
Rezultatų vidurkių pasiskirstymas (N 2 002). 1 = visai nesvarbu, 5 = labai svarbu[106]

Įvertinkite šių aspektų svarbą Lietuvos energetiniam saugumui	Vidurkis	Minimalus	Maksimalus	Stand. nuokrypis
(1) 4. Energetikos išteklių kaina	4,35	1	5	0,717
(2) 5. Energetinių paslaugų tiekimo patikimumas	4,25	1	5	0,715
(3) 1. Energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumas	4,12	1	5	0,730
(4) 3. Atsinaujinančios energetikos plėtra	4,06	1	5	0,763
(5) 13. Modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas	4,05	1	5	0,807
(6) 2. Energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių	4,02	1	5	0,838
(7) 14. Gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti	4,01	1	5	0,817
(8) 6. Savarankiška energijos gamyba	4,00	1	5	0,811
(9) 12. Integracija į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką	3,88	1	5	0,842
(10) 11. Energijos tiekėjų diversifikacija (įvairovė)	3,81	1	5	0,866
(11) 10. Energijos išteklių diversifikacija (įvairovė)	3,80	1	5	0,860
(12) 8. Naftos gavybos plėtra	3,50	1	5	1,016
(13) 7. Atominės energetikos plėtra	3,30	1	5	1,101
(14) 9. Skalūninių dujų gavybos plėtra	3,08	1	5	1,117

Duomenų analizė parodė, kad vertinant tris svarbiausius aspektus: *energetikos išteklių kainą*, *energetinių paslaugų tiekimo patikimumą*, *energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumą* nuomonių skirtumų tarp

106 Analizuojant ir interpretuojant duomenis remtasi penkiabale Likerto skale. Respondentų nepritarimas žymimas 1, neapsisprendimas / nežinojimas – 3, pritarimas – 5. Didėjantis atsakymų vidurkių rodmuo (kai atsakymų vidurkio rodmuo artėja prie 5) reiškia didesnę konkretaus aspekto svarbą visuomenės požiūriu. Ir atvirkščiai, mažesnis atsakymų vidurkio rodmuo (kai atsakymų vidurkio rodmuo artėja prie 1) indikuoja mažesnę aspekto svarbą.

skirtingų amžiaus grupių Lietuvoje nėra. Tai atliepia darbinę prielaidą vyresnėms grupėms, tačiau atrodo, kad gana neturtingoje visuomenėje tie patys aspektai yra aktualūs visoms amžiaus grupėms.

Ryškiau skiriasi kiti aspektai. Kaip nurodyta prielaidoje, jaunesnėms amžiaus grupėms (18–25 ir 26–35) labiau rūpi *gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti* (atitinkamai 4 ir 5 vieta), *modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas* atitinkamai (5 ir 4 vieta) ir *atsinaujinančios energetikos plėtra* (6 vieta abiem grupėms). Įdomu, kad visoms kitoms grupėms *atsinaujinančios energetikos plėtra* taip pat svarbi (atitinkamai 3 ir 6 vietos ir labai panašus atsakymų vidurkis). Gana netikėta, kad *modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas* vyresnio amžiaus (56–66 ir vyresnių) grupių taip pat aukštai įvertintas (4).

Vidutinio amžiaus grupėms (36–45 ir 46–55) rūpi *energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių* ir *savarankiška energijos gamyba* (atitinkamai 5 ir 7 vietos).

Galiausiai trys prieštaringiau įvertinti aspektai *naftos gavybos plėtra*, *atominės energetikos plėtra* ir *skalūninių dujų gavybos plėtra* atitinkamai užėmė 12, 13 ir 14 vietas tarp visų amžiaus grupių. *Skalūninių dujų gavybos plėtra* surinko mažiausiai balų. Kaip minėta anksčiau, tai gali būti susiję su informacijos trūkumu, todėl svarbiausi energetinio saugumo aspektai gali būti nevisiškai iki galo suprantami.

Darbinė prielaida – tikimasi, kad aukštesnio išsilavinimo žmonėms labiau rūpės diversifikacija (išteklių ir tiekėjų), nepriklausomas energijos generavimas ir modernių technologijų diegimas energetikos sistemoje. Neturintys aukštojo išsilavinimo, tikėtina, bus labiau suinteresuoti energetikos kainomis ir tiekimo patikimumu (kokie yra svarbiausi energetinio saugumo aspektai tarp skirtingo išsilavinimo grupių ir kokie grupių skirtumai vyrauja, žr. PRIEDUOSE 8.3 lentelę).

Panašiai kaip ir anksčiau svarbiausi aspektai *energetikos išteklių kaina*, *energetinių paslaugų tiekimo patikimumas*, *energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumas* skirtingo išsilavinimo grupių vertinami beveik vienodai (išskyrus asmenis, turinčius profesinį išsilavinimą ir nebaigtą aukštąjį – tiekimo patikimumo aspektai užėmė 4 ir 6 vietas). Beje, paminėtina, kad atsakymų vidurkiai tarp skirtingo išsilavinimo grupių nėra tokie nuoseklūs kaip kad ankstesniu atveju.

Aspektus *energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių* ir *atsinaujinančios energetikos plėtra* aukštai įvertino pradinį ir vdurinį išsilavinimą turintys asmenys, ir toks vertinimas yra gana netikėtas. Kita vertus, tai gali būti susiję su populiariu visuomenės poreikiu turėti pigią energiją. Tas pats *atsinaujinančios energetikos plėtros* aspektas užėmė 2 vietą asmenų, turinčių nebaigtą aukštąjį išsilavinimą grupėje.

Prielaida tik iš dalies pasitvirtino kalbant apie aukštąjį išsilavinimą turinčiųjų grupę. Diversifikacija (išteklių ir tiekėjų) nesulaukė daug palaikymo ir atitinkamai užėmė 11 ir

9 vietas. Tokie aspektai kaip *savarankiška energijos gamyba* ir *modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas* surinko daugiau balų ir užėmė 5 ir 4 vietas (tokiais pačiais balais vertino ir nebaigtą aukštąjį mokslą turinčių asmenų grupė).

Naftos gavybos plėtra, *atominės energetikos plėtra* ir *skalūninių dujų gavybos plėtra* taip pat buvo įvertinti kaip mažiausiai reikšmingi kaip ir ankstesniais atvejais. Nors šie aspektai surinko daug žemesnius balus nei vidurkis (3,87), skirtumai tarp grupių yra gana ryškūs.

Darbinė prielaida – tikimasi, kad privataus sektoriaus darbuotojai pirmenybę teiks rinkos dėsniams (diversifikacijai ir nepriklausomam energijos generavimui), o valstybės tarnautojams labiau rūpės diplomatijos vaidmuo (galimybė pasinaudoti tarptautinės politikos ryšiais ir energetinė nepriklausomybė), galiausiai pensininkams ir nedirbantiems, panašiai kaip ir vyresnio amžiaus žmonėms, bus svarbi energetikos kaina ir tiekimo patikimumas (žr. PRIEDUOSE 8.4 lentelę).

8.4. lentelė (žr. PRIEDUOSE) dar kartą patvirtino aspektų *energetikos išteklių kaina*, *energetinių paslaugų tiekimo patikimumas*, *energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumas* svarbą Lietuvos visuomenei. Šiuos aspektus kaip populiariausius išskyrė įvairaus užimtumo grupės.

Tai, kad aspektas *energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių* (4) valstybės tarnautojų įvertintas kaip svarbiausias po tų trijų, kurių svarba Lietuvoje neabejojama, patvirtino prielaidą. *Gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti* pateko į šeštą vietą, o tarp šių dviejų įsiterpė *atsinaujinančios energetikos plėtra* valstybės tarnautojų grupėje.

Kalbant apie privatų sektorių, prielaida pasitvirtino tik iš dalies. Skirtingai nei buvo tikėtasi, diversifikacija (tiekėjų ir išteklių) nesulaukė ryškaus palaikymo šioje grupėje ir aspektams atitinkamai teko 11 ir 9 / 10 vietos verslo savininkų ir privačių kompanijų darbuotojų grupėse. Tačiau aspektui *energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių* teko aukšta 5 vieta privačių kompanijų darbuotojų ir 7 vieta verslo savininkų grupėse. *Savarankiška energijos gamyba* buvo taip pat svarbi abiem grupėms (atitinkamai 5 ir 8 vietos). Verta paminėti, kad *atsinaujinančios energetikos plėtra* užėmė aukštą 4 vietą abiejose grupėse.

Kai kurie kiti paminėti aspektai, pavyzdžiui, *gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti*, pateko į 2 vietą studentų ir moksleivių grupėje. *Atsinaujinančios energetikos plėtrai* teko 3 vieta nedirbančiųjų ir grupei, įvardytai „Kita“. Galiausiai aspektui *modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas* teko 5 vieta tarp studentų ir moksleivių ir 4 vieta tarp nedirbančiųjų ir pensininkų.

Darbinė prielaida – tikimasi, kad mažesnių pajamų grupėms labiau rūpės pigi energetika ir tiekimo patikimumas, o didesnių pajamų – atsinaujinančios energetikos

plėtra, nepriklausoma generacija ir modernių technologijų diegimas (žr. PRIEDUOSE 8.5 lentelę).

Tai pirmasis atvejis, kai tyrimo metu bent viena grupė sulaužo nusistovėjusią tendenciją įvardydama svarbiausius aspektus. Trys dažniausiai įprasti aspektai *energetikos išteklių kaina*, *energetinių paslaugų tiekimo patikimumas*, *energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumas* svarbiausi daugumai skirtingų pajamų grupių, išskyrus grupę, kuriai būdingos 434,72–521,32 Eur pajamos. Ši grupė svarbiausiu energetinio saugumo aspektu laiko *modernių technologijų energetikos sistemoje diegimą*. Dar vienas netikėtumas fiksuotas mažiausiai svarbių aspektų trejete – 521,61–608,20 Eur pajamas gaunantys asmenys 7 klausimą iškėlė aukščiau nei 8.

Rezultatai patvirtino keltas hipotezes. Daugiau uždirbantys (260,95–347,54; 347,83–434,43; 434,72–521,32; 521,61–608,20; 608,49 ir daugiau) prioritetą skyrė *modernių technologijų energetikos sistemoje diegimui* (1 vieta), *atsinaujinančios energetikos plėtrai* (5 vieta). *Gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti* taip pat svarbus asmenims, kurių pajamos yra 521,61–608,20; 608,49 ir daugiau. *Savarankiška energijos gamyba* buvo svarbi visoms grupėms, išskyrus mažiausių ir didžiausių pajamų grupes. Abi grupės suteikė 8 vietą, tačiau smarkiai skiriasi atsakymų vidurkis (atitinkamai 3,75 ir 4,29).

Darbinė prielaida – tikimasi, kad skirtingose vietovėse gyvenančių grupių skirtumai išplauks iš objektyvių poreikių skirtumų. Gyvenantiems didžiuosiuose miestuose labiau rūpės atsinaujinančios energetikos plėtra ir modernių technologijų diegimas, mažuosiuose – išteklių diversifikacija (žr. PRIEDUOSE 8.6 lentelę).

Analizė parodė, kad *energetikos išteklių kaina* išlieka svarbiausiu aspektu tarp skirtingų socialinių grupių Lietuvoje. Panašiai ir *energetinių paslaugų tiekimo patikimumas* daugeliu atvejų užėmė 2 vietą ir tik miestelių grupės buvo nukeltas į 5 vietą. *Energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumo* svarba skyla į dvi dalis pagal gyvenamąją vietą. Aspektas vienodai svarbus gyvenantiems didžiuosiuose miestuose ir kaimo gyvenvietėse (abiem atvejais 3 vieta), tačiau ne toks svarbus tiems, kas gyvena miestuose (rajono centruose) ir miesteliuose.

Gyvenantys miestuose (rajono centruose) ir miesteliuose skirtingai vertina *savarankišką energijos gamybą* ir *energetinę nepriklausomybę nuo kitų valstybių*. Pirmai grupei tai buvo labai svarbūs aspektai (4 ir 3 vietos), antrai – beveik visai nesvarbūs (atitinkamai 11 ir 13 vietos).

Rezultatai patvirtino prielaidą, kad *atsinaujinančios energetikos plėtra* ir *modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas* vertinami atitinkamai 4 ir 5 vietomis (iškart po trijų visuomenei reikšmingiausių aspektų) tarp didžiųjų miestų grupės. *Energijos išteklių diversifikacijos (įvairovės)* svarba pasitvirtino tarp gyvenančių miesteliuose (4 vieta).

Galiausiai *naftos gavybos plėtra*, *atominės energetikos plėtra* ir *skalūninių dujų gavybos plėtra* įvertinti kaip nereikšmingiausi aspektai visose grupėse pagal gyvenamąją vietą, išskyrus gyvenančius miesteliuose (šie asmenys nesvarbiausiu aspektu įvardijo *atominės energetikos plėtros* aspektą), o *naftos gavybos plėtrą* įvertino kiek geriau – 10 vieta.

APIBENDRINIMAS

Tyrimas parodė, kad visuomenės nuomonę apie energetinį saugumą sudaro skirtingų aspektų gausa. Tačiau dominuoja du pagrindiniai aspektai: *energetikos išteklių kaina* (vidurkis – 4,35) ir *energetinių paslaugų tiekimo patikimumas* (vidurkis – 4,25). *Energetikos infrastruktūros (vamzdynų, elektros perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumas* taip pat svarbus (vidurkis – 4,12), tačiau ne toks dominuojantis kaip pirmieji. *Naftos gavybos plėtra* (vidurkis – 3,50), *atominės energetikos plėtra* (vidurkis – 3,30) ir *skalūninių dujų gavybos plėtra* (vidurkis – 3,08) nesvarbiausi. Tai liudija, kad energetikos politikos formuotojai nesugeba sėkmingai susieti šių projektų su visuomenės interesu.

Efektyvi energetikos politika grindžiama visuomenės racionalumu ir pasitikėjimu tuo, ar ji geba atliepti viešąjį interesą. Bet jei visuomenė netiki, kad energetikos politikos formuotojai yra pajėgūs atliepti ir reprezentuoti visuomenės interesą, tuomet itin sunku užtikrinti energetikos politikos sklandumą. Gana daug apklausos dalyvių, kurie yra neapsisprendę arba atsakė į klausimus „nežinau“ (*atominės energetikos plėtra* – 26,8 proc., *naftos gavybos plėtra* – 24,4 proc., *skalūninių dujų gavybos plėtra* – 31,7 proc., *energijos išteklių diversifikacija (įvairovė)* – 23 proc., *energijos tiekėjų diversifikacija (įvairovė)* – 23,4 proc., *integracija į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką* – 21,3 proc., *gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (pvz., ES, NATO) Lietuvos interesams ginti* – 19,8 proc.), liudija svarbų – viešosios komunikacijos trūkumo – energetikos politikoje aspektą. Tai svarbu ne tik dėl neišnaudotų galimybių siekiant tvaresnės energetinio saugumo politikos plėtros ar jos poveikio visuomenės socialinei sanglaudai, bet ir dėl to, kad neapsisprendusi visuomenės dalis gali tapti radikalių judėjimų ar priešiškų užsienio valstybių manipuliacijų objektu.

Nors akademinių diskusijų apie darnų energetinio saugumo vystymą ir daugėja, tyrimas parodė, kad skirtingų visuomenės grupių interesai yra gana skirtingi, o energetinio saugumo politika tarsi siekia atliepti viešosios nuomonės vidurkį. Siekiant sukurti efektyvią ir darnią energetinio saugumo politiką, neišvengiamai reikia atpažinti kiekvienos visuomenės grupės poreikius ir interesus, o pačią politiką paremti gausiais įrodymais ir jų verte kiekvienos grupės interesui (o ne vien visuomenės interesui apskritai). Kaip jau minėta, empiriniai duomenys, surinkti 2013 m., ir atspindi tuometinę situaciją.

Pastaraisiais metais energetikos sektoriuje įvyko keletas permainų[107], tikėtina, turėsiančių teigiamą poveikį visuomenės nuomonei. Kita vertus, gali tekti palaukti, kol įvykę pokyčiai duos teigiamų rezultatų ir ims keisti visuomenės nuomonę. Kad ir kaip būtų, jei visuomenės nuomonė energetikos politikoje ir toliau tarnaus kaip objektas, o ne kaip subjektas be išsamesnių diskusijų apie poreikius ir interesus, gali būti, kad neapsisprendusiųjų liks daug ir jie bus kaip energetinio saugumo politikos kliuvinys.

107 Plačiau apie reikšmingiausius įvykius Lietuvos energetikos sektoriuje 2014 m. žr. Augutis ir kt. (2015 ir 2017).

9. DAUGIABUČIŲ NAMŲ RENOVACIJA: SOCIALINIS IR EKONOMINIS ASPEKTAI

Sovietmečiu statyti daugiabučiai namai vis dar išlieka viena iš energetinio saugumo grėsmių (Augutis ir kt. 2014), kylančių dėl sudėtingo veiksnių (kiekvienas atskirai nekeltų ypač didelio pavojaus) komplekso. Jį sudaro prasta namų kokybė, centralizuotas šilumos tiekimas, monopolistinis dujų tiekimas („Gazprom“), Rusijos politikos kaimynų atžvilgiu neapibrėžtumas, daugiabučiuose gyvenanti didelė žmonių grupė (apie 66 proc. Lietuvos gyventojų). Vienas iš realiausių būdų sumažinti šio komplekso keliamą pavojų – renovuoti daugiabučius. Moderniųjų visuomenių urbanizacija rodo, kad daugiabučių rajonai ir centralizuotos jų infrastruktūros yra universali gyvenamųjų namų statybos politikos (angl. *housing*) kryptis. Problemiškiausia yra ne tiek centralizuotas šilumos tiekimas (CŠT), kuris, naudojant efektyvias technologijas, gali tapti ekonomiška ir saugia sistema, kiek įvairios kliūtys, neleidžiančios greitai rekonstruoti senos sistemos ir prisitaikyti prie rinkos ekonomikos sąlygų.

Šiame skyriuje analizuojami tik kai kurie šio komplekso veiksniai – gyventojų dalyvavimo daugiabučių renovacijoje ypatumai. Skyriaus struktūrą sudaro dvi dalys. Pirmoje aptariami valstybinio socializmo aprūpinimo būstais politikos socialinis ir ekonominis aspektai: socialinis – sovietinės valstybės plėtota visuomenės homogenizacijos politika ir socialinio kapitalo ypatumai; ekonominis – daugiabučių statybų kokybė, susijusi su finansinių išteklių stokojančios sovietinės valstybės politiniais prioritetais, nustūmusiais vartojimo sektoriaus plėtrą į socialinės politikos periferiją, bei pigiais energetikos ištekliais. Antroje dalyje, remiantis empiriniais duomenimis, tais pačiais aspektais nagrinėjama, kaip pasikeičia CŠT situacija rinkos ekonomikos sąlygomis.

9.1. Pigių energetinių išteklių ir valstybės prižiūrimos visuomenės laikotarpis: rizikos „kūrimas“

Tiriant posovietinio laikotarpio visuomenę, naudinga skirti dvi sąvokas: *sovietinę modernizaciją* ir *sovietinio laikotarpio modernizaciją* (Leonavičius 2008; Leonavičius, Genys 2012). Toks skyrimas leidžia tiksliau paaiškinti moderniąją sovietinio laikotarpio visuomenę. Visose moderniose industrinėse valstybėse vyko panašūs procesai, bet dėl skirtingų politinių ir ekonominių sistemų jie nevienodai buvo plėtojami. Energetikos sistemos kūrimas buvo visų Vakarų ar Rytų moderniųjų visuomenių plėtros būtina sąlyga, tačiau

dauguma sovietinės modernizacijos negatyvių (pvz., didėjančių grėsmių) pasekmių išryškėjo stipriau nei demokratinėse industrinėse kapitalistinėse visuomenėse, kuriose buvo viešai diskutuojamos modernizacijos produkuojamos rizikos.

9.1.1. Sovietinė socialinės homogenizacijos politika

Socialinė (etninė, rasinė, kultūrinė ar net klasinė) homogenizacija yra universalus moderniųjų visuomenių bruožas. Sovietų Sąjungoje, pasitelkus socialinę inžineriją (pvz., privačios nuosavybės nusavinimas ir prievartinis beklasės visuomenės kūrimas, masinė urbanizacija, kolektyvizacija, kai kurių socialinių grupių izoliavimas ir t. t.), buvo pasiekta ypač didelė socialinė homogenizacija. Totali visuomenės priklausomybė nuo biurokratinės valdžios neigiamai veikė socialinių tinklų ir savitarpio pasitikėjimo plėtrą (socialinį kapitalą) bei ribojo pilietinės visuomenės savarankiškumo ir individualumo raidą. Kitaip tariant, stipri institualizacija neišvengiamai silpnino visuomenės socialinę integraciją, pagrįstą supratimu ir savanoriška pagalba (Habermas 1989), bei didino individų atsiskyrimą, anonimiškumą, individų bei visuomenės ir valstybės tarpusavio susvetimėjimo jausmą. Silpnėjant pilietinės visuomenės savarankiškumui, didėjo individų ekonominė ir politinė priklausomybė nuo sistemos, todėl mažėjo individo vaidmens svarba ir silpnėjo visuomenės galimybės savarankiškai spręsti problemas. Valstybė kontroliavo beveik visus gyvenamojo būsto plėtros (angl. *housing*) aspektus – žemę, namų ir rajonų projektavimą, statybas ir jų priežiūrą, gyvenamojo būsto paskirstymą ir galiausiai namų priežiūrą bei renovaciją.[108] Tokia pigi ir sparti gyvenamojo būsto plėtra buvo įmanoma tik dotuojamos energijos sąlygomis. Kita vertus, paternalistinis valdžios santykis stiprino gyventojų priklausomybę nuo valdžios, eliminavo jų bendros veiklos galimybes ir stiprino tarpusavio susvetimėjimo jausmą. Susvetimėjimas ir nesusikalbėjimas tarp gyventojų ypač išryškėjo, kai ėmė aštrėti įtampa dėl privatizuoto buto ir bendrojo naudojimo erdvių.

9.1.2. Planinė ekonomika

Sovietinės ekonomikos plėtra buvo paremta vertikaliais administracijos sprendimais tarp skirtingų planavimo ir vykdančių institucijų: Valstybinis plano komitetas (Gosplanas) nustatydavo siektinus penkerių metų tikslus, o vėliau kasmet planuodavo

108 Vėlyvuoju sovietmečiu, didėjant gyvenamojo būsto poreikiui, šalia komunalinių butų (priklausančių valstybei) atsirado kooperatinių butų (priklausančių organizuotai bendrijai, kuri ima paskolas, rūpinasi priežiūros ir renovacijos funkcijomis) alternatyva.

įgyvendinimo priemones kiekvienam produktui, kiekvienam gamybos padaliniui ir visai šaliai (kasmet visų produktų kainas nustatydavo centras). Valstybinis materialinio techninio tiekimo komitetas (Gossnabas) buvo atsakingas už visų kiekvienai operacijai reikalingų išteklių valdymą visoje šalyje (faktiškai kontroliavo prekių ir žaliavų srautus) (Castells 2007: 27–28). Neretai planavimo komiteto iškelti tikslai ir suformuoti planai neatitikdavo realiai jiems reikalingų išteklių ir poreikio. Toks ekonomikos valdymo modelis lėmė, kad energetikos sektoriaus daugelio prekių ar paslaugų kainos struktūra neturėjo objektyvaus ryšio su realiomis produkcijos sąnaudomis (Buzar 2007: 20). Turint omenyje, kad svarbiausias sovietų sistemos tikslas buvo karine galia paremtas dominavimas, kuriam pasiekti mobilizuoti visi ištekliai, aprūpinimas būstu, paslaugų tiekimas, kitaip tariant, vartotojiškos visuomenės plėtra buvo traktuojama kaip pagalbinės šio tikslo priemonės. Kadangi pagrindinis dėmesys buvo nukreiptas į karinės galios plėtrą, visuomenės socialinė gerovė tenkinosi likutiniais ištekliais, o neišvengiama urbanizacija vertė ieškoti pigiausių sprendimų. Centralizuoti energetikos infrastruktūros tinklai tapo itin svarbiais komponentais, leidžiančiais plėtoti masinę urbanizacijos politiką.

Sovietinio laikotarpio socialinė politika (socialinė apsauga) (Aidukaitė ir kt. 2012), grindžiama planine ekonomika, daugelį viešųjų gėrybių, tokių kaip aprūpinimas gyvenamuoju plotu, šildymas, sveikatos paslaugos ir t. t., traktavo kaip būtiniausius ir visuotinai tenkinamus poreikius. Negalėdama patenkinti masinio būsto poreikio, sovietinė valstybė orientavosi į greitą ir konvejerinę, bet nekokybišką namų, kurių prastą šilumos varžą kompensavo neriboti ir pigūs naftos ištekliai, statybą (Vanagas 2003). Prasta daugiabučių kokybė[109] ir lėmė CŠT problemą[110], kuri iškilo jau nepriklausomos Lietuvos rinkos ekonomikoje.

Sovietinis energetikos plėtros modelis rėmėsi neišsenkamų energetinių išteklių prielaida, o didėjančiais sunaudojamo kuro ir energijos rodikliais buvo iliustruojamos augančios modernizacijos apimtys. Valstybės paslaugų vartojimas buvo smarkiai subsidijuojamas. Mažos kainos namų ūkiams buvo kompensuojamos santykinai didelėmis kainomis ūkio industrijai, kurios pajamomis buvo subsidijuojamos namų ūkio kainos (Buzar 2007: 20). Šios subsidijos buvo motyvuojamos ideologiniais politinės sistemos principais, pagal kuriuos socialinė gerovė suprasta kaip ekonominės struktūros neatskiriama dalis.

109 Plačiau apie sovietiniu laikotarpiu statytų daugiabučių energetinio efektyvumo standartus ir su tuo susijusias problemas žr. Buzar 2007: 23; Gudzinskas ir kt. 2011; Gatautis 2012.

110 Žemą sovietinio laikotarpio darbo kokybę iš dalies galima aiškinti tuo, kad darbo efektyvumas buvo vertinamas pagal bendrąją produkcijos vertę, kuri aprėpė visas gamybos sąnaudas. Lyginant skirtingų metų bendrosios produkcijos vertes, buvo nustatomas įgyvendinamo plano lygis. Visiškai nerūpėjo mažinti konkretaus produkto gamybos sąnaudų pasitelkus naujesnes technologijas ar geresnį valdymą, jei bendrosios produkcijos vertės sistema nepajėgė šių patobulinimų paversti didesne pridėtine verte (Castells 2007). Tokia produkcijos vertės nustatymo metodika neskatino siekti geresnės darbo kokybės.

Socialinė politika komunistinėse visuomenėse buvo inkorporuota į ekonominę sistemą, ir tai lėmė kainų ir ūkio reguliavimą (Buzar 2007). Visa tai padėjo išlaikyti ištisus nekokybiškai pastatytus ir energetiniu požiūriu neefektyvius daugiabučių kvartalus. Dėl gausių energetikos išteklių ir planinės ekonomikos (paremtos subsidijavimo principu) sovietmečiu CŠT nebuvo nei socialinė, nei ekonominė problema.

9.2. Rizikos transformacija rinkos visuomenėje

Sovietmečiu iškilę didžiųjų ir rajoninių Lietuvos miestų mikrorajonai yra ne tik urbanizacijos, bet ir sovietinės modernizacijos simboliai. Miestų pakraščiuose išsidėstę ir visiškai nuo centralizuotų komunikacijų priklausomi daugiabučių mikrorajonai kartu įkūnijo sovietinio egalitarizmo ideologiją – būstų vienodumas ir įvairių socialinių grupių (profesorių, direktorių, tarnautojų, specialistų ir rankų darbo darbininkų ir t. t.) gyvenimas daugiabutyje bylojo apie beklasės ir vientisos visuomenės būvį.

Toks sovietinės modernizacijos rezultatas buvo susijęs su didele Lietuvos gyventojų dalimi[111], todėl šiandien dauguma jų yra tapę sovietmečiu išplėtotos CŠT sistemos įkaitais. Kokios apimties problemą dabar kelia buvusi sovietinė gyvenamojo būsto politika ir kokią žalą visuomenei keltų / kelia CŠT, rodo VDU Energetinio saugumo tyrimų centro ir Sociologijos katedros mokslininkų atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa[112] („Visuomenės požiūris į energetinį saugumą“).

Apklausos duomenimis, didelė gyventojų dalis patirtų didelę / labai didelę žalą, jei sutriktų CŠT (69,3 proc.) arba padidėtų šildymo kainos (77,6 proc.) (žr. PRIEDUOSE 9.1 lentelę).

Dar iškalbingiau CŠT problemiškumą, visuomenės nuomone, iliustruoja klausimas apie pačių gyventojų galimybes apsisaugoti nuo CŠT sutrikimų. Duomenys rodo, kad tik 15 proc. visuomenės turi dideles arba labai dideles galimybes nepatirti žalos sutrikus CŠT (žr. PRIEDUOSE 9.2 lentelę).

Kaip teigia posocialistinių visuomenių tyrėjai, pagrindinis šių visuomenių skiriamasis bruožas – likęs ir giliai persmelkęs socialinę bei ekonominę specifiką buvusios

111 Šiandien Lietuvoje yra apie 34 tūkst. daugiabučių namų, pastatytų 1960−1993 m., juose gyvena apie 66 proc. šalies populiacijos. Statistika pateikta remiantis: http://www.atnaujinkbusta.lt/index.php/lt/p/atnaujink-busta/apie-programa/statistika Būsto ir urbanistinės plėtros agentūros duomenimis.

112 Reprezentatyvią apklausą atliko viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Vilmorus“. Respondentų skaičius: N = 2 002; apklausta 18 m. ir vyresni Lietuvos gyventojai. Apklausos būdas: anketavimas respondento namuose naudojant iš anksto parengtus klausimynus. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybinė atranka. Respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Rezultatai atspindi visos Lietuvos gyventojų nuomonę ir pasiskirstymą pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietą, išsimokslinimą, perkamąją galią. Apklausos rezultatų paklaida − iki 3 proc. (tikimybė − ne mažesnė nei 97 proc.).

sistemos institucinis ir kultūrinis paveldas (Norkus 2009: 573). Šiandieninė gyvenamojo būsto situacija neišvengiamai verčia reformuoti ir pritaikyti Lietuvos energetikos sistemos veiklą naujiems standartams ir išvaduoti daugiabučių gyventojus iš sovietmečiu sukurto CŠT spąstų. Oficialiuose Lietuvos dokumentuose[113] nurodoma, kad viena pagrindinių priemonių kovojant su CŠT problema yra šilumos taupymas ir jos panaudojimo efektyvumo didinimas, ir tam tikslui pristatoma daugiabučių namų renovacija.[114]

9.2.1. Socialinis susiskaidymas

Prievarta homogenizuota visuomenė, atgavus nepriklausomybę, ėmė sparčiai socialiai diferencijuotis. Visuomenė skaidosi į mažesnes ar didesnes grupes pagal pajamas, naujus socialinius vaidmenis, užimtumą, išsilavinimą, išpažįstamas vertybes, interesus.

Kaip pakito klasinis Lietuvos visuomenės susiskaidymas per 20 metų, žr. PRIEDUOSE 9.3 lentelę. Greita kapitalizmo restauracija, paskatinusi labiau stratifikuotis visuomenę, nepadidino pastarosios galimybės aktyviai pilietiškai veikti. Šia prasme būtų galima išskirti dvi priežastis. Pirma, sovietinė valstybės sistema, kurioje piliečių galimybė daryti poveikį valdžios priimamiems sprendimams buvo ribota arba jos išvis nebuvo, suformavo žmones, kurie iš dalies prarado bendro dalyvavimo įgūdžius ir net nesuvokia savęs kaip pilietinės visuomenės dalyvio. Beveik penkis dešimtmečius trukusi sovietinė okupacija ugdė konformistinį prisitaikymą prie režimo ir trukdė atsirasti aktyviai pilietinei pozicijai. Gyventojai negalėjo kvestionuoti valdžios sprendimų ir ginti viešojo intereso, nesutapusio su sistemos tikslais. Žmonės ne tik nebuvo mokomi išreikšti savo siekių viešu, argumentuotu ir atviru dialogu (Baločkaitė 2004), jiems paprasčiausiai nebuvo leidžiama tai daryti.

Antra, restauravus privatinę nuosavybę, viešojo ir privataus intereso derinimas tapo nemenku iššūkiu didelei visuomenės daliai. Įtampa tarp viešojo ir privataus intereso bei aktyvaus visuomenės dalyvavimo, ginant ar reiškiant viešąjį interesą, labai akivaizdžiai matyti CŠT atveju. Viena vertus, masiškai privatizavus daugiabučių namų butus, kiekvienas buto savininkas pirmiausia ima rūpintis savo privačia nuosavybe, kita vertus,

113 Nacionalinė energetinės nepriklausomybės strategija. 2012. Lietuvos energetikos ministerija. Daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) programa. Interneto prieiga: http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=3201.

114 Daugiabučių namų renovacija sietina su išsamiu pastato konstrukto modernizavimu, visų inžinerinių sistemų kapitaliniu remontu ir pastato šiltinimu. Pagrindiniai modernizacijos tikslai: pagal ekonominio pagrįstumo principą atnaujinti eksploatuojamų daugiabučių namų šildymo sistemas, atnaujinti ir šiltinti stogų konstrukcijas, pakeisti arba atnaujinti langus ir lauko duris, pašalinti stambiaplokščių namų siūlių defektus ir sumažinti išorės sienų šilumos laidumą, šilumos energijos santykines sąnaudas, skaičiuojamas būsto naudingojo ploto vienetui, sumažinti iki 30 proc. (Daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) programos monitoringas 2009: 4).

jis būtinai turi dalyvauti ar reikšti savo nuomonę bei jaustis atsakingas už viso namo priežiūrą ir namo renovaciją tam, kad būtų įgyvendintas bendras interesas. Tačiau tokio bendro intereso supratimo, kompromisų ieškojimo ir pilietinio dalyvavimo, kuriant namo bendrijas, akivaizdžiai trūksta. Atsiradusi namo gyventojų pajamų diferenciacija dar labiau apsunkino interesų derinimą.

Gyventojų susiskaidymą atskleidžia ir tai, kaip jie traktuoja įvairius energetinio saugumo problemos aspektus, pavyzdžiui, vieni labiau linkę didesnę atsakomybę skirti valdžiai, kiti norėtų patys imtis iniciatyvos, vieni teikia didesnį prioritetą demokratijai nei energetiniam saugumui, kiti – atvirkščiai. Vertindami energetinio saugumo ir demokratijos priešpriešą ar liberalistinį ir jam priešingą požiūrį Lietuvos gyventojai pasidalija beveik į tris lygias dalis (žr. PRIEDUOSE 9.4 lentelę).

Gana gausi visuomenės dalis (70,8 proc.) teigė, kad energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingąsias interesų grupes. Taigi didelė visuomenės dalis mano, kad valdžios vykdoma energetikos politika negrindžiama socialinio teisingumo principu, ir veikiausiai laiko ją neteisėta. Beveik trečdalis visuomenės įsitikinę, kad gyvenamojo būsto klausimai turi būti sprendžiami ne pačių gyventojų, o valdžios, tačiau siūlomam renovacijos modeliui reikia didesnio pačių gyventojų aktyvumo. Sovietinio laikotarpio centralizuota komunikacijų infrastruktūra funkciškai derėjo prie centralizuotos sistemos. Pasikeitus politinėms, socialinėms ir ekonominėms sąlygoms būtinas didesnis pilietinis visuomenės aktyvumas, ir gyvenamojo būsto infrastruktūros valdymas čia nėra išimtis. Tuo labiau kad vietinė ir nacionalinė valdžia centralizuotai nekontroliuoja ir nebevykdo sovietinio laikotarpio valdžios prisiimtų funkcijų. Gyventojų nuostatos visuomeninių problemų sprendimą patikėti valdžiai, asmeninių įgūdžių rūpintis savo turtu stygius ir valdžios nesugebėjimas dėl finansinių ir administracinių trukūmų priimti realius CŠT kaitos sprendimus didina grėsmes. Tuo iš dalies galima paaiškinti, kodėl valdžios bandymai spręsti CŠT problemą (inicijuojant daugiabučių namų renovacijos programą) nebuvo sėkmingi.[115]

Remdamiesi apklausos duomenimis ir skirtingais teoriniais dalyvavimo modeliais totalitarinėje ir demokratinėje visuomenėje, galime teigti, kad daugiabučių namų renovacijos programa stringa, nes tipologiniu aspektu šios programos įgyvendinimo modelis nėra adekvatus gyventojų požiūriui ir elgesiui. Iš gana pasyvios ir vis dar sovietinio periodo „įpročiais“ gyvenančios vyresniosios visuomenės dalies, kurią sudaro dauguma

115 Lietuvos nacionalinėje būsto atnaujinimo programoje buvo iškeltas tikslas iki 2020 m. atnaujinti 24 000 daugiabučių pastatų. Dabartinė daugiabučių namų atnaujinimo programa Lietuvoje įgyvendinama nuo 2005 m., jos metu (2005–2010 m.) atnaujinti (modernizuoti) 375 daugiabučiai namai. Estijoje renovacija vyksta sėkmingiau, nes ten aktyviau dalyvauja daugiabučių namų bendrijos. 2010 m. programos vertinimo / monitoringo duomenimis, Lietuvoje tik 17 proc. daugiabučių namų buvo įsteigę bendrijas, kita dalis administruojama jungtinės veiklos sutarties pagrindu ar savivaldybės paskirto administratoriaus.

daugiabučių namų savininkų, reikalaujama didesnio iniciatyvumo ir savarankiškumo. Įgyvendinant šią programą yra būtinas toks visuomenės elgesio modelis (t. y. susiburti į bendrijas, nuspręsti dėl renovacijos eigos bei tvarkos, surinkti tam tikrą kiekį privačių lėšų (arba derėtis dėl paskolos su bankais), kreiptis į valstybę dėl finansinės paramos, inicijuoti renovacijos procesą, kontroliuoti pačią renovaciją), kuriam ši visuomenės grupė nėra pasirengusi. Gana kuklūs renovacijos projekto įgyvendinimo rodikliai patvirtina, kad visuomenės dalies, nesiryžtančios atstovauti saviems interesams, pozicijos yra kur kas silpnesnės, ir tai apsunkina bendrą veiklą. Nebūdami organizuoti jie neturi reikalingų išteklių, būtinų atstovaujant saviems interesams. Akivaizdu, kad be renovacijos projekto korekcijų, atsižvelgiančių į visuomenės mobilizacijos ypatumus, sunku tikėtis projekto įgyvendinimo sėkmės.

Dera pažymėti, kad 2013 m. renovacijos eigos modelis buvo peržiūrėtas numatant didesnę valstybinę paramą ir lankstesnes renovacijos organizavimo sąlygas. Oficialiai skelbiama, kad rugsėjį startavusiam antrajam daugiabučių modernizavimo pagal naująjį modelį etapui buvo atrinkti 1 682 namai, t. y. dvigubai daugiau nei per pirmąjį etapą.[116] Nepaisant renovacijos procesą kontroliuojančių institucijų entuziazmo, dera pažymėti, kad minimu atveju gyventojai išreiškė tik preliminarų sutikimą, galutinis sprendimas bus priimtas parengus techninius renovacijos bei investicinius planus ir oficialiai jiems pritarus bendrijos daugumai (50 proc. + 1). Oficialiai deklaruojamas įspūdingas renovuojamų namų skaičius ir tariamas proveržis liudija tik augančius daugiabučių namų gyventojų ketinimus (greičiausiai dėl gana sėkmingai pakoreguotos renovacijos viešinimo kampanijos), tačiau tai dar nereiškia faktinio renovacijos proveržio. Neatmestina, kad sulaukę oficialaus pasiūlymo ne visi ketinimus išreiškę gyventojai pritars realiai renovacijos eigai.

9.2.2. Rinkos ekonomika

Renovacija valstybei yra per didelė finansinė našta, todėl ji priversta ja dalytis su gyventojais. Nemažai daugiabučių namų butų savininkų turi ribotus finansinius išteklius (pvz., pensininkai). Ekonomiškai pajėgesni Lietuvos gyventojai keliasi į naujos statybos ir geresnių energetinių savybių būstus. Pasiturintiems gyventojams, gyvenantiems senesnės statybos būstuose, CŠT taip pat nėra ypač didelė problema, o mažesnių pajamų seno tipo daugiabučių gyventojams CŠT tapo sunkia finansine našta.[117] Kita vertus, tai problemiška

116 Interneto prieiga: http://atnaujinkbusta.lt/lt/nv/tyrimas; http://www.am.lt/VI/index.php#a/13714.

117 Dujų kainos galutiniam vartotojui dinamika (EUR /GJ)

ne tik mažų pajamų gyventojams (jiems valstybė iš dalies dotuoja šildymą), bet ir vykdant spartesnę renovaciją, nes galėdami gauti dotacijas gyventojai nelinkę skolintis.

Lietuvoje šilumos gamyba smarkiai priklauso nuo gamtinių dujų, už kurias mokama itin brangiai.[118] Papildomai CŠT paslaugų kainos dydį aštrina vieni mažiausių Lietuvos visuomenės pajamų rodikliai ES (Lelkes, Gasior 2012), tad CŠT našta visuomenei reliatyviai dar labiau padidėja.[119] Tyrimas rodo, kad respondentai, kurių pajamos atskaičiavus mokesčius vienam šeimos nariui per mėnesį siekia iki 1 200 Lt (347,54 Eur), sudaro 76,8 proc. visos imties. Pagal mėnesio pajamas išskiriamos šios grupės: 301−600 Lt / mėn. (87,18–173,77 Eur) vienam šeimos nariui sudaro 22 proc., 601−900 Lt / mėn. (174,06–260,66 Eur) − 31,5 proc., 901−1 200 Lt / mėn. (260,95–347,54 Eur) − 18,5 proc. (žr. PRIEDUOSE 9.5 lentelę). Respondentai, kurie moka už šildymą pusę ir daugiau negu vieno šeimos nario mėnesio pajamų, sudaro 53,4 proc. visos imties.

Nors viešai dažnai kalbama apie būtinybę spręsti CŠT problemą, valstybė, regis, nėra apsisprendusi dėl finansinės paramos dydžio. Vertinant šiuo atžvilgiu vykdomą vyriausybės politiką, galima teigti, kad ji mėgina derinti liberalųjį ir socialdemokratinį paramos modelį. Pirmajam būdingas individualistinis gerovės kaupimas minimaliai valstybės varžomoje rinkoje (Esping-Andersen 1990), todėl CŠT problemos sprendimą linkstama perkelti ant visuomenės pečių. Antrajam būdingas didesnis valstybės įsitraukimas ir atsakomybė už socialinę visuomenės narių gerovę (Esping-Andersen 1990), todėl valstybė skiria dalį renovacijos lėšų, bet jas diferencijuoja pagal renovacijos energetinį efektyvumą: jei sutaupoma 20 proc. energijos, valstybė skiria 15 proc. projekto vertės, jei minėtas efektyvumas yra ne mažesnis kaip 40 proc., kompensuojama 30 proc. atliktų darbų sąnaudų. Anksčiau valstybinė parama renovacijai galėjo siekti net iki 50 proc. Nepakankami gyventojų išteklia ir stringanti renovacija verčia vyriausybę ieškoti įvairių priemonių, kaip

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Estija	3,9235	3,9280	4,9902	7,3897	8,9926	7,7148	9,0700	10,9200	11,4400
Latvija	3,8489	4,5402	6,3513	8,2749	13,2097	7,9209	9,5891	11,1986	11,1389
Lietuva	4,5847	5,2864	5,9899	7,7517	9,9989	8,6206	9,9774	11,7064	13,8380

Detalesnę informaciją žr. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=ten00113&plugin=1 ; http://www.euroheat.org/Statistics-69.aspx.

118 Plačiau žr. http://verslas.delfi.lt/energetika/kiek-pabrango-sildymo-sezonas.d?id=61062089; http://www.regula.lt/lt/kuro-kainos/; http://www.enmin.lt/lt/activity/veiklos_kryptys/elektra_ir_siluma/duju_importas_vartojimas.php?clear_cache=Y.

119 Lygindami vidutinių CŠT kainų ir vidutinių atlyginimų santykį skirtingose šalyse, matome santykinės naštos skirtumus: Estija 15,42 (CŠT kaina EUR / GJ) /– 491 (vidutinis atlyginimas EUR), Latvija – 15,35 / 368, Lietuva – 18,6 / 361, Suomija – 14,8 / 1 891, Norvegija – 16 / 3 336.

padidinti paramą renovacijai.[120] Apibendrinant galima teigti, kad sėkmingos renovacijos garantas būtų ne tik finansinės (ekonominės), bet ir socialinės sąlygos. Skatinant visuomenės motyvaciją būtų įmanoma išplėsti visuomenės dalyvavimą ir paspartinti daugiabučių namų renovacijos eigą.

APIBENDRINIMAS

Sovietmečiu sukurta CŠT sistema, pasikeitus politinėms, socialinėms ir ekonominėms sąlygoms, didelę daugiabučių gyventojų dalį (apie 66 proc. visos visuomenės) pavertė neefektyvios CŠT sistemos įkaitais. Nuo planinės ekonomikos perėjus prie rinkos ekonomikos, atsiradus privačiai nuosavybei ir pakilus energetikos išteklių kainoms, išryškėjo prastos daugiabučių namų kokybės keliama žala.

Daugiabučių namų gyventojai, kurie už šildymą moka pusę ir daugiau negu vieno šeimos nario mėnesio pajamų, sudaro net 53,4 proc. visos imties.

Daugiabučių namų gyventojų dalis patirtų arba patiria *didelę / labai didelę* žalą, jei sutriktų centralizuotas šilumos tiekimas (69,3 proc.) arba pabrangtų šildymo kainos (77,6 proc.). Tik labai nedidelė daugiabučių namų gyventojų dalis (15 proc.) turi *dideles / labai dideles* galimybes apsisaugoti ir nepatirti žalos dėl CŠT sutrikimų (74 proc. tokių galimybių neturi).

Neefektyvios CŠT infrastruktūros keliama energetinio saugumo grėsmė yra sprendžiama daugiabučių namų renovacija, kuri finansiškai remiama valstybės, taip pat prisidedant patiems gyventojams. Tačiau renovacija susiduria su socialine ir ekonomine / finansine kliūtimis. Parenkant renovacijos modelį nebuvo atsižvelgta į socialinį visuomenės susiskaidymą ir menką socialinį kapitalą – pasyviai ir nuo valdžios sprendimų smarkiai priklausomai visuomenės daliai buvo primestas aktyvių, bendradarbiaujančių, diskutuojančių ir galinčių savarankiškai priimti sprendimus asmenų veiklos modelis. Ekonominė / finansinė kliūtis turi du aspektus: vienas yra susijęs su nemenka daugiabučių gyventojų dalimi, kuri moka nemažas šildymo kainas ir neturi pakankamų pajamų, kitas – su valstybės šildymo kainų dotacijomis mažų pajamų gyventojams. Dotacijos mažina tokių gyventojų renovacijos motyvaciją.

---

120 Siekdama paspartinti daugiabučių atnaujinimo procesą vyriausybė parengė daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) finansinį modelį. Jame numatyta lėšų daugiabučių atnaujinimui pritraukti iš įvairių šaltinių: Europos Sąjungos, valstybės biudžeto ir pačių gyventojų. Galimybes pasinaudoti ES lėšomis daugiabučiams atnaujinti suteikia ES iniciatyva JESSICA.
Plačiau apie kompensacijų tvarką žr. http://www.atnaujinkbusta.lt/index.php/lt/p/atnaujink-busta/apie-daugiabuciu-modernizavimo-programa/busto-modernizavimo-programa.

10. BRANDUOLINIAI DISKURSAI IR VISUOMENĖS NUOMONĖ LIETUVOJE

Mokslinėje literatūroje branduolinė energetika vertinama įvairiai: išskiriant tokius privalumus kaip pigi energijos gamyba, anglies dvideginio nebuvimas, šalia pažymimi ir trūkumai, iš esmės susiję su atominės elektrinės (AE) eksploatacijos saugumu. Juos dar kartą suaktualino 2011 m. Japonijoje įvykusi Fukušimos katastrofa, po kurios pasaulyje nuvilnijo nauja branduolinės energetikos skepticizmo banga. Nors dalis didžiųjų Europos valstybių branduolinės energetikos sąmoningai atsisako[121], vis tiek kai kuriose šalyse branduolinės energetikos optimizmas neblėsta, pavyzdžiui, Indijoje, Kinijoje, kaimyninėse Baltarusijoje, Ukrainoje, Rusijoje.[122] Nėra jis galutinai išblėsęs ir Lietuvoje.

Svarstymai dėl naujos branduolinės elektrinės statybos Lietuvoje prasidėjo dar gerokai iki uždarant Ignalinos atominę elektrinę (IAE). Tokį poreikį suaktualino stojimo į ES derybų metu Lietuvos prisiimta atsakomybė iki 2009 m. uždaryti IAE. Dėl naujos AE statybos, ilgainiui įgavusios Visagino atominės elektrinės (VAE) pavadinimą, imta diskutuoti maždaug nuo 2000 m. 2012 m. šalyje buvo surengtas referendumas, kuriame visuomenė neigiamai vertino naujos AE statybos planus, tačiau ir jis neužbaigė VAE statybos planų epopėjos. Nors pastaraisiais metais nebuvo jokių oficialių nutarimų dėl naujos branduolinės elektrinės statybų Lietuvoje, taip pat oficialiai nepatvirtinta, kad AE nebus statoma.

Branduolinė energetika Lietuvoje sulaukia bene daugiausia mokslininkų dėmesio. Branduolinės energetikos diskursų ir visuomenės požiūrio į AE temos tapo pirmaisiais socialinių mokslų tyrimų aruodais energetinio saugumo srityje. Šio skyriaus tikslas pristatyti branduolinės energetikos diskurso raidą ir visuomenės nuomonę bei paaiškinti jos pokytį pastaruoju metu.

Empirinė tyrimo dalis paremta 2013 m. atlikta visuomenės apklausa ir žiniasklaidos diskurso tyrimo duomenimis (antrinių duomenų analize). Duomenų analizei naudojami lyginamoji analizė ir duomenų trianguliacija. AE žiniasklaidos diskurso tyrimui pasirinkti populiariausi naujienų šaltiniai (tokie kaip „Delfi.lt“, „Lietuvos rytas“,

---

121 Dabartinės Europos Sąjungos 28 šalyse didžiausias bendras branduolinių reaktorių skaičius buvo 1990 m. – 177 ir sumažėjo iki 136 – 2012 m. (išsamesnės branduolinės energetikos statistikos žr. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Nuclear_energy_statistics ir https://www.euronuclear.org/info/encyclopedia/n/nuclear-power-plant-europe.htm).

122 https://www.euronuclear.org/info/encyclopedia/n/nuclear-power-plant-world-wide.htm.

„Verslo žinios“, „Veidas“), 2010–2012 m. užfiksuoti 733 pranešimai, iš jų tekstų analizei atrinkta 417 tekstų, kuriuose tiesiogiai kalbama apie energetinį saugumą arba energetinę nepriklausomybę.[123]

10.1. Rizikos politika ir rizikos supratimas

Kaip jau minėta pirmoje knygos dalyje, egzistuoja skirtumas tarp mokslinio ekspertinio rizikos apskaičiavimo ir visuomenės rizikos supratimo, o socialinė teorija įtvirtino sampratą, kad subjektyvus rizikos supratimas yra ne objektyvios, techninės rizikos nuokrypis, o socialinis konstruktas, apimantis aspektus, paprastai nepatenkančius į mokslinės rizikos apskaičiavimą.

Rizikos studijose galima užčiuopti objektyvistinį ir konstruktyvistinį rizikos kilmės aiškinimą (Cotle 1998). Pirmieji domisi objektyviais procesais ir dėl jų besiformuojančia rizika (gamtamokslinė prieiga), antrieji – kaip formuojasi žinojimas apie riziką (socialinė teorija). Objektyvistinės rizikos kilmės aiškintojai (Adams 2001) tiki, kad galima objektyviai paaiškinti riziką ir kad žinios gali paveikti riziką ar apsidrausti nuo jos. Pastaroji nuostata lydima įsitikinimo, kad tikslus rizikos apskaičiavimas ir susipažinimas (tai, ką galima nepriklausomai išmatuoti) su galimomis pasekmėmis sukuria prielaidas pasiruošti pastarųjų neutralizacijai, susidorojimui su rizikos pasekmėmis, vadinasi, ir mažinti rizikos pavojingumą. Rizikos visuomenės teorija parodo, kad rizikos prigimties kitimas globaliame pasaulyje sugriauna tiek rizikos apskaičiavimą, tiek apsidraudimą nuo jos pasekmių.[124]

Konstruktyvistinės rizikos kilmės aiškintojai (Giddens 1991, 1999; Scott 2005) akcentuoja konstruktyvistinius procesus ir kalba apie socialines rizikos supratimo, interpretacijos bei konstravimo aplinkybes ir priežastis. U. Beckas pastebi (2006), kad rizikos žinomumas ir tai, ką mes vadiname rizika, priklauso ne tiek nuo objektyvių procesų, kiek nuo šių procesų išaiškinimo ir pristatymo. Rizika egzistuoja tiek, kiek mokslas pajėgus ją atskleisti ir ką įvardija kaip riziką, o ką – ne. Dėl to, atsižvelgiant į galimas mokslo klaidas ar metodologijos jautrumą, nejautrumą, objektyvumą, validumą, mokslo kuriamas žinojimas gali veikti rizikos pasekmes – padidinti ar sumažinti, dramatizuoti ar nuraminti. Šia prasme rizika yra atvira socialiniam apibrėžimui ir konstravimui. Mokslo, žiniasklaidos ir

123 Empirinis tyrimas atliktas vykdant mokslininkų grupių projektą „Lyginamasis Lietuvos ir Baltarusijos energetinio saugumo vertinimas tarpdalykiniu požiūriu“. Autoriai dėkoja kolegoms, leidusiems pasinaudoti jo metu surinktais empiriniais duomenimis.

124 Prisimintinas garsusis U. Becko teiginys apie rizikos bumerango efektą: globaliame pasaulyje niekas nėra apsaugotas nuo besikaupiančių rizikų, nes jų poveikis nežinomas ir tuo pat metu vienodai įmanomas tiek dalyvaujantiems, tiek nedalyvaujantiems kuriant rizikas, tiek bandantiems apsisaugoti. Rizika nepaiso nei geografijos, nei klasinių skirtumų, ji grįžta ir paveikia visus vienodai.

teisės bendrijos, apibrėždamos rizikas, tampa pagrindinės socialinėje ir politinėje plotmėse (Beck 1992: 22–23). Savo poveikiu visuomenei (pvz., nerimo didinimo ar potencialių sprendimų poreikio kūrimo prasme) konstruktyvistinės kilmės rizikos iš esmės yra ne mažiau svarbios nei objektyvios rizikos. Objektyvios ir konstruktyvistinės rizikos kilmės aspektai yra dvi tos pačios monetos pusės, tarp jų egzistuoja tam tikra dialektika. Šioje sąveikoje ilgainiui ir atsiranda sistemiška, tačiau kiekvienam kontekstui specifinė rizikos visuomenės būklė.

Šiuo požiūriu rizika pirmiausia yra ne tiek realios tikrovės atspindys, kiek žmogaus suvokimo reiškinys (Scott 2005). Rizika reiškia tai, ką žmonės stebi tikrovėje ir patiria, todėl sociologija tyrinėja nepageidaujamus įvykius, kurie priklauso nuo socialinių veiksnių (socialinių veikėjų ir sistemų pasekmės) ir yra tam tikru būdu socialiai konstruojami. Pavyzdžiui, lyginant su kitomis technologijomis branduolinės energetikos rizikos visada „atrodo“ didesnės, o privalumai „menkesni“ dėl gyvybingų stereotipų, kad branduolinė energetika yra „nesaugi“, „nekontroliuojama“, „mirtinai pavojinga“, „katastrofiška“. Rizikos sampratos formuojasi palaipsniui, dėl to yra istoriškos ir gana inertiškos. Institucijos, atsakingos už rizikų kontrolę, dažniausiai sulaukia ilgalaikio visuomenės skepticizmo ir nepasitikėjimo.

Apeliuodamas į žinojimo ir rizikos interpretacijos pavojus U. Beckas atkreipia dėmesį į ypatingą žinių produkavimo institucijų, pirmiausia mokslo ir žiniasklaidos, vaidmenį. Žinių prieinamumas apie tam tikrus įvykius ir galimą jų žalą transformuoja juos į rizikas (Beck 2005:, 214). Rizikos tampa „matomos“ tik tuomet, kai žiniomis yra apibrėžiamos. Šia prasme rizikos prigimtis yra susijusi ne tiek su objektyviais įvykiais ar reiškiniais, kiek su konstruktyvistine tų įvykių formuluote. Galutiniam rizikos apibrėžimui svarbiu tampa bendras socialinis, politinis, ekonominis ir net kultūrinis klimatas, epistemologijos kontekstas, kai dėl tam tikrų kontekstualių aspektų yra parenkamas tam tikras rizikų apibrėžimo pobūdis (Cottle 1998: 8).

Neatrodo keista, kad rizikos visuomenėje žiniasklaidai tenka vienas iš kertinių vaidmenų rizikos apibrėžimo, supažindinimo ir vizualizacijos procese. Turėdamas omenyje rizikos priklausomybę nuo socialinių konstrukcijų, U. Beckas priskiria žiniasklaidai lemiamą vaidmenį ne tik jų konstravimo, bet ir dekonstravimo procese (Beck 2006). Pavyzdžiui, ar visuomenei pristatoma ir kiek ji įtraukiama į rizikos apibrėžimo svarstymą, ar diskutuojami instituciniai rizikos monopolizavimo procesai, galiausiai kaip pati žiniasklaida supranta savo vaidmenį ir kiek reflektuoja rizikos visuomenės procesus. Augant socialinei ir ekonominei žinių svarbai, kartu auga ir žiniasklaidos galia struktūruojant šias žinias (įskaitant mokslines) ir paskleidžiant jas. Nepaisant kai kurių griaunamųjų žiniasklaidos savybių, pavyzdžiui, nesantaikos kurstymo ar susiskaidymo, „ji vis dar išlieka reali jėga, atliekanti stebėjimo funkciją, kai į konkrečią problemą žiniasklaidos nukreipiamas dėmesys ir pastarajai suteiktas viešumas gali veikti politinius sprendimus“ (Beck 1992: 193).

Visuomenės apklausa rodo, kad pagrindinis Lietuvos gyventojų informacijos šaltinis apie energetikos politiką yra radijas ir televizija (70,2 proc. *dažnai* arba *labai dažnai*) bei spauda (elektroninė ir popierinė) – 58,5 proc. (*dažnai* arba *labai dažnai*). Žiniasklaidos diskursas, kuriame konkretiems įvykiams suteikiamas rizikos statusas ir ji tampa matoma, Lietuvoje vis dar užima svarbią vietą kuriant visuomeninį žinojimą apie energetiką. Pasitelkus diskursą kuriamas kryptingas aplinkos supratimas, pavyzdžiui, apibrėžiamas branduolinės energetikos „vaidmuo" energetinio saugumo kontekste, įvardijamos „pagrindinės" rizikos, grėsmės ir galimybės bei aptariama „optimali" branduolinės energetikos nauda visuomenei. Nuo žiniasklaidos kuriamo ir palaikomo kritinio diskurso, kuriame yra tikrinamos, išmėginamos, argumentuojamos bei įrodomos konkrečios rizikos formuluotės, daugiausia priklauso ir bendras visuomenės energetinio saugumo suvokimas. Žiniasklaidos diskursas kaip tik ir nagrinėjamas kaip konstruktyvistinės rizikos kūrimo kontekstas, kuriame yra tiek formuojamos, tiek dekonstruojamos rizikos.

10.2. Branduolinės energetikos diskursai

Viešojo diskurso ypatumai detaliau analizuojami kitame monografijos skyriuje, tačiau čia dera pasakyti, kad ideali žiniasklaidos funkcija – tai tarpininkės tarp visuomenės ir įvairių politinių institucijų, politinių partijų ar galios grupių vaidmuo. Žiniasklaida tarsi turėtų atlikti tarpininkės vaidmenį, kai cirkuliuojant skirtingiems požiūriams ir faktams formuojama viešoji nuomonė ir reiškiama kolektyvinė pilietinė valia (šiuo atveju) energetinio saugumo politikoje. Ji turėtų aprūpinti piliečius objektyvia informacija ir skatinti pastaruosius priimti savarankiškus sprendimus, siekti, kad jų interesai būtų tinkamai atstovaujami išrinktų politikų, aktyviai dalyvauti formuojant atsakingą politiką atstovaujant visuomeniniam interesui.

Tyrėjai (Fairclough, Mulderring ir Woodak 2011) pastebi dialektinį ryšį tarp diskursyvaus įvykio ir situacijos, institucijos ar socialinės struktūros, kurie jį įrėmina. Ši dialektika reiškia, kad ne tik diskursyvus įvykis yra formuojamas kontekstualių aplinkybių, bet ir kontekstas formuojamas diskursų: visuomenė ir kultūra lemia diskurso formas, raišką, bet drauge jos yra atkuriamos, kuriamos ir perkuriamos diskurso. Diskursai – tai socialiai ir kultūriškai suformuoti, tačiau istoriškai besikeičiantys konkrečių grupių mąstymo ir elgesio principai, tam tikra idėjų ar žinojimo sistema, išreikšta specifiniu žodynu (Foucault 1998). Turint omenyje specifinę rizikos visuomenės būseną ir jos poveikį socialinei organizacijai, žiniasklaidos diskursą galima interpretuoti kaip tam tikrą įrankį, kuriuo reguliuojamas visuomenės santykis su egzistuojančiais neapibrėžtumais. Diskursais apibrėžiama energetinio saugumo samprata, įvardijamos pagrindinės grėsmės ir saugumo aspektai bei optimalios energetinio saugumo siekimo strategijos. Jais apibrėžiami elgesio standartai, kurie ilgainiui gali būti institucionalizuojami per tam tikrų ekonominių ir politinių struktūrų įgyvendinimą.

Minėta, kad branduolinės energetikos tema Lietuvos žiniasklaidoje turi gana turtingą aprašymo tradiciją. Nuo pat nepriklausomybės atkūrimo ši tema tapo ir išliko kertinė bei susijusi su trapia jaunos valstybės savarankiškumo galimybe (Balžekienė 2006; Baločkaitė ir Rinkevičius 2005; Gaidys ir Rinkevičius 2008). Žvelgiant analitiškai, diskutuotinų temų spektras aprašant branduolinę energetiką yra gan platus: pelno ir naudos bei aplinkosaugos priešprieša, energetikos verslo bei viešojo intereso suderinamumas, tarptautinių organizacijų ir vietinių institucijų galimybės kontroliuoti rizikingas veiklas (iš kurių to ir tikimasi, pvz., Lietuvos Respublikos energetikos ministerija, privačios energetikos kompanijos, nepriklausomi ekspertai, TATENA, PET ir t. t.), socialinių santykių ir procesų (pvz., skirtingi verslo, politinių partijų, socialinių grupių interesai energetikos politikos kokybei; visuomenės intereso reprezentacijos galimybės ir t. t.) pasekmės energetikos politikai, galiausiai techninės energetikos sistemos būklės identifikacija ir vertinimas bei objektyvios informacijos apie skirtingų jos parametrų efektyvumą šalies energetiniam saugumui (pvz., atsiejant techninius, politinius, ekonominius ir socialinius branduolinės energijos plėtros aspektus) pateikimas visuomenei.

10.2.1. Branduolinio diskurso kiekybinės charakteristikos

Kiekybinė žiniasklaidos diskurso analizė atskleidė, kad dominuojanti tematinė įvairovė nėra gausi ir akcentuoja išskirtinai ekonominius (443) ir politinius (251) aspektus, o ekologiniai, socialiniai ir kiti aspektai sulaukia tik epizodinio žiniasklaidos dėmesio. Netolygi tematinė įvairovė žiniasklaidos diskurse išplaukia iš pagrindinių kalbėtojų homogeniškumo (šiuo atveju politikų dominavimo) ir gana silpnos alternatyvaus (ar bent oponuojančio) požiūrio paieškos bei pristatymo.

Kiekybinės diskurso analizės metu[125] identifikuotus dažniausiai pasikartojančius žodžius galima apibūdinti kaip tam tikrus raktažodžius, apibūdinančius nagrinėjamą diskursą. Nors žiniasklaidos diskurse galima aptikti spalvingos metaforikos ir simbolikos (energetinis saugumas vadinamas „šventu tikslu“, „aukščiausios svarbos dalyku“, „nepriklausomybe“, o Lietuvos išgyvenama energetinė priklausomybė – „kilpa“, „Rusijos jungu“ ir t. t.), vis dėlto dominuojantys žodžiai gan paprasti. Visi jie yra objektyvistinio pobūdžio, t. y. sąvokos AE „Lietuvos“, „Visagino“, „atominės“, „energetikos“, „elektrinės“ yra vietovardžiai ar technologijos, aplink kurias dėliojamas platesnis diskurso aprašymas ir skirtingos siužetinės linijos.

125 Verta priminti, kad diskurso analizė atlikta iki Rusijos agresijos Ukrainoje: AE žiniasklaidos diskurso tyrimas atliktas 2010–2012 m., kai analizuojant populiariausius naujienų šaltinius („Delfi.lt“, „Lietuvos rytas“, „Verslo žinios“, „Veidas“) analizei atrinkta 417 tekstų, kuriuose tiesiogiai kalbama apie energetinį saugumą arba energetinę nepriklausomybę.

Diskurso žanrinės įvairovės analizė rodo, kad pusė (50 proc.) tekstų yra informacinio pobūdžio ir tik beveik trečdalis (31 proc.) analitinio (dar 4 proc. pramoginio, skaitytojo nuomonė – 4 proc., užsakomieji straipsniai – 8 proc., kita – 3 proc.). Viena vertus, tokia netolygi žanrinė įvairovė suponuoja prielaidą apie žiniasklaidos polinkį remtis naujienų agentūrų, informacinių tarnybų paruošta informacinio pobūdžio informacija ar tiesiog pristatyti visuomenei einamųjų įvykių suvestinę. Kita vertus, beveik trečdalis (31 proc.) analitinio pobūdžio straipsnių liudija, kad žiniasklaidoje egzistuoja niša, kurioje gali vykti platesni branduolinės energetikos svarstymai bei kritiškai apmąstyti einamieji įvykiai, išsakyta alternatyvi nuomonė.

10.2.2. Branduolinę energetiką palaikančiųjų koalicija

Parinkdama, sureikšmindama ir atspindėdama visuomenei aktualių reiškinių interpretacijas, žiniasklaida tampa viena svarbiausių viešojo energetinio saugumo diskurso veikėjų. Kaip jau minėta, rizikos visuomenėje žinių gausa ir pobūdis nevienareikšmiškai veikia rizikos situaciją, t. y. žinios apie riziką ir jos pobūdį gali sumažinti neapibrėžtumą, tačiau kartu žinios apie rizikos pasekmes gali didinti visuomenės neužtikrintumą ir nesaugumą (Beck 2006: 5). Žiniasklaidos pasirinkta visuomenės informavimo taktika gali skirtingai veikti visuomenės energetikos rizikų ir grėsmių suvokimą bei atitinkamai didinti arba mažinti energetinio saugumo jausmą. Vaizduojant su AE susijusias rizikas ir grėsmes, esminis klausimas – kaip tai paveiks Lietuvos energetinį saugumą. Kokybinės analizės metu analizuotos su VAE susijusių įvykių siužetinės linijos suskirstytos į pasisakančių „už“ ir „prieš“ branduolinę energetiką.

VAE projekto eiga ir su tuo susijusios aplinkybės sulaukė didžiulio žiniasklaidos dėmesio. Siekis išsivaduoti iš energetinės priklausomybės nuo Rusijos yra pagrindinis branduolinės energetikos plėtros argumentas Lietuvoje. Žiniasklaidos pateikiamose politikų ir specialistų nuomonėse pabrėžiama, kad „tinkamai“, „racionaliai“, „sėkmingai“ realizavus VAE projektą bus pasiekti tam tikri rezultatai:

Atominė energetika gali užtikrinti dalinę energetinę nepriklausomybę ir, turint galvoje visišką mūsų priklausomybę nuo Rytų, kad mokame už elektros ir energetinius resursus daug brangiau negu tarptautinės rinkos kainos, vienintelė išeitis Lietuvai sustiprinti savo bent jau santykinę energetinę nepriklausomybę – t. y. ir suskystintų dujų terminalas, ir atominė energetika. Kol turime kaimynus, kurie energetiką naudoja kaip politinio spaudimo įrankį, tol Lietuvai būtina turėti kuo daugiau nepriklausomumą garantuojančių energetinių šaltinių. Todėl palaikysiu tokią elektrinę, bet labai įdėmiai žiūrėsiu konkretų pasiūlymą, konkrečias kainas (Delfi.lt 2011 07 06).

Visagino atominė elektrinė yra labai svarbus regionui projektas, kuris stipriai stimuliuos Baltijos šalių ekonominį vystymąsi daugiau nei 60 metų. Tai didžiulis impulsas, kuris užtikrins mūsų žmonių saugumą ateityje (Delfi.lt 2012 30 22).

Lietuva šiuo metu importuoja 75 % reikalingos elektros energijos ir kuro jai pagaminti. Visagino AE yra pagrindinis konkurencingos elektros energijos gamybos šalyje išvystymo projektas. Be naujos atominės elektrinės Lietuva, Latvija, Estija turės pirkti energiją iš užsienio (daugiausia – Rusijos). Dėl to visam regionui kyla dvi pagrindinės grėsmės: 1) priklausomybė nuo importuojamo iškastinio kuro, kurio reikia elektros energijai pagaminti (naftos, dujų); 2) priklausomybė nuo importuojamos elektros pasiūlos ir kainos (galima palyginti su dujų kainomis: kai nėra alternatyvos, dujos Lietuvai kainuoja dvigubai brangiau nei kitose Europos valstybėse) (Delfi.lt 2012 09 10).

Žiniasklaidoje pateikiamos idėjos, kad sėkminga VAE projekto realizacija leistų pasiekti tam tikrų geistinų rezultatų, kaip antai, atpiginti elektros kainas, išsivaduoti iš nepageidaujamos Rusijos priklausomybės, galiausiai teigiamai stimuliuotų viso regiono ekonomiką.

10.2.3. Branduolinės energetikos nepalaikančiųjų koalicija

Kita vertus, šalia pristatomų VAE privalumų, žiniasklaidoje minimi ir tam tikri neapibrėžtumai, kaip antai – atsiperkamumas, pastatymo trukmė, didesni saugumo reikalavimai ir vis didėjanti AE statybų kaina. Žiniasklaidoje pateikiami tam tikri galimi VAE ir branduolinės energetikos apskritai neaiškumai. Branduolinės energetikos neapibrėžtumai siejami tiek su ne itin palankiu globaliu (skalūninių dujų revoliucija ir mažėjančios dujų kainos, atsinaujinančios energetikos plėtra ir dėl to atsirandanti pigios energetikos pasiūla), tiek vidiniu kontekstais (dešimtmetį trunkantys politikų ketinimai, taip ir nevirstantys realiais darbais, nesugebėjimas uždaryti IAE, kitų energetikos projektų lėta plėtra):

Šalies energetinei nepriklausomybei – pigesnei elektrai ir dujoms – reikalingos elektros energijos ir dujų tinklų jungtys su Šiaurės ir Vakarų Europa, o ne brangi nekonkurencinga elektrinė, kuri dešimtmečiams atitrauks lėšas nuo šalies strateginių energetinių objektų (Delfi.lt, 2012 04 23).Prisidengusi energetine nepriklausomybe, šalies Vyriausybė Seimo daugumos buldozeriu praskynė kelią nuostolingai Visagino AE statybai, kuri kainuos vienų metų valstybės biudžetą. Labiausiai tikėtina, jog 17 milijardų litų dydžio abejotinas grupės politikų ambicijas teks padengti darbuotojų ir pensininkų sąskaita per mokesčius ir brangesnę elektros energiją (Delfi.lt, 2012 06 26).

Taigi į klausimą, ar VAE tikrai padės užtikrinti esminius energetinio saugumo tikslus, nors kai kurie politikai pretenzingai kalba ir pateikia įvairių patikinimų, žiniasklaidoje nėra

vienareikšmiškai atsakoma. Kontrargumentais įvardijami faktai, kad branduolinio kuro monopolija pasaulyje priklauso Rusijai, išlieka itin brangi ir visuomenę emociškai jaudinanti atliekų saugojimo problema, Lietuvos energetikos infrastruktūra susieta su Rusijos ir t. t.

10.2.4. Žiniasklaidos diskurso ir visuomenės nuomonės santykis

Žiniasklaidos siekis reprezentuoti tiek teigiamus, tiek prieštaraujančius argumentus VAE atžvilgiu sietinas su misijos realizavimu ir noru visuomenei perteikti įvairias nuomones. Kiekybinis ir kokybinis tyrimai rodo, kad perteikiant su branduoline energetika susijusias naujienas žiniasklaidoje dominuoja dėmesys įvykiams ir faktams. VAE projekto naujienos, įvykiai ir požiūriai pateikiami aiškiai apibrėžtame konkrečių, egzistuojančių grėsmių fone, kuris apima geopolitinius (Rusijos grėsmė) ir ekonominius (brangi energetika) aspektus. Susidaro įspūdis, kad Lietuvos žiniasklaidos diskursas yra persmelktas objektyvios rizikos kilmės sampratos, tikint, kad žinių gausa ir tinkamas jų panaudojimas renkantis racionalias ir pagrįstas strategijas padės suvaldyti egzistuojantį neapibrėžtumą bei pažaboti su VAE vystymu susijusius pavojus bei atitinkamai išspręs kai kurias energetinio saugumo rizikas.

Pavyzdžiui, tikėtina, kad susiklosčius tam tikroms palankioms aplinkybėms VAE projektas išties padėtų realizuoti keliamą tikslą (išvaduoti iš priklausomybės nuo Rusijos), ir šia prasme jį būtų galima traktuoti kaip konkretų atsaką konkrečiam pavojui. Tačiau rizikos visuomenės kontekste net ir sėkmės atvejis nepanaikina rizikos, tik perkelia ją į kitą vietą. Reikalas tas, kad tuo pat metu VAE ne tik tampa atsaku konkrečioms grėsmėms, bet ir suponuoja naujas rizikas ir grėsmes, savo potencialiomis pasekmėmis galinčiomis sukelti dar didesnę žalą (pvz., atominės elektrinės avarijos galimybė, branduolinio kuro atliekų saugojimas ir t. t.). Problema ta, kad žiniasklaidoje svarstant, kokią tariamą naudą šis projektas suteiks, nėra svarstoma ir pripažįstama, kad net ir sėkmingas projekto realizavimas neabejotinai sukurs naujas rizikas, kurių galimoms pasekmėms gali prireikti dar didesnių išteklių. Rizikos visuomenės paradoksas tas, kad kiekvienas gelbėjimo planas reikalauja naujo plano. Net jei ir pasiseka suvaldyti ar išspręsti konkretų pavojų, tai nereiškia, kad pavyksta „pabėgti“ nuo rizikos. Pavyzdžiui, VAE siūlant kaip išsigelbėjimo planą nuo Rusijos priklausomybės, neišvengiamai reikia svarstyti dar vieną planą, kuris numatytų „apsaugą“ nuo priklausomybės nuo VAE pasekmių. Lietuvos atveju drama padidėja, nes, užuot atsižvelgus į nedidelės šalies poreikius ir ribotus išteklius energetikos rizikų pasekmėms neutralizuoti, užuot ieškojus dinamiškų, ne tokių brangių projektų ir išeičių, parenkamas kolosalus, vienu mostu problemas bandantis spręsti projektas. Deja, ir vienu mostu įkalinantis į rizikos būvį.

Žiniasklaidos diskurse gan išsamiai bandoma aptarti objektyvias aplinkybes ir pasekmes, susijusias su VAE įgyvendinimu Lietuvoje. Tačiau beveik nėra reflektuojama konstruktyvistinė rizikos prigimties pusė, t. y. kas, kaip ir kodėl suformuluoja konkrečią objektyvių procesų apibrėžtį. Pavyzdžiui, daug kalbama apie išteklius, reikalingus VAE projekto realizavimui (nors vėlgi dėl nuolat didėjančios AE statybų kainos ir pingančių atsinaujinančios energetikos technologijų efektyvumo santykis nėra aiškus), šiek tiek kalbama apie VAE išlaikyti reikalingus išteklius, bet nekalbama apie naujas rizikas, kurios atsiras realizavus VAE projektą. Lieka neaišku, koks yra santykis tarp VAE potencialiai išsprendžiamų ir potencialiai sukuriamų rizikų. Galiausiai nėra diskutuojama, kiek objektyvių įvykių rizikingumo apibrėžtis yra veikiama tiek bendresnio sociokultūrinio, tiek žiniasklaidos industrijos konteksto. Nors viešajame diskurse atsiranda nuomonių ir bandymų analizuoti specifinio Lietuvos politinio proceso aplinkybių poveikį energetiniam saugumui (Molis 2011), labai trūksta analizės, indikuojančios žiniasklaidos poveikį energetinio saugumo suvokimui.

Dominuojantis AE vaizdavimas Lietuvos žiniasklaidoje išplaukia iš specifinio konteksto sampynos su rizikos visuomenės procesais, kurie dėl kritiškos refleksijos stygiaus nėra atpažįstami bei netrukdomai veši, o tai turi neigiamų padarinių visuomenei. Politikų saugumo pažadų dalybos ir tuo pat metu ilgalaikis nesugebėjimas susidoroti su energetikos rizikomis didina visuomenės nerimą, o žiniasklaidos pastangos demaskuoti politikų klaidas ar neveiklumą (įskaitant ir pažadų neįgyvendinamumą) bei skirties tarp visuomenės lūkesčių ir valstybės nesugebėjimo jų realizuoti išryškinimas tarsi institucionalizuoja šį nerimą. Palaikant skirtingus požiūrius ir stimuliuojant kritišką refleksiją viešojoje erdvėje, žiniasklaidai tenka svarbus vaidmuo mažinant ar didinant visuomenės nerimą. Žiniasklaida, siekdama politikų ataskaitingumo, tačiau atiduodama pagrindinį eterio laiką patiems politikams, greičiausiai neintencionaliai prisideda ir net įteisina politikų neveiklumą energetikos politikoje.[126] Neaiškūs, neaptarti ir pagrindimo stokojantys energetikos politikos orientyrai bei manipuliacijos jiems pagrįsti didina neapibrėžtumą. Per daugybę metų trunkančią diskusiją dėl AE ateities Lietuvoje, visi įmanomi argumentai išsakyti. Tačiau tie patys ekonominiai, politiniai argumentai naudojami tiek advokataujant už, tiek ir prieš VAE projektą. Per plačiai vartojamos sąvokos ar tais pačiais vardais vadinami skirtingi dalykai mažina turiningo mąstymo galimybę, dėl to sunku pagrįsti argumentų svorį. Tai pirmiausia galioja tarpusavyje prieštaraujantiems sprendimams ne tik dėl VAE, bet ir kai kurių kitų svarbių energetikos projektų ateities.[127]

126 Jau anksčiau esame sakę, kad politinių jėgų pusiausvyros pasikeitimas Seime kartu reiškia ir energetikos politikos prioritetų pasikeitimą (Augutis ir kt. 2014).

127 Apie organizuoto neatsakingumo tendencijas Lietuvos energetikos politikoje plačiau žr. Leonavičius ir Genys 2012; Leonavičius ir Genys 2014; Genys 2015.

10.3. Visuomenės požiūrio į branduolinę energetiką raida

Viena pirmųjų apklausų, analizuojančių visuomenės požiūrį į branduolinę energetiką, atlikta dar 1989 m., kai atgimimo įvykių kontekste iškylant žaliųjų idėjoms klausta: „Tarkime, kad Ignalinos atominė elektrinė pereina Lietuvos priklausomybėn. Turint galvoje, kad ji duotų pelną, kaip jūs manote: Ją reikia uždaryti (28 %), Ji ir toliau turi dirbti kaip dirbus (4 %), Išskirti valiutos ir padaryti ją saugia (63 %), Pastatyti papildomą saugų bloką (5 %)“ (Gaidys, Rinkevičius 2008: 103). Tuomet dauguma pasisakė už AE išsaugojimą.

Vėliau, kai ES ėmė reikšti siūlymus uždaryti IAE, 1998 m., Lietuvos vyriausybės užsakymu buvo atlikta apklausa siekiant išsiaiškinti visuomenės nuomonę dėl IAE ateities. Tada net 80 proc. pasisakė, kad „elektrinė turi veikti kuo ilgiau, tačiau nepažeidžiant saugumo reikalavimų“ (tik 9 proc. pasisakė už uždarymą, o likę 11 proc. buvo neapsisprendę). Sekančiais metais klausimas dėl IAE uždarymo pakartotas, šįkart klausimo sudėtyje nepaliekant prierašo „nepažeidžiant saugumo reikalavimų“. Į klausimą, ar pritariate tarptautinių institucijų siūlymui anksčiau negu numatyta uždaryti Ignalinos atominę elektrinę, net 65 proc. atsakė neigiamai (ir tik 13 proc. pritarė, bet jau 22 proc. nebuvo apsisprendę) (Gaidys, Rinkevičius 2008: 105).

2008 m. atliktos apklausos metu beveik pusė respondentų (49,2 proc.) pritarė, kad Lietuvai būtina naujos modernios atominės elektrinės statyba (20,9 proc. nepritarė ir 14,4 proc. respondentų šiuo klausimu neturėjo nuomonės). Duomenys rodo, kad tuo metu Lietuvoje naujos AE statyba vertinta palankiai, nors toks požiūris nebuvo vyraujantis, o dalis visuomenės neturėjo savo nuomonės. Tie patys duomenys rodo, kad nėra itin ryškių skirtumų vertinant IAE ir VAE. Didžiausi požiūrio skirtumai išryškėjo vertinant avarijos ir oligarchijos grėsmes (Balžekienė, Butkevičienė, Rinkevičius, Gaidys 2009: 242). Tyrėjai pastebi, kad atominė energetika Lietuvoje pirmiausia siejama su pozityviomis reikšmėmis, t. y. ekonominiu šalies savarankiškumu ir energetine nepriklausomybe (ten pat). Papildomai galima pridurti, kad visuomenės nuomonė nėra tvirta, ji varijuoja priklausomai nuo suformuluoto klausimo. Kaip minėta, visuomenei imponuoja pigi energetika, tačiau tai neatsveria saugumo svarbos. Paprastai tariant, branduolinė energetika ilgą laiką tiesiogiai sieta su pigia energetika ir jos esminiu indėliu jaunos ir finansiškai neturtingos valstybės atkūrimu. Dėl to dalis visuomenės net linkusi nepaklusti tuometiniams ES reikalavimams uždaryti IAE. Tačiau jei klausime supriešinamas saugumas ir ekonominė nauda, didesnė dalis visuomenės linkusi rinktis saugumą. Daugiamečiai visuomenės požiūrio į branduolinę energetiką tyrimai parodė, kad visuomenės nuomonė labai priklauso nuo bendresnio konteksto. Todėl analizuojant visuomenės požiūrio dinamiką, būtina lygiagrečiai aptarti diskursyvinius įvykius.

Verta paminėti, kad 2008–2009 m. vyriausybės veikla siekiant statyti naująją AE sulaukė didelio ekspertų ir visuomenės dėmesio ir, kaip netrukus matysime, smarkiai pakeitė visuomenės požiūrį į branduolinę energetiką. 2008 m. įsteigta nacionalinė elektros

energetikos bendrovė LEO LT (Lietuvos elektros organizacija), kurioje 38,3 proc. akcijų priklausė privačiai bendrovei „NDX energija“, o 61,7 proc. valstybei. Bendrovės įsteigimas ir turto vertės paskirstymas nuo pat pradžių kėlė klausimų dėl skaidrumo ir sukėlė visuotinį nepasitenkinimą. Kilus didžiuliam skandalui ir paaiškėjus aplinkybėms, kad įmonės kūrimas vyko pažeidžiant daugelį procedūrinių veiksmų, nepasitenkinimas projektu dar labiau išaugo. Galiausiai pasikeitus vyriausybei (socialdemokratus dominuojančioje pozicijoje pakeitė konservatoriai), neilgai gyvavusi, 2009 m. įmonė abipusiu sutarimu buvo išformuota.

Tačiau naujoji vyriausybė neatsisakė planų statyti AE, tiesiog pakeitė organizacinį modelį (tikėdamasi, kad VAE statys valstybės įmonė su partneriais iš Japonijos, kurie parūpins reaktorių ir prižiūrės statybas). Paminėtina, kad tuometinė galios pozicija (Tėvynės sąjunga su koalicijos partneriais), eidama į rinkimus, žadėjo užtikrinti energetinę nepriklausomybę, o šio tikslo kertiniais projektais kaip tik ir buvo Visagino AE statybos bei suskystintųjų dujų terminalo statybų projektai. Tačiau nepaisant naujosios vyriausybės ryžto ir kryptingo darbo rengiantis AE statyboms, suspėta parengti teisinę bazę, pradėti derybas su investiciniais partneriais, pasirašyti ketinimų sutartis. Galiausiai, nepaisant išleistų milžiniškų lėšų informacinei sklaidai[128], pasirinkta komunikacijos su visuomene taktika nedavė siektų rezultatų ir nesulaukė visuomenės palankumo. Tuo suskubo pasinaudoti opozicijos lyderiai (socialdemokratai), ypač artėjant naujiems (2012 m.) rinkimams į Seimą. Pastarieji pasisakė už referendumą dėl Visagino AE statybos, nes tobulėjant technologijoms tapo nebeaiškus AE atsiperkamumas. Socialdemokratai iš esmės prieštaravo savo anksčiau suformuotai ir vykdytai politikai, kai jų valdymo laikais abu šie projektai buvo įtvirtinti Energetikos strategijoje (2007) kaip strateginiai (tad galima teigti, kad Tėvynės sąjunga teužtikrino jų tęstinumą). Nepaisant šio prieštaravimo, po 2012 m. rinkimų į Seimą galios pusiausvyra dar kartą pasikeitė ir galios pozicijose atsidūrė socialdemokratai, o Tėvynės sąjunga tapo opozicijos lydere. Socialdemokratų kadencijai priartėjus prie pabaigos, jokios aiškios pozicijos dėl naujos AE taip ir nebuvo suformuluota.

Svarbu paminėti, kad tais pačiais 2012 m. buvo suorganizuotas konsultacinio pobūdžio referendumas dėl naujos AE statybos Lietuvoje. Priešingai nei siekė valdančioji dauguma (konservatoriai), tik 34,09 proc. dalyvavusiųjų pritarė atominės elektrinės statybai, o 62,68 proc. − nepritarė. Referendumo klausimas nebuvo priimtas ir naujos AE likimas liko neapibrėžtas. Tai bene pirmas kartas, kai didesnė dalis Lietuvos visuomenės pasisakė prieš branduolinę energetiką. Turint omenyje ankstesnį aspektą, kad visuomenės požiūris į branduolinę energetiką gan stipriai priklauso nuo konteksto, po

128 Plačiau apie tai žiniasklaidoje: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/lietuvoje_vyksta_atominis_karas/,print.1 ; http://www.15min.lt/naujiena/verslas/energetika/trys-premjerai-trys-atominiai-planai-isleisti-milijonai-bet-jegaines-statybos-net-nepradetos-664-379496.

gausybės skandalų, susijusių su AE statybų planais, neatrodo keista, kad visuomenės požiūryje įvyko lūžis. Anksčiau visuomenės vertinime dominavo branduolinės energetikos privalumai, 2012 m. viršų ima trūkumai, ir ši energijos rūšis labiau siejama su rizika ir neapibrėžtumais. Kitais metais buvo atliktas išsamus tyrimas, analizuojantis visuomenės požiūrį į įvairius energetinio saugumo aspektus, įskaitant ir plačią branduolinės energetikos suvokimo analizę.

10.4. Visuomenės požiūris į VAE

Kaip minėta 9.3 skyriuje, visuomenės požiūrio analizė atskleidė, kad branduolinė energetika sulaukia įvairių visuomenės vertinimų. Pavyzdžiui, už šią energijos rūšį pasisakė 49,1 proc., prieš – 24,1 proc. ir net 26,8 proc. neturėjo nuomonės šiuo klausimu. Tokie rezultatai lėmė, kad sumuojant atsakymų vidurkius bendrame svarbiausių energetinio saugumo aspektų kontekste branduolinė energetika užėmė priešpaskutinę vietą (ne tokiu svarbiu projektu visuomenės įvertinta tik skalūninių dujų gavybos plėtra).

Kaip minėta, tam tikrą visuomenės sutrikimą ar bent jau nevienareikšmį branduolinės energetikos vertinimą galima sieti su pakitusiu branduoliniu diskursu. Šį sutrikimą leidžia atskleisti papildomi klausimai siekiant nuodugniau analizuoti visuomenės informuotumą ir požiūrį į branduolinę energetiką. Pavyzdžiui, paklausus respondentų, ar sutinka su teiginiu *žinau atominės energetikos privalumus ir trūkumus*, 54,1 proc. su tuo nesutiko arba visiškai nesutiko. Beveik trečdalis (30,8 proc.) sutiko arba visiškai sutiko ir 15,1 proc. nežinojo arba neatsakė (žr. PRIEDUOSE 10.1 lentelę). Tai rodo, kad visuomenei trūksta suprantamos informacijos ir kad sprendimus ji priima turėdama ribotą arba dalinį supratimą šiuo klausimu.

Kiti klausimai analizuoja visuomenės požiūrį į VAE ir dar labiau iliustruoja visuomenės nuomonės nenuoseklumą. Pavyzdžiui, paklausus respondentų, ar sutinka su teiginiu, kad Visagino AE projektas bus saugus, 40,2 proc. atsakė, kad nesutinka arba visiškai nesutinka. Kiek mažiau nei ketvirtadalis (23,7 proc.) sutiko arba visiškai sutiko ir net 36 proc. neturėjo nuomonės (žr. PRIEDUOSE 10.2 lentelę). Tokie rezultatai atspindi viešojo diskurso nevienareikšmę poziciją tiek VAE, tiek branduolinės energetikos apskritai atžvilgiu.

36 proc. respondentų neturėjo nuomonės apie teiginį, kad Visagino AE projektas ekonomiškai naudingas Lietuvai. 37,2 proc. su teiginiu nesutiko arba visiškai nesutiko, o 26,8 proc. sutiko arba visiškai sutiko (žr. PRIEDUOSE 10.3 lentelę). Tai atspindi viešojoje erdvėje vykusius ginčus ir nesutarimus dėl VAE ekonominio naudingumo, kai projekto šalininkai kalbėjo apie pozityvią ekonominę naudą, o oponentai – priešingai, ne tik abejojo galima nauda, bet siekė pabrėžti branduolinės energetikos dabarties sąlygomis

neapibrėžtumą ir mažėjančią ekonominę šios technologijos vertę. Didelė dalis neapsisprendusiųjų rodo, kad visuomenės dalies neįtikino nė vienos šalies argumentai arba jiems trūksta papildomos informacijos.

Galiausiai siekiant suvokti VAE projekto vertinimo kontekstą buvo paklausta, su kuo VAE asocijuojasi visuomenei. Paaiškėjo, kad su teiginiu, jog VAE projektas sukels papildomų problemų šalyje (pvz., oligarchijos įsigalėjimą), nesutiko arba visiškai nesutiko 17,8 proc., beveik pusė 48,1 proc. sutiko arba visiškai sutiko ir apie trečdalis respondentų 34,1 proc. buvo neapsisprendę (žr. PRIEDUOSE 10.4 lentelę).

Dvidešimties metų visuomenės nuomonės analizę atlikę tyrėjai pastebi, kad visuomenės nerimas dėl branduolinės energetikos matomas per visą nepriklausomybės laikotarpį, tačiau visuose atliktuose tyrimuose (iki 2008 m.) vyravo pritarimas plėtoti branduolinę energetiką šalyje (Gaidys, Rinkevičius 2008: 106). 2013 m. atlikto tyrimo rezultatai parodė gerokai pasikeitusias visuomenės preferencijas tiek VAE, tiek branduolinės energetikos apskritai atžvilgiu. Viena vertus, matome, kad branduolinę energetiką palaiko panaši visuomenės dalis kaip ir anksčiau (beveik pusė). Kita vertus, analizuojant papildomus klausimus išryškėja didelė dalis neapsisprendusiųjų, o pritariančiųjų gana smarkiai sumažėja klausiant apie projekto privalumus, trūkumus, saugumą ar ekonominį naudingumą.

Požiūrio į branduolinę energetiką dinamika pagal sociodemografines charakteristikas

Nuodugnesnė analizė leidžia atverti esminius požiūrio į branduolinę energetiką skirtumus visuomenėje ir paaiškinti skirtingų socialinių grupių skirtumus. Kitame poskyryje pristatome, kaip skiriasi visuomenės požiūris pagal skirtingas sociodemografines charakteristikas.

Ankstesniame poskyryje minėjome, kad į klausimą apie atominės energetikos privalumus ir trūkumus teigiamai atsakė kiek daugiau nei ketvirtadalis (26,9 proc.) respondentų (atsakymų pasiskirstymą į šį klausimą pagal asmens išsilavinimą žr. PRIEDUOSE 10.5 lentelėje). Aukštesnio išsilavinimo asmenys teigė žiną AE privalumus ir trūkumus. Regis, tai akivaizdu ir suprantama, tačiau žvelgdami į neigiamai atsakiusiųjų pasiskirstymą atvirkštinės priklausomybės nematome. Tarp 40,9 proc. atsakiusiųjų neigiamai dominuoja profesinio (46,2 proc.), aukštesniojo (46,5 proc.) ir šiek tiek mažiau vidurinio (44,4 proc.) išsilavinimo respondentai, kiti pasiskirsto daugmaž po lygiai (pradinis – 30,2 proc.), nebaigtas aukštasis – 34,7 proc., aukštasis – 35,2 proc.).

Atsakymai į kitą klausimą taip pat rodo ryškią priklausomybę (visuomenės požiūrio į VAE saugumą dinamiką pagal respondentų išsilavinimą žr. PRIEDUOSE 10.6 lentelėje). Čia pastebimos kelios vertinimų tendencijos. Pirma ryški tendencija – mažėja nežinančiųjų, kaip atsakyti į šį klausimą, t. y. kuo labiau išsilavinęs, tuo daugiau aiškumo. Kita

tendencija – priklausomai nuo išsilavinimo lygio auga teigiamas požiūris į VAE saugumą. Trečia įdomi tendencija – tarp 28,1 proc. nesutinkančių, kad VAE projektas bus saugus, išsidėstymas pagal išsilavinimą neturi aiškios trajektorijos: daugiausia 32,1 proc. yra aukštesniojo, mažiausiai 20,4 proc. pradinio išsilavinimo, kiti pasiskirstę daugmaž tolygiai.

Vertinant atsakymų pasiskirstymą į klausimą, kad Visagino AE projektas bus ekonomiškai naudingas Lietuvai, pagal pajamų grupes (žr. PRIEDUOSE 10.7 lentelę), pirmiausia krinta didelis nežinančiųjų procentas (35,2 proc.), kuris pagal pajamų grupes išsidėsto be aiškios krypties. Kiek aiškesnė priklausomybės kryptis fiksuojama sutinkančiųjų kategorijoje. Atrodo, kad turtingiau gyvenantys žmonės mažiau linkę sutikti su teiginiu, nors yra išimčių turtingiausioje ir 1 800–2 100 Lt (521,61–608,20 Eur) gaunančiųjų kategorijoje. Tačiau panaši tendencija aptinkama nesutinkančiųjų (25,1 proc.) kategorijoje, kai su teiginiu nesutinkančiųjų daugėja ne tokių turtingų žmonių grupėje.

Galiausiai analizuojant visuomenės požiūrį į VAE kaip galimą papildomų problemų laidininkę, tenka pastebėti, kad didesnė dalis visuomenės sutinka, kad VAE gali sukelti papildomų problemų šalyje, pavyzdžiui, oligarchijos įsigalėjimą (*sutinku* ir *visiškai sutinku* – 48,2 proc., *nesutinku* ir *visiškai nesutinku* – 17,9 proc., *nežinau* – 34 proc.) (žr. PRIEDUOSE 10.8 lentelę). Vertinant šiuos duomenis pagal išsilavinimo lygį, pastebimos kelios tendencijos. Pirmoji – gana nuosekliai mažėja nežinančiųjų didėjant išsilavinimo lygiui (t. y. kuo labiau išsilavinęs, tuo mažiau neapsisprendęs dėl neigiamų VAE pasekmių). Antroji gana netikėta, ypač ankstesnės tendencijos kontekste. Atrodo, kuo labiau išsilavinęs, tuo labiau linkęs tikėti, kad VAE sukels papildomų problemų šalyje (pavyzdžiui, oligarchijos įsigalėjimą): 24,4 proc. iš sutikusiųjų turi pradinį / nebaigtą vidurinį išsilavinimą ir net 39,8 proc. nebaigtą aukštąjį, procentas šiek tiek (37,8 proc.) krinta aukštojo išsilavinimo kategorijoje. Tarp nesutinkančiųjų didžiausia grupė (19,4 proc.) taip pat koncentruojasi nebaigto aukštojo ir kiek mažiau (17,2 proc.) aukštojo išsilavinimo kategorijose.

APIBENDRINIMAS

Rizika formuojasi sąveikaujant objektyviems ir konstruktyvistiniams rizikos kilmės aspektams, tačiau konkreti rizikos būklė (ar lygis) apibrėžiama vykstant tam tikriems socialiniams procesams. Žiniasklaida aktyviai dalyvauja šiame procese ir noriai prisiima pareigą informuoti visuomenę apie rizikas ir grėsmes, susijusias su AE. Viena vertus, visi esame objektyviai priklausomi nuo energetikos sistemos ir specifinių jos veikimo niuansų bei tokių projektų kaip VAE galimo teigiamo ir neigiamo poveikio. Kita vertus, su VAE projektu susijusių aplinkybių (pavyzdžiui, galimų rizikų ir pavojų) panaudojimas politinėms kovoms, atsakomybės priskyrimas ir atsakomybės perkėlimas iš esmės ignoruoja sistemiškai produkuojamų rizikų grėsmę bei menkas galimybes išvengti rizikos, o

atsakomybės priskyrimas ir tai, kad neįmanoma jos išvengti, bei nuolatinis galimų rizikos pasekmių eskalavimas didina visuomenės nerimą.

Tyrimas parodė, kad diskursyviniai įvykiai turėjo ryškų poveikį visuomenės nuomonei. Daugybė skandalų ir nevienareikšmių sprendimų ilgainiui pakeitė visuomenės požiūrį tiek į VAE projektą, tiek į branduolinę energetiką Lietuvoje. Ilgą laiką viešosios apklausos fiksuodavo teigiamą visuomenės požiūrį į branduolinę energetiką. Ši energijos rūšis visuomenei asocijavosi su valstybės ekonomikos augimu ir savarankiškumu. Tačiau maždaug 2008–2012 m. įvykiai pakeitė šį požiūrį. 2013 m. apklausa rodo, kad visuomenės požiūris į branduolinę energetiką nebėra toks nuoseklus, o didesnei daliai visuomenės VAE ir branduolinė energetika apskritai asocijuojasi su nesaugumu, nelikvidžiomis išlaidomis ir korupcijos grėsme.

Nors beveik pusė (49,1 proc.) piliečių vis dar pritaria branduolinės energetikos plėtrai Lietuvoje, beveik ketvirtadalis (24,1 proc.) nepritaria, o dar beveik ketvirtadalis (26,8 proc.) nėra apsisprendę. Visuomenės nuomonės nenuoseklumą ir didelį neapsisprendusiųjų skaičių rodo atsakymai į kitus klausimus. Pavyzdžiui, paklausus respondentų, ar sutinka su teiginiu, kad Visagino AE projektas bus saugus, 40,2 proc. atsakė nesutinką arba visiškai nesutinką. Kiek mažiau nei ketvirtadalis 23,7 proc. sutiko arba visiškai sutiko ir net 36 proc. neturėjo nuomonės. Lygiai tokia pati didelė respondentų dalis 36 proc. neturėjo nuomonės apie teiginį, kad Visagino AE projektas ekonomiškai naudingas Lietuvai. 37,2 proc. su teiginiu nesutiko arba visiškai nesutiko, o 26,8 proc. sutiko arba visiškai sutiko. Galiausiai su teiginiu, kad VAE projektas sukels papildomų problemų šalyje (pavyzdžiui, oligarchijos įsigalėjimą), nesutiko arba visiškai nesutiko 17,8 proc., beveik pusė 48,1 proc. sutiko arba visiškai sutiko ir beveik trečdalis respondentų 34,1 proc. buvo neapsisprendę.

11. LIETUVOS ENERGETINIO SAUGUMO POLITIKOS POVEIKIS VISUOMENĖS SOCIALINEI SANGLAUDAI

Sėkmingas iššūkių priėmimas ir sprendimas priklauso nuo specifinės kiekvienos visuomenės socialinės sanglaudos būklės (Green, Janmaat, Cheng 2011). Lyginamieji tyrimai rodo[129], kad susitelkusios ir vieningos visuomenės efektyviau ir greičiau susidoroja su kylančiais iššūkiais. Ir atvirkščiai, susiskaldžiusios ir neorganizuotos visuomenės sunkumus įveikia sunkiau. Akivaizdu, kad energetinio saugumo užsitikrinimas taip pat smarkiai susijęs su Lietuvos socialinės sanglaudos būkle. Viena vertus, energetinio saugumo politika yra priklausoma nuo visuomenės sanglaudos būklės (pavyzdžiui, ar visuomenė yra susitelkusi konkretiems projektams realizuoti), o kita vertus, energetikos politika gali prisidėti prie tos sanglaudos didinimo ar, priešingai, – mažinimo (pavyzdžiui, ar / kiek konkretūs projektai atliepia visų socialinių grupių interesus ir skatina įsitraukti).

Siekiant išsiaiškinti, kaip energetikos politika veikia visuomenės socialinę sanglaudą, atlikta visuomenės apklausa[130] tyrinėjant visuomenės požiūrį į valdžios vykdomą politiką ir šios politikos pasekmes kiekvienam piliečiui. Nors Lietuvoje sanglaudos tyrimai nėra naujiena (Dromantienė 2003; Jokūbaitis, Norkus 2006; Labanauskas, Taljūnaitė 2010; Navickas 2010), tai pirmas bandymas empiriškai tirti ir aprašyti energetinio saugumo politikos poveikį Lietuvos socialinei sanglaudai. Šio skyriaus tikslui pasiekti suformuluoti tokie uždaviniai: nužymėti energetinio saugumo ir socialinės sanglaudos ryšį, remiantis J. Jenson (1998) ir P. Bernardo (1999) socialinės sanglaudos modeliu, sukurti empirinių indikatorių sistemą, empiriškai ištirti ir pristatyti Lietuvos energetinio saugumo politikos poveikį visuomenės socialinei sanglaudai.

---

129 http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1472en.pdf; *The Global Competitiveness Report 2014–2015.* 2015. Geneva: World Economic Forum.

130 Lietuvos gyventojų reprezentatyvią apklausą atliko viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Vilmorus“ nacionalinės mokslo programos „Ateities energetika“ projekto „Lietuvos energetinio saugumo tyrimas ir energetinio saugumo lygio įvertinimas“ (ATE-04/2012) metu. Respondentų skaičius: N = 2002; apklausta 18 m. ir vyresni Lietuvos gyventojai. Apklausos būdas: anketavimas respondentų namuose naudojant iš anksto parengtus klausimynus. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybinė atranka. Respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Rezultatai atspindi visos Lietuvos gyventojų nuomonę ir pasiskirstymą pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietą, išsimokslinimą, perkamąją galią. Apklausos rezultatų paklaida – iki 3 proc. (tikimybė – ne mažesnė nei 97 proc.).

11.1. Energetinio saugumo politika, visuomenė ir socialinė sanglauda

Energetinio saugumo klausimas glaudžiai susipina su socialine sanglauda. Pavyzdžiui, Europos Komisija sanglaudos politiką (angl. *Cohesion Policy*) įvardija kaip vieną iš kertinių priemonių sėkmingai visuotinio atšilimo ir energetinio saugumo iššūkių įveikai.[131] Socialinė sanglauda – tai sutelktas ir integruotas visuomenės būdas reaguoti į šiuolaikinio pasaulio globalius iššūkius: politines ir socialines transformacijas, spartėjančią ekonominę konkurenciją, ekologines, finansines, energetines, socialines ir kitas krizes. Socialiai darni visuomenė – tai tokia visuomenė, kai tarp visų visuomenės grupių dominuoja priklausymo, dalyvavimo, įtraukties, pripažinimo ir teisėtumo jausmai (Jenson 1998). Veiksniai, kurie skatina šiuos procesus, prisideda prie sanglaudos didinimo, o tie, kurie stabdo, prie sanglaudos silpnėjimo. Socialinė sanglauda remiasi visų visuomenės narių ir grupių gyvenimo gerove, todėl tiesiogiai priklauso nuo visuomenės susiskaldymo, nelygybės, socialinės atskirties ir t. t. Socialinės sanglaudos kūrimas susijęs su bendros vertybinės sistemos kūrimu ir santykių tarp bendruomenių stiprinimu, skirtumų tarp pajamų ir turtinės nelygybės mažinimu ir žmonių atsakomybės už bendro gėrio kūrimą skatinimu, suvokiant, kad iššūkius reikia įveikti bendrai kaip vieningai bendruomenei (Maxwell 1996: 13).

Energetinio saugumo politikos efektyvumą socialinės sanglaudos kūrimo prasme reikėtų susieti su jos gebėjimu atliepti visuomenės interesą ir tokiu poveikiu, kuris mažintų socialinius bei ekonominius atstumus tarp visuomenės narių ir suteiktų įsitraukimo į politikos formavimą galimybę. Šiuolaikinės visuomenės nėra vienalytės ir visuomenės interesas, susijęs su energetiniu saugumu, nėra vienareikšmiškai apibrėžiamas, nes skirtingos socialinės grupės turi skirtingus interesus (Augutis ir kt. 2015: 21–28). Konkrečių interesų institucionalizavimas siekiant energetinio saugumo sukuria įtampą tarp skirtingų visuomenės grupių dėl pastarųjų skirtingų interesų (pavyzdžiui, aplinkosauga *versus* energetika, pigi energetika *versus* nepriklausomybė ir t. t.). Pavyzdžiui, oficialiuose šalies dokumentuose svarbiausiu tikslu įvardijama energetinė nepriklausomybė arba tiesiog energetinis saugumas (Nacionalinė energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategija 2012). O apklausos[132] rodo, kad visuomenei svarbiausias energetinio saugumo

131 http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/cp_investments_energy2014_2020.pdf; http://europa.eu/geninfo/query/resultaction.jsp?SMODE=2&ResultCount=10&Collection=EuropaFull&Collection=EuropaSL&Collection=EuropaPR&ResultMaxDocs=200&qtype=simple&DefaultLG=en&ResultTemplate=%2Fresult_en.jsp&page=1&QueryText=social+cohesion&y=0&x=0.

132 Čia ir toliau remiamasi ne tik minėta 2013 m., bet ir 2014 m. reprezentatyviomis apklausomis, kurias atliko viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Vilmorus“ (VDU Energetinio saugumo centro mokslininkų užsakymu, pagal jų parengtą klausimyną). 2014 m. apklausa buvo pakartota sumažinus klausimų ir respondentų skaičių: N = 1 002.

aspektas yra kaina (89,7 proc. *svarbu* arba *labai svarbu*). Ir nors akivaizdu, kad realizuoti strateginius tikslus ir užtikrinti visuomenės aprūpinimą pigesniais energetikos ištekliais yra neįmanoma neiškovojus sąlyginės energetinės nepriklausomybės nuo monopolistinės sistemos (neužsitikrinus tam tikro energetinio saugumo), visuomenė nėra linkusi šio tikslo palaikyti asmeninės gerovės sąskaita.[133] Taigi Lietuvos energetikos politika susiduria su tam tikra tikslų priešprieša tarp pigesnių energetikos išteklių ir energetinės nepriklausomybės (santykinės), kuri savo ruožtu reikalauja didesnių finansinių išlaidų visuomenės gerovės sąskaita. Energetinės nepriklausomybės ir pigesnių energetinių išteklių sugretinimas atskleidžia Lietuvos gyventojų grupių interesų skirtumus suvokiant konkrečius energetinio saugumo politikos aspektus, taip pat visuomenės susiskaidymo bei socialinės sanglaudos mažėjimo potencialą.

Energetikos sistema ypač svarbi kiekvienos modernios valstybės ekonomikai, kurios efektyvumas ar neefektyvumas atitinkamai veikia šalies ūkį ir kuria (arba ne) prielaidas darniam visuomenės vystymuisi. Lietuvoje pastebima gan ryški visuomenės ekonominė diferenciacija (Lisauskaitė 2010), todėl energetikos išteklių kainos skirtingai veikia šias grupes. Esame minėję, kad didelės dalies Lietuvos visuomenės gyvenimo gerovė ypač priklauso ne tik nuo centralizuotai tiekiamų energetikos išteklių (dujų, elektros, centralizuoto šildymo tiekimo), nekokybiškos energetikos sistemos infrastruktūros, negalėjimo priimti individualių sprendimų, bet ir kainų (Leonavičius, Genys 2014). Akivaizdu, kad skurdesnė visuomenės dalis yra ypač pažeidžiama didėjančių energetikos produktų kainų, tiekimo pertrūkių ar kitų energetinės sistemos rizikų. Skirtinga visuomenės grupių gyvenimo gerovė yra tiesiogiai susijusi su visuomenės socialine sanglauda, kuri ypač svarbi siekiant sėkmingai įveikti energetikos politikos (brangstančių energetikos išteklių prasme) keliamus iššūkius. Esant ryškiai turtinei nelygybei visuomenėje ir nevienodai patiriamai naštai, manipuliuojant energetikos tiekimu ir kainomis, atsiranda galimybė manipuliuoti visuomenės nuostatomis ir požiūriu į vieną ar kitą projektą bei skaldyti visuomenę. Todėl bet kokios energetikos reformos ar konkretaus infrastruktūros projekto įgyvendinimas galėtų būti grindžiamas ne tik ekonomine nauda, bet galimu poveikiu visuomenės sanglaudos būklei.

Nors ir esama skirtumų konceptualizuojant (Duhaime ir kt. 2004; Berger Schmitt 2002) ir operacionalizuojant (Jenson 1998; Bernard 1999) sanglaudos sąvoką, ji pasitarnauja kaip tam tikras iš gausybės skirtingų elementų sudarytas rėmas, kuris leidžia suprasti, kodėl vienose visuomenėse net ir krizės ar iššūkiai veda link visuomenės

133 Nors dauguma Lietuvos gyventojų suvokia, kad energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių svarbi (*svarbi* arba *labai svarbi* – minėjo 71,8 proc.), 68,7 proc. teigė, kad valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu saugumu, tačiau tik 30,8 proc. sakė, kad valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų.

sanglaudos augimo, o kitose – link susiskaidymo. J. Jenson (1998) nuomone, socialinės sanglaudos sąvoka apibūdina socialinį procesą, kurio veikėjai, skatinami įsipareigojimo jausmo, noro ir sugebėjimo pasikliauti demokratinėmis institucijomis bei instituciniais mechanizmais, sprendžia konfliktus aktyviai pilietiškai dalyvaudami. J. Jenson viena iš pirmųjų pasiūlė penkias sanglaudos tyrimų dichotomijas: priklausymas / izoliacija, įtrauktis / atskirtis, dalyvavimas / nedalyvavimas, pripažinimas / atmetimas, teisėtumas / neteisėtumas. Tik vėliau P. Bernardas (1999) papildė šią schemą įtraukdamas lygybės / nelygybės aspektą, kuris indikuoja turtinio pasiskirstymo poveikį sanglaudos būklei.

P. Bernardo socialinės sanglaudos analizės schema ypatinga tuo, kad į vieną modelį sujungiama visuomenės požiūrio (šiuo atveju į energetinio saugumo politiką) ir visuomenės elgsenos to patieso objekto akivaizdoje (šiuo atveju kaip energetinio saugumo politika veikia visuomenę) analizė. Pirma identifikuojamos konkrečios – ekonominio, politinio ir sociokultūrinio – aktyvumo sritys, tada atitinkamai tarp visuomenės požiūrio bei visuomenės elgsenos sugrupuojamos dichotomijos. Tai leidžia išskirti empirines analizės dimensijas (žr.12.1 lentelę) ir užčiuopti ryšį tarp visuomenės požiūrio į formalius politikos aspektus bei jų poveikį visuomenės socialinei sanglaudai. Šis modelis sėkmingai taikomas palyginamuosiuose tyrimuose (pvz., lyginant Europos šalių socialinės sanglaudos būklę, Dickes ir kt. 2008).

11.1 lentelė. Bernardo socialinės sanglaudos analizės schema

Sritis (*Sphere*)	**Santykių pobūdis** (*Nature of relations*)	
	Formalus / požiūris (*Formal / attitudinal*)	**Substancialus / elgsenos** (*Substantial / behavioural*)
Ekonominė	Įtrauktis / atskirtis	Lygybė / nelygybė
Politinė	Teisėtumas / neteisėtumas	Dalyvavimas / nedalyvavimas
Sociokultūrinė	Pripažinimas / atmetimas	Priklausymas / izoliacija

11.2. Socialinės sanglaudos operacionalizacija ir kintamųjų aprašymas

P. Bernardas (1999) rūpinosi socialinės sanglaudos analize ir siekė fiksuoti sanglaudos dinamiką. Šiame skyriuje socialinė sanglauda tiriama konkrečios situacijos akivaizdoje (kaip energetinio saugumo politika veikia socialinę sanglaudą), todėl autoriams teko modifikuoti empirinį tyrimo modelį papildant jį atitinkamais empiriniais kintamaisiais. Toliau pateikiama teorinio modelio operacionalizacija ir šiame tyrime naudotos analogijos.

Ekonominė sritis. Formalaus / požiūrio pozicija siekia išsiaiškinti visuomenės požiūrį į esamus įtraukties ir atskirties mechanizmus bei galimybes dalyvauti ekonomikoje. Substanciali / elgsenos opozicija parodo realiai egzistuojantį lygybės ir nelygybės pasiskirstymą visuomenėje. Analogija energetinio saugumo kontekste interpretuojama taip: pirma siekiama išsiaiškinti visuomenės požiūrį į sukuriamas galimybes dalyvauti energetinio saugumo politikos ekonominiuose klausimuose, bandoma išaiškinti, kaip visuomenės požiūriu valdžiai sekasi atliepti visuomenės interesą. Antruoju – kaip energetinio saugumo politikos ekonominiai aspektai realiai veikia visuomenės ekonominę lygybę / nelygybę.

Politinė sritis. Formalaus / požiūrio pozicija siekia išsiaiškinti visuomenės pasitikėjimą skirtingomis insititucijomis, jų teisine galia atstovauti visuomenės interesams, apibendrintą atsakomybės priskyrimą dėl šalies problemų, substanciali / elgsenos opozicija – faktinį visuomenės įsitraukimą ir dalyvavimą valstybės valdyme. Analogija energetinio saugumo kontekste interpretuojama taip: pirma siekiama išsiaiškinti visuomenės pasitikėjimą skirtingų institucijų, tarnybų ir organizacijų vykdoma energetikos politika bei atsakomybės už šios politikos įgyvendinimą priskyrimą konkretiems subjektams. Antruoju – faktinį visuomenės įsitraukimą ir galimybes dalyvauti energetinio saugumo politikoje.

Sociokultūrinė sritis. Formalaus / požiūrio pozicija siekia išsiaiškinti bendresnes visuomenės nuostatas tikrinant jos atvirumą įvairovei ir pagarbą skirtingumams. Substanciali / elgsenos opozicija tiria visuomenės priklausymą skirtingoms organizacijoms, bandoma išsiaiškinti realiai egzistuojantį tapatumo jausmą, bendras vertybes ir jų stiprumą. Analogija[134] energetinio saugumo kontekste interpretuojama taip: pirmu atveju tikrinamas apibendrintas visuomenės požiūris į energetinio saugumo kryptį ir sukeliamą galimą priešiškumo jausmą (protesto poreikį) skirtingose situacijose. Antruoju – ar egzistuojanti situacija palieka galimybę visuomenei išlikti autonomiškai, individualiai apsiginant nuo energetinių grėsmių.

134 Šiuo atveju sunkiausia pritaikyti empirinę energetinio saugumo analogiją, nesn empirinius kintamuosius teko pritaikyti iš kitiems tikslams skirto tyrimo klausimyno.

11.3. Energetinio saugumo politikos poveikio visuomenės socialinei sanglaudai rezultatai

Duomenų analizei ir interpretacijai naudoti teiginiai. Kiekvienas respondentų teiginys buvo vertinamas 5 balais Likerto skalėje, kur 1 priklausomai nuo teiginio reiškė *visiškai nesutinku*, *visai nesvarbu* arba *labai nedaug*, 5 – *visiškai sutinku*, *labai svarbu* arba *labai daug*. 3 reiškė *nežinau* arba *neatsakė*. Visi klausimai suformuluoti taip, kad didesnis bendras atsakymų vidurkis (kai suminis koeficientas artėja prie 5) reiškia didesnį indikatoriaus teigiamą poveikį socialinei sanglaudai, ir atvirkščiai, mažesnis – neigiamą (kai galutinis koeficientas artėja prie 1), galiausiai neutralų indikatoriaus poveikį tiriamajam indikuoja skaičius 3.

Siekiant išsiaiškinti, kurie energetinio saugumo (ekonominiai, politiniai ar sociokultūriniai) politikos aspektai turi didžiausią poveikį Lietuvos visuomenės socialinei sanglaudai, buvo sudaryti atskiri indikatoriai (žr. PRIEDUOSE 11.2 lentelę), matuojantys kiekvieną dimensiją. Sudarytų klausimyno indikatorių vidinio patikimumo įvertinimui nustatyti buvo skaičiuojama Cronbacho alpha koeficientas, kuris svyravo nuo 0,754 iki 0,974. Tai rodo patikimą ir tinkamą klausimų paskirstymą tarp indikatorių ir jų pakankamumą kiekvienos dimensijos analizei.

Apibendrinti kiekvienos dimensijos vidurkio įverčiai pateikiami 11.3. lentelėje.

11.3 lentelė. Apibendrinti kiekvienos dimensijos vidurkio įverčiai

Sritis	Santykių pobūdis	
	Formalus / požiūris	**Substancialus / elgsenos**
Ekonominė	**3,20**	**2,46**
Politinė	**3,12**	**2,16**
Sociokultūrinė	**3,42**	**1,76**
Bendras vidurkis	**3,26**	**2,12**

Atlikta analizė parodė tam tikras energetinio saugumo politikos poveikio visuomenės socialinei sanglaudai tendencijas. Paaiškėjo, kad visuomenės požiūriu energetinio saugumo politikos poveikis sanglaudai yra labiau teigiamas – bendras atsakymų vidurkis 3,26. Energetinio saugumo politikos poveikis socialinei sanglaudai visuomenės elgsenos prasme yra neigiamas – bendras atsakymų vidurkis 2,12. Suminis abiejų sričių ir visų dimensijų koeficientas 2,68 rodo, kad apibendrintas energetinio saugumo politikos poveikis Lietuvos socialinei sanglaudai turi neigiamą efektą.

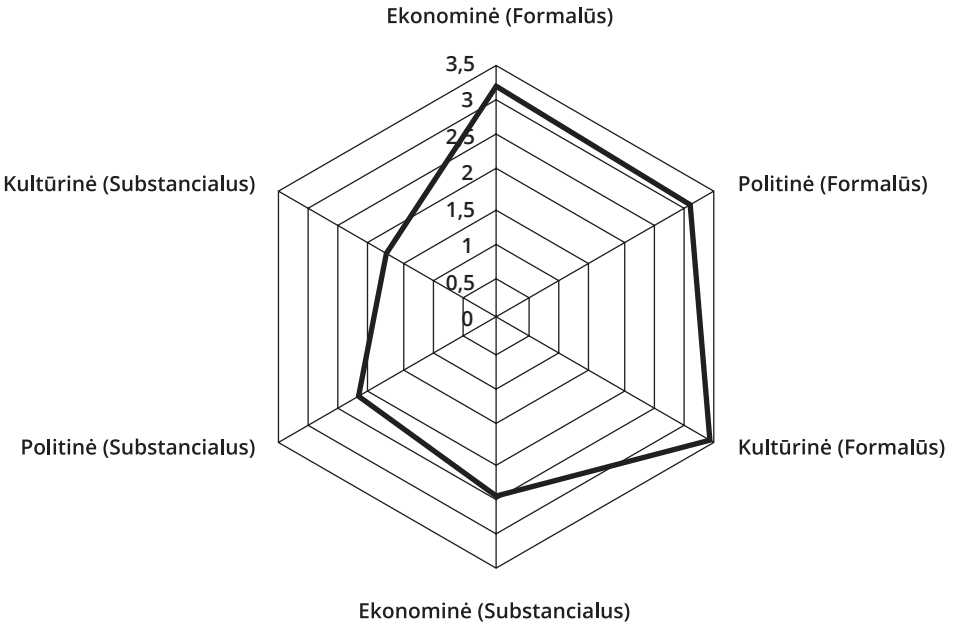

11.1 pav. Apibendrinti energetinio saugumo politikos poveikio Lietuvos socialinei sanglaudai rezultatai

Detalizuojant rezultatus matyti, kad respondentai gana palankiai vertina energetinio saugumo politikos ekonominius aspektus, išskyrus jos atitiktį visuotiniam interesui. Tai, jog dauguma respondentų mano, kad energetinio saugumo problema sprendžiama atsižvelgiant į galingųjų intereso grupių interesus, liudija tam tikrą visuomenės interesų susiskaidymą. Politinėje dimensijoje pastebimas ryškus pasitikėjimas svarbiausiomis šalies institucijomis (išskyrus Seimą) ir toks pat ryškus nepasitikėjimas privačių ir užsienio energetikos kompanijų įtaka Lietuvos energetikos politikai, lygiai kaip ir pastariesiems subjektams priskiriama didžiausia atsakomybė dėl Lietuvos energetikos problemų. Galiausiai sociokultūrinė dimensija indikuoja visuomeninio protesto potencialą, kuris susijęs su grėsmės kilmės priežastimi, t. y. jei tam tikros energetikos grėsmės kilmės priežastis (pavyzdžiui, šilumos kainos padidėjimas) yra vidinė (tarkime, savivaldybės nesugebėjimas susitarti su šilumos tiekėjais), tuomet šis potencialas didėja, ir priešingai, jei išorinė (pavyzdžiui, energetinės infrastruktūros (vamzdynų, perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) avarijos),tuomet mažėja.

Kitokia situacija, kai analizuojamas energetikos poveikis socialinei sanglaudai visuomenės elgsenos prasme. Pavyzdžiui, ekonominė dimensija atskleidžia, kad esami energetinio saugumo politikos ekonominiai aspektai daro neigiamą poveikį visuomenės

sanglaudos būklei, nes prastai vertinamos tiek energetikos kainos, tiek jų poveikis asmeniui. Politinė dimensija parodė, kad dabartinės visuomenės įtraukimo į energetinio saugumo politiką galimybės dar prasčiau veikia sanglaudą, nes visuomenė ne tik yra pasyvi ir neįsitraukusi, bet ir nežino apie kertinių visuomenės institucijų vaidmenį energetinio saugumo politikoje (nei pačios visuomenės galimybių dalyvauti formuojant energetikos strategiją). Galiausiai sociokultūrinė dimensija atskleidė, kad labiausiai sanglaudos būklę žeidžia bendresnio pobūdžio visuomeninis nusivylimas, nes dauguma apklaustųjų mano neturintys galimybių individualiai apsisaugoti nuo konkrečių energetikos grėsmių (šiuo atveju – energetikos kainų).

APIBENDRINIMAS[135]

Socialinės sanglaudos kūrimo prasme energetinio saugumo politikos efektyvumą reikėtų sieti su tokiu poveikiu, kuris mažintų socialinius ir ekonominius atstumus tarp visuomenės narių ir suteiktų įsitraukimo į politikos formavimą galimybę. Egzistuojant gana akivaizdžiai visuomenės interesų poliarizacijai, reikia žinoti, kad konkretūs sprendimai gali turėti priešingą rezultatą skirtingoms visuomenės grupėms socialinės sanglaudos kūrimo prasme. Pavyzdžiui, nors didelė Lietuvos visuomenės dalis supranta energetinio saugumo prasmę ir poreikį apsisaugoti nuo galimų rizikų, tyrimo rezultatai rodo, kad šis tikslas ne tik neskatina, bet netgi mažina socialinę sanglaudą.

Empirinio tyrimo metu, remiantis J. Jenson ir P. Bernardo teoriniais konstruktais ir modifikuojant jų pasiūlytas analitines kategorijas, buvo sukurta 14 indikatorių (atspindinčių visas dimensijas) modelis. Tyrimas leido apskaičiuoti ir kiekybiškai aprašyti energetinio saugumo politikos poveikį visuomenės socialinei sanglaudai trimis (ekonominiu, politiniu ir sociokultūriniu) pjūviais. Ir nors aukšti indikatorių vidinio patikimumo įvertinimo parametrai (Cronbacho alpha koeficientas svyravo nuo 0,754 iki 0,974) liudija empirinio tyrimo validumą, tyrimas atskleidė poreikį tobulinti teorinio modelio operacionalizaciją ir tolimesniuose tyrimuose siekti dar tikslesnės (bei tolygesnės) kiekvienos analizuojamos dimensijos analizės.

Apibendrintas energetinio saugumo politikos poveikis Lietuvos socialinei sanglaudai turi neigiamą efektą: suminis abiejų sričių ir visų dimensijų koeficientas – 2,68.

135 Paminėtina, kad tyrime naudoti 2013 m. Lietuvos gyventojų apklausos duomenys indikuoja to meto situaciją. Kadangi per pastaruosius metus energetikos sektoriuje įvyko nemažai reikšmingų pokyčių (atpigo dujos, skirtinguose miestuose (Kaune, Klaipėdoje) atsirado naujų kogeneracinių šilumos elektrinių, dėl to ko atpigo centralizuotas šildymo tiekimas, pasistūmėjo daugiabučių namų renovacija), tikėtina, kad pakartojus apklausą rezultatai pagerėtų, nes minėti energetikos sektoriaus pokyčiai yra tiesiogiai susiję su labiausiai neigiamą poveikį socialinei sanglaudai turinčiais aspektais.

Detalizuojant rezultatus matyti, kad, viena vertus, energetikos politikos poveikis socialinei sanglaudai visuomenės požiūrio lygmeniu yra teigiamas (3,26) ir veda prie sanglaudos kūrimo. Kita vertus, energetikos politikos poveikis socialinei sanglaudai visuomenės elgsenos lygmeniu yra neigiamas (2,12) ir veda prie visuomenės susiskaidymo. Prastesni šios srities rezultatai sietini su energetikos kainų našta skirtingų pajamų grupėms, kuri neturi nelygybės „išlyginamojo“ efekto ir veda link dar didesnio visuomenės susiskaidymo.

12. LIETUVOS ENERGETINIO SAUGUMO DISKURSO FORMAVIMAS: POLITIKŲ, MOKSLININKŲ IR ŽINIASKLAIDOS VAIDMUO

Energetikos sektorius, įvairiais priklausomybės ryšiais pindamasis su politika, ekonomika, ekologija ir kitomis sritimis, turi stiprų poveikį visuomenei. Šis poveikis priklauso ne tik nuo *de facto* įvykių, bet ir jų kryptingų interpretacijų (pavyzdžiui, energetikos rizikų ir grėsmių tikimybės ar / ir pasekmių išaiškinimo), kurios formuojamos ir palaikomos skirtingų diskursų. Energetinis saugumas, juo labiau energetinio saugumo lygis, nėra sritis, kur kiekvienas pilietis turi pakankamai kompetencijos tai argumentuotai vertinti ar priimti reikalingus sprendimus. Dažnas yra priverstas pasitikėti kitais, tokią kompetenciją turinčiais veikėjais (pavyzdžiui, politikais, ekspertais, žurnalistais ir t. t.). Visuomenės energetinio saugumo žinios formuojamos skirtingais diskursais. Diskursas ne tik tam tikru būdu apibrėžia problemą, bet ir pateikia jos sprendimo būdus, atsakinguosius veikėjus, tolesnę raidos kryptį. Perfrazuojant U. Becką (2006), subjektyvi rizikos konstravimo dimensija susijusi su skirtinga galia disponuojančiomis socialinėmis grupėmis, vadinasi, energetinio saugumo identifikavimas yra konkurencijos objektas tarp gausybės energetinio saugumo politikos formuotojų, kurie ne tik siekia skirtingų tikslų, bet ir turi skirtingas galimybes savaip interpretuoti energetikos rizikas ir pavojus. Atitinkamai skirtinguose diskursuose energetinis saugumas gali turėti skirtingas prasmes.

Diskursų įvairovė ir tarpusavio konkurencija dėl tikrovės aiškinimo ir interpretacijos yra įprastas demokratinės visuomenės reiškinys. Anksčiau pastebėta (Janeliūnas, Molis 2005; Janeliūnas 2009; Genys, Aleksandravičius 2013; Česnakas 2013; Vaičiūnas 2009), kad energetinio saugumo kontekste svarbu sukurti platų pagrįstų alternatyvų placdarmą, kuriuo demokratinių svarstybų būdu (siekiant optimalaus visuomeninio intereso) būtų grindžiami konkretūs energetikos politikos tikslai ir veikla. Alternatyvų matymas leidžia perskirstyti energetikos rizikas. Diskusijos apie įvairius scenarijus įgalina derybų ir susitarimo poreikį bei mažina įvairiausias siaurų interesų reprezentavimo galimybes. Diskursų įvairovė gali prisidėti prie energetinio saugumo užtikrinimo. Neatsitiktinai Lietuvoje energetikos poveikis visuomenei (bent jau socialinių mokslų kontekste) bene dažniausiai tiriamas analizuojant su energetika susijusius diskursus ar visuomenines jų sampratas (Balžekienė 2009; Balžekienė, Butkevičienė, Rinkevičius, Gaidys 2009; Rimaitė, Rinkevičius 2008; Gaidys, Rinkevičius 2008; Baločkaitė, Rinkevičius 2009; Genys 2013). Kita vertus, diskursų gausa ir arši tarpusavio konkurencija gali atomizuoti energetikos politiką bei apsunkinti optimalių (visuomenės atžvilgiu) argumentų išgryninimą.

Kuriant viešąjį Lietuvos energetinio saugumo diskursą (kaip ir bet kurį kitą) dalyvauja daugybė skirtingų veikėjų (verslo, politikos, mokslo, visuomenės, žaliųjų,

energetikų, žiniasklaidos ir t. t.). Tačiau šiame skyriuje analizė ribojasi politikais, turinčiais sprendimų priėmimo galią ir savo veiklos padariniais labiausiai veikiančių visuomenę; mokslininkais, disponuojančiais specifiniu žinojimu ir turinčiais tam tikrą visuomenės pasitikėjimo kreditą; žiniasklaida, galinčia nušviesti energetikos politikos užkulisius ir reguliuojant viešumo dėmesį kitoms grupėms suteikti diskursui tam tikrą formą.

Šio skyriaus tikslas – analizuojant politinį, mokslinį ir žiniasklaidos diskursus (jų struktūrą, būdingus bruožus, formavimo principus) bei atskleidžiant jų tarpusavio santykius parodyti viešojo Lietuvos energetinio saugumo diskurso formavimo ypatumus.

Skyriuje politikų, mokslininkų, žiniasklaidos diskursai detalizuojami M. Foucault pasiūlytais diskurso analizės principais (Foucault 1972; 1998) dėmesį telkiant į keturis aspektus: diskursyvų žinojimą (orientaciją), sampratą ir vartojamą terminologiją bei jos kilmę, pasitelkiamas diskurso autorizacijos procedūras, galiausiai atskleidžiamas imanentinis analizuojamo diskurso tikslas. Siekiant geriau ir aiškiau ištirti, kiekvieno atvejo analizė pradedama nuo trumpo konteksto aprašymo, vėliau bandoma identifikuoti pagrindinius diskurso veikėjus, aprašyti diskurso formavimo eigą. Apibendrinančioje dalyje pateikiama diskursų analizę reziumuojanti lentelė, aptariami diskursų tarpusavio santykiai ir jų reikšmė formuojant viešąjį energetinio saugumo diskursą.

Empirinė tyrimo dalis paremta antrinių duomenų analize[136], naudojant lyginamosios analizės ir duomenų trianguliacijos principus. Skyriuje detalizuojami ankstesnio tyrimo metu išryškėję diskursų tarpusavio santykiai, tačiau kitokių teorinių perspektyvų ir lyginamosios analizės pasitelkimas leidžia ne tik išryškinti politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos vaidmenį formuojant Lietuvos energetinį saugumo diskursą, bet ir pasiūlyti naują empirinių duomenų interpretaciją.

12.1. Diskurso samprata: žinių įgalinimo būdai ir jų demaskavimo strategijos

Mokslinėje literatūroje apstu bandymų apžvelgti, tipologizuoti ir klasifikuoti kritinės diskurso analizės (KDA) tyrimų įvairovę (Lietuvoje – Telešienė 2005; Bijeikienė 2008; Pilibaitytė 2012; Vakaruose – Fairclough, Mulderring ir Wodak 2011; Caldas-Coulthard ir Coulthard 1996; Fairclough 1992, 1995; Fowler ir kt. 1979; van Dijk 1993). Apibendrintai

136 Autoriai dėkoja kolegoms, kartu vykdžiusiems projektą „Lyginamasis Lietuvos ir Baltarusijos energetinio saugumo vertinimas tarpdalykiniu požiūriu“ ir leidusiems pasinaudoti empiriniais duomenimis. Projekto metu paraleliškai vykdyti keli tyrimai ir duomenys renkami skirtingais metodais: tiriant mokslinį ir politinį diskursus buvo atliekami pusiau struktūruoti interviu (25 interviu su skirtingų sričių mokslininkais ir skirtingų politinių partijų ir pareigybių (tiek pozicijos, tiek opozicijos) politikais); tiriant žiniasklaidos diskursą atlikta kiekybinė ir kokybinė žiniasklaidos turinio analizė (iš populiariausių šalies leidinių („Delfi.lt“, „Lietuvos rytas“, „Verslo žinios“, „Veidas“) atrinkta 417 straipsnių, kuriuose tiesiogiai kalbama apie energetinį saugumą).

galima teigti, kad KDA – tai toks diskurso analizės tipas, kuris studijuoja skirtingų grupių įsigalinimo ir piktnaudžiavimo socialine galia būdus, dominavimo ir nelygybės praktikas bei reprodukciją, pasipriešinimo tekstus, kalbas socialiniame ir politiniame kontekstuose (van Dijk 2001).

Šiame skyriuje diskursas suprantamas kaip kontekstualių kultūrinių, socialinių, politinių ir ekonominių aplinkybių nulemta mąstymo struktūra. Diskursas – tai artikuliuotų teiginių visuma, apibrėžianti konkrečias mąstymo kryptis, pavyzdžiui, kas yra energetikos grėsmė, energetikos rizika, energetinis saugumas ir t. t. Diskurso analizė leidžia paaiškinti, kokiu būdu kalba (ir jos perteikiamos mentalinės reprezentacijos) produkuoja reikšmes, kaip toli siekia kalbos reprezentacijų formos, kodai, įsitikinimai ir įpročiai, kuriantys specifinius kultūriškai ir istoriškai lokalizuojamus reikšmių laukus. Diskursas tampa galios įrankiu, kuriuo visuomeninio elgesio standartai pateikiami ir gali būti institucionalizuojami per tam tikrų ekonominių ir politinių struktūrų įgyvendinimą. Diskursas yra tarsi žinių vaizduoklis, kur „žinios tampa galios įrankiu“ (Leiss 1994: 106).

Diskursai – tai tipingi (socialiai ir kultūriškai suformuoti, tačiau istoriškai besikeičiantys) mąstymo ir elgesio būdai. Jie plinta ir yra sustiprinami įvairiausių tekstų, artefaktų, įvaizdžių, socialinių praktikų, institucijų ir kasdieninių socialinių interakcijų. Galiausiai jie sukuria konkrečias perspektyvas ir valstybinius reikalus padaro (ar bent jau siūlo taip manyti) „normalius“ ar „natūralius“, o kitus „deviantinius“ ar „marginalius“ (Gee 2005: 76) (apibrėžia, kuris projektas yra „naudingas“ ir kuris „nenaudingas“ energetiniam saugumui). Diskursais apibrėžiama energetinio saugumo „būsena“, įvardijamos „pagrindinės“ grėsmės ir galimybės, optimalios energetinio saugumo siekimo strategijos. Diskursais, kontroliuojant galimus raiškos kanalus, kuriamas kryptingas aplinkos supratimas (Foucault 1998; Faubion 2001).

Kritinė diskurso analizė susijusi su pastanga atsiriboti nuo tiesmukos politinių ir socialinių ideologijų (kaip tekstų) reprezentacijos ir demaskuoti daugybę būdų, kuriais šie tekstai galėjo būti parašyti, suprasti, bei atskleisti, kaip pasaulis ir jo organizavimas yra veikiamas konkrečių mąstymo būdų, kartu paaiškinant, kaip alternatyvios idėjos galėjo paveikti esamą pasaulį.

Kaip jau minėta, anot Fairclougho, Mulderringo ir Woodako (2011), egzistuoja dialektinis ryšys tarp diskursyvaus įvykio ir situacijos, institucijos ar socialinės struktūros, kurie jį įrėmina. Ši dialektika reiškia, kad ne tik diskursyvus įvykis yra formuojamas kontekstualių aplinkybių, bet ir kontekstas formuojamas diskursų.

Kontekstas – tai mentalinių struktūrų, priklausančių nuo socialinės situacijos, reprezentacija, daranti poveikį diskurso produkcijai ar suvaldymui (Duranti ir Goodwin 1992; van Dijk 1998). Jį sudaro tokios kategorijos kaip situacijos interpretacija, vietos ir laiko aspektai, besitęsiantys procesai (įskaitant diskursus ir diskursų žanrus), komunikaciniai, socialiniai ar instituciniai dalyviai ir jų veikla, taip pat jų mentalinės reprezentacijos:

tikslai, žinios, nuomonės, požiūriai ir ideologijos. Konteksto kontrolė priklauso nuo vienos ar kelių šių kategorijų kontrolės, pavyzdžiui, apibrėžiant komunikacines situacijas, nusprendžiant dėl komunikacinio akto laiko ir vietos ar kuris dalyvis gali, o kuris privalo dalyvauti, kokie jų vaidmenys, kokioms žinioms ar nuomonėms jie turi (ar neturi) atstovauti ir kokie socialiniai veiksmai gali ar privalo būti pasiekti diskursu (van Dijk 2001). Energetinio saugumo diskurso atveju kontekstinės aplinkybės yra svarbios, nes skirtinga jų interpretacija suteikia skirtingą kryptį pačiam diskursui. Pavyzdžiui, ar branduolinės energetikos tradicija interpretuojama kaip privalumas ar kaip trūkumas. Ar geografinė Lietuvos padėtis – tai galimybė tapti tranzitine šalimi, ar kliuvinys, neleidžiantis atsikratyti „energetinės salos“ statuso? Kiekvieno diskurso raida ir kryptis priklauso nuo to, kaip diskurso galios grupės, kurios kontroliuoja ne tik turinį, bet ir teksto bei kalbos struktūras, traktuoja ir interpretuoja kontekstą. Galios grupės gali nuspręsti, kurie diskurso žanrai ar kalbos aktai yra svarbūs. Jie tarsi nulemia „tikslius klausimus“ ir „teisingus atsakymus“ ir taip konstruoja mąstymo kryptis. Kontekstualių aspektų pasirinkimo ir interpretacijos analizė bei diskurso galios grupių veikla produkuojant diskursyvines žinias leidžia suprasti esminį diskurso tikslą.

Stambesnių ir galingesnių grupių nariai, tiksliau, jų lyderiai, turi didesnių galimybių daryti įtaką ar net kontroliuoti dalį arba net kelis viešuosius diskursus. Daugeliu atvejų tai priklauso nuo istoriškai nusistovėjusios sprendimų priėmimo bei įgyvendinimo struktūros, kuri paprastai reglamentuojama įstatymų. Didžiausias galimybes kontroliuoti viešąjį diskursą turi galingiausios grupės, savo rankose turinčios sprendimų priėmimo galią. Pavyzdžiui, politikai, gavę oficialų visuomenės mandatą valdyti šalį, kartu turi ir energetinio saugumo politikos formavimo iniciatyvą. Mokslininkai, mokslo tyrimais ir atradimais kaupdami mokslinį žinojimą, gali siūlyti ir komentuoti energetinio saugumo tikslų tinkamumą. Žiniasklaida, skirstydama viešumą vienam ar kitam klausimui, gali informuoti visuomenę bei atitinkamai „spausti“ politikus ir mokslininkus dėl papildomų argumentų. Nors politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos galia skiriasi, kiekvienas iš jų, atstovaudami savo srities diskursams, gali daryti įtaką viešajam energetinio saugumo diskursui.

Viešojo diskurso raida iš esmės priklauso nuo keliamų klausimų ir siūlomų diskusijos temų, todėl itin svarbus šias temas ir klausimus keliančių asmenų vaidmuo ir gebėjimas atliepti visuomenės poreikius. Anot M. Foucault (1998), diskursai yra hierarchiškai struktūruoti, todėl jie turi skirtingus galios ir paveikumo laipsnius. Dominuojančius diskursus palaiko egzistuojančios oficialios struktūros (teisė, švietimas, žiniasklaida ir t. t.), kurios sustiprina ir reprodukuoja galingesnius diskursus ir drauge silpnina, ignoruoja ir visai išstumia į paraštę kitus.

Kiekvienas diskursas paklūsta tam tikroms taisyklėms, kurios skiriasi priklausomai nuo konteksto. Kova dėl galios viešajame diskurse paprastai susijusi su taiklesniu ar bent jau labiau visuomenę įtikinančių įvykių (ar siūlomų veiksmų ateityje) susiejimu

su kontekstu. Pavyzdžiui, kodėl Lietuvai tinka / netinka branduolinės energetikos kelias. Diskusija dėl argumentų turėtų nulemti konkretaus diskurso įsigalėjimą. Ne tik socialinis pokytis lemia kalbėjimo ir taisyklių pokytį, tačiau įtvirtintas konkretus kalbėjimo būdas gali lemti ir socialinius pokyčius visuomenėje (pasirinkus atitinkamą energetinio saugumo politikos kryptį). Atitinkamai kiekviena grupė siekia siūlyti sau palankesnę kontekstualių ir diskursyvių įvykių interpretaciją (tikindama jos svarba ir neklystamumu). Tačiau šiame procese dalyvauja daugybė skirtingų ir savais tikslais suinteresuotų grupių, kiekviena jų stengiasi išnaudoti visus turimus išteklius siekdama įgalinti atstovaujamą diskursą. Būtent diskurso autorizacijos analizė leidžia geriau suprasti skirtingų diskursų santykius ir besiformuojančią hierarchiją vienas kito atžvilgiu.

12.2. Diskursyvaus žinojimo vaidmuo kuriant Lietuvos energetinį saugumą

Demokratinėje ir heterogeniškoje visuomenėje paprastai egzistuoja keli diskursai, kuriuos formuoja skirtingos interesų grupės. Dėl to formuojasi tam tikras diskursų susisluoksniavimas, konkurencija vieni kitų atžvilgiu. Vieni jų dėl tam tikrų kontekstualių aplinkybių tampa kasdieniškesni, kiti retesni, vieni įsigali ir dominuoja, kiti lieka paraštėje (Foucault 1972: 96). Diskurso galia ir poveikis priklauso nuo sėkmingos komunikacijos tarp įvairių socialinių grupių (ne tik panašių, bet ir skirtingų savo demografinėmis charakteristikomis), kurias vienija panaši vertybinė sistema ir interesai. Kai skirtingos grupės, nors ir turi tam tikrų skirtumų, vis dėlto pritaria konkretiems argumentams. Pavyzdžiui, šiandien Lietuvoje energetinio saugumo būtinybė neginčijama, tačiau skirtingi veikėjai siūlo skirtingus būdus, kuriais galima to siekti.

Diskurso kūrimas susijęs ne tik su jį kuriančių veikėjų siekiu atstovauti konkrečiam požiūriui, bet ir su jo įgalinimu. Sėkmingu diskursu, tokiu, kuris pritrauktų daugybę sekėjų ir priimtų atstovaujamas tiesas, galima išplėsti veikėjų galias. Atitinkamai interpretuojant faktus, galima sureikšminti konkretaus sprendimo reikiamybę, pagrįsti sprendimo argumentus, netgi įteisinti veiklą, kuri paprastai keltų abejonių. Pavyzdžiui, valdžia, pasitelkusi diskursą, gali sau suteikti daugiau įgaliojimų be demokratinei sistemai įprastos autorizacijos.[137] Todėl analizuojant diskursą svarbu dekonstruoti jo formavimo procesą,

137 Paminėtinas 2012 m. visuomenės referendumo dėl VAE statybų pavyzdys. Visuomenei pasisakius prieš statybas (62,68 proc. dalyvavusių piliečių neigiamai vertino naujos atominės jėgainės statybas) valdantieji, inicijavę VAE statybas, suskubo teigti, kad tai tik patariamasis referendumas, todėl jo rezultatai yra konsultacinio pobūdžio (http://www.delfi.lt/verslas/energetika/akubilius-su-referendumu-busimos-vyriausybes-prisidare-problemu.d?id=59764167; http://www.alfa.lt/straipsnis/14527693/Sekmokas..referendumo.skelbimas.del.atomines.elektrines..nelogiskas=2012-05-14_10-50/). Tuometinė opozicija reikalavo pripažinti visuomenės nuomonę kaip svarbią ir artėjančiuose rinkimuose tuomet skelbė, kad prieštarauja VAE statybai, ir plėtojant energetikos politiką žadėjo atsižvelgti į referendumo rezultatus (http://kauno.diena.lt/naujienos/ekonomika/butkevicius-vae-nebus-statoma-taciau-ji-gali-iskilti-

pagrindinius veikėjus, individualią galimybę prisidėti prie jo formavimo, diskurso skaidrumą, esminį tikslą bei autorizaciją.

Perfrazuojant U. Becką, energetinio saugumo rizika negali būti redukuota iki jos iškilimo tikimybės, intensyvumo ir potencialios žalos sandaugos. Veikiau tai socialiai konstruojamas fenomenas, kai dalis veikėjų turi didesnę galią apibrėžti riziką nei kiti (Beck 2006: 333). Nors daugelis energetinio saugumo rizikų objektyvios (avarijos, klimato kaitos procesai, technologiniai sutrikimai), energetinio saugumo pastanga yra socialiai konstruojama, vadinasi, susijusi su interesais, galios santykiais ir t. t. Reikalas tas, kad konkreti energetinio saugumo interpretacija nebūtinai atlieps visuomenės interesą, bet ji gali būti palanki konkrečioms interesų grupėms. Pavyzdžiui, oficialiai teigiama, kad Lietuvos energetikos politika formuojama atsižvelgiant į visos visuomenės (t. y. neišskiriant konkrečios grupės) interesus, vadinasi, pavyzdžiui, VAE projektas, būdamas vienas iš kertinių 2012 m. energetikos strategijoje (Lietuvos energetikos (nepriklausomybės) strategija 2012) nužymėtų energetinio saugumo polių, taip pat turėtų tarnauti visuomenės interesui. Tačiau kai kurios šio projekto įgyvendinimo aplinkybės verčia tuo abejoti. Žiniasklaidoje skelbta[138], kad VAE projekto viešinimui ir ekspertizei išleista dešimtys milijonų litų. Turint omenyje, kad referendume visuomenė neigiamai vertino šį projektą, tampa itin sunku pagrįsti, kokiu pagrindu ir tikslu išleista didžiulė suma. Net ir sutinkant su prielaida, kad didžioji dalis lėšų išleista prieš sužinant visuomenės nuomonę, tai nepaneigia kitos prielaidos, kad kai kurios šio projekto įgyvendinimo aplinkybės buvo palankesnės siaurų grupių (gaunančių kontraktus) nei viešajam visuomenės interesui.

Energetinio saugumo diskursas yra atsakas egzistuojančiam neužtikrintumui (nežinomybei), kuris, anot U. Becko (Beck 2006: 5), dažniausiai negali būti įveikiamas žiniomis, priešingai, tai yra žinių gausos rezultatas. Nors ir daug sužinota apie energetikos rizikas ir grėsmes, per daugiau nei du dešimtmečius šios žinios nevirto konkrečiais energetinį saugumą didinančiais projektais, dėl to energetinio saugumo lygis, ekspertų vertinimu, nepagerėjo (Augutis ir kt. 2014). Net ir išsamesnės mokslinės žinios nebūtinai reiškia mažesnę riziką, dažniausiai ji tik leidžia tiksliau apibrėžti riziką, dėl to ji tampa aiškiau matoma ir geriau suprantama. Rizika visada yra *ateities* įvykiai, *galintys* atsitikti ir *grasinti* mums. Kadangi šis nuolatinis pavojus formuoja mūsų lūkesčius, yra įsismelkęs mūsų galvose ir formuoja mūsų veiksmus, tai tampa politine jėga, transformuojančia pasaulį (Beck 2006: 10).

---

elektrenuose-200590#.UsLHbPu7SH0). Kaip jau žinome šiandien, sprendimas nebuvo priimtas. Reikalas tas, kad, nors ir duoti pažadai, atitinkamai interpretuodama tikrovę, sureikšmindama arba sumenkindama potencialias energetikos sistemos rizikas ir grėsmes, valdžia gali neatsižvelgti į visuomenės interesą ir, nepaisydama demokratinių procedūrų, elgtis savo nuožiūra. Vėliau kalbėta (http://www.alfa.lt/straipsnis/15159161/Butkevicius.uzsimine.apie.dar.viena.referenduma.del.VAE=2013-10-17_08-40/) apie dar vieno referendumo, kuris, anot premjero, tiksliau atspindėtų visuomenės interesą dėl pakitusio VAE projekto, reikalingumą.

138 http://www.ltpf.lt/naujienos/lietuvos-naujienos/2263-energetikos-moni-konsultacijoms-tyrimams-ir-vieiesiems-ryiams--deimtys-milijon-lit.

Viešasis energetinio saugumo diskursas remiamas prielaida, kad ne visi visuomenės nariai turi pakankamai informacijos. Ši aplinkybė traktuojama kaip tam tikras trukdys sklandžiai energetikos politikai įgyvendinti. Lietuvos visuomenė yra ne tik gana pasyvi (Lietuvos pilietinės galios indeksas 2013: 12), bet ir jos galimybės dalyvauti priimant sprendimus apribotos[139] (Lietuvos pilietinės galios indeksas 2013: 27). Tai reiškia, kad nesvarbu, ar visuomenė informuota, ar ne, jos balsas neturi esminės sprendžiamosios galios (minėtas referendumo pavyzdys). Darosi aišku, kad visuomenės (ne)informatyvumas nėra svarbiausias trukdys sklandžiam energetikos politikos įgyvendinimui. Nesėkminga energetinio saugumo politika susijusi su tam tikrais rizikos visuomenės procesais (iš dalies aprašytais Leonavičius, Genys 2011: 2012), tačiau nemažiau svarbi priežastis – egzistuojančių diskursų konkurencija ir juos palaikančių veikėjų skirtingi (neretai – nesuderinami) tikslai. Pastarųjų atpažinimas ir identifikavimas gali būti esmingas aiškinant stringančios energetinio saugumo politikos įgyvendinimo aplinkybes. Diskurso analizė remiasi prielaida, kad tikrieji veikėjų tikslai išryškėja demaskavus atotrūkį tarp deklaruojamos jų politikos ir realaus jos įgyvendinimo. Šia prasme energetinio saugumo diskurso analizė atskleidžia diskurso dalyvių ketinimus, slypinčius už jų kalbų.

12.2.1. Politinio diskurso ypatumai

Diskurso specifika. Politikai, turėdami energetikos politikos formavimo demiurgą (tiek reguliuodami energetikos politiką teisės įstatymais ir aktais, tiek viešai deklaruodami energetikos politikos gaires ir interpretuodami saugumo būklę), savo sprendimais (apribodami arba įgalindami konkurenciją ir alternatyvas) stipriai veikia viešąjį energetinio saugumo diskursą. Politikų elgesys ir sprendimai laiduoja kontekstualias aplinkybes kitiems diskursams formuotis (Yergin 2006). Jie nulemia, kaip ir kokie diskurso formavimo principai yra institucionalizuojami kitoms grupėms (mokslininkams, aplinkosauginiankams, visuomenei ir t. t.), kitaip tariant, kokios galimybės suteikiamos kitų grupių interesų atstovavimui energetinio saugumo srityje.

Kuo politikai labiau sugeba atsižvelgti ir įtraukti skirtingų visuomenės grupių interesus formuodami energetikos politiką, tuo diskursas tampa universalesnis ir, tikėtina, priimtinesnis visuomenei. Ir priešingai, nesugebėjimas atsižvelgti į daugelio interesus arba apsiribojimas konkrečių interesų grupių poreikių tenkinimu energetikos politiką paverčia

139 VDU Energetinio saugumo tyrimų centro ir Sociologijos katedros mokslininkų 2013 m. organizuotos visuomenės apklausos („Visuomenės požiūris į energetinį saugumą" tyrimą vykdė „Vilmorus") duomenys rodo, kad į teiginį „Lietuvos demokratinė sistema veikia gerai, nes piliečiams yra sudarytos galimybės realizuoti alternatyvas valdžios vykdomai energetikos politikai" *sutinku* arba *visiškai sutinku* atsakė 23,1 proc.; *nesutinku* arba *visiškai nesutinku* atsakė 48,2 proc. (nežino / neatsakė – 28,7 proc.).

visuomenę skaldančia, vadinasi, ir nesaugumą didinančia problema. Sociologijos požiūriu energetiniam saugumui svarbu ne tik realiai priimami politikų sprendimai, bet ir gebėjimas įtikinti visuomenę siūlomų ar teikiamų sprendimų reikalingumu, svarbumu ir nauda.

Samprata. Politiniame diskurse energetikos sektorius traktuojamas kaip viena didelė grėsmė, įvairiais padariniais grasinanti šalies politiniam, ekonominiam ir socialiniam saugumui, todėl energetinis saugumas suprantamas kaip siekis apsisaugoti nuo energetikos rizikų ir grėsmių. Konkrečiau, energetinio saugumo klausimas čia siejamas su nacionaliniais interesais užsitikrinant patikimą ir diversifikuotą valstybės ir jos ekonomikos aprūpinimą energijos ištekliais už prieinamą kainą. Diskurso veikėjų kalbose gausu tautinės simbolikos: energetinis saugumas vadinamas „nacionaliniu tikslu“, energetinio saugumo tikslai siejami su „visuomenės išlaisvinimu iš energetinių spąstų“, „energetine nepriklausomybe“.

Akivaizdu, kad skirtingų politinių ideologijų atstovai energetinį saugumą sieja ir išryškina bei sureikšmina ideologijai būdingus specifinius aspektus. Pavyzdžiui, konservatoriai remiasi tautiniais simboliais, aiškiai deklaruodami energetinę nepriklausomybę (nuo Rusijos)[140], liberalai siūlo mažesnį valstybės vaidmenį ir akcentuoja stipresnės rinkos svarbą[141], socialdemokratai numato didesnį valdžios indėlį užtikrinant energetikos sistemos patikimumą, saugumą ir efektyvumą[142] ir t. t. Tačiau nepaisant ideologinių skirtumų, politinis diskursas nepadengia plataus energetinio saugumo analizės klausimų spektro. Politiniame diskurse energetinis saugumas dažniausiai siejamas su priklausomybe nuo vienintelio tiekėjo (iš Rusijos), energetikos rinkos konkurencijos trūkumu, menku energetiniu efektyvumu, prastu energetikos infrastruktūros susiejimu su Europos energetikos tinklais.

Pagrindiniai formuotojai. Politinis diskursas yra formuojamas dominuojant svarbiausiems valstybinio aparato veikėjams: prezidentei, ministrui pirmininkui, energetikos ministrui, viceministrams, kai kuriems valdančiosios koalicijos atstovams. Opozicijos balsai yra marginaliniai. Peršasi įspūdis, kad jais nesiekiama sukurti solidaus oponojuojančio diskurso, tik mėginama ardyti esamą: kritikuojami kai kurie valdančiosios daugumos sprendimai, tačiau nėra formuojama alternatyvi energetinio saugumo politika, nepateikiama argumentuota kritika. Greičiausiai todėl opozicijos „suaktyvėjimas“ formuojant opozicinį diskursą dominuojančiam pastebimas prieš rinkimus, kai kritikuojant

140 Plačiau žr. http://www.alfa.lt/straipsnis/13540165/?Kubilius..atsakinga.politika.gimsta.is.svariu.ranku=2012-01-14_11-50&page=5.

141 Plačiau žr. http://www.delfi.lt/verslas/energetika/emasiulis-galime-svaicioti-bet-be-sgd-terminalo-alternatyvos-nebus.d?id=58446846.

142 Plačiau žr. http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/a-butkevicius-konservatoriu-valdyma-vadina-laukinio-kapitalizmo-siautejimu.d?id=61306893.

valdančiųjų nesėkmes ir afišuojant atstovaujamos politikos privalumus tikimasi įgyti visuomenės simpatijų ir sulaukti sėkmės rinkimuose taip perskirstant galios pozicijas savo naudai. Kita vertus, opozicijos veikla daugeliu atžvilgių nėra sėkminga, nes valdančiųjų įgyvendinama politika remiama galia, o ne įtikinėjimu (ieškant geriausio sprendimo), o tuo galima įsitikinti susipažinus su energetikos politikos formavimo ir įgyvendinimo procesais.

Diskurso kūrimo procesas. Politinio diskurso formavimo principai ir tikslai atsiskleidžia analizuojant branduolinės energetikos raidą šalyje. Po 2004 m. Lietuvos įstojimo į ES tapo aišku, kad Ignalinos AE turės būti uždaryta 2009 m. Tuometiniai valdantieji, socialdemokratai, inicijavo naujos AE statybas ir iškėlė idėją šiam tikslui sujungti valdžios, verslo, užsienio partnerių išteklius ir vystyti bendrą projektą, kuris ilgainiui tapo žinomas LEO vardu. Procesas vyko lėtai, jis buvo apipintas įvairiausių gandų, skandalų ir nevienareikšmių vertinimų.[143] Tuometinės opozicijos lyderiai (Tėvynės sąjunga), ypač artėjant naujiems 2008 m. rinkimams, siekė pasinaudoti tuo, kad visuomenė prieštaringai vertina šį projektą, ir aršiai priešinosi jo įgyvendinimui. Po 2008 m. rinkimų į Seimą, pasikeitus galios pusiausvyrai – Tėvynės sąjungai tapus pozicijos lydere, LEO projektas buvo sustabdytas. Tačiau iškelta naujos AE statybos būtinybė (per tą laiką antras IAE blokas sustabdytas) argumentuojant visuomenės interesu ir energetinės nepriklausomybės (saugumo) būtinybe.

Tėvynės sąjunga su koalicijos partneriais suformavo „naujus“ energetikos politikos siekinius – tarp jų svarbiausi tapo seniai aptarti Visagino AE statybos ir suskystintųjų dujų terminalo statybų projektai. Projektų naujumas yra sąlyginis, jie minimi ankstesnėse energetikos strategijose (Lietuvos energetikos strategija 2007) ir buvusių valdančiųjų programoje, tačiau šįkart, pakoregavus pavadinimus ir atnaujinus argumentus, projektai vėl tapo „naujais senais“ strateginiais siekiniais. Tačiau nors ir buvo išleista daug lėšų informacinei sklaidai[144], pasirinkta komunikacijos su visuomene taktika nedavė siektų rezultatų ir nesulaukė visuomenės palankumo. Tuo suskubo pasinaudoti opozicijos lyderiai socialdemokratai, ypač artėjant naujiems 2012 m. Seimo rinkimams. Teigdami, kad reikia skubiai rengti visuomenės referendumą dėl Visagino AE statybos, nes tobulėjant technologijoms tapo nebeaišku, ar AE atsipirks, ir kartu pažymėdami, kad LNG terminalo

143 LEO LT (Lietuvos elektros organizacija) – 2008 m. įsteigta nacionalinė elektros energetikos bendrovė, kurioje 38,3 proc. akcijų priklausė privačiai bendrovei „NDX energija“, o 61,7 proc. – valstybei. 2009 m. bendrovės išformavimą nulėmė susidariusios nepalankios ekonominės aplinkybės ir kilęs visuotinis nepasitenkinimas dėl sandorio skaidrumo ir naudingumo visuomenei. Plačiau apie LEO LT projektą: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-09-07-didziojipilieciu-pergale-arba-kieno-yra-valstybes-pinigai/26447.

144 Plačiau apie tai žiniasklaidoje: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/lietuvoje_vyksta_atominis_karas/,print.1; http://www.15min.lt/naujiena/verslas/energetika/trys-premjerai-trys-atominiai-planai-isleisti-milijonai-bet-jegaines-statybos-net-nepradetos-664-379496 .

statybos yra per brangios Lietuvai[145], socialdemokratai iš esmės prieštaravo savo anksčiau suformuotai ir vykdytai politikai, kai jų valdymo laikais abu šie projektai buvo įtvirtinti Energetikos strategijoje (2007) kaip strateginiai (tad galima teigti, kad Tėvynės sąjunga užtikrino tik jų tęstinumą).[146] Nepaisant šio prieštaravimo, po 2012 m. Seimo rinkimų, valdžią gavo socialdemokratai, o Tėvynės sąjunga tapo opozicijos lydere.

Kol kas dar negalima daryti griežtų apibendrinimų apie dabartinį valdžios energetikos politikos kursą (be retorinių pareiškimų apie būtinumą siekti energetinės nepriklausomybės ir energetinio saugumo), nes jis dar nėra pakankamai išryškintas. Suskystintųjų gamtinių dujų terminalo statybų projektas sėkmingai realizuotas. O VAE projektas vis dar apimtas neaiškumo ir nežinomybės. Nors socialdemokratai nebėra tokie kategoriški, kaip žarstydami pažadus prieš rinkimus, kai žinodami neigiamus referendumo rezultatus kalbėjo apie būtinybę atsižvelgti į visuomenės nuomonę ir stabdyti VAE projektą, sprendimas dėl tolimesnio projekto likimo vis nukeliamas ateičiai argumentuojant naujų tyrimų būtinybe ir noru įtraukti regionines partneres Latviją, Estiją, galbūt Lenkiją, o referendumo rezultatai tampa vis silpnesniu ir ne tokiu reikšmingu argumentu sprendžiant dėl VAE likimo.

Orientacija. Energetikos ir politikos ryšys yra abipusis, t. y. ne tik politikai formuoja energetikos politiką, bet energetikos politika kartu yra svarbus politinio teisėtumo (per rinkimus) įrankis politinėms jėgoms siekiant patekti į galios pozicijas. Paskutiniai trys valdžios pasikeitimai Seime kartu reiškė ir energetikos politikos pasikeitimus. Per šį laikotarpį iš daugybės deklaruotų energetikos plėtros projektų pavyko įgyvendinti vos kelis.[147] Darytina prielaida, kad politinio diskurso veikėjams svarbiau yra kritikuoti esamą energetikos politiką ir identifikuojant naujas rizikas bei pavojus kelti naujus tikslus, kurie iš tikrųjų gali būti ir ne nauji, o seniai žinomi, bet neįgyvendinti, tikintis sėkmingų rezultatų rinkimų laikotarpiu. Kaip minėta, visa energetikos politika yra grindžiama siekiu apsisaugoti nuo rizikų ir grėsmių. Rizikos visuomenėje toks teisėtumas yra suprantamas. Drama yra tai, kad nepaisant dinamiško konteksto, kuris ir sukuria gana sparčią naujų rizikų ir grėsmių kaitą, Lietuvos energetikos politika yra lydima įsitikinimo apie ateities nuspėjimo ir pažabojimo galimumą, t. y. siūlomi ilgalaikiai projektai, kurių efektyvumas dinamiškoje energetikos raidoje nėra iki galo aiškus (kalbant apie VAE projektą – griežtėjant saugos reikalavimams statybos kaina vis auga, o atsiperkamumas tampa sunkiai apskaičiuojamas).

---

145 http://verslas.delfi.lt/energetics/socdemai-pritaria-referendumui-del-visagino-ae-o-duju-terminala-vadina-per-brangiu-lietuvai.d?id=58150296

146 Įdomu, kad per abi kadencijas dėl AE statybos suspėta nuveikti labai panašių darbų: parengti teisinę bazę, pradėti derybas su investuotojais, pasirašyti ketinimų sutartis.

147 Pirmiausia realiais darbais pradėti LNG terminalo statybas, pakoreguoti daugiabučių namų renovacijos sąlygas, savivaldos lygmeniu pastatytos arba pradėtos statyti kelios kombinuoto ciklo šilumos elektrinės. Plačiau apie tai žr. Augutis ir kt. 2014.

Autorizacija. Politinio teisėtumo siekiama ne tik kritikuojant esamus energetikos projektus (pvz., tai, kad jie neatitinka visuomenės poreikių), bet ir pasitelkiant visuomenės nuomonę, t. y. remiantis visuomenės priešiškumu ir deklaruojant šios nuomonės paisymą ateityje. Tačiau ilgainiui, įsitvirtinus galios pozicijose ir siekiant realizuoti ankstesnius energetikos projektus, realizuojant energetikos politiką demokratiškumo lieka vis mažiau, o opozicijos ir kitų interesų grupių kritiką bei besikaupiantį visuomenės priešiškumą bandoma įveikti politine galia. Paradoksalu, tačiau demokratinė sistemos sankloda lemia naujų subjektų įsigalinimą ir kartu jų pačių nugalinimą (tais pačiais principais įsigalint kitiems subjektams). Objektyvus valdžios negalėjimas pagerinti situacijos autonomiškai ir automatiškai besikuriančių rizikų ir grėsmių kontekste politikų neatbaido nuo saugumo užtikrinimo pažadų dalybų. Dėl objektyvaus negalėjimo pakeisti situacijos valdžia tampa visuomenės nepasitikėjimo ir kritikos taikiniu. Todėl net ir visos kadencijos metu valdžią turintiems veikėjams nesiseka realizuoti išsikeltų energetikos politikos tikslų, kurių pagrindu būtų galima formuoti efektyvesnį ir visuomenės palankumo siekiantį diskursą. Analizė rodo, kad vyraujant tokiai situacijai valdžioje esantys politikai renkasi pasitelkti disponuojamą galią saviems tikslams realizuoti ir bent kiek sušvelninti bręstantį priešiškumą.

Tikslas. Iš aptartų pavyzdžių matyti, kad nors daug ir garsiai kalbama apie energetikos politikos įgyvendinimo nuoseklumą, politikų kuriamas diskursas yra gan cikliškas ir atsikartojantis: manipuliuojant realių ir tariamų rizikų egzistavimu bei tinkamų / netinkamų priemonių pasirinkimu energetikos politikos tikslams pasiekti, pagrindinis veikėjų tikslas orientuotas į galios siekimą.

12.2.2. Mokslinio diskurso ypatumai

Diskurso specifika. Mokslininkų diskursas siejamas su racionalumu ir esamų mitų dekonstrukcija, tad galima teigti, kad šis diskursas iš dalies objektyvizuoja esamą energetinio saugumo padėtį (Augutis, Krikštolaitis, Matuzienė, Pečiulytė 2009; Augutis, Krikštolaitis, Pečiulytė, Konstantinavičiūtė 2011). Lietuvoje mokslas, bent jau energetikos kontekste, ilgą laiką sietas su patikima galimybe užtikrinti šalies energetinį saugumą (Augutis, Krikštolaitis, Martišauskas, Pečiulytė 2012; Augutis, Matuzienė 2012). Mokslininkų argumentai buvo vieni svarbiausių analizuojant energetikos sistemą ir kristalizuojant ateities perpspektyvas. Mokslas ir mokslininkai yra siejami su pavojingų galios išraiškų demaskavimu, jų įsiskverbimo lygio į energetikos politiką bei sprendimų priėmimą identifikavimu (Balžekienė 2006). Kritinis mąstymas, konfrontavimas su valdančiomis struktūromis ir garsus kalbėjimas apie galios apraiškas bei jų keliamą pavojų yra tipiniai visuomeniniai lūkesčiai

mokslininkams. Moksliniais argumentais analizuojant ir verifikuojant įvairius energetinio saugumo projektus, galima išaiškinti situacijas, į kurias pastūmėja vykdoma politika.

Mokslo panaudojimą energetikoje galima skirti į dvi pagrindines kryptis: mokslo vaidmenį energetikos technologijų plėtroje ir mokslinio žinojimo panaudojimą energetikos politikoje. Šiame skyriuje domimasi mokslo vaidmeniu antrąja prasme, kalbant apie mokslininkų kuriamo diskurso galimą poveikį šalies energetinio saugumo užtikrinimui. Kaip esame minėję (Genys 2013), mokslininkams Lietuvoje sudarytos gana palankios sąlygos plėtoti tyrimus ir mokslinę veiklą pirmąja prasme, tačiau kur kas didesnė neapibrėžtis egzistuoja kalbant apie antrąją.

Orientacija. Tiksliai įvertinti mokslininkų ir jų sukauptų žinių panaudojimo lygį energetikos politikoje yra keblu, nes sunku (jei apskritai įmanoma) preciziškai nustatyti mokslinių argumentų panaudojimo kanalus (pvz., politikai mini, kad dažnai jie remiasi mokslo tyrimais, kurie gali būti panaudojami mokslininkams tiesiogiai nedalyvaujant ir net nežinant apie jų atradimų panaudojimą). Tačiau kalbant apie mokslininkų pastangas ir iniciatyvas prisidėti prie kryptingo energetinio saugumo diskurso formavimo, galima remtis jų pačių parodymais, teigiančiais, kad konkretus mokslininkų dalyvavimas priimant sprendimus dažniausiai susijęs su atliktų tyrimų praktiniu pritaikymu, t. y. skirtingų metodologijų ar analitinių prieigų taikymu siekiant įvertinti konkrečių energetikos projektų poveikį energetiniam saugumui. Vadinasi, mokslinio diskurso kūrimas susijęs su pastanga paaiškinti tikrovę remiantis moksliniu žinojimu.

Samprata. Moksliniam energetinio saugumo diskursui būdinga energetikos sistemos analizė platesniame kontekste. Pasitelkdami įvairius tyrimų bei analizės instrumentus mokslininkai mato išsamesnį vaizdą ir geba identifikuoti jo privalumus, trūkumus ar neapibrėžtumus.

Skirtingų mokslo sričių atstovai energetinį saugumą interpretuoja priklausomai nuo sričiai būdingo tyrimo objekto. Pavyzdžiui, technologijų ir fizinių mokslų kontekste energetinio saugumo klausimas dažnai keliamas kaip technologinė energetikos išteklių apsirūpinimo (tiek gamybos, tiek prekybos) problema bei siejama su lanksčios ir atsparios energetikos sistemos galimybe. Politikos moksluose energetinis saugumas iškyla kaip energetikos politikos produktas, priklausantis nuo geopolitinės situacijos ir vidinės šalies politikos organizacijos. Socialiniuose moksluose energetinio saugumo klausimas aptariamas ekonomistų apskaičiuojant ekonomikos pasekmes, antropologų aiškinant kultūrinių aspektų poveikį rizikos suvokimui, sociologų nagrinėjant socialinių procesų poveikį energetinio saugumo suvokimui ir visuomeninio intereso reprezentavimui.

Energetinio saugumo klausimas mokslo diskurse aktualumo prasme dažnai keliamas kaip technologinė ir ekonominė energetinio apsirūpinimo problema ir siejama su lanksčios ir atsparios (technogeninės, gamtinės, ekonominės, sociopolitinės ir geopolitinės kilmės trikdžiams) energetinės sistemos galimybe. Diskurso veikėjų kalbose gausu

mokslinės simbolikos: energetinis saugumas vadinamas „strateginiu tikslu“, siejamas su „diversifikacija ir konkurencija“, „integruotu energetinio saugumo vertinimo modeliu ir analize“, „moksliniais skaičiavimais“, „strateginiu planavimu“.

Pagrindiniai formuotojai. Lietuvoje dominuoja dvi tyrėjų grupės: technologijų bei fizinių mokslų atstovai ir politologai. Teiginys argumentuojamas dviem prielaidomis: pirmųjų svarba siejama su specifiniu tyrimo objektu ir išplėtota tyrimų infrastruktūra, sukauptu įdirbiu ir istoriškai susiformavusia stipria energetikos tyrimų tradicija, leidžiančia plačiausiai išplėtoti tyrimo instrumentus. Antrųjų svarba susijusi su Lietuvoje pastebimu energetinio saugumo klausimo politizavimu – žiniasklaida, siekdama kurti dominuojančių viešojo diskurso veikėjų (politikų) požiūrio alternatyvą ir įvertinti pastarųjų argumentus, dažniausiai renkasi kalbinti politologus.

Diskurso kūrimo procesas. Nors mokslinis žinojimas nebūtinai reiškia mažesnę riziką, jis leidžia tiksliau apibrėžti riziką, kuri tampa aiškiau matoma ir geriau suprantama. Pateikdami konkrečių pavyzdžių (apie Trečiojo energetikos paketo įgyvendinimo aplinkybes; daugiabučių namų renovacijos eigą; potencialiai prieštaringą VAE statybos naudą ir t. t.), mokslininkai parodė, kad viešos diskusijos vengimas (įtraukiant mokslininkų argumentus), kurioje būtų aptartos įvairios alternatyvos, riboja efektyviausių sprendimų priėmimo galimybę.

Analizė rodo, kad mokslinis energetinio saugumo diskursas reprezentuojamas viešumoje gana pasyviai. Stinga pačių mokslininkų tikėjimo, kad šis diskursas gali būti pavykęs ir yra reikalingas visuomenei. Bandymai pristatyti mokslinį energetinio saugumo diskursą yra gana pavieniai ir epizodiški. Daugeliu atvejų šio diskurso reprezentacija siejama su mokslo tyrimų rezultatų sklaida, tačiau pastarųjų viešinimas daugiausia susijęs su mokslo renginiais, dėl to šie rezultatai ne visada iškyla į viešumą.

Viena vertus, tokį mokslininkų intravertiškumą galima sieti su tam tikru politinio sluoksnio abejingumu mokslo žinioms (plačiau žr. Genys 2013), nors po 2012 m. Seimo rinkimų, pasikeitus valdančiajai daugumai, tokio ryškaus abejingumo nematyti. Kita vertus, ilgą laiką Lietuvos visuomenė mokslininkų nuomonę vertino ir ja pasitikėjo priimant strateginius energetikos srities tikslus (Balžekienė 2006). Lieka neaišku, ar mokslininkų angažuotumo trūkumą viešinant mokslinį žinojimą reikėtų sieti su pastarųjų minima abejinga visuomenės pozicija, ar pačių mokslininkų viešųjų ryšių įgūdžių ar paskatinimo stoka. Tiksliųjų mokslų atstovų dominavimą galima paaiškinti specifinių žinių poreikiu analizuojant sudėtingą energetikos sistemą. Sunkiau paaiškinti kitų sričių mokslininkų „tylą“ vertinant ir analizuojant visuomenės reakcijas bei interesus energetinio saugumo kontekste. Racionalumu ir mokslo tyrimais atskleidžiant galimą visuomenės interesą energetinio saugumo kontekste, mokslininkų potencialas inicijuojant mokslinio žinojimo reprezentaciją ir sklaidą visuomenėje lieka nepakankamai išnaudotas.

Autorizacija. Mokslininkų siekis argumentuotai įrodyti atstovaujamos disciplinos (ar analitinės prieigos) privalumus aiškinant energetinį saugumą reikalauja tam tikro

nešališko vertinimo. Šiam tikslui tarnauja bendra mokslo tradicijai būdinga mokslo tikslumą ir argumentų pagrįstumą reguliuojanti sistema, žinoma kaip tyrimo metodo validumas ir patikimumas. Tai nulemia, kad mokslininkų diskurso autorizacija išplaukia ne tik iš turimo autoriteto, bet ir iš imanentinės savireguliacijos.

Tikslas. Mokslinių žinių poreikis kyla iš sparčios socialinės kaitos ir poreikio ją suprasti. Siekis kuo tiksliau paaiškinti besikeičiančią tikrovę, diagnozuoti energetinio saugumo būseną ir nuspėti energetikos sektoriaus raidą, mokslinio žinojimo gausinimą iškelia kaip svarbiausią diskurso tikslą.

12.2.3. Žiniasklaidos diskurso ypatumai

Diskurso specifika. Ne visi piliečiai gali vienodai smarkiai įsitraukti į energetinio saugumo klausimo svarstymus dėl specifinių žinių poreikio. Žiniasklaida tarsi turėtų būti ta mediatorė, objektyviai ir nešališkai pateikianti konkrečius argumentus tam tikru klausimu ir taip palengvinanti visuomenės įsitraukimą. Parinkdama, sureikšmindama ir atspindėdama visuomenei aktualių reiškinių interpretacijas, žiniasklaida tampa viena svarbiausių viešojo energetinio saugumo diskurso veikėjų. Kita vertus, kaip jau minėta, rizikos visuomenėje žinių gausa ir pobūdis nevienareikšmiškai veikia rizikos situaciją, t. y. žinios apie riziką ir jos pobūdį gali sumažinti neapibrėžtumą, tačiau kartu žinios apie rizikos pasekmes gali didinti visuomenės neužtikrintumą ir nesaugumą (Beck 2006: 5). Reikalas tas, kad žiniasklaidos pasirinkta visuomenės informavimo taktika (pavyzdžiui, domėjimasis skirtingais požiūriais, alternatyvų pateikimas visuomenei, viešojo diskurso plėtra ar, priešingai, dominuojančio požiūrio eskalavimas, skandalų vaikymasis ir apsiribojimas hermetiška aplinka) gali skirtingai veikti visuomenės energetikos rizikų ir grėsmių suvokimą bei atitinkamai didinti arba mažinti energetinio saugumo jausmą.

Analizuojant, koks yra žiniasklaidos vaidmuo formuojant diskursą, svarbu stebėti, kaip padaromos tam tikros išvados, kaip įrodomos konkrečios interpretacijos, kam iš „kalbėtojų“ suteikiama didžiausia viešumos arena, kokios temos eskaluojamos ir nuo kokių atsiribojama. Tai įvertinus galima mėginti atpažinti ir subjektyvų žiniasklaidos interesą.

Orientacija. Šiandien, kai technologijos atvėrė naujus komunikacijos kanalus ir „žinių gamyba“ gali užsiimti praktiškai kiekvienas asmuo ar institucija, konkurencija žiniasklaidoje dar labiau suaktyvėjo. Informacinėje visuomenėje ši konkurencija iš esmės pasireiškia dviem kryptimis: orientuojantis į operatyvumą (greitą žinių perdavimą) arba į profesionalumą (solidžių žinių kūrimą). Žiniasklaidos siekis pateikti originalią ir „šviežią“ naujieną visuomenei yra suprantamas. Nesvarbu, kalbėsime apie elektroninę ar spausdintą žiniasklaidą, pagrindinis tikslas lieka daugmaž tas pats – didinti tiražus. Šia prasme energetika nėra itin išskirtinė tema, jos aktualumas, kaip ir visų kitų temų, kyla iš temos

populiarumo visuomenėje. Energetikos rizikos ir grėsmės yra gana populiarios temos žiniasklaidoje, jos leidžia diskutuoti platesnėmis visuomenės dėmesį pritraukiančiomis visuomenės neapibrėžtumo ir nerimo temomis. Energetikos žinių gamyba vyksta panašiai kaip ir bet kurios kitos srities: naujiena formuojama apeliuojant į temos aktualumą, dėl to neretai svarbesnis tampa esamas kontekstas nei žinutės reikšmė platesnėje perspektyvoje. Pavyzdžiui, domimasi naujienos kilme (kaip ji išsakyta, kas išsakė, kodėl), jos pateikimu (stilistika, originalumu), bet ne jos atitiktimi strateginiams energetikos tikslams (nėra patrauklu keliolika ar net keliasdešimt kartų minėti tuos pačius strateginius tikslus). Tokia žinių gamybos taktika sietina su žinutės susvarbinimu ir atsiliepimu į esamą visuomenės poreikį naujienoms.

Samprata. Žiniasklaidos diskurse dominuoja politikų pozicija, kurioje ryški geopolitinių grėsmių prizmė (akivaizdi Rusijos baimė) ir branduolinė energetika kaip esminis strateginis projektas. Žiniasklaidos diskurse pasigendama nuomonių įvairovės ir visapusiškesnio energetinio saugumo vertinimo socioekonominiu ir aplinkosaugos požiūriu. Tik retais atvejais imamasi savarankiškų nepriklausomų žurnalistinių tyrimų. Žiniasklaidos diskurse stebimas itin mažas, kai kuriais atvejais visiškai ignoruojamas kitų energetinio saugumo elementų aptarimas, tokių kaip aplinkosauga, visuomenės saugumas ar terorizmo bei kitos grėsmės. Greičiausia tai kyla iš fakto, kad tik nedaugelis žurnalistų yra visapusiškai susipažinę su energetikos problematika ir geba ne tik atspindėti, bet ir profesionaliai komentuoti bei interpretuoti aktualiasias naujienas plačiau.

Žiniasklaidos diskurso tyrimas atskleidė, kad diskurso dalyvių aptariamas energetinis saugumas suvokiamas itin siauriai, akcentuojant išskirtinai vien ekonominius ir geopolitinius iššūkius. Diskurso veikėjų kalbose gausu metaforiškos simbolikos: energetinis saugumas vadinamas „šventu tikslu“, „aukščiausios svarbos dalyku“, o Lietuvos išgyvenama energetinė priklausomybė – „kilpa“.

Pagrindiniai formuotojai. Akivaizdu, kad skirtingos žiniasklaidos priemonės ir net skirtingi leidiniai, turintys savitą specifiką (ar net atstovaujantys konkrečiam žanrui), išryškina ir sureikšmina skirtingus, specifinius energetinio saugumo aspektus. Pavyzdžiui, labiau analitinio pobūdžio leidiniai atlieka nepriklausomus žurnalistinius tyrimus siekdami atskleisti vieno ar kito projekto įgyvendinimo detales ir naudą visuomenei.[148] O populiaresnio pobūdžio – vaikosi skandalų ir energetiką pristato tarsi dar vieną pramoginę sritį.[149]

148 Mėnraščiai „IQ. The Economist“, „Valstybė“, savaitraštis „Veidas“ sistemingai domisi energetikos problematika, dažnai patys inicijuoja žurnalistinius tyrimus, skelbia interviu su skirtingų sričių specialistais, besidominčiais energetikos tematika, pateikia nagrinėjamas temas įvairiais pjūviais ir, nepaisant galbūt skirtingų interesų, jų pateikiamos informacijos turinys turi tam tikrą kokybės standartą.

149 Pavyzdžiui, beveik visi populiariausi dienraščiai („Lietuvos rytas“, „Kauno diena“, „Vakaro žinios“) ir naujienų portalai („Delfi“, „Alfa“, „15min“, „Balsas“ ir kt.) taip pat skiria tam tikrą dėmesį energetikos problematikai, tačiau čia dominuoja „plikas“ naujienų (svarbiausių įvykių) arba naujienų agentūrų parengtų pranešimų pateikimas,

Nors problema specifiška ir sudėtinga, aktualijų, susijusių su energetiniu saugumu, galima aptikti įvairiausio tipo (tiek stilistine, tiek rūšies prasmėmis) naujienų skirtingose žiniasklaidos priemonėse. Vis dėlto, nepaisant žanrinės leidinių įvairovės, žiniasklaidos diskurse vyrauja gana siaura ir supaprastinta energetinio saugumo samprata.

Diskurso kūrimo procesas. Kaip minėta, žiniasklaidos interesas formuojant energetikos diskursą šiek tiek skiriasi priklausomai nuo leidinių, tačiau vertinant tendencijas paminėtina žiniasklaidos priklausomybė nuo kalbėtojų pateikiamų argumentų ir pastarųjų verifikacijos stygius. Minėtinas žiniasklaidos dėmesys valdančiųjų pozicijose esamiems politikams ir retas domėjimasis išsakomos nuomonės perspektyvomis, kontrargumentais ir alternatyvomis. Tokios tendencijos smarkiai susiaurina žiniasklaidos atstovaujamą energetinį saugumo diskursą.

Siauras žiniasklaidos diskursas išplaukia iš pagrindinių kalbėtojų homogeniškumo (šiuo atveju politikų dominavimo) ir gana silpnos alternatyvaus (ar bent oponuojančio) požiūrio paieškos ir pristatymo. Eterio monopolio suteikimas politikams, ypač valdančiųjų atstovams, pateisinamas žiniasklaidos siekiu perteikti strateginę informaciją visuomenei „iš pirmųjų lūpų“. Kur kas sunkiau paaiškinti, kodėl šio požiūrio verifikacija (parodant jo privalumus ir trūkumus, aptariant galimas pasekmes) ir autorizacija (argumentuotai nurodant požiūrio tinkamumą esamai situacijai, aprobuojant vykdomos politikos perspektyvumą) išlieka paviršutiniška.

Kaip pavyzdį būtų galima prisiminti centralizuoto šildymo tiekimo (CŠT) problemos pristatymą žiniasklaidoje[150], kai pateikiant naujienas svarbiau, regis, tampa problemos sprendimo paradoksalumas (tai, kad politikai beveik du dešimtmečius kalba apie problemos sprendimo reikiamybę, tačiau neatlieka reikiamų žingsnių) ar jos aktualumas (tai, kad didėjanti CŠT kaina ir augančios energetikos paslaugų išlaidos didina visuomenės nerimą ir nepatogumą), o realių alternatyvų paieška, lygiai kaip spaudimo politikams sukūrimas (siekiant pastarųjų veiklos nuoseklumo), tampa antraplaniais naujienų aspektais.

Autorizacija. Posovietinės traumos, menka visuomenės pilietinė branda, nenusistovėjusi politinė kultūra, galiausiai prasta finansinė žiniasklaidos padėtis leido atsirasti

kai kada palydimas žurnalistiniais ar specialistų komentarais. Nors tarp šių žiniasklaidos leidinių dėmesys energetikai skiriasi (pvz., „Delfi“ turi atskirą skiltį „Energetika“, o „Vakaro žinios“ energetikos naujienoms suteikia pramogiškumo aspektą), daugeliu atvejų turinys kokybiniu požiūriu nusileidžia anksčiau minėtiems leidiniams.

150 http://www.delfi.lt/verslas/energetika/nuo-rugpjucio-kaunieciams-sildymas-brangs-44-proc.d?id=17349962; http://www.veidas.lt/lietuvos-silumos-ukis-iklimpo-interesu-kryzkeleje; http://www.veidas.lt/ragina-merus-prisiimti-atsakomybe; http://www.veidas.lt/kas-daugiausiai-moka-uz-siluma; http://sa.lt/vienas-namas-ir-60-seimininku/; http://www.alfa.lt/straipsnis/13322692/Zuokas.sildymo.kainu.Vilniuje.nedramatizuoja..siluma.brango.visur=2011-12-20_14-39/#.Uuu7uz1_uNA; http://www.delfi.lt/verslas/nekilnojamas-turtas/daugiabuciu-gyventojai-pradejo-renovavimo-lenktynes.d?id=60842071; http://www.delfi.lt/verslas/energetika/teks-prisiminti-siurpinancias-sildymo-saskaitas.d?id=63894944.

specifinei žiniasklaidos sistemai Lietuvoje, kurią žiniasklaidos tyrinėtojai (Balčytienė 2009; Jastramskis 2011) apibrėžia tokiais bruožais: menkas profesionalumas, nepakankamas autonomiškumas ir savitvarkos sistema, intravertiškumas, stipri komercializacija, skurdi žanrinė įvairovė. Gana skurdi žiniasklaidos kultūros tradicija nesukuria nešališko vertinimo poreikio, dėl to neatsiranda kokybiškų savireguliacinių mechanizmų. Nekritiškai visuomenei svarbiau sulaukti, kad naujienos būtų operatyviai pateikiamos jas konkrečiai interpretuojant, nei prisiversti pačiai svarstyti argumentus ir priimti sprendimus (Mažeikis 2010: 126). Atitinkamai autorizacija čia siejama ne su argumentų stiprumu ar įtikinėjimu, o su daugkartiniu naujienos pakartojimu, aktualijos rutinizavimu priskiriant jai konkrečią reikšmę.

Tikslas. Specifinė Lietuvoje dominuojanti žiniasklaidos sistema ir žiniasklaidos diskurso kūrimo principai lemia, kad tikslu tampa energetinių naujienų poreikio kūrimas ir jo patenkinimas.

APIBENDRINIMAS

Lietuvos politinio, mokslinio ir žiniasklaidos energetinio saugumo diskursų formavimo analizės rezultatai, kurių suvestinė pateikta 12.1. lentelėje, rodo, kad šie diskursai pasižymi skirtinga orientacija, pasitelkiama terminologija, naudojamomis skirtingomis diskurso argumentų autorizacijos procedūromis, galiausiai jiems būdingi skirtingi tikslai.

12.1 lentelė. Politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos diskurso palyginimas

	Politikų	Mokslininkų	Žiniasklaidos
Orientacija / diskursyvus žinojimas	Rinkimų interesui	Mokslo tiesai	Aktualijai
Terminologijos kilmė / argumentacija	Apeliuojant į visuomenės sentimentus	Tikrinant hipotezes	Atsiliepiant į kontekstualias aplinkybes
Autorizacija	Galia	Mokslo tyrimais	Nuolatiniu kartojimu
Tikslas	Galios išlaikymas ir atstovaujamos politikos realizavimas	Mokslinio žinojimo gausinimas	Naujienų poreikio kūrimas ir jo patenkinimas

Apibendrinant galima teigti, kad politinio diskurso tikslas yra konstruoti tendencingą supratimą apie tam tikras energetikos grėsmes ir siūlyti bei bandyti įgyvendinti tam tikrus energetikos politikos scenarijus siekiant įgyti ar išlaikyti galios pozicijas: mokslo – identifikuoti ir racionaliai vertinti grėsmes, aptarti galimas jų pasekmes siekiant paliudyti atstovaujamos disciplinos efektyvumą; žiniasklaidos – informuojant visuomenę apie svarbiausius energetikos politikos įvykius ir sureikšminant perduodamos naujienos aktualumą deklaruoti siektinus tikslus bei taip formuoti naujienų poreikį inertiškai sukurtame informacijos pertekliuje.

Tyrimas parodė, kad santykiai tarp politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos formuojant viešąjį Lietuvos energetinio saugumo diskursą dar tik kuriami. Kol kas nematyti aiškių principų, kaip politiniame diskurse galėtų būti racionaliau panaudojami moksliniai argumentai arba kaip žiniasklaida galėtų priversti valdžią labiau argumentuoti realizuojamos energetikos politikos atitiktį visuomenės interesui. Mokslininkų diskursui stinga šiuolaikinės komunikacijos, kuria galėtų būti plečiamos mokslinio diskurso ribos tiek padedant politikams priimti optimalius sprendimus, tiek žiniasklaidai kuriant išsamesnį diskursą. Visa tai veda prie gana stichiško diskurso formavimo ir apsunkina energetikos politikos realizavimą.

Bendras visiems diskursams bruožas – tai nesugebėjimas atpažinti ryškėjančių rizikos visuomenės procesų (ar jų ignoravimas), kurie iš esmės koreguoja energetinio saugumo politikos įgyvendinimą. Dinamiškas kontekstas reikalauja nuolatinio svarstymo ir sprendimų vis naujai besiformuojančių energetikos rizikų ir grėsmių akivaizdoje. Šis poreikis leidžia gana efektyviai griauti esamą energetikos politiką ir stiprinti saugumo poreikį. Ironiška, kad juo didesnės rizikos ir neužtikrintumo / nesaugumo akivaizdoje imami pristatyti stambesni saugumą užtikrinsiantys projektai, juo labiau mažėja jų įgyvendinimo realumas. Lietuvoje energetinio saugumo tikslai formuluojami atsižvelgiant į jų ilgaamžiškumą (VAE statyba) ir ignoruojant sparčią kaitą (kuri nėra palanki ilgalaikių ir brangiai kainuojančių sprendimų poreikiui dėl miglotos ateities). Šis nei politikų, nei mokslininkų, nei žiniasklaidos pakankamai nereflektuojamas santykis tarp atstovaujamos politikos ir egzistuojančio konteksto (nusakomo rizikos visuomenės bruožais) neleidžia atsirasti energetikos politikos tęstinumui.

13. ENERGETINIO SAUGUMO SOCIOLOGIJA ARBA VIETOJ IŠVADŲ

1. Pagal konceptualią energetinio saugumo sociologinio tyrimo seką reikėtų pradėti nuo energetinio saugumo sampratos. Remiantis ja konstruojama energetikos politika ir kuriama energetikos sistema, kurios pagrindinis tikslas, anot D. Yergino (1988: 111), užtikrinti patikimą energijos išteklių tiekimą prieinamomis kainomis nekenkiant svarbiausioms nacionalinėms vertybėms ir tikslams. Sociologijos požiūriu šioje sekoje svarbu tirti, kokias energetinio saugumo grėsmes suvokia su energetikos politikos konstravimu susiję socialiniai veikėjai. Kaip tik socialinių veikėjų energetinio saugumo suvokimas ir pasirinkimas, kuriuos dažniausiai apibrėžia netikrumo situacija, priklauso nuo įvairių socialinių veiksnių. Sociologijos teorijos leidžia paaiškinti ir interpretuoti šiuos energetinio saugumo suvokimo veiksnius. Nors D. Yerginas (2006: 70) papildo energetinio saugumo apibrėžimą teigdamas, kad kiekvienos valstybės energetinio saugumo samprata priklauso nuo valstybių padėties energetikos tiekimo sistemos grandinėje ir valstybių energetikos sistemos grėsmės taip pat nėra identiškos, vis dėlto technologiniai sistemų elementai (infrastruktūra, energijos šaltiniai) yra daugiau ar mažiau universalūs. Todėl technologines energetikos sistemų grėsmes tyrinėjantys mokslininkai sutaria, kad egzistuoja bendros energetikos išteklių apsirūpinimo grėsmės (pvz., rusiškas VVER ar japoniškas „Hitachi“ ABWR tipo branduolinis reaktorius). Pats energetikos sistemos struktūros funkcionavimo netikrumo ir rizikų suvokimas yra selektyvus ir sąlygojamas įvairių socialinių veiksnių, nepriklausomai nuo to, ar netikrumas ir rizikos yra realios, ar tik įsivaizduojamos.

2. Socialiniuose moksluose *grėsmės* sąvoka dažniausiai apibūdinami objektyvios tikrovės ypatumai, o *rizikos* sąvokos reikšmė siejama su veikėjų selektyviu tos tikrovės suvokimu. Todėl žvelgiant sociologiškai, energetikos sistemos rizika arba netikrumas yra daugialypis socialiai konstruojamas reiškinys, kurį analizuoti sociologiškai reiškia ne tik tyrimo objektų įvairovę, bet ir galimybę šiuos tyrimus integruoti į tam tikrą visuminį objektą. Tad dar kartą sugrįšime prie antrame skyriuje pateikto paveikslėlio (žr. 2.5 pav.).

Paveikslėlyje matome sociologijos teorijas, kurios tipologizuojamos pagal dvi – epistemologinę ir ontologinę – priešpriešas: individuaulistinę-sisteminę ir konstruktyvistinę-realistinę. Veikiausiai būtų logiška klausti, kaip būtų galima derinti įvairių sociologijos teorijų, grindžiamų skirtinga epistemologija ir ontologija, objektus, susijusius su energetikos sistemos netikrumo arba rizikos suvokimu, kuriuo remiantis apibūdinamas energetinis saugumas. Neretai netikrumo arba rizikos sociologija kritikuojama dėl to, ar iš viso gali būti bendras rizikos arba netikrumo sociologinio tyrimo objektas

(Zinn 2008: 2). Vis dėlto nekvestionuojama, kad egzistuoja pripažintos rizikų sociologinio tyrimo kryptys (Renn 2008). Kadangi netikrumo arba rizikos būklė yra subjektyviai suvokiama arba konstruojama, sociologiškai žvelgiant, toks suvokimas priklauso nuo tam tikrų socialinio veikėjo mikro- ir makrolygmens bei konstruktyvistiškos ir realistiškos socialinių veiksnių interpretacijos. Šiuolaikinėje sociologijoje gana daug pastangų (Giddens 1984, Bourdieu 2003) integruoti individualistinės-sisteminės ir konstruktyvistinės-realistinės paradigmų priešpriešas. Šiame skyriuje, apibendrindami energetinio saugumo sociologinius tyrimus, siekiame integruoti minėtas teorinių perspektyvų priešpriešas. Kadangi svarbiausias energetinio saugumo dėmuo yra energetikos išteklių kaina, jos suvokimui įtaką darančių veiksnių tyrimas įvairiomis sociologijos teorijomis buvo operacionalizuojamas anketoje suformuluojant teiginius apie socialinių veikėjų materialines ir nematerialines pirmenybes.

3. Socialiniu makropožiūriu energetinės sistemos rizikų arba netikrumo suvokimas ir nuo jo priklausoma energetikos politika yra visuomenės socialinės raidos ir jos politinės sistemos padarinys. Visuomenė ir tam tikros jos socialinės grupės yra socialinės veikėjos (agentės), kurios turi tam tikrą rizikos arba netikrumo suvokimą, nulemiantį tam tikrus energetinį saugumą formuojančius sprendimus. Agentų priimami sprendimai priklauso nuo jų turimos galios arba, anot A. Giddenso (1987: 7–17), nuo turimų įtakingumo (angl. *authoritative*) išteklių. Visuomenės ir jos įvairių socialinių agentų įtakingumo ištekliai, dalyvavimas ir nuomonė, priimant energetikos politikos sprendimus, yra reikšminga demokratinėje valstybėje. Ir atvirkščiai, jei valstybės politinė galia ypač dominuoja, jei valstybė yra autokratiška, o visų kitų socialinių agentų įtakingumo ištekliai menki, energetikos politikos ir saugumo sprendimai politinės ir technologinės galios agentų dažniausiai yra priimami vienašališkai. Kaip tik dėl to energetinio saugumo sociologija tampa svarbi šiuolaikinėse demokratinėse visuomenėse, nes išplėtotos demokratijos visuomenės ir jos įvairių socialinių agentų dalyvavimas tampa reikšmingu veiksniu priimant arba atmetant energetikos politikos sprendimus ir formuojant energetinį saugumą. Pilietinės visuomenės ir jos įvairių socialinių agentų turimi įtakingumo ištekliai, dalyvavimas ir nuomonė apie įvairius energetinio saugumo aspektus tampa svarbiu sociologinio tyrimo objektu. Todėl skirtingai nuo *technokratinio* ar *sprendimų*, *skaidrusis* rizikos valdymo modelis (Renn 2008) greta mokslo, politikos, ekonomikos specialistų įtraukia ir įvairių pilietinės visuomenės grupių grėsmių ir jų rizikų suvokimą, priimant energetinį saugumą lemiančius sprendimus. Pavyzdžiui, tam tikrais atvejais viešoji nuomonė gali pritarti didelėms energetikos kainoms dėl tam tikrų socialinių ar politinių vertybių, o kitais atvejais reikalauti pigių energetikos išteklių. Šia prasme išryškėja energetinio saugumo socialinės dimensijos svarba. Socialinę dimensiją santykinai suskirstėme į dviejų tipų socialinius veiksnius dėl jų specifinio vaidmens energetikos politikoje: energetikos politikos specialistai sprendėjai ir visuomenės dalyvavimas.

4. Energetinis saugumas pirmiausia priklauso nuo energetikos politikos dalyvių (mokslininkų, energetikos sistemos prižiūrėtojų, politikų, biurokratų) priimamų sprendimų, nes jie kiekybiškai apskaičiuoja technologinės infrastruktūros galimų grėsmių rizikas. Šios grėsmės kyla ne tik iš mokslininkų apskaičiuotų daugiau ar mažiau efektyvių, pigių ir saugių energetikos sistemos infrastruktūros ir šaltinių, bet ir iš sprendimų priėmimo ideologinių bei vertybinių pirmenybių. Pavyzdžiui, mažos energetikos kainos retai galimos be tam tikrų investicijų į infrastruktūrą, energijos šaltinius (energetikos sąnaudų) ir tam tikrų vertybinių pirmenybių įtampos. Todėl energetikos politikos tikslų pasirinkimas, siekiant užtikrinti energetinį saugumą prieinamomis energetikos išteklių kainomis, visuomet susipriešins su tam tikru netikrumu arba rizikomis. Jei gamtamoksliniu arba technologiniu požiūriu rizikos yra susijusios su galimų techninių avarijų, sveikatos, gyvybių ir finansinių praradimų skaičiavimais, žvelgiant sociologiškai, į energetinį saugumą tenka žiūrėti visuomenės ir įvairių socialinių bei politinių grupių vertybių, interesų ir kitokių subjektyvių prioritetų požiūriu, nes jos tiesiogiai veikia sutarimą dėl sprendimų. Kitaip tariant, jei kalbama apie demokratinės valstybės energetikos politiką, visuomenės energetikos politikos arba energetinio saugumo suvokimas tampa ypač svarbiu socialiniu veiksniu.

5. Mikro- ir makroperspektyvą derinanti *rizikos visuomenės* arba *refleksyviosios modernybės* prieiga (Beck 1992a; Beck 1998: 9–22; Beck 2005: 211–229; Beck 2006: 329–345) yra tiek realistinė, tiek konstruktyvistinė. Viena vertus, ji teigia, kad naujų technologijų ir aplinkos sukurtas netikrumas arba rizikos turėjo milžinišką poveikį moderniųjų visuomenių kaitai, todėl netikrumas arba rizikos yra sudėtinė šių visuomenių struktūros ir jos kaitos dalis. Kita vertus, *refleksyviosios modernybės* prieiga pripažįsta, kad skirtingus pasirinkimus darančių veikėjų veiksmų padariniai yra socialinės konstrukcijos, o šios konstrukcijos veikiau remiasi kultūrine ir socialine veikėjų orientacija nei faktais paremtais lūkesčiais. Padarinių netikrumo suvokimas priklauso nuo subjektyvaus tikėjimo stiprumo ir abejonių dėl bet kurios žinių sistemos galimybės pateikti tikslų rizikos įvertinimą (Renn 2008). *Rizikos kultūros teorija* (Douglas 1975, 1994; Douglas, Wildavsky 1983; Ellis ir Thompson 1997), kuri taip pat pripažįsta, kad rizika tampa svarbia moderniųjų visuomenių gyvenimo dalimi ir yra suvokiama subjektyviai, teigia, kad didėjantis nerimas dėl žmogaus veiklos padarinių yra visuomenės individualistinių vertybių stiprėjimo pasekmė, o kylantis visuotinis visuomenės nerimas dėl aplinkosaugos ar dėl kitų daugumai visuomenės narių aktualių rizikų arba netikrumo yra tas veiksnys, kuris gali paskatinti visuomenės nerimą ir įtraukti juos į socialinius judėjimus siekti didesnio socialinio sutelktumo ir taip įveikti besiplėtojančio individualizmo nulemtą stiprėjantį susvetimėjimą ir anonimiškumą. Nors *valdysenos teorijos* (Foucault 1991; Foucault 2001; Dean 2006) domėjimasis rizika skiriasi nuo refleksyviosios modernizacijos prieigos rizikos aiškinimo objekto, tarp jų yra tam tikrų panašumų. Valdysenos teorija riziką mato kaip naujo

postmodernių liberalių visuomenių valdymo stiliaus sudėtinę dalį, todėl, panašiai kaip ir refleksyviosios modernizacijos teorija, pabrėžia ypač svarbų rizikos vaidmenį vėlyvosios modernybės arba postmoderniose visuomenėse, įtvirtinančiose liberalios demokratijos valdymo formas. Refleksyviosios modernizacijos prieiga teigia, kad netikrumas arba rizika formuoja vėlyvosios modernybės visuomenių prevencines nuostatas, skatinančias individus jungtis į protesto judėjimus ir blokuoti galios institucijų kuriamus netikrumo ir rizikingus technologijų plėtros planus, o valdysenos teorija savo ruožtu aiškina, kad visuomenės rizikos suvokimas yra galios institucijų visuomenės valdymo sudėtinė dalis ir net panaudojamas kaip visuomenės manipuliavimo priemonė. Šia prasme valdysenos teorija turi sąlyčio taškų su *racionalaus pasirinkimo teorija* (Elster 1996; Norkus 2005). Pastaroji netikrumo situacijoje siekia sumodeliuoti racionalaus veikėjo pasirinkimą, į kurį iš esmės apeliuoja ir valdysenos teorija, siūlydama racionaliai apskaičiuoti sveikatinimo, draudimo ir t. t. elgesio strategijas. Valdysenos teorija remiasi savanorišku veikėjo pasirinkimu, todėl siekia politiką konstruoti taip, kad individas tapatintųsi ir rinktųsi pagal galios struktūrų sukonstruotus tikslus. Kadangi rizika yra susijusi su netikrumo situacija, veikėjo pasirinkimas grindžiamas ir konstruojamas remiantis jo racionalios tikėtinos naudos apskaičiavimu, t. y. panašiai kaip ir racionalaus pasirinkimo teorijoje (Norkus 2005: 302–303). Valdysenos teorija rizikos apskaičiavimo statistinius-tikimybinius metodus laiko kaip socialiai konstruojamas technologijas valdyti visuomenę. *Sistemų teorija* (Luhmann 2008) turi tam tikrų panašumų tiek su kultūros teorija, tiek su valdysenos prieiga, nes visos trys teorijos yra konstruktyvistinės. Sistemų teorija visuomenėje didėjančią rizikos komunikaciją traktuoja kaip socialinę diferenciaciją, kuri aštrina tarpusavio grupių ir individų derybas dėl atsakomybės už nelaukiamų socialinių įvykių pasekmes. Kitaip tariant, vėlyvosios modernybės visuomenės didėjantį rizikų mastą suvokia kaip skirtingų socialinių grupių skirtingai konstruojamus reiškinius, dėl kurių kyla įtampos tarp įvairių visuomenės grupių.

6. Refleksyviosios modernizacijos R. Ingleharto ir jo kolegų žmogaus plėtros (angl. *Human development*) teorija teikia galimybę į energetinio saugumo sampratą pažvelgti moderniosios visuomenės vertybių kaitos požiūriu ir pagal *išlikimo* arba *materialistinių* ir *saviraiškos* arba *pomaterialistinių* vertybių tipus identifikuoti skirtingas respondentų grupes, kurios nevienodai interpretuoja energetinį saugumą, energijos kainos ir svarbių nacionalinių vertybių sugretinimo atžvilgiu. Duomenys parodė, kad supriešinus teiginius apie energetinio savarankiškumo, reikalaujančio papildomų investicijų, ir mažų energetikos išteklių kainas, beveik ⅓ pasisakė už energetinį savarankiškumą ir ⅔ už mažas kainas. Sudaryti materialistinių ir pomaterialistinių vertybių indeksai parodė labai silpną koreliaciją su abiem šiomis grupėmis. Todėl teiginiams apie vertybes buvo pritaikyta faktorinė analizė, kuri respondentus suskirstė į tris savitų nuostatų grupes, savitai reikšmingai koreliuojančias ne tik su energetikos išteklių kainos ir energetinio savarankiškumo

pirmenybėmis, bet ir su skirtingų Lietuvos partijų vykdoma politika. Atitinkamai visoms trims nuostatų grupėms (indeksams) pagal reikšmingas koreliacijas su pritarimu partijų vykdomai politika suteikėme pavadinimus – *pozityvusis* (*mišrusis*), *kritiškasis* (*kairiųjų*), *demokratiškasis* (*dešiniųjų*).[151] Faktorinė analizė atskleidė, kad teiginiai, kuriais operacionalizavome respondentų materialistinių (*išlikimo*) ir pomaterialistinių (*saviraiškos*) vertybių pirmumą, parodė, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) ir *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksai labiau atspindi *pragmatiškųjų* arba *išlikimo* vertybių nuostatas, o *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) – *prevencinių* vertybių moderniąją visuomenę arba, anot U. Becko, rizikos visuomenę. Galima teigti, kad kairiųjų partijų vykdomą politiką energetinio saugumo atžvilgiu palaiko pragmatiškiau orientuoti žmonės, o dešiniųjų partijų vykdomą politiką – prevencinių nuostatų arba refleksyviosios modernybės visuomenei atstovaujantys respondentai. Tai reikštų, kad *pragmatiškieji* (kairiąsias partijas palaikantys respondentai) energetinį saugumą labiau sieja su kaina, o *preventiškieji* (dešiniąsias partijas palaikantys respondentai, bet ne *pozityvaus* (*mišriojo*) indekso respondentai, nes jie yra labiau tradicinių konservatyvių pažiūrų) dažniau palaiko energetinį savarankiškumą, nors jis reikalauja papildomų investicijų. Vertinant socialinių agentų vaidmenį Lietuvos energetikos politikoje *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksas reiškmingai teigiamai koreliuoja tik su mokslininkų vaidmeniu, o *demokratiškasis* (*dešiniųjų*) teigiamai reikšmingai koreliuoja beveik su visų institucijų ir socialinių grupių vaidmeniu energetikos politikoje. Skirtingas indeksų koreliacijas su energetikos politikos veikėjų vaidmeniu galima interpretuoti R. Inglegharto ir U. Becko teorijų požiūriu bei parodyti, kad tarp indeksų vis dėlto egzistuoja tam tikra skirtis materialistinių ir pomaterialistinių vertybių atžvilgiu. Kaip minėjome, skirdamas pirmąją ir antrąją arba paprastąją modernybę ir rizikos visuomenę, U. Beckas remiasi gyventojų pragmatiškų ir prevencinių orientacijų priešprieša, pabrėždamas, kad pragmatiškoji siejama su ankstyvosios modernybės visuomenių valdžios ir mokslo galios institucijų dominavimo pripažinimu, o prevencinė, kuri būdinga rizikos visuomenei, su ypač plataus socialinių veikėjų dalyvavimo spektro pripažinimu. Vadinasi, galima teigti, kad *pozityvusis* (*mišrusis*) ir *kritiškasis* (*kairiųjų*) indeksai labiau atspindi pragmatiškąją modernybę, *demokratiškasis* – prevencinę arba rizikos visuomenę, o tai savo ruožtu siejasi su *išlikimo* vertybėmis, būdingomis pirmai modernybei, ir su *saviraiškos* vertybėmis, būdingomis antrajai arba refleksyviajai modernybei.

151 *Pozityvusis* (*mišrusis*) teigiamai reikšmingai vidutiniškai koreliuoja su Liberalų sąjūdžio, Tėvynės sąjungos, Lietuvos lenkų rinkimų akcijos, Valstiečių liaudininkų partijos ir silpniau su Darbo partijos vykdoma politika. *Kritiškasis* (*kairiųjų*) reikšmingai vidutiniškai teigiamai koreliuoja su Socialdemokratų ir Darbo partijų, bet vidutiniškai neigiamai koreliuoja su Tėvynės sąjungos ir Liberalų sąjūdžio vykdoma politika. *Demokratiškasis* (*dešiniųjų*) teigiamai reikšmingai vidutiniškai koreliuoja su Tėvynės sąjungos, silpniau su Liberalų sąjūdžio, bet vidutiniškai reikšmingai neigiamai su Darbo partijos vykdoma politika (žr. PRIEDUOSE 3.5 lentelę).

7. *Kultūros teorija* analizuoja energetinio saugumo suvokimą remdamasi visuomenės nuostatų tipologizacija, grindžiama tam tikra socialinių santykių būkle, bei skiria *egalitaristinį, hierachistinį*, *individualistinį, fatalistinį*[152] kultūrinį tipą. Pritaikius tipus duomenų analizei pasirodė, kad šiandieninėje Lietuvos visuomenėje tarpusavyje savitai dera *hierarchistinis* (pripažįsta autoritetus ir tradicijas) ir *egalitaristinis* (iškelia lygiavinį gėrybių paskirstymą) kultūriniai tipai. Duomenys leidžia daryti prielaidą apie savitą sovietiniu laikotarpiu susiformavusį mentalitetą, vis dar išliekantį šiuolaikinėje Lietuvoje: viena vertus, egzistuoja stiprus autoriteto ir tradicijos pripažinimas, kita vertus, matomas stiprus lygiavinio socialinio paskirstymo ideologijos užtaisas. Taigi esminis universalus vakarietiškasis moderniosios visuomenės konfliktas tarp lygių galimybių (individualizmo) ir lygaus gėrybių paskirstymo (egalitarizmo) šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje yra šiek tiek pakoreguotas – konservatyvus autoritetą ir tradicijas pripažįstantis kultūrinis požiūris papildomas lygiavinio socialinio paskirstymo ideologija. Manytume, kad toks hierarchistinio ir egalitaristinio tipų stiprus koreliacinis ryšys neturėtų stebinti, žinant prieštaringas sovietinės tikrovės Lietuvoje realijas. Sovietinė sistema paradoksaliai derino konservatyvų autoritarizmą ir hierarchiją su radikalia socialinio teisingumo ideologija. Veikiausiai logiška, kad hierarchistinio tipo atstovai teigiamai vertina Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką ir suvokia Rusijos energetikos politikos grėsmę Lietuvos saugumui. *Hierarchistinis* tipas yra konservatyvus, tad galima daryti prielaidą, kad daugelio energetinio saugumo aspektų svarbumas koreliuoja, tiesa, silpnokai, su konservatyvia, autoritetus ir tradicijas pripažįstančia Lietuvos visuomenės dalimi. Kaip minėjome, *egalitaristinis tipas* turi stiprią teigiamą koreliaciją su *hierarchistiniu* tipu, todėl išorinės grėsmės suvokimo atveju gauname savitą derinį. Duomenys rodo, kad *egalitaristinis* tipas, kaip ir buvo

152 ***Hierarchistinis tipas*** pripažįsta autoritetus ir biurokratiją, pasižymi redukcionistiniu mąstymo būdu ir akcentuoja profesionalią rizikos išmatavimo galimybę. Tai tipas, kuriam būdingos stiprios grupės ribos ir stiprios drausminančios nuorodos arba taisyklės. Tokiuose hierarchiniuose santykiuose individai kontroliuojami tiek grupės narių, tiek vaidmenų reikalavimais. Kultūriškai – jam reikalingas objektyvus palyginimo pagrindimas, kad galėtų pateisinti savo sprendimus. Sprendimui priimti jam reikia daugiau nei kitiems tipams laiko, todėl bus mažiau linkęs greitai pripažinti nelaimes ar katastrofas. Jam svarbi informacijos kontrolė, siekiant išlaikyti savo požiūrio hegemoniją. Lyginant su kitais kultūriniais tipais, jį galima labiau kaltinti rizikų slėpimu ir menkinimu.
Individualistinis tipas apibūdinamas neaiškiais ir neimperatyviais vaidmenų reikalavimais. Socialinės ribos yra laikinos ir diskutuotinos. Kultūriškai remiasi rinka, pasižymi pragmatiniu mąstymo stiliumi ir individualistine etika, įtariai žvelgia į didžiuosius diskursus, politikoje nepripažįsta jokių staigių perversmų, socialinius reiškinius linkęs traktuoti gamtamoksliškai. Jis nežvelgia toli į ateitį ir siekia būti ne toks globėjiškas kitų nesėkmėms, jam būdingas siekis išlaisvinti rinkos jėgas ir šiuolaikinėmis technologijomis padaryti pasaulį saugesnį, rizikas apibūdinti techniniais parametrais, pasižymi rizikų menkinimu.
Egalitaristinis tipas yra priešingas hierarchistiniam ir individualistiniam, savo esme yra radikalaus politinio diskurso sudėtinė dalis. Jam būdinga tvirta narystė ir tapatybė, bet silpni vaidmenį reglamentuojantys reikalavimai. Egzistuoja stipri bendrumo nuotaika, kontroliuoja vienas kitą grupės vardu ir dažniausiai konfliktą sprendžia išmesdami iš grupės. Kultūriškai būdinga bendruomeninė sąmonė, jis kelia reformistinius tikslus ir mąsto holistiškai, rutiniškai išreiškia panieką biurokratiniam rūpesčiui ir materialistiniams tikslams. Jo radikalus kritiškumas su išlaisvinimo ir radikalių politinių pokyčių programa rizikos kontekstą supranta kaip patogią areną dialogams, jis linkęs iškelti slepiamas rizikas ir parodyti, kad visuomenė yra klaidinama.
Fatalistinis tipas yra ypač priklausomas nuo išorinės kontrolės, jo autonomija ribota, jis atskirtas nuo galimybės priimti jo gyvenimą valdančius sprendimus, todėl socialinėje aplinkoje pasižymi pasyvumu.

galima tikėtis, pozityviai reikšmingai koreliuoja su teiginiu *Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus*, bet su šiuo teiginiu pozityviai koreliuoja ir *hierarchistinis* tipas, tiesa, silpnai. Pagal apibrėžimą *egalitaristinis tipas* solidarumui stiprinti ieško išorės priešų, todėl logiška, kad jam svarbi Lietuvos vyriausybės energetikos politika, susijusi su išorine Rusijos energetikos politikos grėsme.

8. Kaip ir buvo galima tikėtis, kuo didesnės respondentų pajamos, tuo dažniau statistiškai reikšmingai respondentai teikė pirmenybę energetinio savarankiškumo plėtrai, nors tam ir reikia didesnių finansinių investicijų, bei dažniau pripažino, kad energetinio saugumo problema yra vartojimo kiekis, t. y. buvo labiau ekologiški. Nors visos pajamų kategorijos dažniau teikė pirmenybę konkurencingumo didinimui energetikos tiekėjų ūkyje, vis dėlto beveik visų amžiaus kategorijų apie ⅓ respondentų pirmenybę teikė susitarimui su monopolininkais rinkoje. Kadangi šis klausimas suponuoja monopolistinio Rusijos energijos tiekimo problemą, galima daryti prielaidą, kad ⅓ respondentų nebūgštauja dėl energetinės priklausomybės nuo Rusijos. Įdomu, kad visos pajamų kategorijos dažniau teikė pirmenybę aplinkosaugai, net jei tai ribojo skalūninių dujų gavybą, ir dažniau išreiškė solidarumą su žemdirbiais / privačiais žemės savininkais, nei pritarė energetikos išteklių plėtrai. Atrodo, kad šios nuostatos yra sėkmingos šiuolaikinės visuomenės valdysenos pavyzdys, kai kairiųjų partijų plačiai vykdyta antiskalūninė politika pasiekė didesnę gyventojų dalį ir kairieji priėmė sprendimą neeksploatuoti skalūninių dujų. Panašiai didesnių pajamų respondentams didžiųjų miestų ir aukštesnio išsilavinimo respondentai statistiškai reikšmingai dažniau nei mažesnių miestų ir miestelių ar kaimo bei mažiau išsilavinę respondentai teikė pirmenybę energetiniam savarankiškumui, nors tam ir reikia didesnių finansinių investicijų. Didžiųjų miestų ir rajonų centrų respondentai taip pat dažniau teikė pirmenybę konkurencijos didinimui tarp energetikos tiekėjų. Daugiabučiuose namuose, kur yra autonominis šildymas ar centralizuotas regioninis šildymas, gyvenantys respondentai statistiškai reikšmingai rečiau teikia pirmenybę pigiems energetikos ištekliams nei energetiniam savarankiškumui. Kita vertus, dauguma daugiabučiuose gyvenančių respondentų yra didesnių miestų gyventojai, o duomenys rodo, kad didesnių miestų gyventojai dažniau nei kitų vietovių gyventojai teikė pirmenybę energetiniam savarankiškumui. Nuosavo tipo name, kur įrengtas regioninis (centralizuotas) miesto šildymas, gyvenantys respondentai dažniausiai teikė pirmenybę mažai energetikos išteklių kainai nei energetiniam savarankiškumui. Duomenys rodo, kad šio namų tipo gyventojai dažniau priklauso *vidutinės brandos* (nuo 36 iki 65 metų) amžiaus kategorijai. *Šios brandos* (nuo 36 iki 65 metų) amžiaus kategorija išsiskiria tuo, kad ji gimė ir buvo socializuota sovietiniu laikotarpiu, taip pat ir jų tėvai dažniausiai buvo socializuoti sovietinėje valstybėje. Taigi ši amžiaus kategorija labiausiai patyrė sovietizaciją. Nesigilindami į sovietizacijos reiškinį, išskirsime tik vieną jos požymį – tai visuotinio trūkumo sovietinis laikotarpis, kuris, anot R. Ingleharto, formuoja ir suaktualina pragmatines

vertybes. Veikiausiai svarbu pabrėžti ir tai, kad ši karta šiandien užima dominuojančias socialines pozicijas daugelyje visuomenės ir valstybės gyvenimo sričių, todėl manytume, kad pozicijos taip pat gali turėti įtakos jų pragmatiškų nuostatų pirmenybei.

9. *Valdysenos teorija* apibūdina ypatingos gyventojus disciplinuojančios ir reguliuojančios valdymo formos atsiradimą šiuolaikinėje visuomenėje, kuri dar vadinama vėlyvosios modernybės arba neoliberalia visuomene. Tokioms valdymo formoms nebūdingas tiesioginis ir prievartinis jėgos panaudojimas, nes ji pirmiausia siekia internalizuoti visuomenėje tam tikrus mąstymo ir elgesio būdus ir sukonstruoti palankų vienai ar kitai politikai diskursą. Valdysena pirmiausia turi būti grindžiama selektyvios informacijos pateikimu ir pasitikėjimo kreditą turinčiais politikos formuotojais (Foucault 1991: 95). Todėl formuojant Lietuvoje skalūninių dujų gavybos plėtros, VAE ar kitus didelių investicijų reikalaujančius bei didesnį energetinį savarankiškumą nuo Rusijos kuriančius energetikos projektus, būtina pirmiausia gyventojams pateikti tam tikru būdu sukonstruotą ir pozityvią informaciją. Tyrimas atskleidė, kad dauguma respondentų net neturi pakankamai informacijos apie Lietuvos energetikos politiką ir energetikos problemas, todėl energetikos politikos ir energetinio saugumo formuotojai susiduria su neinformuotu ir netikrumo būsenos socialiniu veikėju. Jau minėjome, kad taikydami faktorinę analizę išsiaiškinome, kad socialiniai veikėjai diferencijuojasi priklausomai nuo jų didesnio ar mažesnio pasitikėjimo partijų vykdoma politika. Todėl galime teigti, kad visuomenės energetinio saugumo plėtros pirmenybių suvokimas priklauso nuo to, kokias politines jėgas žmonės palaiko arba kuriomis politinėmis jėgomis jie pasitiki daugiausia. Iš čia kyla ir atitinkamų politinių jėgų pasitikėjimas energetikos politika ir jos palaikymas. Pirmenybės teikimas politinėms jėgoms lemia ir žmonių energetinio saugumo suvokimo konstravimą. Kai tam tikros politinės jėgos priima energetikos politikos ir energetinio saugumo sprendimus ir juos įgyvendina, su vienos ar kitos politinės jėgos palaikymu pozityviai reikšmingai koreliuojančios visuomenės grupės priima ir tų politinių jėgų energetinio saugumo sampratą bei jos energetikos politiką.

10. N. Luhmanno sistemų teorija yra konstruktyvistinė sociologijos teorija, todėl visuomenės viešąją nuomonę apie energetinį saugumą ji analizuoja siekdama nustatyti, kokie yra energetikos sistemos santykiai su jai relevantiškais elementais ir kokios, jais remiantys, nustatomos energetikos sistemos ribos su aplinka. Energetikos sistema neturi kokios nors išankstinės universalios struktūros, ji tiesiogiai priklauso nuo to, su kokiais išoriniais energetikos sistemos elementais bus nustatyti santykiai, kurie tiesiogiai priklauso nuo įvairių socialinių veikėjų energetino saugumo sampratos. Energetikos sistemos santykiai nustatomi pagal išorines ir vidines grėsmes. Energetikos sistemos vidinės grėsmės vadinamos rizikomis, kurias galima kontroliuoti ir joms teikiama pirmenybė išorinių grėsmių atžvilgiu. Pastarosios sistemų teorijoje vadinamos pavojais, kurių energetikos sistema negali kontroliuoti, todėl juos reikia paversti vidinėmis rizikomis arba visiškai

eleminuoti iš sistemos galimų santykių. Visuomenės nuomonės apklausa parodė, kad net 82 proc. respondentų sutiko, kad Lietuvos energetinis savarankiškumas nuo kitų valstybių ir pirmiausia nuo Rusijos yra *svarbus,* ir tik 6,4 proc. teigė, kad *nesvarbus.* Didesnė visuomenės dalis ne tik sutiko, kad energetikos sistema turi turėti savo ribas, bet 73 proc. pripažino, kad tie relevantiški Lietuvos energetikos sistemos elementai yra ES energetikos rinkoje. Tokia visuomenės nuomonė iš esmės sutapo su Lietuvos nacionalinę energetinio saugumo strategiją rengusių ekspertų nuomone (Nacionalinė... 2012). 55,4 proc. respondentų sutiko, kad Rusija yra Lietuvos energetikos sistemos išorinė grėsmė, ir teigė, kad Lietuvos vyriausybė šias išorines energetikos sistemos grėsmes siekia paversti vidinėmis grėsmėmis, kurias būtų galima kontroliuoti, ir net 83,7 proc. respondentų mano, kad dėl šių veiksnių atsakomybę turi prisiimti šalies vyriausybė ir pavojus paversti rizikomis. Nustatant Lietuvos energetikos sistemos ribas ekologiniu požiūriu akivaizdu, kad didelė visuomenės dalis eliminuoja sistemos santykius su skalūninių dujų ir atominės energetikos plėtra. Valdysenos teorijos taikymas parodė, kad tai sėkmingiausia energetikos politika, vykdyta kairiosios politinės galios.

13. SUMMARY: ENERGY SECURITY SOCIOLOGY

The formation of energy security policy and the construction of energy infrastructure are based on the prevailing concept of energy security. According to D. Yergin (1988: 111), it might be described as aim to ensure a reliable energy supply at reasonable prices, without harming the essential national values and goals. From a sociological point of view, it is important to investigate what threats of energy security are identified by the actors who construct energy security policy. The social actors' awareness of energy security and their choices, which usually are defined by uncertain situations, depends on a variety of social factors. Sociological theories allow to explain and interpret these factors. Although D. Yergin (2006: 70) complemented the definition of energy security, arguing that each country's energy security concept depends on the position in the chain of energy supply and the threats of each national energy system are not identical, however, the technological elements of the systems (infrastructure, energy sources) are more or less universal. Therefore, the scientists researching threats of technological energy systems agree on the existences of a common threat to energy resources supply (e.g. Russian VVER or Japanese ABWR - type nuclear reactors). Meanwhile, the perception of risk and uncertainty of energy system functioning is selective and caused by various social factors, regardless of whether the uncertainty and the risk is real or just imagined.

The concept of threat in social sciences frequently refers to objective reality, while the concept of risk is associated with selective perception of the reality. Therefore, from sociological point of view, the risk or the uncertainty of energy system is socially constructed phenomenon. To analyze it sociologically means not only the variety of research objects, but also the ability to integrate these researches into holistic object. Thus we come back to the illustration of the second paragraph (see. Fig. 2.5).

In the figure we see sociological theories, which are classified by two – epistemological and ontological – oppositions: individualistic-systemic and constructivist-realistic. How it is possible to combine the objects of various sociological theories (based on different epistemology and ontology), which are related to perception of risk and uncertainty of the energy system, by which energy security is described? Sociology of uncertainty or risk is often criticized for whether at all there can be a common research object (Zinn 2008: 2). However, it is unquestionable the existence of recognized research directions of risk sociology (Renn 2008). As it was mentioned the uncertainty or risk are both perceived and constructed subjectively, thus from sociological perspective, the perception depends on certain micro and macro level of social agent as well as constructivist and realistic interpretations of social factors. There are plenty attempts (Giddens 1984; Bourdieu 2003) to integrate individualistic-systematic and constructivist-realistic

paradigm oppositions in contemporary sociology. In this paragraph, by resuming the sociological research of energy security, we will try to integrate the mentioned theoretical oppositions. As a key component of energy security is the price of energy resources, the understanding of influencing factors (according to various sociological theories) have been operationalized by formulating statements regarding material and post-material preferences of social actors.

The perception of risk or uncertainty of the energy system and on it dependent energy politics, from macro social theory point of view, are the consequence of society development and its political system. Society and its different social groups are social actors (agents) who have a certain perception of risk or uncertainty that impacts energy security decision-makers. The decisions of agents depend on their power, or, according to A. Giddens (1987: 7-17), the authoritative resources availability. The influence resources of society and its various social agents, their participation and opinion in making energy politics decisions are important in a democratic state. Conversely, if the power of the state is dominating, if the state is autocratic, and the influence resources of all other social agents are scarce, the main decisions in energy security as well as the formation of energy politics usually are unilaterally dominated by the agents with political and technological power. Therefore, the sociology of energy security becomes important in modern democratic societies. In the developed democratic society the participation of various social agents is becoming a significant factor in the adoption or rejection of particular decisions regarding energy politics and shaping energy security. The influence resources of civil society and its various social agents, participation and attitude towards various aspects of energy security are becoming an important object of sociological research. Therefore, unlike the *technocratic* or *problem-solving*, the *transparent* risk management model (Renn 2008) in addition to natural, political, economic scientists (and specialists) includes a range of civil society groups in the identification of threats and risks as well as in decisions making on energy security. Thus, the public perception of energy threats and the ability of politicians to involve the public in consideration of the most important objectives of energy politics, in a democratic state become particularly important factor. For example, in some cases, public opinion can accept high energy prices, for the sake of certain social or political values, while in other can require cheap energy resources. In this sense, energy security highlights the importance of the social dimension. The social dimension is relatively divided into two types of social factors because of its specific role in energy politics: energy policy specialists-problem solvers and participation of the society.

The energy security is primarily dependent on the energy policy actors' (scientists, energy system supervisors, politicians, bureaucrats) decisions, because they calculate potential risks of technological infrastructure threats. These threats derive not only from by scientists' calculated more or less effective, cheap and safe energy system's

infrastructure and resources, but also from the ideological and valuable priorities of decision-makers. For example the availability of supply of cheap resources rarely is possible without some investments in infrastructure on the one hand and tension regarding priorities of certain values (willing to save on energy) on the other. Therefore, in order to ensure energy security at affordable prices, the choices of energy politics, will always face some uncertainty or risks. If from natural science or technological point of view, the risk is related to estimation of possible technical accidents in health, lives and financial losses, thus from sociological point of view, to energy security one has to look considering the priorities of public's and various social and political groups' values and interests, because it directly affects the consensus on solutions. In other words, in democratic state energy politics, a public perception of energy policy or energy security become a particularly important social factor.

The theory of *risk society* or *reflexive modernity*, combining micro and macro approach (Beck, 1992; Beck 1998: 9-22; Beck 2005: 211-229; Beck 2006: 329-345) are both realistic and constructivist. On the one hand, it argues that uncertainty or risk created by the development of new technologies had a huge impact on modern societies' change, so uncertainty or risk is an integral part of the structure of these societies and is part of its change. On the other hand, the theory of *reflexive modernity* recognizes that the consequences of agents' different choices are socially constructed, and these constructions are rather based on cultural and social actors' orientations than fact-based expectations. The perception of uncertainty effects depends on the strength of a subjective belief and on the doubt in a possibility of any knowledge to provide accurate risk assessment (Renn 2008). *Cultural theory of risk* (Douglas 1975, 1994; Douglas, Wildavsky from 1983; Ellis and Thompson, 1997), also recognizes that the risk is becoming an important part of modern societies' life, and is perceived subjectively. It argues that the growing concerns about the consequences of human activities are the effects of the increasing appreciation of individualistic values in society, and rising public concern about the environment or some other risk or uncertainty that are relevant for majority members of society is a factor that can lead to public anxiety and involve it in social movements for greater social unity and thus overcome the growing alienation and anonymity created by evolving individualism. Although the *governance theory* (Foucault 1991a, Foucault 2001; Dean 2006) interest in risk is different from reflexive modernization theory, there are some similarities between them. Governance theory sees risk as a new component of late modernity or post-modern societies governing style. Similarly to reflexive modernization theory, it highlights a particularly important role of risk in the late modernity or postmodern societies that establishes a liberal democracy form of governance. If reflexive modernization theory claims that the uncertainty or risk form preventive attitude of late modernity societies, encouraging individuals to join the protest movements and block power institutions'

risky and uncertain technology development plans, the governance theory meanwhile explains that the public risk perception is integral component of new governance used by power institutions, and even used as an instrument of public manipulation. In this sense, governance theory has similar points of reference to the *rational choice* theory (Elster 1996; Norkus 2005). The latter aims to simulate the choices of rational character at a particular uncertain situation, the governance theory appeals similarly, by offering rational calculation of health insurance, etc. behavioral strategies. Governance theory is based on voluntary choice of the individual, and aims to construct a policy in the way that individual would identify himself and choose according to the power structures designed goals. The risk is related to uncertainty, thus the choice of the agent is based on and socially constructed on his rational calculation of the expected benefits, quite similarly to the *rational choice* theory (Norkus 2005: 302-303). The statistical probabilistic risk calculation methods governance theory interprets as a socially constructed technology to govern society. The *systems theory* (Luhmann 2008) has some similarities with both cultural and governance theories, as all three theories are constructivist. The growing risk communication in society systems theory interprets as social differentiation, which is fueling negotiations between groups and individuals on the responsibility for the consequences of unexpected social events. In other words, the increasing extent of risk late modernity society's perceive as of different social groups' differently constructed phenomena, which give rise to the tensions among different groups in society.

R. Inglehart's and his colleagues *human development* theory provides an opportunity to look at the energy security concept through modern society's values change point of view and through survival or materialistic and self-expression or post-materialistic types of values to identify different groups of respondents, which differently interpret energy security regarding the comparison of energy prices and important national values. The data showed that comparing the statements about energy independence, which requires additional investment and low prices for energy resources, almost 1/3 advocated for energy independence and 2/3 for cheap prices. The indices based on materialistic and post-materialistic values showed a very weak correlation with both of these groups. Factor analysis was applied for analysis of the statements about values, which classified respondents into three distinctive groups, all of them significantly correlate not only with preferences for energy prices or for energy independence, but also with different Lithuanian political parties' policies. Accordingly, all three groups (indices) based on significant correlations with the approval of the policy pursued by particular party, we have given names - *positive* (mixed) *critical* (left), *democratic* (right)[153]. Factor analysis

153 *Positive* (mixed) significantly positively correlate with *Liberalų sąjūdžio* (Liberal Movement), *Tėvynės sąjungos* (Homeland Union), *Lenkų rinkiminės akcijos* (Polish election campaign), *Valstiečių liaudininkų partijos* (Peasant People

revealed that the *positive* (mixed) and *critical* (left) indices tend to reflect *pragmatic* or *survival* values, and *democratic* (right) - *preventive* values or according to U. Beck, risk society. Pragmatically oriented people support energy security policies carried out by left parties, more, and the right-wing parties' policies more frequently receive support from respondents with preventive attitude or representatives of reflexive modernity. This mean that *pragmatists* (those who support leftist parties) energy security link to the price, while *preventivists* (those who support right-wing parties, but not from *positive* (mixed) index, because they are more traditional-conservative oriented) often support energy independence even though it requires additional investment. In assessment of the role of social agents in Lithuanian energy policy *critical* (left) index significantly positively correlate only with the role of scientists and *democratic* (right) significantly positively correlate with almost all institutions' and social groups' role in energy policy. Different correlations of the indices with the role of energy policy actors can be interpreted by R. Inglegart's and U. Beck's theories point of view and show the existing particular difference of post-materialistic and materialistic values among the indices. As mentioned above, separating the first and the second or simple modernity and risk society, U. Beck uses the opposition between pragmatic and preventive orientation, stressing that pragmatic is associated with simple modernity's government and academic institutions dominant power, and preventive, which is typical for the risk society, with especially large spectrum of social actors. Thus, it can be said that the *positive* (mixed) and *critical* (left) indices reflect more pragmatic modernity and *democratic* - preventive or risk society, which in turn is related to the *survival* values typical for the first modernity, and with the *expression* values typical for the second or reflexive modernity.

Based on attitude typology cultural theory analyzes the perception of energy security and distinguishes egalitarian, hierarchic, individualistic and fatalistic cultural types regarding certain state of social relations. After applying the types for data analysis, it appeared that in contemporary Lithuanian society particularly interconnected are two cultural types, hierarchic (respects authority and tradition) and egalitarian (respects egalitarian distribution of goods). The data suggests the assumption about peculiar mentality being formed during the Soviet period, which is still perpetuated in contemporary Lithuania: on the one hand, there is a strong respect for authority and tradition, on the other, we see a strong demand of egalitarian distribution of social goods. Thus, the fundamental, universal conflict of western modern society, between the equal opportunities

Party) and less with *Darbo partijos* (Labor Party) policy. *Critical* (left) significantly positively correlate with *Socialdemokratų* and *Darbo partijos*, but negatively correlate with *Tėvynės sąjungos* and *Liberalų sąjūdžio* policy. Democratic (right) significantly positively correlate with *Tėvynės sąjungos*, less with *Liberalų sąjūdžio*, but significantly negatively with the policy pursued by *Darbo partijos* (see Table no. 3 5 in Annex).

(individualism) and equal distribution of goods (egalitarianism) in contemporary Lithuanian society is somehow adjusted - conservative cultural approach which respects authority and tradition is supplemented by the ideology of egalitarian distribution of social goods. Such strong correlation between hierarchic and egalitarian cultural types should not be surprising, given the contradictory reality of Soviet Lithuania. The Soviet system paradoxically combined conservative authoritarianism and hierarchy with the radical ideology of social justice. It is logical that representatives of hierarchic type positively evaluate Lithuanian Government's energy policy and understand the threat of Russia's energy policy to the Lithuanian security. Hierarchic type is conservative, so it can be assumed that the importance of the majority of energy security aspects correlate, albeit weakly, with a conservative, authority and tradition recognizing part of Lithuanian society. As mentioned before egalitarian type has a strong positive correlation with hierarchic type, thus in case of external threat identification we obtain a unique combination. The data show that egalitarian type, as it was expected, significantly positively correlate with the statement *Lithuanian government's energy policy seeks to limit the interests of Russia*. With the same statement hierarchic type also correlate positively, albeit weakly. According to the definition, egalitarian type, for the solidarity increase, is looking for external enemies, so it makes sense that Lithuanian government's energy policy (in relation to Russia's energy policy as external threat) is important.

As it might be expected, the respondents with higher income, more frequently (statistically significantly) prioritized the development of energy independence, in spite of stronger financial investment request, and more frequently recognized that the problem of energy security is consumption level, i.e. prioritize ecology. While all income categories preferred the increase of competitiveness among energy suppliers, however, almost about 1/3 of the respondents of all age groups preferred an agreement with market monopolists. Since this question refers to the problem of Russian energy supply monopoly, it can be assumed that 1/3 of respondents seem not to worry about energy dependence on Russia. It is interesting that all income categories frequently preferred environment even if it limited the fraction of shale gas and often expressed solidarity with farmers / private landowners, rather than energy resources. It seems that such attitude is an example of successful governance of modern society, when left-wing parties widely carried out anti-shale gas policy and received response from a greater proportion of society which adopted leftist's proposal not to start the shale gas fracking. Similarly, higher income, major cities and higher education respondents significantly more often than smaller cities and towns or in rural areas living and less educated respondents preferred energy independence, despite the need for financial investment. Major cities and regional centers respondents also more frequently preferred the increase of competition among energy suppliers. Respondents who live in apartment buildings both with

autonomic and district heating statistically significantly more seldom prefer low-cost energy resources rather than energy independence.

The majority of respondents living in apartment buildings are residents of major cities, and the data shows that they are more likely than residents of other areas prioritized energy independence. Meanwhile residents living in private houses with district heating mostly prioritized cheap energy prices than energy independence. The data indicate that this type of respondents frequently belong to so called *average maturity* (from 36 to 65 years old) category. *Average maturity* category distinguishes by the fact that respondents were born and socialized in the Soviet period, as well as their parents were mostly socialized in the Soviet state. So, the category consist of those who experienced Sovietization the most. Without detailing the Sovietization phenomenon, we will distinguish only one aspect - that is universal shortage during the Soviet period, which, according to R. Inglehart, shapes and outlines pragmatic values. Probably, it is important to emphasize the fact that today many dominant social and public administration positions are filled in by this generation, so we think that the position can also have an impact on their pragmatic attitude priorities.

The governmentality theory describes the emergence of special disciplinary and regulatory form of governance in modern society, which is also called late modernity or neoliberal society. For such form of governance direct and violent use of power is uncharacteristic, as it primarily seeks to internalize certain society's ways of thinking and behaving, and to construct a public discourse favorable for one or another politics. The governmentality, first of all, needs to be grounded by dissemination of selective information and decision makers having credit of public trust (Foucault 1991: 95). Therefore, the formation of Lithuanian shale gas development, VNPP or other greater energy independence from Russia's energy generating and significant investment requiring projects, it is necessary for society to provide in certain way constructed positive information. The study revealed that majority of respondents do not have enough information about Lithuania's energy policy and energy issues, thus energy security policy makers are faced with uninformed and uncertain social actors. We have already mentioned that by using factor analysis, we found that the social actors differentiated depending on their greater or lesser trust in certain political party's policies. Therefore, we can say that the public's priorities regarding energy security depend on what political forces they support and give credits of trust. Accordingly it impacts trust in and support for the energy security politics carried out by certain political forces. The prioritization of political forces determines the construction of people's energy security perceptions. In cases when support for one or the other political forces significantly positively correlate with social groups, the latter adopts both the energy security perception and the policy carried out by certain political forces.

N. Luhmann's *systems theory* is constructivist sociological theory and uses the public opinion about energy security to define what kind of relations of energy system with its relevant elements. According to those relations are established the boundaries of the energy system with the environment.

An energy system does not have any universal structure, but directly depends on the external relationship with elements of energy system, which directly depends on the different social actors' perception of energy security. These relations are determined by external and internal threats. The internal threat of energy system is perceived as risks that can be managed and they are preferred in relation to external threats. The latter, in systems theory, are perceived as dangers which cannot be controlled by energy system, so they need to be made internal (risk) or completely eliminated from possible relationships with the system. The public poll showed that 82% of respondents agreed that Lithuanian energy independence from other countries, mainly from Russia, is important, and only 6.4% said it was unimportant. The larger part of society, not only agreed that energy system must have its boundaries, but 73% admitted that the relevant elements of Lithuanian power system lay in EU energy market. Public opinion essentially coincided with the Lithuanian National Energy Security Strategy (National ... 2012). 55.4% of respondents agreed that Russia is external threat for Lithuanian energy system and argued that Lithuanian government aims to make these external threats to internal threats that could be controllable. 83.7% of respondents believe that government must accept responsibility for these factors and turn dangers into risks. The ecological point of view is important for system theory too and the public opinion denies the relations of energy system with the development of shale gas and nuclear energy. So it means that public opinion try to eliminate those energy sources form energy system of Lithuania. And the application of governmentality theory showed that this negative attitudes to the development of extraction of shale gas and nuclear energy is the most successful energy policy carried out by the left political parties.

DOKUMENTAI

1. *Declaration on Energy Security of Supply of the Baltic States.* 2015. Riga, 14 January.
2. Dėl Lietuvos Respublikos energetikos įstatymo pakeitimo. 2011 m. gruodžio 22 d. Nr. XI-1888 Vilnius.
3. EC. 2000. *Towards a European strategy for the security of energy supply*. Brussels: European Commission, Green Paper.
4. *The Global Competitiveness Report 2014-2015.* 2015. Geneva: World Economic Forum.
5. *Europos energetinio saugumo strategija.* Briuselis, 2014 05 28. COM (2014) 330 final. Komisijos komunikatas Europos Parlamento Tarybai. *http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52014DC0330&qid=1407855611566.*
6. *European Energy Security Strategy.* Brussels, 28. 5. 2014. COM (2014) 330 final. Komisijos komunikatas Europos Parlamento Tarybai. *http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52014DC0330&qid=1407855611566*.
7. European Commission. 2000. *Green Paper—Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply*. http://eurex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!DocNumber&lg=EN&type_doc=COMfinal&an_doc=2000&nu_doc=0769&model=guicheti.
8. IEA. 2007. *Energy security and climate policy: assessing interactions*. Paris: OECD/IEA.
9. *In-depth study of European Energy Security Accompanying the document Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: European energy security strategy*. This document corrects document SWD (2014) 330 final/2 of 16. 06. 2014. Concerns technical and typographical corrections. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT {COM (2014) 330 final} Brussels, 2. 7. 2014. *https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20140528_energy_security_study.pdf.*
10. *Nacionalinės energetikos strategija.* 1994. Vyriausybės patvirtinta 1994 m. balandžio 19 d. nutarimu Nr. 288 (Žin., 1994, Nr. 30-545).
11. *Nacionalinės energetikos strategija.* 1999. Patvirtinta Seimo 1999 m. spalio 5 d. nutarimu Nr. VIII-1348 (Žin., 1999, Nr. 86-2568).
12. *Nacionalinė energetikos strategija*. 2002 m. spalio 10 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. IX-1130.
13. *Nacionalinė energetikos strategija*. 2007 m. sausio 18 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. X-1046.
14. *Nacionalinė energetinio saugumo strategija.* 2012 m. birželio 26 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. XI-2133 Vilnius.
15. *Nacionalinė energetikos strategija*. Pirminis projektas diskusijoms. 2015 m. gruodžio 16 d. Lietuvos energetikos institutas.
16. UN. 1992. *Report on the United Nations Conference on Environment and Development*, A/CONF.151/26 (vol 1), UN, New York, NY.

NAUDOTA LITERATŪRA

17. Abdo. H. 2011. UK Energy Security: Challenges, Threats and Solutions. *Energy Science and Technology*, Vol. 1, No. 2, pp. 38–53.
18. Adam, B., Loon, J. 2005. Repositioning Risk; the Challenge for Social Theory. *The Risk Society and Beyond*. Sage Publications, pp. 1–31.
19. Adams, J. 2001 (1995). *Rizika*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
20. *Analyses of Energy Supply Options and Security of Energy Supply in the Baltic States*. 2007. Vienna: International Atomic Energy Agency.
21. Andersen, S. C. 2005. How to Improve the Outcome of State Welfare Services: Governance in A Systems-Theoretical Perspective. *Public Administration*, Vol. 4.
22. Ang, B.W., Choong, W.L., Ng, T.S. 2015. Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 42: 1077–1093.
23. Apklausa: VAI šalininkų ir priešininkų yra beveik po lygiai. 2012. http://klaipeda.diena.lt/naujienos/ekonomika/apklausa-vae-salininku-ir-priesininku-yra-beveik-po-lygiai-428441#axzz2AJ7Ld26A.
24. Augutis, J. 2012. Energetinio saugumo lygio vertinimas – metodologiniai siūlymai. *Energetinio saugumo akcentai*, Nr. 1 (10), p. 2–4.
25. Augutis, J.; Krištolaitis, R.; Leonavičius, V.; Pečiulytė, S.; Genys, D.; Česnakas, G.; Martišauskas, L.; Juozaitis, J. (sud.) 2015. *Lietuvos energetinis saugumas. Metinė apžvalga. 2013–2014*. Kaunas: VDU
26. Augutis, J., Krikštolaitis, R., Genys, D., Česnakas, G. (sud.). 2013. *Lietuvos energetinis saugumas. Metinė apžvalga. 2011–2012.* Kaunas: VDU.
27. Augutis, J., Krikštolaitis, R., Genys, D., Pečiulytė, S., Česnakas, G., Martišauskas, L. (ed.). 2014. *Lithuanian Energy Security. Annual Review. 2012–2013*. Kaunas: VMU.
28. Augutis, J., Krikštolaitis, R., Martišauskas, L., Pečiulytė, S. 2012. Energy security level assessment technology. *Applied energy*, Vol. 97, pp. 143–149.
29. Augutis, J., Krikštolaitis, R., Matuzienė, V., Pečiulytė, S. 2009. Assessment of Energy Supply Indicators for Lithuania. *Safety Reliability and Risk Analysis: Theory Methods and Applications*. Taylor & Francis Group, 3101–3107.
30. Augutis, J., Krikštolaitis, R., Matuzienė, V., Pečiulytė, S. 2009a. Assessment of Lithuanian Power Supply Security Depending on Nuclear Energy. *Safety and Security Engineering: Third International Conference on Safety and Security Engineering*. Rome, Italy, July 1–3, 2009, 235–247. [ISI Proceedings].
31. Augutis, J., Krikštolaitis, R., Pečiulytė, S., Konstantinavičiūtė, I. 2011. Sustainable development and energy security level after Ignalina NPP shutdown. *Technological and economic development of economy*, Vol 17 (1), pp. 5–21.
32. Augutis, J., Matuzienė, V. 2012. Tikimybinis energetinio saugumo vertinimas. Kauno šilumos tiekimo rinkos analizė. *Energetika*, Nr. 58 (2), p. 66–76.
33. Aven, T., Renn, O. 2010. *Risk Management and Governance. Conceptas, Guidelines and Application*. Heildelberg: Springer. https://archive.org/details/springer_10.1007-978-3-642-13926-0.
34. Aven, T., Renn, O. 2009. On risk defined as an event where the outcome is uncertain. *Journal of Risk Research*, Vol. 12, Issue 1, pp. 1–11.

35. Balčytienė, A.. 2009. *Žiniasklaidos sistemos transformacijos procesai demokratinėje Lietuvoje*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Kaunas: VDU.

36. Baločkaitė, R. 2012. Russian energy imperialism: the world mapped along the gas pipelines. *Politikos mokslų almanachas*, Nr. 12, p. 85–96.

37. Baločkaitė, R. 2004. Viešojo diskurso raida Lietuvoje 1988–2002 m. ir jo sociologinė analizė socialinio konstravimo požiūriu. Daktaro disertacija. Kaunas: KTU.

38. Baločkaitė, R., Rinkevičius, L. 2009. Branduolinės energetikos diskursai Lietuvos žiniasklaidoje ir viešojoje nuomonėje: nuostatų takoskyros ir „kalbančiųjų klasės" formavimasis rizikos visuomenėje. *Filosofija. Sociologija*, t. 20 (4), p. 259–270.

39. Baločkaitė, R., Rinkevičius, L. 2005. The impact of nuclear risks on shaping the soviet modernity and governance: the case of nuclear power plants in Chernobyl and Ignalina. *Social Sciences / Socialiniai mokslai*, Vol. 3 (49), pp. 7–18.

40. Balžekienė, A. 2009. Rizikos suvokimas: sociologinė konceptualizacija ir visuomenės nuomonės tyrimo metodologinės prielaidos. *Filosofija. Sociologija*, t. 20 (4), p. 217–226.

41. Balžekienė, A. 2006. Socialinis branduolinės rizikos suvokimas: teorinės įžvalgos ir jų refleksija Lietuvos visuomenės požiūriuose į Ignalinos AE. Daktaro disertacija. Kaunas: KTU.

42. Balžekienė, A., Butkevičienė, E., Rinkevičius, L., Gaidys, V. 2009. Ekologinių ir technologinių rizikų suvokimas: Lietuvos visuomenės požiūriai ir nuostatos. *Filosofija. Sociologija*, t. 20 (4), p. 237–249.

43. Bartas, R. 1991. *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga.

44. Barthes, R. 1957. *Mythologies*. Editions du Seuil.

45. Bauman, Z. 2011 (2007). *Vartojamas gyvenimas*. Vilnius: Apostrofa.

46. Bauman, Z. 2002 (2000). *Globalizacija*. *Pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa.

47. Bauman, Z. 2000. *Liquid modernity*. Cambridge, UK: Polity.

48. Beck, U. 2006. Living in the world risk society. *Economy and Society*, Vol. 35 (3), pp. 329–345.

49. Beck, U. 2005. Risk Society Revisited: Theory, Politics and Research Programmes. *The Risk Society and Beyond*, B. Adam (ed.). London: Sage Publications, pp. 211–229.

50. Beck, U. 2003. An Interview with Ulrich Beck on Fear and Risk Society with Joshua Yates. *Hedgehog Review*. Fall. Vol. 5, Issue 3, pp. 96–107. http://www.iasc-culture.org/THR/archives/Fear/5.3HBeck.pdf.

51. Beck, U. 1999. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.

52. Beck, U. 1998. *The Politics of* Risk Society. *The Politics of Risk Society*, J. Franklin (ed.). Cambridge: Polity Press, pp. 9–22.

53. Beck, U. 1994. The reinvention of politics: toward a theory of reflexive modernization.

54. Beck, U. 1992a (1986). *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage.

55. Beck, U. 1992b. From Industrial Society to the Risk Society: Questions of Survival, Social Structure and Ecological Enlightenment. *Theory, Culture and Society*, Vol. 9, pp. 97–123.

56. Beck, U., Giddens, A., Lash, S. 1994. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.

57. Beland, D. 2005. The Political Contruction of Collective Insecurity: From Moral Panic to Blame Avoidance and Organized Irresponsibility. *Working Paper Series* 126. October. Centre for European Studies, pp. 1–20.

58. Berger-Schmitt, R. 2002. Considering social cohesion in quality of life assessments: concept and measurement, *Social Indicators Research,* 58, 403–428.

59. Bernard, P. 1999. *Social Cohesion: A Critique.* Canadian Policy Research Networks.

60. Bijeikienė, V. 2008. Critical Discourse Analysis: an Overview and Appraisal. *Respectus Philologicus*, Vol. 13 (18), pp. 104–113.

61. Bourdieu, P. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją: nuostatos ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos.

62. Bourdieu, P. 1989. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1, pp. 14–25.

63. Brans, M., Rossbach, S. 1997. The Autopoiesis of Administrative Systems: Niklas Luhmann on Public Administration and Public Policy. *Public Administration*, Vol. (75) 3, pp. 417–439.

64. Brown, M. H., Rewey, Ch., Gagliano, T. 2003. *Energy Security*. Washington. http://www.oe.netl.doe.gov/docs/prepare/NCSLEnergy%20Security.pdf.

65. Brunschot van, E. G. 2009. *Gambling and Risk Behaviour: a Literature Review*. The Alberta Gaming Research Institute. https://dspace.ucalgary.ca/bitstream/1880/47229/1/Gambling_and_Risk_Behaviour_Literature_Review_March_2009.pdf.

66. Bunton, R., Crawshaw, P. 2002. Consuming Men's Health: Risk, Ritual and Ambivalence in Men's Lifestyle Magazines. *Consuming health: The commodification of health care*, S. Henderson, A. Petersen (eds.). London: Routledge, pp. 187–203.

67. Buzar, S. 2007. *Energy Poverty in Eastern Europe*. Ashgate Publishing Limited.

68. Caldas-Coulthard, C. R., Coulthard, M. (eds.). 1996. *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge and Kegan Paul.

69. Castells, M. 2007. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tūkstantmečio pabaiga.* T. III. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

70. Climate, Energy and Globalization. 2004. http://www.globalternative.org/en/web/38.htm**.**

71. Cherp, A., Jewel, J. 2011. The three perspectives on energy security: intellectual history, disciplinary roots and the potential for integration. *Current Opinion in Environmental Sustainability* 3 (4): 202–212.

72. Cohen, E., Lloyd, S. (2014). Disciplinary evolution and the rise of the transdiscipline. *Informing Science: the International Journal of an Emerging Transdiscipline*, Vol. 17, pp. 189–215. http://www.inform.nu/Articles/Vol17/ISJv17p189-215Cohen0702.pdf.

73. Cottle, S. 1998. Ulrich Beck, 'Risk Society' and the Media. A Catastrophic View? *European Journal of Communication,* 13 (1): 5-32.

74. Černiauskas, M. 2001. Prolegomenai politinio proto kritikai. *Politologija*, Nr. 21. http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/politol/21/cerniauskas.pdf.

75. Česnakas, G. 2014. *Energijos ištekliai Rusijos užsienio politikoje Baltarusijos ir Ukrainos atžvilgiu (2000–2012 metais)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

76. Česnakas, G. 2013. Energy security challenges, concepts and the controversy of energy nationalism in Lithuanian energy politics. *Baltic journal of law & politics*, Vol. 6, No. 1, pp. 106–139.

77. Česnakas, G. 2012. Energy security in the Baltic-Black sea region. *Lithuanian annual strategic review 2011–2012*, Vol. 10, pp. 155–197.

78. Česnakas, G. 2010. Energy Resources in Foreign Policy. *Baltic journal of law & politics*, Vol. 3, No. 1, pp. 30–52.

79. Česnakas, G., Godelis, D. 2012. Žaliųjų partijos ir NVO veiksmai formuojant Vokietijos branduolinės energetikos vystymąsi. *Politikos mokslų almanachas*, Nr. 11, p. 87–103.

80. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. 1993. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

81. *Daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) programos monitoringas*. 2009. Vilnius: VšĮ „Kompetencijų centras".

82. Dean, M. 2010 (1999). *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

83. Dean, M. 2006. Governmentality and Power of Life and Death. *Analysing Social Policy. A Governmental Approach*, G. Marston, C. McDonald (eds.). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, pp. 19–48.

84. Dean, M. 1999. Risk calculable and incalculable. *Risk and Sociocultural theory: new directions and perspectives*, D. Lupton (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, pp.131–159.

85. Dickes, P., Valentova, M., Borsenberger, M. 2008. Social Cohesion: Measurement Based on the EVS Micro Data, *Statistica Applicata* (20) 2: 77–91.

86. Dijk van, T. A. 2001. Critical Discourse Analysis. Dijk, van, Teun. A. *The Handbook of Discourse analysis*, pp. 352–371. http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf.

87. Demski, C., Poortinga, W., Pidgeon, N. 2014. Exploring public perceptions of energy security risks in the UK. *Energy Policy* 66: 369–378.

88. Dijk van, T. A. 1998. Towards a theory of context and experience models in discourse processing. *The Construction of Mental Models During Reading*. V. Oostendorp, S. Goldman (eds). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

89. Dijk van, T. A. 1993. Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*, Vol. 4 (2), pp. 249–283.

90. Douglas, M. 1995 (1966). *Purity and danger: an analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: New York: Routledge.

91. Douglas, M. 1994 (1992). *Risk and blame: Essays in cultural theory*. London: Routledge.

92. Douglas, M. 1982a (1970). *Natural symbols: explorations in cosmology*. New York: Pantheon Books.

93. Douglas, M. 1982b. *In the Active Voice*. London Routledge and Kegan Paul.

94. Douglas, M., Wildavsky, A. B. 1983. *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technical and Environmental Dangers.* Berkeley: University of California Press.

95. Duhaime, G., Searles, E., Usher, P. J., Myers, H. 2004. Social cohesion and living conditions in the Canadian artic: from theory to measurement, *Social Indicators Research* 66: 295–317.

96. Duoblienė, L. 2009. Foucault idėjų sklaida švietime: disciplinuojančios mokyklos demaskavimas. *Problemos*, Nr. 75, p. 44–57.

97. Duranti, A., Goodwin, Ch. (eds.). 1992. *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon.* Cambridge: Cambridge University Press.

98. Dromantienė, L. 2003. Nevyriausybinių organizacijų vaidmuo stiprinant socialinę sanglaudą. *Socialinis darbas*, 2 (4): 15–24.

99. Elliott, A. 2002. Beck's Sociology of Risk: A Critical Assessment. *Sociology*, Vol. 36 (2), May, pp. 293–315.

100. Ellis, R., Thompson, M. 1997. Seeing Green: Cultural Biases and Environmental Preferences. *Culture Matters. Esssays in Honor of Aaron Wildavsky*, R. Ellis, M. Thompson (eds.). Westview Press, a Dvision of Harper Collins Publishers, Inc., pp. 169–188.

101. Elster, J. 1996. *Nuts and bolts for the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.

102. Esping-Andersen, G. 1990. *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

103. Evans, A., Steven, D. 2007. *Science and Media***.** The London Accord and Centre of International Cooperation. *Climate change: the state of the debate*. http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/events/reith_99/default.htm.

104. Evans, F. 1991. Insurance and risk. *The Foucault effect. Studies in Governmentality with two Lectures by and an interview with Michel Foucault*, G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (eds.). Chicago: University of Chicago Press, pp. 197–210.

105. Fairclough, N. 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.

106. Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

107. Fairclough, N., Mulderring, J., Wodak, R. 2011. Critical discourse analysis. *Discourse Studies*, T. A. van Dijk (ed.). A Multidisciplinary Introduction. London: Sage, Vol. 2, pp. 357–378.

108. Faubion, J. D. (ed). 2001. *Michel Foucault: Power*. Essential works of Foucault 1954–1984 (Volume III). New York: The New Press.

109. Flanagan, S. C., Lee, A.-R. 2003. The New Politics, Culture Wars, and The Authoritarian-Libertarian Value Change in Advanced Industrial Democracies. *Comparative Political Studies*, Vol. 36, No. 3, April, pp. 235–270.

110. Foucault, M. 1998a. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos.

111. Foucault, M. 1998b. *Disciplinuoti ir bausti.* Vilnius: Baltos lankos.

112. Foucault, M. 1993. About the Beginning of the Hermeneutics of the Self (Transcription of Two Lectures in Darthmouth on Nov. 17 and 24, 1980). *Political Theory*, Vol. 21 (2), pp. 198–227.

113. Foucault, M. 1991. Governmentality. *The Foucault Effect. Studies in Governmentality with two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*, G. Burchell, C. Gordon, P. Miller (eds.). Chicago: University of Chicago Press, pp. 87–104.

114. Foucault, M. 1972. *Archeology of Knowledge*. London: Tavistock Publications Limited.

115. Fowler, R., Hodge, B., Kress, G., Trew, T. 1979. *Language and Control*. London: Routledge and Kegan Paul.

116. Fox, N. 1999. Postmodern reflections on „risk", „hazards" and life choices. *Risk and sociocultural theory: new directions and perspectives*. Deborah Lupton Cambridge: Cambridge university, pp. 12–33.

117. Friedman J. 1993. Cultural Theory as individualistic Ideology: Rejoinder to Ellis. *Critical Review*, Vol. 7, No. 1, pp. 129–158.

118. Gaidys, V., Rinkevičius, L. 2008. Černobylio baimė, pigios energijos nauda ar kai kas daugiau? Dvidešimties metų visuomenės nuomonės apie Ignalinos AE sociologiniai tyrimai Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, t. 19 (4), p. 102–111.

119. Gaidžiūnaitė L. 2009. *Energetinis saugumas ir NATO vaidmuo Baltijos šalyse*. Magistro baigiamasis darbas. VDU.

120. Gatautis, R. 2012. Kaip išvengti baudžiavos šilumos ūkyje http://www.ekonomika.lt/naujiena/kaip-isvengti-baudziavos-silumos-ukyje-22624.html.

121. Gee, J. P. 2005. *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method* (II ed.). Routledge. Taylor and Francis group.

122. Genys, D. 2013. The Role of Scientists in Lithuanian Energy Security Discourse Formation. *Baltic Journal of Law and Politics*, Vol. 6 (1), pp. 163–180.

123. Genys, D., Aleksandravičius, E. 2012. Bendro vardiklio beieškant – Lietuvos energetinio saugumo orientyrai ekspertiniu požiūriu. *Politikos mokslų almanachas*, Nr. 12, p. 63–84.

124. Giddens, A. 2005. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

125. Giddens, A. 1999. *Risk*. Runaway World, Lecture 2. http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/events/reith_99/week2/week2.htm.

126. Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity*. London: Polity Press.

127. Giddens, A. 1990. *The consequences of modernity*. Cambridge, UK: Polity.

128. Giddens, A. 1987. State Society and Modern History. *The Nation-State and Violance A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Vol. 2. London: Palgrave Macmillan.

129. Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society.* Cambridge: Polity Press.

130. Globalization and Energy Supply: *Strategic Risk in the 21st Century*. A Deloitte Research Viewpoint. 2004. http://www.bglegis.com/globalEnergyRisk.pdf.

131. Gordon, C. 1991. Governmental Rationality: An Introduction. *The Foucault Effect. Studies in Governmentality with two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*, G. Burchell, C. Gordon, P. Miller (eds.). Chicago: University of Chicago Press, pp. 1–51.

132. Green, St. L. 2002. *Rational Choice Theory: An Overview.* Waco: Baylor University.

133. Green, A., Janmaat, J.G., Cheng, H. 2011. Social Cohesion: Converging and Diverging Trends, *National Institute Economic Review*, 215: 7–23.

134. Grendstad, G. 1995. Party Followership and Leadership in Norway. A Political Culture Approach. *Party Politics*, Vol. 1 (2), pp. 221–243.

135. Grendstad, G., Selle, P. 1997. Cultural theory, Postmaterialism, and Environmental Attitudes. *Cullture Matters. Essays in Honor of Aaron Wildavsky*, R. Ellis, M. Thompson (eds.). Oxford: Westview Press.

136. Gudzinskas, J., Lukoševičius, V., Martinaitis, V., Tuomas, E. 2011. *Šilumos vartotojo vadovas*. Vilnius: Šilumos tiekėjų asociacija.

137. Habermas, J. 1991a. *Communication and the Evolution of Society*, translated by T. McCarthy. Cambridge, MA (originally published 1976).

138. Habermas, J. 1991b. *Moral Consciousness and Communicative Action*, translated by C. Lenhardt ir S. Weber Nicholson. MIT Press, Cambridge, MA.

139. Habermas, J. 1989. *The theory of communicative action*. Boston (Mass.): Beacon Press.

140. Habermas, J. 1987a. *Theory of Communicative Action*. Vol. 2: *System and Lifeworld*, translated by T. McCarthy. Beacon, Boston, MA.

141. Habermas, J. 1987b. *The Philosophical Discourse of Modernity*. Polity Press, Cambridge, MA.

142. Habermas, J. 1975. *Legitimization Crisis*, translated by T. McCarthy. Beacon, Boston, MA (originally published 1973).

143. Habermas, J. 1970. *Toward a Rational Society*, translated by J. Shapiro. Beacon, Boston, MA (originally published 1968).

144. Haghighi, S. 2007. *Energy Security: The External Legal Relations of the European Union with Major Oil and Gas Supplying Countries*. Hart Publishing, Oxford.

145. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. 2002. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai.

146. Henwood, K., Pidgeon, N., Sarre, S., Simmons, P., Smith, N. 2008 Health, Risk and Society – Risk, Framing and Everyday Life: epistemological and methodological reflections from three sociocultural projects. *Social Contexts and Responses to Risk Network (SCARR).* Working Paper 25.

147. Hollis, M. 2000. *Socialinių mokslų filosofija*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla.

148. Yergin, D. 2016. Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*, Vol. 22, June.

149. Yergin, D. 2006. Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 2. March / April, pp. 69–82.

150. Yergin, D. 1988. Energy security in the1990's. *Foreign Affairs.* Fall. Vol. 67, No. 1.

151. Ignalinos AE poveikis gamtai ir visuomenei. 1995. Vilnius: STI.

152. Inglehart, R. 2000a. Globalization and Postmodern Values. *The Washington Quarterly*, Vol. 23 (1), Winter, pp. 215–228.

153. Inglehart R. 2000b. Culture and Democracy. *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, L. E. Harrison, S. P. Huntington (eds.). Basic Books, New York.

154. Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, N. J.: Princeton: Princeton University Press.

155. Inglehart, R. 1995. Changing Values, Economic Development and Political Change. *International Social Science Journal*, No. 145, September, pp. 379–388, 400–403.

156. Inglehart, R., Baker, W. E. 2000c. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, Feb., Vol. 65, 1.

157. Inglehart, R. F. 2008. Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, Vol. 31, No. 1–2, pp. 130–146.

158. Inglehart, R., Klingemann, H. D. 2000. Genes, Culture, Democracy, and Happiness. *Culture and Subjective Well-Being*, E. Diener & E. M. Suh (eds.). Cambridge, MA: MIT Press, pp. 185–218.

159. Ištyrė, kas daro didžiausią įtaką politikams. *Delfi*. 2015 m. kovo 30 d. http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/istyre-kas-daro-didziausia-itaka-politikams.d?id=67578724.

160. Jackevičius, M. 2016. R. Karbauskio dėmesys alkoholiui – neatsitiktinis. http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/r-karbauskio-demesys-alkoholiui-neatsitiktinis.d?id=72759708.

161. James, W. 1955. *Pragmatism* (selections). New York (N. Y.): Gateway.

162. Janeliūnas, T. 2009. Lithuanian Energy Strategy and its Implications on Regional Cooperation. *Energy: Pulling the Baltic Sea Region together or apart?* A. Sprūds, T. Rostoks (eds.). Riga: Zinatne, 2009, pp. 190–222.

163. Janeliūnas, T. 2005. May 9th issue from the point of view of the securitization theory and communicative security, *Politology*, Vol. 2 (38).

164. Janeliūnas, T., Molis, A. 2006. Energy Security of Lithuania: Challenges and Perspectives. *Lithuanian Political Science Yearbook*. Vilnius: Institute for International Relations and Political Science, pp. 200–223.

165. Janeliūnas, T., Tumkevič, A. 2013. Securitization of the Energy Sectors in Estonia, Lithuania, Poland and Ukraine: Motives and Extraordinary Measures. *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 30, pp. 65–90.

166. Jasanoff, S. 1999. The Songlines of Risk. *Environmental Politics*, Vol. 9 (2), pp. 135–153.

167. Jastramskis, D. 2011. Žiniasklaida ir komunikacija. Lietuvos žiniasklaidos sistemos modelio bruožai. *Informacijos mokslai*, Nr. 55, p. 52–70.

168. Jenson, J. 1998. *Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research.* Ottawa: Canadian Policy Research Networks Inc.

169. Jokubaitis, A., Norkus, Z. 2006. Socialinės gerovės koncepcijos ir pilietybės renta kaip viešosios politikos orientyrai, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 5–36.

170. Kates, R. W. 1985. Success, Strain, and Surprise. *Issues in Science and Technology*, Vol. 2, No. 1, p. 46–58. http://rwkates.org/pdfs/a1985.04.pdf.

171. Kennedy, M. D. 2010. A Public Sociology of Emerging Democracies: Revolution, Gender Inequalities, and Energy Security. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. Випуск 3.* http://burawoy.berkeley.edu/PS/Applications/Kennedy.pdf.

172. Kerr, A., Cunningham-Burley, S. 2000. On Ambivalence and Risk: Reflexive Modernity and New Human Genetics. *Sociology*, Vol. 34 (2), pp. 283–304.

173. Knox-Hayes , J., Brown, A. M., Sovacool, K. B., Wang, Y. 2013. Understanding attitudes toward energy security: Results of a cross-national survey. *Global Environmental Change* 23 (3): 609–622.

174. Kruyt, B., van Vuuren, P. D., de Vries, H. J. M., Groenenberg, H. 2009. Indicators for energy security. *Energy Policy* 37 (6): 2166–2181.

175. Labanauskas, L., Taljūnaitė, M. 2010. Socialinė sanglauda kaip sociologinio pažinimo objektas. *Filosofija. Sociologija*, 21 (2): 151–159.

176. Lait, M. 2010. Mitchell Dean, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society.* Review. *Foucault Studies*, Vol. 10, pp. 169–172.

177. Lash, S., Urry, J. 1994. *Economies of Signs and Space*. London: Sage publications.

178. Lash, S., Wynne, B. 1992. Introduction. U. Beck. *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage.

179. Leiss, W. 1994. *The Domination of Nature*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.

180. Lelkes, O., Gasior, K. 2012. Income Poverty and Social Exclusion in the EU. *Policy Brief.* January. European Centre. http://www.euro.centre.org/data/1327061559_78123.pdf.

181. Lemke, Th. 2007. An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, Vol. 8 (2), pp. 43–64.

182. Lemke, Th. 2000. Foucault, Governmentality, and Critique. Paper presented at the *Rethinking Marxism Conference*, University of Amherst (MA), September 21–24. Some sections contain revised versions of previously published material (see Lemke 2001). http://www.andosciasociology.net/resources/Foucault$2C+Governmentality$2C+and+Critique+IV-2.pdf.

183. Lelkes, O., Gasior, K. 2012. Income Poverty and Social Exclusion in the EU. Policy Brief. January. European Centre. Prieiga per internetą: http://www.euro.centre.org/data/1327061559_78123.pdf.

184. Leonavičius, V. 2008. Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąveika. *Darbai ir dienos*, t. 49, p. 219–233.

185. Leonavičius, V. 2003. Socializacija ir jos vaidmuo visuomenėje. *Sociologija*. Sud. V. Leonavičius. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, p. 56–66.

186. Leonavičius, V., Baltrušaitytė, G., Naujokaitė, I. 2007. *Sociologija ir sveikatos priežiūros sistemos paslaugų vartotojas. Moderniosios Lietuvos sveikatos priežiūros pertrūkiai ir tęstinumas.* Ats. red. ir sud. V. Leonavičius. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

187. Leonavičius, V., Genys, D. 2014. Daugiabučių namų renovacija: socialinis ir ekonominis aspektai. *Filosofija. Sociologija*, t. 25, Nr. 2, p. 98–108.

188. Leonavičius, V., Genys, D. 2012. Rizikos visuomenė: centralizuoto šildymo sistemos atvejis Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, t. 23 (4), p. 237–245.

189. Leonavičius, V., Genys, D. 2011. Energetinio saugumo sociologija ir rizikos visuomenė. *Filosofija*. *Sociologija*, t. 22, Nr. 4.

190. Leonavičius, V., Ozolinčiūtė, E. 2015. Gap year students in Lithuania: the value orientations of children from wealthy social groups. *International studies in sociology of education*. London: Routledge, Vol. 25, pp. 1–25.

191. Leonavičius, V., Rutkienė, A. 2010. *Lietuvos aukštasis mokslas: studijų pasirinkimas ir vertinimas. Lietuvos aukštojo mokslo kaita.* Ats. red. ir sud. V. Leonavičius. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

192. Lyberis, A. 2002. *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

193. Lietuvos pilietinės galios indeksas. 2013. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas.

194. Lindauer, L. 2011. Rational Choice Theory, Grounded Theory, and Their Applicability to Terrorism. *The Heinz Journal*. Policy. Research. Practice, Vol. 9, Issue 2, pp. 1–12.

195. Lisauskaitė, V. 2010. Lietuvos gyventojų pajamų ir vartojimo diferenciacija, *Verslas: teorija ir praktika*, 11 (3): 266–278.

196. Lyotard, J. F. 1993. *Postmodernus būvis*. Vilnius: Baltos lankos.

197. Lithuanian Energy Security. Annual Review 2011–2012. 2013. Kaunas: Vytautas Magnus University.

198. Luhmann, N. 2008 (1993). *Risk: A Sociological Theory*. New Jersey: Transaction Publishers.

199. Luhmann, N. 2000. *Organisation und Entscheidung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

200. Luhmann, N. 1997. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

201. Luhmann, N. 1995 (1984). *Social System*. Stanford, CA: Stanford University Press.

202. Luhmann, N. 1993. *Soziologische Aufklärung 3: Soziales System, Gesellschaft, Organisation.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

203. Luhmann, N. 1990. Technology, Environment, and Social Risk: A Systems Perspective. *Industrial Crisis Quarterly*, Vol. 4, pp. 223–231.

204. Luhmann, N. 1989 (1986). *Ecological Communication*. Cambridge: Polity Press, Cambridge.

205. Luhmann, N. 1977. *Zweckbegriff und Systemrationalität: über die Funktion von Zwecken in sozialen Systemen*. Tübingen: Mohr.

206. Lupton D. 2006. Sociology and risk. *Beyond The Risk Society*: *Critical Reflections On Risk And Human Security*, G. Mythen, S. Walklate (eds.). London: McGraw-Hill Education. 254 p.

207. Lupton, D. 1999. *Risk.* London, New York: Routledge.

208. Mattheis, Cl. 2012. The System Theory of Niklas Luhmann and the Constitutionalization of the World Society. *Goettingen Journal of International Law*, Vol. 4, No. 2, pp. 625–647. http://www.gojil.eu/issues/42/42_article_mattheis.pdf.

209. Maxwell, J. 1996. *Social Dimensions of Economic Growth, Eric John Hanson Memorial Lecture Series*, Volume VIII, University of Alberta.

210. Mažeikis, G. 2010. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

211. Merton, R. 1997. Socialinė struktūra ir anomija. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Nr. 1, p. 66–84.

212. Mills, P., Dehnen-Schmutz, K., Ilbery, B., Jeger. M., Jones, G., Little, R., MacLeod, A., Parker, S., Pautasso, M., Pietravalle, S., and Maye, D. 2011. Integrating natural and social science perspectives on plant disease risk, management and policy formulation. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. *Series B: B Biological Sciencies.* Jul 12, Vol. 366 (1573), pp. 2035–2044.

213. Molis, A. 2016. Towards a regional gas market in the Baltic states: political, economic and legal aspects. *Humanities and social sciences: Latvia*, Vol. 24, Issue 1, pp. 91–125.

214. Molis, A. 2006. *Lietuvos geoenergetinio saugumo politikos gairės ir Lietuvos geoenergetinių alternatyvų paieškos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu*. Vilnius: Strateginių studijų centras.

215. Molis, A., Česnakas, G. 2015. Reducing energy reliance: Lithuania's liquefied natural gas terminal diversifies energy supplies in the Baltic states. *Concordiam*: *journal of European security and defense issues*, Vol. 6, Issue 2, pp. 30–33.Molis, A., Jakštaitė, G. 2015. NATO's transformation and energy security: the perceptions and role of a „Newcomer". *New comers no more. Contemporary NATO and the future of the enlargement from the perspective of Post - Cold War members*, R. Czulda, M. Madeij (eds.). Warsaw - Prague - Brussels : NATO public diplomacy division; University of Warsaw.

216. Molis, A., Ogrodowski, M. 2013. *Security implications of Russian energy policy. Russian energy and security up to 2030*, S. Oxenstierna, V.-P. Tynkkynen (eds.).

217. Molis, A., Vaišnoras, T. 2015. Išorinė bendroji ES energetikos politika ir Lietuvos interesai Ambicingas dešimtmetis. *Lietuvos užsienio politika, 2004–2014*, p. 319–349.

218. Molis, A., Vaišnoras, T. 2014. Energy security through membership in NATO and the EU: interests and achievements of Lithuania. *Lithuanian foreign policy review*, No. 32, pp. 13–32.

219. Molis, A. 2011. Building methodology, assessing the risks: the case of energy security in the Baltic States. *Baltic Journal of Economics* 11 (2): 59-80.

220. Morkevičius, V., Norkus, Z. 2012. Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Nr. 2 (31), p. 75–152.

221. Nacionalinė energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategija. 2011. Vilnius: Lietuvos energetikos ministerija.

222. Natorski, M., Surrallés, H. A. 2008. Securitisation Moves to Nowhere? The Framing of the European Union's Energy Policy. *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 4, Issue 2, June, pp. 71–89.

223. Navickas, V. 2010. *Lietuvos ekonomikos konkurencingumas ir socialinė sanglauda*. Lietuvos Edukologijos universiteto leidykla.

224. Nisbet, R. A. 2000. *Sociologijos tradicija.* Vilnius: Pradai.

225. Norkus, Z. 2014. *Du nepriklausomybės dešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aukso žuvys.

226. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas*? Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

227. Norkus, Z. 2005 Racionalaus pasirinkimo teorija. V. Leonavičius, Z. Norkus, A. Tereškinas. *Sociologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

228. Norkus, Z. 2003. *Max Weber ir racionalus pasirinkimas*. Vilnius: Margi raštai.

229. OECD. 2003. *Emerging Systemic Risks*. Final Report to the OECD Futures Project. Paris: OECD.

230. Ogu, M. I. 2013. Rational Choice Theory: Assumptions, Strenghts, And Greatest Weaknesses in Application Outside the Western Milieu Context. *Arabian Journal of Business and Management Review* (Nigerian Chapter), Vol. 1, No. 3, pp. 90–99. https://www.academia.edu/3197007/RATIONAL_CHOICE_THEORY_ASSUMPTIONS_STRENGHTS_AND_GREATEST_WEAKNESSES_IN_APPLICATION_OUTSIDE_THE_WESTERN_MILIEU_CONTEXT.

231. Oxford Dictionary of Current English. 1992. Oxford University Press.

232. Parsons, T. 1951. *The Social System*. New York: The Free Press Glencoe.

233. Pelikan, M. J. 2007. Understanding Differentiation of Health in Late Modernity by Use of Sociological System Theory. *Health Modernity. The Role of Theory in Health Promotion.* NY: Spriger, pp. 74–102.

234. Petkevičius, R., Molis, A, Jakštaitė, G. 2014. *NATO vaidmuo energetikoje Lietuva ir NATO: 10 metų kartu*. Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, p. 191–195.

235. Perlaviciute, G., Steg, L. 2015. The influence of values on evaluations of energy alternatives. *Renewable Energy 77*: 259–267.

236. Pidgeon, N., Simmons, P., Sarre, S., Henwood, K., Smith, N. 2008. Health, Risk and Society – in press Editorial: The Ethics of Socio-cultural Risk Research. *Social Contexts and Responses to Risk Network (SCARR).* Working Paper 20.

237. Pilibaitytė, V. 2012. Discursive Approaches to Energy Policy Research. *Politikos mokslų almanachas*, Nr. 12, p. 13–34.

238. Pilibaitytė, V. 2010. *Nuclear Energy Discources in Lithuania and Belarus*. Master of Science Thesis. Budapest: Central European University.

239. Pundziūtė-Gallois, E. 2015. Apie arogantiškąją diplomatiją ir jos pasekmes. *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 8, p. 16–21.

240. Ramonaitė, A., Jastramskis, M. 2013. Kas yra kairieji ir dešinieji Lietuvoje. http://www.tspmi.vu.lt/tinklarastis/2013/01/kas-yra-kairieji-ir-desinieji-lietuvoje/.

241. Rejda, G. E. 2008. *Principles of Risk Management and Insurance*. 10th Edition. Boston: Pearson.

242. Renn, O. 2008. *Risk Governance: Coping with uncertainty in Complex World*. London: Earthscan.

243. Renn, O. 2005. *White paper on Risk Governance Toward an Integrative Approach.* Geneva: International risk governance council.

244. Renn, O. 2004. Perception of Risks. *The Geneva Papers of Risk and Insurance*, Vol. 29, No. 1, January, pp. 102–114.

245. Renn, O., Jaeger, C., Rosa, E., Webler, T. 1996. *The Rational Actor Paradigm in Risk Theories: Analysis and Critique*, pp. 1–21. https://www.kent.ac.uk/scarr/events/finalpapers/renn.pdf.

246. Report of United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992. http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm.

247. Rimaitė, A., Rinkevičius, L. 2008. Sociokultūrinis rizikos suvokimo konstravimas: teoriniai požiūriai ir jų taikymas tiriant viešąjį diskursą dėl genetiškai modifikuotų organizmų. *Filosofija. Sociologija*, t. 19 (2), p. 86–96.

248. Rinkevičius, L. 2002. Rizikos bei dvigubos rizikos visuomenės teorija ir jos taikymas sociologinei Lietuvos visuomenės raidos diagnostikai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Nr. 2 (9), p. 108–115.

249. Rohrmann, B. 2008. Risk Perception, Risk Attitude, Risk Comunnication, Risk Management: Conceptual Appraisal. *University of Melbourne, June. Keynote at the congress of The International Emergency Management Society TIEMS-2008 in Prague / Czechia*, p. 1–11. http://www.rohrmannresearch.net/pdfs/rohrmann-rrr.pdf.

250. Scott, A. 2005. Risk Society or Angst Society? Two Views of Risk, Consciousness and Community. *The Risk Society and Beyond*, B. Adam (ed.). London: Sage Publications, pp. 33–46.

251. Seidl, D. 2004. *Luhmann's theory of autopoietic social systems*. LMU Ludwig-Maximilians-Universität München. Munich School of Management. http://www.zfog.bwl.uni-muenchen.de/files/mitarbeiter/paper2004_2.pdf.

252. Sociology After Postmodernism. 1997. D. Owen (ed.). London: Sage Publication.

253. Sovacool, B. K., Mukherjee, I. 2011. Conceptualizing and measuring energy security: A synthesized approach. *Energy* 36: 5343–5355.

254. Sovacool, B. K., Valentine, S. V., Bambawale, M. J., Brown, A.M., de Fatima Cardoso, T., Nurbek, S., Suleimenova, G., Li, J., Xu, Y., Jain, A., Alhajji, A. F, Zubiri, A. 2012. Exploring propositions about perceptions of energy security: An international survey. *Environmental Science & Policy* 16 (0): 44–64.

255. Strambo, C., Nilsson, M., Månsson, A. 2015. Coherent or inconsistent? Assessing energy security and climate policy interaction within the European Union. *Energy Research & Social Science* 8: 1–12.

256. Streimikiene, D., Ciegis, R.; Grundey, D. 2007. Energy indicators for sustainable development in Baltic States. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 11 (5): 877–893.

257. Taylor-Gooby, P., Zinn, J. O. 2006. *Risk in Social Science*. Oxford: Oxford university Press.

258. Telešienė, A. 2005. Kritiškosios diskurso analizės metodologinių principų taikymas sociologiniuose tyrimuose. *Filosofija. Sociologija*, t. 2, p. 1–6.

259. Teubner, G. 1988. Introduction to Autopoietic Law. *Autopoietic Law: A New Approach to Law and Society*, G. Teubner (ed.). [Teubner, Introduction].

260. The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security. 2016. P. Aalto (ed.). Routledge. https://books.google.lt/books?id=S-O_CwAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

261. Thomson, M., Ellis R., Wildavsky, A. 1990. *Cultural Theory* Oxford: Westview Press.

262. Tvaronavičienė, M. 2012. Contemporary perceptions of energy security: policy implications. *Journal of Security and Sustainability Issues* 1 (4): 235–247.

263. Urry, J. 2014. The Problem of Energy. *Theory, Culture & Society. Special Issue: Energy & Society*, Vol. 31 (5), pp. 3–20.

264. Vaičiūnas, Ž. 2009. Europos Sąjungos bendrosios politikos formavimasis ir Lietuvos interesai. *Politologija*, t. 55 (3), p. 89–120.

265. Vanagas, J. 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

266. Vanderstraeten, R. 2002. Parsons. Luhmann and Theory of Double Contingency. *Journal of Classic sociology*, Vol. 1 (2), pp. 77–92. https://www.researchgate.net/publication/240691391_Parsons_Luhmann_and_the_Theorem_of_Double_Contingency.

267. Vosylius, E., Rakutis, V., Tvaronavičienė, M. 2013. Economic growth, sustainable development and energy security interrelation. *Journal of Security and Sustainability Issues* 2 (3): 5–14.

268. Walzer, M. 2004. *Politics and Passion*. London: Yale University Press.

269. Wells, G. L. 1996. *Hazard Identification and Risk Assessment.* Rugby: Institute of Chemical Engineers.

270. Welsch, W. 2004. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius: Alma littera.

271. Wilkinson, I. 2010. *Risk, Vulnerability and Everyday Life.* London: Routledge. http://books.google.lt/books?id=ip9-AgAAQBAJ&pg=PA21&lpg=PA21&dq=Heyman+and+Henriksen&source=bl&ots=ZH0ZG9uXQT&sig=PQVzFMhoZmkmpeK7nSCWy8DhZDA&hl=en&sa=X&ei=ajQDVLKkAoj8ywPjyIKoBQ&ved=0CCgQ6AEwAg#v=onepage&q=Heyman%20and%20Henriksen&f=false.

272. Wilkinson, I. 2005. From the Sociology of Risk to a Critical Sociology of Suffering. http://www.kent.ac.uk/scarr/events/finalpapers/wilkinson.pdf.

273. Wilkinson, I. 2001. *Anxiety in a risk society*. London; New York [N. Y.]: Routledge.

274. Wilkinson, R. G. 1999. *Unhealthy Societies*. The Afflications of Inequality London: Routleadge.

275. Winstone, R., Bolton, P., Gore, D. 2007. Energy Security. *Research Paper* 07/42. House of Commons Library. http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2007/rp07-042.pdf.

276. Winzer C. 2012. Conceptualizing energy security. *Energy Policy* 46: 36–48.

277. World Energy Outlook. 2010. International Energy Agency.

278. World Values Survey. http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSIntegratedEVSWVSconditions.jsp?Idioma=I.

279. Zachmann, K. 2014. Risk in Historical Perspective: Concepts, Contexts, and Conjunctions. *Risk – A Multidisciplinary Introduction*, Cl. Klüppelberg, D. Straub, I. M. Welpe (eds.). Switzerland: Springer International Publishing.

280. Zinn, J. O. 2009. The Sociology of Risk and Uncertainty – Current State and Perspectives. https://www.tasa.org.au/wp-content/uploads/2015/03/Zinn-Jens.pdf.

281. Zinn, J. O. 2006a. Risk, Affect and Emotion.*FQS Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 7 (1), Art. 29. http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/67/138.

282. Zinn, J. O. 2006b. Recent Developments in Sociology of Risk and Uncertainty. *Historical Social Research*, Vol. 3 (2), pp. 275–286.

283. Zinn, J. O. 2004. Literature Review: Sociology and Risk. *Working Paper.* Social Contexts and Responses to Risk Network (SCARR). 2004/1, pp. 1–25. https://www.kent.ac.uk/scarr/publications/Sociology%20Literature%20Review%20WP1.04%20Zinn.pdf.

PRIEDAI

3. Energetinio saugumo suvokimas refleksyviosios modernybės visuomenėje ir pirmenybė partijų energetikos politikai

3.1 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate?

Teiginiai	**%**
Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu	68,7
Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų	30,8
Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų vartojimo kiekis, o jų kaina	78,1
Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų kaina, o vartojimo kiekis	20,7
Konkurencingumo didinimas energetikos tiekėjų ūkyje didintų energetinį šalies saugumą	72
Susitarimai / kompromisai su monopolininkais rinkoje didintų energetinį šalies saugumą	26,3
Aplinkos apsaugai turi būti teikiama pirmenybė, net jei tai ribotų skalūninių dujų gavybą	85,8
Skalūninių dujų gavybai turi būti teikiama pirmenybė, net jei tai turėtų neigiamų pasekmių aplinkai	13,0
Žemdirbių / privačių žemės savininkų interesai neturėtų riboti energetikos išteklių plėtros	36,5
Energetikos išteklių plėtra neturėtų pažeisti žemdirbių / privačių žemės savininkų interesų	62,7

3.2 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius (%)

	3.1. Sklandžiai veikianti demokratija yra būtina siekiant energetinio saugumo	3.2. Kur kas svarbiau siekti energetinio saugumo nei užtikrinti demokratijos sąlygas	3.3. Kartais neišvengiama imtis pilietinio nepaklusnumo akcijų (pvz., protestų, mitingų), idant būtų tinkamai atkreiptas valdžios dėmesys į piliečiams rūpimus energetinio saugumo klausimus	3.4. Kai kuriais atvejais valstybei reikia pasitelkti prievartą, idant būtų realizuoti energetinio saugumo tikslai
Visiškai nesutinku	1,1	4,5	2,7	12,9
Nesutinku	5,6	33,5	10,0	38,9
Sutinku	57,7	27,2	52,0	22,0
Visiškai sutinku	14,7	6,4	15,7	3,3
Nežino / neatsakė	20,8	28,3	19,6	22,9

3.3 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius (%)

	3.5. Lietuvos demokratinė sistema veikia gerai, nes piliečiams yra sudarytos galimybės realizuoti alternatyvas valdžios vykdomai energetikos politikai	3.6. Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant į visų socialinių grupių interesus	3.7. Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus
Visiškai nesutinku	9,8	14,1	1,3
Nesutinku	38,4	48,2	8,0
Sutinku	20,7	14,3	45,1
Visiškai sutinku	2,4	2,0	25,7
Nežino / neatsakė	28,7	21,4	19,8

3.5 lentelė. Ar pritariate šių partijų vykdomai politikai?* Indeksai

	5.1. Tėvynės sąjungos politikai	5.2. Socialdemokratų politikai	5.3. Darbo partijos politikai	5.4. Partijos „Tvarka ir teisingumas“ politikai	5.5. Liberalų sąjūdžio politikai	5.6. Valstiečių liaudininkų politikai	5.7. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos politikai
I. Pozityvusis	,178**	,055	,084*	,032	,248**	,101**	,159**
II. Kritiškasis	–,126**	,108**	,069*	,052	–,100**	–,039	–,103**
III. Demokratiškasis	,122**	–,047	–,133**	–,054	,077*	,054	–,055

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.6 lentelė. Indeksų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai

	I. Pozityvusis (mišrusis)	II. Kritiškasis (kairiųjų)	III. Demokratiškasis (dešiniųjų)
Vidurkis	8,25	8,67	5,62
Standartinis nuokrypis	1,938	1,372	,992
Nežino / neatsakė	1 151	1 213	1 331

Indeksas, kai 2 – minimalus, 8 – maksimalus

3.7 lentelė. Ar pasitikite šių institucijų ir organizacijų įtaka Lietuvos energetikos politikai?

	6.1 Lietuvos prezidentės	6.2. Lietuvos vyriausybės	6.3. Lietuvos Seimo	6.4. Savivaldybės	6.5. Mokslininkų	6.6. Lietuvos energetikos ministerijos	6.7. NVO	6.8. Nacionalinės energetikos kompanijos	6.9. Privačių energetikos kompanijų
I. Pozityvusis	,042	**,136****	**,160****	**,128****	–048	,044	–,**082****	,040	**,066***
II. Kritiškasis	,008	**,084****	,044	,031	**081****	,041	–,005	–,043	–,**084****
III. Demokratiškasis	**,065***	–,048	–,030	–,048	**066***	–,001	**,058***	,032	,011

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.8 lentelė. Ar pasitikite šių institucijų ir organizacijų įtaka Lietuvos energetikos politikai?

	6.10 Rusijos energetikos kompanijos	6.11. Japonijos energetikos kompanijos	6.12. Skandinavijos energetikos kompanijos	6.13. JAV energetikos kompanijos	6.14. Lenkijos energetikos kompanijų	6.15 ES institucijų	6.16 NATO	6.17 TATENA, PET
I. Pozityvusis	–,035	–011	–,043	,027	,024	–,005	–,040	–,**061***
II. Kritikasis	–,008	–,024	,005	–,**064***	–,**061***	–,002	,024	,022
III. Demokratiškasis	–,007	,025	,041	,043	**,067***	,025	,061*	,042

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.9 lentelė. Kieno vaidmuo, jūsų manymu, formuojant šalies energetikos politiką turėtų būti svarbiausias?

	11.1. Visuomenės	11.2. NVO	11.3. Mokslininkų / ekspertų	1.4. Verslininkų	11.5. Vyriausybės
I. Pozityvusis	–,**190****	–,**125****	–,**159****	–,037	–,007
II. Kritiškasis	,051	–,014	**,106****	,006	,051
III. Demokratiškasis	**,102****	**,093****	**,134****	004	,098**

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.10 lentelė. Kieno vaidmuo, jūsų manymu, formuojant šalies energetikos politiką turėtų būti svarbiausias?

	11.6. Savivaldybės	11.7. ES institucijų	11.8. Tarptautinių organizacijų	11.9. Užsienio energetikos kompanijos
I. Pozityvusis	–,023	,004	**–,064***	–,016
II. Kritiškasis	,028	–,031	–,010	,008
III. Demokratiškasis	,064*	,090**	,096**	,008

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.11 lentelė. Įvertinkite svarbiausius, jūsų manymu, energetinio saugumo aspektus Lietuvai?

	1.1. Energetikos infrastruktūros patikimumas	1.2. Energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių	1.3. Atsinaujinančios energetikos plėtra	1.4. Energetikos išteklių kaina	1.5. Energetinių paslaugų tiekimo patikimumas
I. Pozityvusis	–,130**	–,073*	–,126**	–,133**	–,089**
II. Kritiškasis	,097**	,068*	,066*	,087**	,100**
III. Demokratiškasis	,079**	,079**	,061*	,086**	,090**

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.12 lentelė. Įvertinkite svarbiausius, jūsų manymu, energetinio saugumo aspektus Lietuvai?

	1.6. Savarankiška energijos gamyba	1.7. Atominės energetikos plėtra	1.8. Naftos gavybos plėtra	1.9. Skalūninių dujų gavybos plėtra	1.10. Energijos išteklių diversifikacija (įvairovė)
I. Pozityvusis	–,042	,038	,049	**,074***	**–,082****
II. Kritiškasis	,043	–,055	**–,058***	**–,089****	–,032
III. Demokratiškasis	.053	–,006	**,055***	**,087****	,072

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.13 lentelė. Įvertinkite svarbiausius, jūsų manymu, energetinio saugumo aspektus Lietuvai?

	1.11. Energijos tiekėjų diversifikacija	1.12. Integracija į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką	1.13. Modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas	1.14. Gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (ES, NATO)
I. Pozityvusis	–,052	–,052	–,077**	–,088**
II. Kritiškasis	**–,057***	–,021	,010	,023
III. Demokratiškasis	,054*	,107*	,121**	,075**

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.14 lentelė. Įvertinkite teiginius

	24.1. Aš pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką	24.2. Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje	24.3. Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje
I. Pozityvusis	**,192****	,003	–,042
II. Kritiškasis	,042	–,013	**,117****
III. Demokratiškasis	,042	**,195****	,041

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.15 lentelė. Įvertinkite informaciją, kurią turite apie Lietuvos energetikos politiką

	9.1. Įvertinkite šiuos teiginius: Esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas	9.2. Įvertinkite šiuos teiginius: Manau, kad žiniasklaida energetikos aktualijas atspindi išsamiai	9.3. Įvertinkite šiuos teiginius: Žinau atominės energetikos privalumus ir trūkumus	9.4. Įvertinkite šiuos teiginius: Žinau atsinaujinančios energetikos privalumus ir trūkumus
I. Pozityvusis	,058*	**,070***	,047	,041
II. Kritiškasis	–,046	–,047	**–,073***	**–,085****
III. Demokratiškasis	,001	–,019	,036	,067*

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.16 lentelė. Įvertinkite informaciją, kurią turite apie Lietuvos energetikos politiką

	9.5. Įvertinkite šiuos teiginius: Žinau suskystintųjų gamtinių dujų terminalo privalumus ir trūkumus	9.6. Įvertinkite šiuos teiginius: Žinau skalūninių dujų gavybos privalumus ir trūkumus	9.7. Įvertinkite šiuos teiginius: Man užtenka informacijos apie kaimyninėse šalyse statomų AE galimą riziką ir naudą	9.8. Įvertinkite šiuos teiginius: Žinau daugiabučių namų renovacijos privalumus ir trūkumus
I. Pozityvusis	,056	**,068***	**,082****	,031
II. Kritiškasis	**–,073***	**–,098****	–,039	,041
III. Demokratiškasis	**,067***	**,067***	,007	,051

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

3.18 lentelė. Indeksai ir sociodemografinių parametrų koreliacija

	Gyvenamojo būsto tipas	Išsilavinimas	Gyvenamojo būsto plotas	Gyvenamoji vieta	Lytis	Pajamos
I. Pozityvusis	–0,043	–0,008	**–0,069***	0,006	**–0,068***	0,008
II. Kritiškasis	**0,141****	–0,053	**0,090****	**0,116****	–0,017	–0,051
III. Demokratiškasis	**–0,148****	**0,076****	**–0,083****	**–0,118****	**0,059***	0,101**

Spearmano koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Spearmano koreliacija *. Koreliacija reikšminga 0,05

4. Konstruktyvistinė energetinio saugumo samprata

4.3 lentelė. Kultūriniai tipai ir Lietuvos bei Rusijos energetikos politikos vertinimas

Kultūrinis tipas	Aš pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetikos politiką	Pasitelkdama energetiką, Rusija siekia išlaikyti Lietuvą savo įtakos sferoje	Lietuvos vyriausybės vykdoma energetikos politika siekia apriboti Rusijos interesus Lietuvoje
Hierarchistinis tipas	0,250**	0,135**	0,091**
Fatalistinis tipas	–0,033	–0,030	0,024
Egalitaristinis tipas	–0,043	–0,045	**0,125****
Individualistinis tipas	–0,017	**0,134****	–0,015

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

4.4 lentelė. Kultūrinių tipų ir svarbiausių energetinio saugumo veiksnių ryšys

Kultūrinis tipas	Energetikos infrastruktūros patikimumas	Savarankiška energijos gamyba	Atominės energetikos plėtra	Naftos gavybos plėtra	Skalūninių dujų gavybos plėtra
Hierarchistinis	**0,072***	0,049	**0,064***	**0,064***	**0,097****
Fatalistinis	–0,003	**0,051***	0,019	**0,105****	0,037
Egalitaristinis	0,014	0,022	–0,007	0,044	0,015
Individualistinis	–0,017	0,007	**–0,057***	–0,100	**–0,053***

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

4.5 lentelė. Kultūrinių tipų ir svarbiausių energetinio saugumo veiksnių koreliacija

Kultūrinis tipas	Energijos išteklių įvairovė	Energijos tiekėjų įvairovė	Integracija į bendrą ES energetikos rinką	Gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais politiniais ryšiais (ES, NATO ir t. t.)
Hierarchistinis	0,086**	0,106*	0,069*	0,009
Fatalistinis	0,052*	0,053*	0,057*	0,089**
Egalitaristinis	**0,054***	0,015	0,011	0,048
Individualistinis	–0,049	–0,036	–0,041	**–0,056***

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

4.6 lentelė. Kultūriniai tipai ir sociodemografinių parametrų koreliacija

Kultūrinis tipas	Išsilavinimas	Amžius	Mėnesinės pajamos (nario)
Hierarchistinis	**–0,151****	**0,159****	**0,089****
Fatalistinis	**–0,116****	**0,111****	**–0,125****
Egalitaristinis	**–0,118***	**0,045***	**–0,124****
Individualistinis	–0,051	0,010	–0,016

Spearmano koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Spearmano koreliacija *. Koreliacija reikšminga 0,05

4.7 lentelė. Kultūriniai tipai ir sociodemografinių parametrų koreliacija

Kultūrinis tipas	Gyvenamojo būsto tipas	Gyvenamojo būsto amžius	Gyvenamojo būsto plotas	Pagrindinė veikla	Gyvenamoji vieta
Hierarchistinis	0,170**	0,055*	0,075**	0,099**	0,250**
Fatalistinis	0,035	0,010	–0,014	**0,082****	**0,063****
Egalitaristinis	**0,192****	**0,072****	**0,112****	0,028	**0,211****
Individualistinis	**0,125****	0,003	**0,072****	0,027	0,117**

Kendello koreliacija **. Koreliacija reikšminga 0,01
Kendello koreliacija *. Koreliacija reikšminga 0,05

4.8 Įvertinkite energetinio saugumo aspektų svarbą Lietuvai

Kultūrinis tipas	1.1. Energetikos infrastruktūros (vamzdynų, perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) patikimumas	1.2. Energetinė nepriklausomybė nuo kitų valstybių	1.3. Atsinaujinančios energetikos plėtra	1.4. Energetikos išteklių kaina	1.5. Energetinių paslaugų tiekimo patikimumas
Hierarchistinis	**0,072***	0,008	0,016	–0,045	–0,019
Fatalistinis	–0,003	–0,043	0,009	0,014	–0,012
Egalitaristinis	0,014	–0,021	–0,005	0,015	0,003
Individualistinis	–0,017	0,025	0,003	0,010	0,018

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

4.9 lentelė. Įvertinkite energetinio saugumo aspektų svarbą Lietuvai

Kultūrinis tipas	1.6. Savarankiška energijos gamyba	1.7. Atominės energetikos plėtra	1.8. Naftos gavybos plėtra	1.9. Skalūninių dujų gavybos plėtra
Hierarchistinis	0,049	**0,064***	**0,064***	**0,097****
Fatalistinis	**0,051***	0,019	**0,105****	0,037
Egalitaristinis	0,022	–0,007	0,044	0,015
Individualistinis	0,007	**–0,057***	**–0,100****	**–0,053***

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

4.10 lentelė. Įvertinkite energetinio saugumo aspektų svarbą Lietuvai

Kultūrinis tipas	1.10. Energijos išteklių diversifikacija (įvairovė)	1.11. Energijos tiekėjų diversifikacija (įvairovė)	1.12. Integracija į bendrą Europos Sąjungos energetikos rinką	1.13. Modernių technologijų energetikos sistemoje diegimas	1.14. Gebėjimas pasinaudoti tarptautiniais ryšiais (pvz., ES, NATO)
Hierarchistinis	**0,086****	**0,106****	**0,069***	0,043	0,009
Fatalistinis	**0,052***	**0,053***	**0,057***	0,047	**0,089****
Egalitaristinis	**0,054***	0,015	0,011	0,022	0,048
Individualistinis	–0,049	–0,036	–0,041	–0,015	**–0,056***

Persono koreliacija **. Koreliacija reikšmiga 0,01
Persono koreliacija *. Koreliacija reikšmiga 0,05

5. Energetinis saugumas neoliberalioje visuomenėje

5.1 pav. Esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas ir žiniasklaida energetikos aktualijas atspindi išsamiai

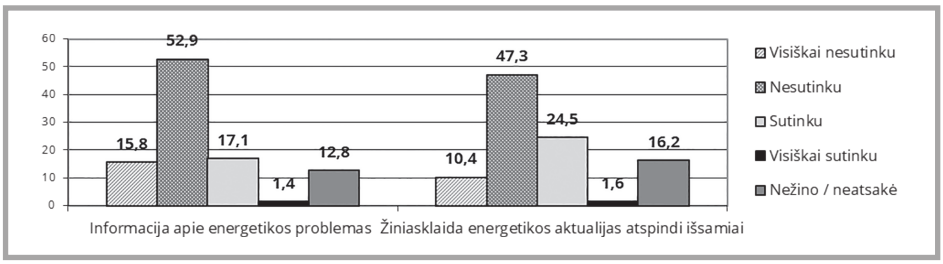

5.2 pav. Lietuvos žmonių žinios apie energetikos strategijos formavimą. Įvairių valdžios institucijų, verslo, mokslininkų / ekspertų ir visuomenės vaidmenį

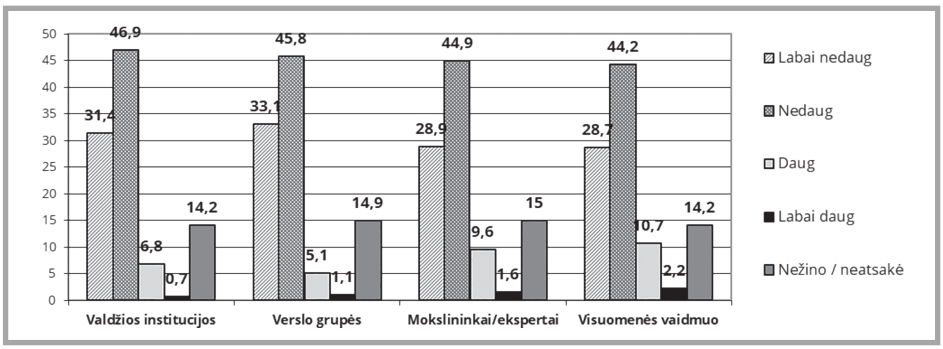

5.3 pav. Lietuvos vyriausybės vykdomos energetikos politikos vertinimas* Amžiaus grupės 0,181, kur ** Pearson Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed)**

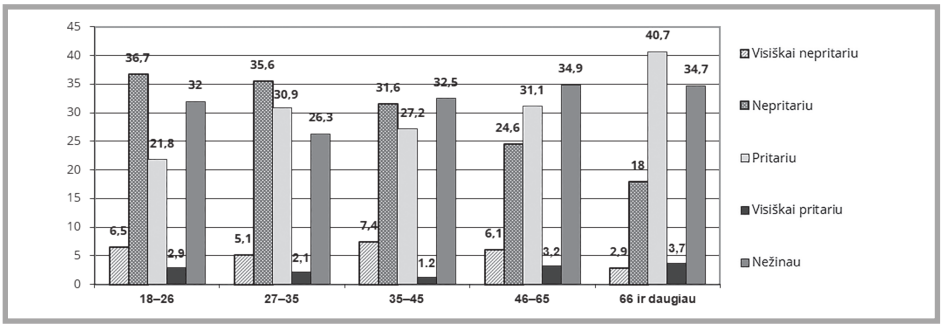

5.4 pav. Lietuvos gyventojų nuomonė apie pareigūnų / administratorių / specialistų galimybes efektyviai ir kompetentingai išspręsti energetikos ūkio problemas: kompetencija

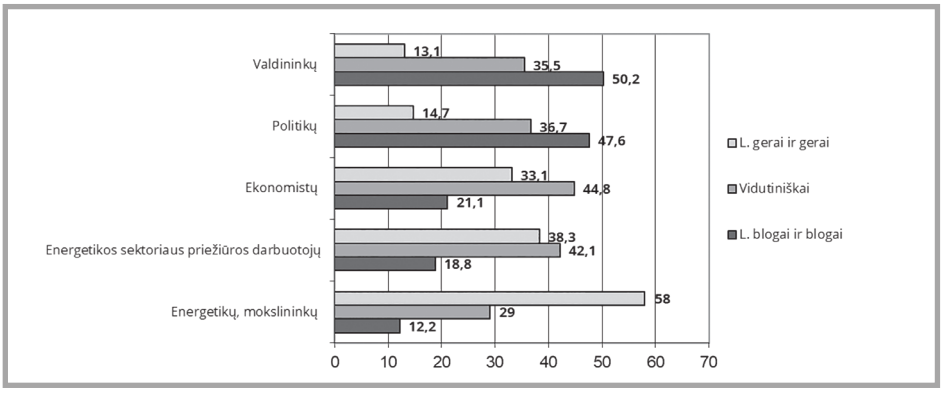

5.5 pav. Lietuvos gyventojų nuomonė apie pareigūnų /administratorių / specialistų galimybių efektyviai ir kompetentingai išspręsti energetikos ūkio problemas: viešojo intereso atstovavimo vertinimas

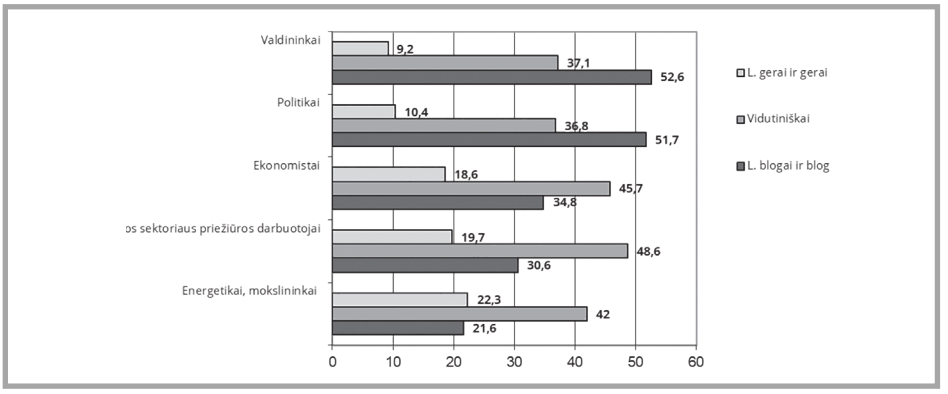

5.6 pav. Visuomenės nuomonė apie VAE saugumą

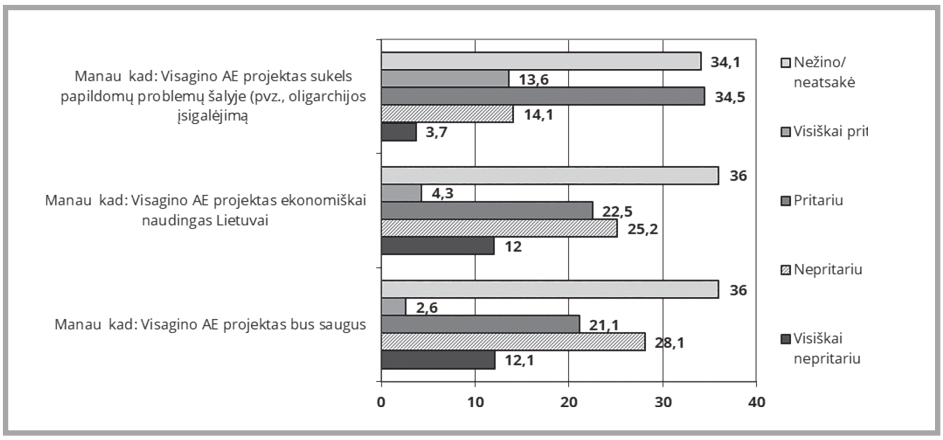

5.7 pav. Visuomenės nuomonė apie skalūninių dujų ekologiškumą

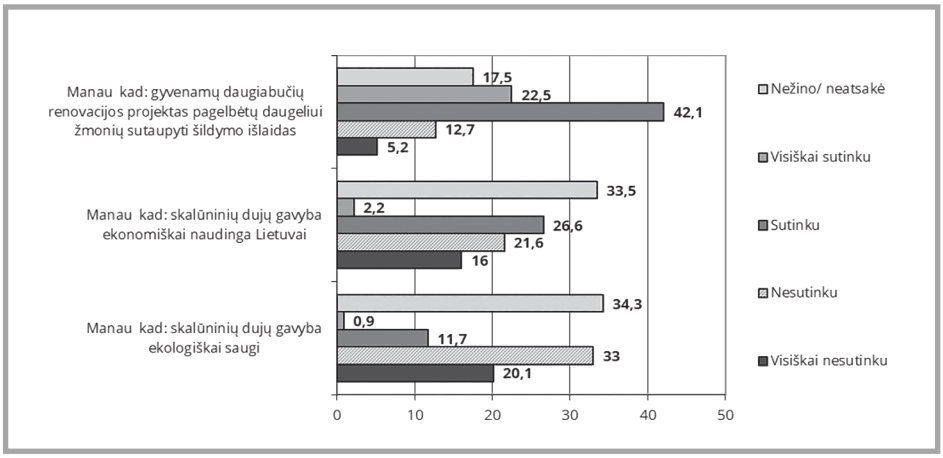

6. Energetinio saugumo suvokimas: neinformuotų racionalių veikėjų tipai

6.1 lentelė. Lietuvos gyventojų turima informacija apie energetinio saugumo veiksnius (%)[154]

	Esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas	Manau, kad žiniasklaida energetikos aktualijas atspindi išsamiai	Žinau atominės energetikos privalumus ir trūkumus	Žinau atsinaujinančios energetikos privalumus ir trūkumus
Visiškai nesutinku	15,8	10,4	13,2	12,1
Nesutinku	52,9	47,3	40,9	41,5
Sutinku	17,1	24,5	26,9	26,6
Visiškai sutinku	1,4	1,6	3,9	4,8
Nežino / neatsakė	12,8	16,2	15,1	15,0

6.2 lentelė. Lietuvos gyventojų turima informacija apie energetinio saugumo veiksnius (%)

	Žinau suskystintųjų gamtinių dujų terminalo privalumus ir trūkumus	Žinau skalūninių dujų gavybos privalumus ir trūkumus	Man užtenka informacijos apie kaimyninėse šalyse statomų AE galimą riziką ir naudą	Žinau daugiabučių namų renovacijos privalumus ir trūkumus
Visiškai nesutinku	12,1	14,7	14,2	8,0
Nesutinku	43,9	45,0	44,5	27,3
Sutinku	23,7	20,7	23,3	42,5
Visiškai sutinku	4,0	3,5	2,8	9,4
Nežino / neatsakė	16,2	16,1	15,2	12,8

154 Reprezentatyvi apklausa atlikta 2013 m. gegužę–birželį.

6.3 lentelė. Lietuvos gyventojų turima informacija apie energetinio saugumo veiksnius (pagal lytį %)

	Esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas		Žinau atominės energetikos privalumus ir trūkumus		Žinau atsinaujinančios energetikos privalumus ir trūkumus	
	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai
Visiškai nesutinku	57,6	42,4	59,8	40,2	59,5	40,5
Nesutinku	54,5	45,5	55,3	44,7	55,9	44,1
Sutinku	40,9	59,1	45,4	**54,6**	44,5	55,5
Visiškai sutinku	28,6	71,4	25,6	74,4	30,2	69,8
Nežino / neatsakė	52,1	46,9	55,8	44,2	56,5	43,5
	Cramer's V = 0,122; P = 0,000		Cramer's V = 0,147; P = 0,000		Cramer's V = 0,147; P = 0,000	

6.4 lentelė. Esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas (pagal amžių %)

	Nuo 18 iki 26 m.	Nuo 27 iki 35 m.	Nuo 36 iki 45 m.	Nuo 46 iki 65 m.	66 m. ir daugiau
Visiškai nesutinku	18,9	11,4	17,3	14,8	16,5
Nesutinku	50,5	59,3	55,4	53,5	48,8
Sutinku	16,7	18,2	16,1	17,3	17,1
Visiškai sutinku	2,9	0,8	0,9	1,5	1,0
Nežino / neatsakė	10,9	10,2	10,2	13,0	16,5

6.5 lentelė. Esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas (pagal išsilavinimą %)

	Pradinis / nebaigtas vidurinis	Vidurinis	Profesinis	Aukštesnysis	Nebaigtas aukštasis	Aukštasis
Visiškai nesutinku	20,9	17,0	16,9	18,5	13,3	9,7
Nesutinku	41,8	51,5	60,0	54,6	54,1	54,1
Sutinku	8,0	16,1	11,8	14,9	22,4	25,7
Visiškai sutinku	1,3	1,4	,5	,4	3,1	2,6
Nežino / neatsakė	28,0	14,1	10,8	11,6	7,1	7,9

Cramer's V = 0,130; P = 0,000

6.6 lentelė. Esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas pagal pajamas (%)

	86,89 Eur	87,18–173,77 Eur	174,06–260,66 Eur	260,95–347,54 Eur	347,83–434,43 Eur	434,72–521,32 Eur	521,61–608,20 Eur	608,49 Eur ir daugiau
Visiškai nesutinku	21,7	13,9	19,0	14,1	14,4	10,5	9,8	12,5
Nesutinku	59,8	53,9	50,4	55,9	52,0	52,6	43,1	12,5
Sutinku	12,0	12,1	15,7	20,0	22,4	21,1	37,3	62,5
Visiškai sutinku	,0	1,8	,5	1,6	4,0	,0	2,0	,0
Nežino / neatsakė	6,5	18,2	14,4	8,4	7,2	15,8	7,8	12,5

Cramer's V = 0,117; P = 0,000

6.7 lentelė. Esu labai gerai informuotas apie energetikos problemas pagal gyvenamąją vietą (%)

	Didieji miestai	Rajonų centrai	Miesteliai	Kaimo gyvenvietės ir vienkiemiai
Visiškai nesutinku	12,2	22,3	15,6	14,2
Nesutinku	55,4	51,1	51,6	51,5
Sutinku	19,6	19,0	15,6	11,7
Visiškai sutinku	2,6	,3	1,6	,7
Nežino / neatsakė	10,1	7,3	15,6	21,8

Cramer's V = 0,134; P = 0,000

6.10 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal amžiaus grupes) (%)?

	Nuo 18 iki 26 m.	Nuo 27 iki 35 m.	Nuo 36 iki 45 m.	Nuo 46 iki 65 m.	66 m. ir daugiau
Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu	62,2	62,3	73,4	72,8	66,5
Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų	37,5	37,7	25,7	27,0	32,4
Nežino / neatsakė	0,4	0	0,9	0,1	1,0

Cramer's V = 0,082; P = 0,001

6.11 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal amžiaus grupes) (%)?

	Nuo 18 iki 26 m.	Nuo 27 iki 35 m.	Nuo 36 iki 45 m.	Nuo 46 iki 65 m.	66 m. ir daugiau
Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų vartojimo kiekis, o jų kaina	69,8	78,8	80,2	82,5	74,8
Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų kaina, o vartojimo kiekis	29,8	19,9	18,6	17,1	22,3
Nežino / neatsakė	0,4	1,3	1,2	0,4	2,9

6.12 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal amžiaus grupes) (%)?

	Nuo 18 iki 26 m.	Nuo 27 iki 35 m.	Nuo 36 iki 45 m.	Nuo 46 iki 65 m.	66 m. ir daugiau
Konkurencingumo didinimas energetikos tiekėjų ūkyje didintų energetinį šalies saugumą	64,7	74,6	68,4	75,4	72,3
Susitarimai / kompromisai su monopolininkais rinkoje didintų energetinį šalies saugumą	34,2	25,0	30,0	23,4	24,2
Nežino / neatsakė	1,1	0,4	1,5	1,2	3,5

6.13 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal pajamų grupes) (%)?

	Iki 300 Lt (86,89 Eur)	301–600 Lt (87,18–173,77 Eur)	601–900 Lt (174,06–260,66 Eur)	901–1 200 Lt (260,95–347,54 Eur)	1 201–1 500 Lt (347,83–434,43 Eur)	1 501–1 800 Lt (434,72–521,32 Eur)	1 801–2 100 Lt (521,61–608,20 Eur)	2 101 Lt ir daugiau (608,49 ir daugiau)	2 401 Lt ir daugiau (794 Eur ir daugiau)
Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu	76,1	73,5	72,3	68,1	59,2	57,9	49,0	50,0	45,5
Valstybė turi labiau rūpintis energetinu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų	23,9	26,1	27,4	31,4	40,8	42,1	49,0	50,0	54,5
Nežino / neatsakė	0	0,4	0,3	0,5	0	0	2,0	0	0%

Cramer's V = 0,106; P = 0,001

6.14 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal pajamų grupes) (%)?

	Iki 300 Lt (86,89 Eur)	301–600 Lt (87,18–173,77 Eur)	601–900 Lt (174,06–260,66 Eur)	901–1 200 Lt (260,95–347,54 Eur)	1 201–1 500 Lt (347,83–434,43 Eur)	1 501–1 800 Lt (434,72–521,32 Eur)	1 801–2 100 Lt (521,61–608,20 Eur)	2 101 Lt ir daugiau (608,49 ir daugiau)	2 401 Lt ir daugiau (794 Eur ir daugiau)
Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų vartojimo kiekis, o jų kaina	85,9	77,8	78,9	81,4	78,4	63,2	76,5	62,5	51,5
Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų kaina, o vartojimo kiekis	14,1	20,9	19,7	17,0	21,6	36,8	23,5	37,5	45,5
Nežino / neatsakė	0	1,3	1,4	1,6	0	0	0	0	3,0

6.15 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal pajamų grupes) (%)?

	Iki 300 Lt (86,89 Eur)	301–600 Lt (87,18–173,77 Eur)	601–900 Lt (174,06–260,66 Eur)	901–1 200 Lt (260,95–347,54 Eur)	1 201–1 500 Lt (347,83–434,43 Eur)	1 501–1 800 Lt (434,72–521,32 Eur)	1 801–2 100 Lt (52161–608,20 Eur)	2 101 Lt ir daugiau (608,49 ir daugiau)	2 401 Lt ir daugiau (794 Eur ir daugiau)
Konkurencingumo didinimas energetikos tiekėjų ūkyje didintų energetinį šalies saugumą	72,8	67,0	75,3	75,1	79,2	63,2	82,4	62,5	72,7
Susitarimai / kompromisai su monopolininkais rinkoje didintų energetinį šalies saugumą	27,2	30,8	23,0	22,7	20,0	36,8	17,6	37,5	27,3
Nežino / neatsakė	0	2,2	1,7	2,2	0,8	0	0	0	0

6.16 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal pajamų grupes) (%)?

	Iki 300 Lt (86,89 Eur)	301–600 Lt (87,18–173,77 Eur)	601–900 Lt (174,06–260,66 Eur)	901–1 200 Lt (260,95–347,54 Eur)	1 201–1 500 Lt (347,83–434,43 Eur)	1 501–1 800 Lt (434,72–521,32 Eur)	1 801–2 100 Lt (521,61–608,20 Eur)	2 101 Lt ir daugiau (608,49 ir daugiau)	2 401 Lt ir daugiau (794 Eur ir daugiau)
Aplinkos apsaugai turi būti teikiama pirmenybė, net jei tai ribotų skalūninių dujų gavybą	82,6	85,8	87,0	86,2	87,2	84,2	82,4	62,5	81,8
Skalūninių dujų gavybai turi būti teikiama pirmenybė, net jei tai turėtų neigiamų pasekmių aplinkai	16,3	12,1	12,2	12,4	12,8	15,8	17,6	37,5	18,2
Nežino / neatsakė	1,1	2,0	0,8	1,4	0	0	0	0	0

6.17. lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal pajamų grupes) (%)?

	Iki 300 Lt (86,89 Eur)	301–600 Lt (87,18–173,77 Eur)	601–900 Lt (174,06–260,66 Eur)	901–1 200 Lt (260,95–347,54 Eur)	1 201–1 500 Lt (347,83–434,43 Eur)	1 501–1 800 Lt (434,72–521,32 Eur)	1 801–2 100 Lt (521,61–608,20 Eur)	2 101 Lt ir daugiau (608,49 ir daugiau)	2 401 Lt ir daugiau (794 Eur ir daugiau)
Žemdirbių / privačių žemės savininkų interesai neturėtų riboti energetikos išteklių plėtros	42,4	36,0	35,7	36,2	44,0	42,1	49,0	37,5	51,5
Energetikos išteklių plėtra neturėtų pažeisti žemdirbių / privačių žemės savininkų interesų	55,4	63,4	63,5	62,7	56,0	57,9	51,0	62,5	48,5
Nežino / neatsakė	2,2	0,7	0,8	1,1	0	0	0	0	0

6.18. lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal gyvenamąją vietą) (%)?

	Didieji miestai	Rajonų centrai	Miesteliai	Kaimo gyvenvietės ir vienkiemiai
Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu	61,8	71,3	70,3	75,7
Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų	37,4	28,5	29,7	24,0
Nežino / neatsakė	0,9	0,2	0	0,4

Cramer's V = 0,093; P = 0,000

6.19 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal gyvenamąją vietą) (%)?

	Didieji miestai	Rajonų centrai	Miesteliai	Kaimo gyvenvietės ir vienkiemiai
Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų vartojimo kiekis, o jų kaina	74,4	80,5	76,6	81,0
Energetinio saugumo problema – tai ne energijos produktų kaina, o vartojimo kiekis	23,4	19,0	21,9	18,5
Nežino / neatsakė	2,2	0,5	1,6	0,5

6.20 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal gyvenamąją vietą) (%)?

	Didieji miestai	Rajonų centrai	Miesteliai	Kaimo gyvenvietės ir vienkiemiai
Konkurencingumo didinimas energetikos tiekėjų ūkyje didintų energetinį šalies saugumą	72,6	68,3	75,0	74,4
Susitarimai / kompromisai su monopolininkais rinkoje didintų energetinį šalies saugumą	25,2	30,4	21,9	24,2
Nežino / neatsakė	2,1	1,2	3,1	1,4

6.21 pav. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal gyvenamąją vietą) (%)?

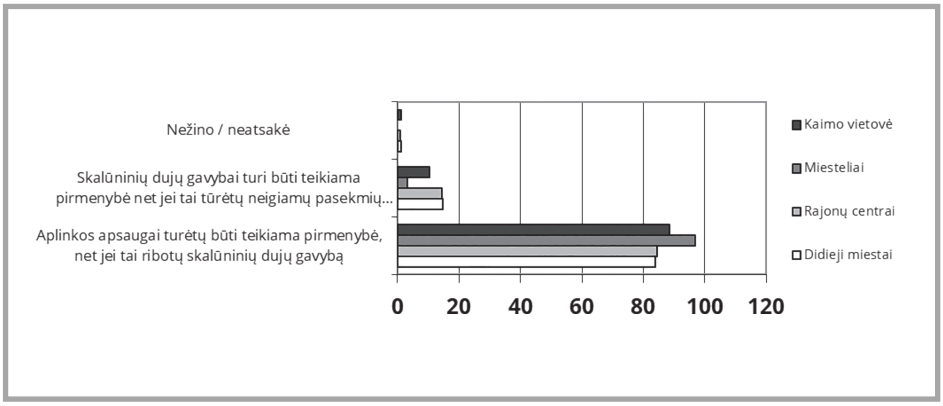

6.22 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal būsto tipą) (%)?

	Bute daugiabutyje, kur yra centralizuotas šildymas	Bute daugiabutyje, kur yra autonominis šildymas	Nuosavo tipo name, kur yra autonominis šildymas	Nuosavo tipo name, kur yra centralizuotas miesto šildymas
Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savarankiškumu	65,6	62,5	74,2	88,2
Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų	33,7	37,5	25,5	11,8
Nežino / neatsakė	0,7	0	0,3	0

6.23 lentelė. Kuriam iš šių teiginių jūs pritariate (pagal išsilavinimą tipą) (%)?

	Pradinis / nebaigtas vidurinis	Vidurinis	Profesinis	Aukštes-nysis	Nebaigtas aukštasis	Aukštasis
Valstybė turi labiau rūpintis maža energetikos išteklių kaina nei energetiniu savaran-kiškumu	71,1	70,5	77,4	73,8	52,0	60,6
Valstybė turi labiau rūpintis energetiniu savarankiškumu nepaisydama tam reikalingų didesnių finansinių investicijų	28,0	28,8	22,1	25,6	48,0	39,2
Nežino / neatsakė	0,9	0,7	0,5	0,6	0	0,2

Cramer's V = 0,116; p = 0,000

7. Lietuvos energetikos sistemos suvokimo ribos: energetinis saugumas

7.3 pav. Energetikos sistemos santykis su kitomis valstybėmis

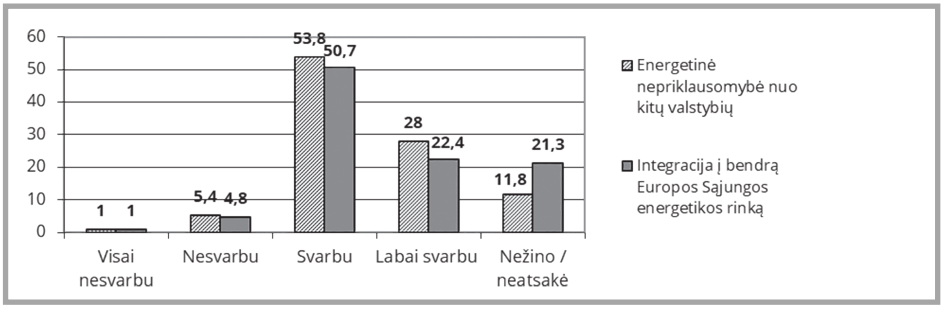

7.4 pav. Energetikos sistemos ryšys su energetikos gavyba ekologiniu požiūriu

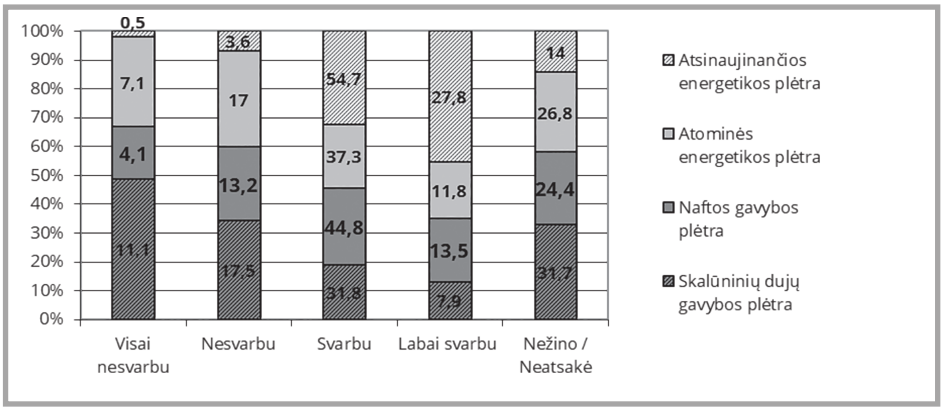

7.5 pav. Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant į visų ar galingųjų socialinių grupių interesus

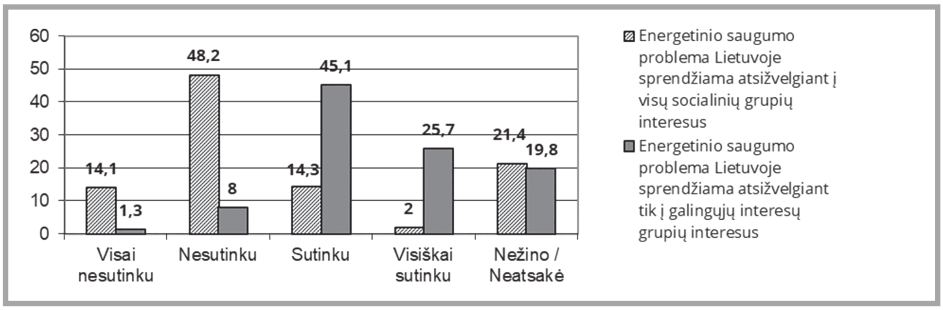

7.6 pav. Lietuvos ir Rusijos energetikos politikos vertinimas

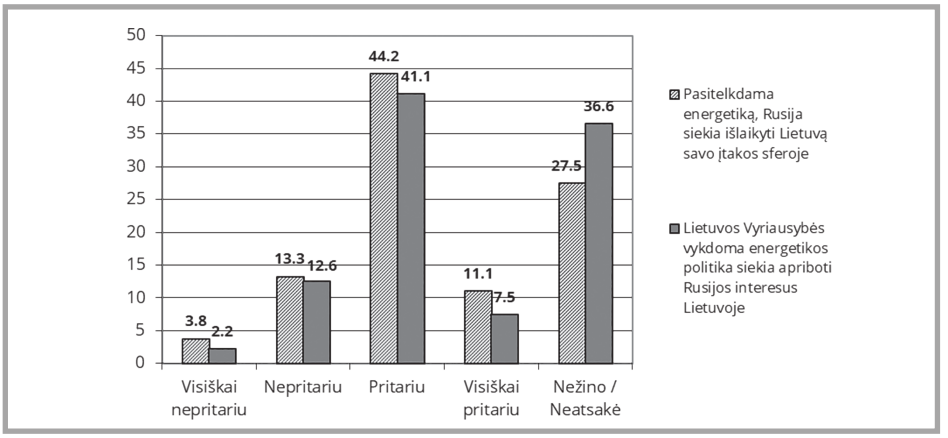

8. Energetinio saugumo supratimas Lietuvoje

8.2 lentelė. Energetinio saugumo aspektų svarba pagal amžiaus grupes

Klausimas / amžius	18–25 m.		26–35 m.		36–45 m.		46–55 m.		56–65 m.		66 m. ir daugiau	
	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis
4[154] kl.	1	4,42	1	4,42	1	4,35	1	4,33	1	4,33	1	4,30
5 kl.	2	4,26	2	4,31	2	4,20	2	4,26	2	4,24	2	4,23
1 kl.	3	4,17	3	4,18	3	4,15	4	4,08	3	4,10	3	4,11
14 l.	4	4,16	5	4,16	8	3,94	8	3,96	7	3,99	8	3,93
13 kl.	5	4,13	4	4,16	6	3,99	6	4,03	4	4,03	4	4,02
3 kl.	6	4,08	6	4,14	4	4,08	3	4,10	5	4,02	6	3,99
2 kl.	7	4,01	7	4,11	5	4,06	5	4,03	8	3,97	7	3,99
6 kl.	8	3,96	8	4,07	7	3,98	7	3,97	6	4,00	5	4,01
12 kl.	9	3,90	9	3,92	9	3,83	9	3,85	9	3,90	9	3,89
11 kl.	10	3,88	10	3,91	10	3,79	10	3,77	10	3,82	11	3,76
10 kl.	11	3,83	11	3,91	11	3,75	11	3,75	11	3,81	10	3,79
8 kl.	12	3,57	12	3,60	12	3,57	12	3,41	12	3,47	12	3,46
7 kl.	13	3,37	13	3,40	13	3,38	13	3,25	13	3,24	13	3,21
9 kl.	14	3,22	14	3,19	14	3,11	14	3,01	14	2,98	14	3,05

155 Išsamias klausimų formuluotes ir sąrašo numerį žr. 8.1. paveiksle.

8.3 lentelė. Energetinio saugumo aspektų svarba pagal skirtingo išsilavinimo grupes

Klausimas / amžius	Pradinis išsilavinimas		Vidurinis išsilavinimas		Profesinis mokymas		Tolimesnis išsilavinimas		Nebaigtas aukštasis		Aukštasis išsilavinimas	
	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis
4 kl.	1	4,06	1	4,32	1	4,34	1	4,36	1	4,39	1	4,48
5 kl.	2	3,98	2	4,18	2	4,21	2	4,28	3	4,24	2	4,41
1 kl.	3	3,90	3	4,08	4	4,05	3	4,16	6	4,17	3	4,25
3 kl.	4	3,83	5	3,99	5	4,02	4	4,08	2	4,30	6	4,19
2 kl.	5	3,79	6	3,98	8	3,92	7	4,01	5	4,19	5	4,19
13 kl.	6	3,79	7	3,98	3	4,11	6	4,01	4	4,20	4	4,21
6 kl.	7	3,79	8	3,96	9	3,92	5	4,02	8	4,07	8	4,13
14 kl.	8	3,72	4	4,01	6	3,98	8	3,98	7	4,13	7	4,16
12 kl.	9	3,70	9	3,80	7	3,95	9	3,87	10	4,00	10	3,99
10 kl.	10	3,59	11	3,74	10	3,80	10	3,76	11	3,89	11	3,98
11 kl.	11	3,57	10	3,74	11	3,80	11	3,76	9	4,04	9	4,00
8 kl.	12	3,49	12	3,53	12	3,50	12	3,51	12	3,57	12	3,46
7 kl.	13	3,32	13	3,30	13	3,31	13	3,23	13	3,57	13	3,29
9 kl.	14	3,22	14	3,10	14	3,08	14	2,98	14	3,46	14	3,01

8.4 lentelė. Energetinio saugumo aspektų svarba pagal skirtingo užimtumo grupes

Klausimas / išsilavinimas	Valstybės tarnautojai		Verslo savininkai		Privačių kompanijų darbuotojai		Studentai / moksleiviai		Nedirbantys		Pensininkai		Kita	
	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.
4 kl.	1	4,40	1	4,35	1	4,44	1	4,48	1	4,13	1	4,30	1	4,10
5 kl.	2	4,33	2	4,27	2	4,32	3	4,26	2	3,95	2	4,24	2	4,04
1 kl.	3	4,18	3	4,23	3	4,19	4	4,22	5	3,83	3	4,11	4	3,88
2 kl.	4	4,11	7	4,03	5	4,15	7	4,06	7	3,77	7	3,97	7	3,79
3 kl.	5	4,08	4	4,16	4	4,17	6	4,12	3	3,88	5	4,01	3	3,91
14kl.	6	4,07	8	3,99	7	4,10	2	4,27	6	3,80	8	3,93	5	3,83
6 kl.	7	4,06	5	4,15	8	4,05	8	4,00	8	3,76	6	4,00	8	3,75
13 kl.	8	4,05	6	4,13	6	4,15	5	4,16	4	3,88	4	4,01	6	3,82
10 kl.	9	3,85	11	3,80	11	3,92	10	3,86	11	3,56	10	3,76	9	3,69

Lentelės tęsinys ↓

Lentelės tęsinys ↓

11 kl.	10	3,84	9	3,87	10	3,96	11	3,85	10	3,57	11	3,75	10	3,65
12 kl.	11	3,83	10	3,85	9	4,01	9	3,93	9	3,70	9	3,88	11	3,61
8 kl.	12	3,55	12	3,61	12	3,48	12	3,51	12	3,47	12	3,47	12	3,56
7 kl.	13	3,27	13	3,38	13	3,35	13	3,28	13	3,35	13	3,24	14	3,35
9 kl.	14	2,95	14	3,04	14	3,15	14	3,14	14	3,17	14	3,03	13	3,38

8.5 lentelė. Energetinio saugumo aspektų svarba pagal skirtingas pajamų grupes156

Klausimas / pajamos asmeniui	**Iki 300 Lt[155] (86,89 Eur)**		**301–600 Lt (87,18–173,77 Eur)**		**601–900 Lt (174,06–260,66 Eur)**		**901–1 200 Lt (260,95–347,54 Eur)**		**1 201–1 500 Lt (347,83–434,43 Eur)**		**1 501–1 800 Lt (434,72–521,32 Eur)**		**1 801–2 100 Lt (521,61–608,20 Eur)**		**2 101 Lt ir daugiau (608,49 ir daugiau)**	
	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.	Vieta	Vid.
4 kl.	1	4,11	1	4,22	1	4,35	1	4,41	1	4,60	3	4,53	1	4,39	1	4,63
5 kl.	2	4,00	2	4,09	2	4,26	2	4,34	2	4,45	2	4,53	3	4,29	2	4,59
1 kl.	3	3,89	3	3,99	3	4,12	3	4,24	3	4,31	8	4,26	2	4,35	3	4,44
13 kl.	4	3,87	6	3,94	7	3,97	4	4,17	5	4,28	1	4,58	6	4,16	5	4,39
3 kl.	5	3,85	4	3,99	4	4,05	5	4,10	4	4,30	5	4,37	5	4,20	6	4,39
14 kl.	6	3,85	7	3,92	8	3,93	8	4,08	6	4,27	4	4,47	8	4,12	4	4,44
6 kl.	7	3,84	8	3,90	6	4,00	6	4,09	8	4,16	11	4,00	9	4,08	10	4,24
2 kl.	8	3,75	5	3,96	5	4,04	7	4,08	7	4,20	7	4,32	4	4,29	8	4,29
12 kl.	9	3,72	9	3,77	9	3,82	9	3,97	9	4,11	10	4,26	7	4,14	7	4,32
10 kl.	10	3,68	11	3,67	11	3,76	10	3,94	11	4,01	9	4,26	11	3,88	11	4,20
11 kl.	11	3,68	10	3,69	10	3,77	11	3,90	10	4,06	6	4,37	10	3,96	9	4,27
8 kl.	12	3,52	12	3,55	12	3,43	12	3,52	12	3,55	12	3,58	13	3,35	12	3,80
7 kl.	13	3,40	13	3,37	13	3,21	13	3,28	13	3,34	13	3,05	12	3.37	13	3,56
9 kl.	14	2,95	14	3,15	14	2,99	14	3,06	14	3,06	14	2,95	14	3,25	14	3,34

156 Visuomenės apklausa vykdyta 2013 m., kai Lietuvoje galiojo vietinė valiuta litas. Sumos eurais pateiktos skliausteliuose, tolesnėje analizėje naudojamos sumos išraiška eurais kaip kategorija.

8.6 lentelė. Energetinio saugumo aspektų svarba pagal gyvenamąją vietą

Klausimas / gyv. vieta	Didieji miestai		Miestai (rajono centrai)		Miesteliai		Kaimo gyvenvietės ir vienkiemiai	
	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis	Vieta	Vidurkis
4 kl.	1	4,54	1	4,12	1	4,22	1	4,32
5 kl.	2	4,41	2	4,08	5	4,02	2	4,21
1 kl.	3	4,27	7	3,97	7	3,97	3	4,09
13 kl.	4	4,18	5	3,97	3	4,12	6	3,94
3 kl.	5	4,16	6	3,97	8	3,92	4	4,04
14 kl.	6	4,13	8	3,91	2	4,13	7	3,92
6 kl.	7	4,10	4	3,99	11	3,72	8	3,90
2 kl.	8	4,09	3	4,00	13	3,58	5	4,00
12 kl.	9	3,95	9	3,89	4	4,02	9	3,77
10 kl.	10	3,93	11	3,82	6	4,00	11	3,59
11 kl.	11	3,93	10	3,84	9	3,92	10	3,61
8 kl.	12	3,49	12	3,50	10	3,77	12	3,50
7 kl.	13	3,21	13	3,27	14	3,55	13	3,41
9 kl.	14	3,01	14	3,18	12	3,67	14	3,00

9. Daugiabučių namų renovacija: socialinis ir ekonominis aspektai

9.1 lentelė. Įvertinkite, kokia žala jums grėstų sutrikus šildymo tiekimui arba didėjant šildymo kainoms (%)

	Didelę / labai didelę	Nedidelę / labai nedidelę
Šildymo tiekimo sutrikimas keltų / kelia žalą	69,3	22,2
Šildymo kainos didėjimas keltų / kelia žalą	77,6	14,5

9.2 lentelė. Įvertinkite savo galimybes apsisaugoti nuo šildymo tiekimo sutrikimų (%)

	Didelės / labai didelės	Labai nedidelės / nedidelės
Galimybės apsisaugoti nuo šildymo tiekimo sutrikimų ir nepatirti žalos	15	74

9.3 lentelė. Sovietinės ir posovietinės Lietuvos visuomenės 7-ių klasių struktūros modelis, pagrįstas Eriksono-Goldthorpe-Portocarero (EGP) 11-os klasių schema (Morkevičius, Norkus 2012)

	Tikrieji tarnautojai	Netikrieji tarnautojai	Smulkioji buržuazija	Ūkininkai	Kvalifikuoti darbininkai	Pusiau kvalifikuoti ir nekvalifikuoti darbininkai	Žemės ūkio darbininkai	Visi ekonomiškai savarankiški, aktyvūs gyventojai
1989	15,59	10,85	0	0	20,1	32,0	14,8	Apie 100
2009	30,8	12,3	3,3	1,3	18,0	27,1	6,9	Apie 100

9.4 lentelė. Požiūris į energetinį saugumą (%)

	Visiškai nesutinku	Nesutinku	Sutinku	Visiškai sutinku	Nežino / neatsakė
Kiekvienas individas turėtų turėti lygią galimybę pasirūpinti energetikos ištekliais ir nelaukti, kad viską padarytų valdžia	5,9	28,6	37,2	6,6	21,7
Žmonėms turėtų būti leista patiems pasirūpinti energetikos ištekliais, jeigu jie turi idėjų ir sugebėjimų	1,6	11,6	55,9	11,7	19,1
Kur kas svarbiau siekti energetinio saugumo nei užtikrinti demokratijos sąlygas	4,5	33,5	27,2	6,4	28,3
Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus	1,3	8,0	45,1	25,7	19,8

9.5 lentelė. Išlaidos šilumai ir mėnesio pajamos, vidutiniškai tenkančios vienam šeimos nariui atskaičiavus mokesčius

Kiek šiuo metu išleidžiate būsto šildymui?													
Šeimos mėnesio pajamos, vidutiniškai tenkančios vienam šeimos nariui atskaičiavus mokesčius	Iki 100 Lt (iki 28,9 Eur)	101–200 Lt (29–57,8 Eur)	201–300 Lt (58–86,7 Eur)	301–400 Lt (86,9–115,5 Eur)	401–500 Lt (115,8–144,2 Eur)	501–600 Lt (144,4–173,3 Eur)	601–700 Lt (173,5–202,2 Eur)	701–800 Lt (202,4–231 Eur)	801–900 Lt (231,2–260 Eur)	901–1 000 Lt (260,3–288,8 Eur)	Per 1 000 Lt (289 Eur)	Nežinau	Iš viso
Iki 300 Lt[156] (86,89 Eur)	8 8,7 %	8 8,7 %	16 17,4 %	13 14,1 %	8 8,7 %	7 7,6 %	4 4,3 %	7 7,6 %	5 5,4 %	1 1,1 %	3 3,3 %	12 13 %	92

Lentelės tęsinys ↓

157 Visuomenės apklausa vykdyta 2013 m., kai Lietuvoje galiojo vietinė valiuta litas. Sumos eurais pateiktos skliausteliuose, tolesnėje analizėje naudojamos sumos išraiška eurais kaip kategorija.

Lentelės tęsinys ↓

301–600 Lt (87,18–173,77 Eur)	31 7 %	52 11,7 %	75 16,9 %	83 18,7 %	60 13,5 %	36 8,1 %	26 5,8 %	9 2 %	10 2,2 %	14 3,1 %	19 4,3 %	30 6,7 %	445
601–900 Lt (174,06–260,66 Eur)	39 6,2 %	86 13,6 %	130 20,6 %	134 21,2 %	74 11,7 %	44 7 %	29 4,6 %	14 2,2 %	12 1,9 %	12 1,9 %	30 4,8 %	27 4,3 %	631
901–1 200 Lt (260,95–347,54 Eur)	11 3 %	39 10,5 %	76 20,5 %	78 21,1 %	50 13,5 %	42 11,4 %	18 4,9 %	9 2,4 %	6 1,6 %	3 0,8 %	11 3 %	27 7,3 %	370
1 201–1 500 Lt (347,83–434,43 Eur)	9 7,2 %	4 3,2 %	33 26,4 %	23 18,4 %	21 16,8 %	17 13,6 %	8 6,4 %	1 0,8 %	0 0 %	1 0,8 %	1 0,8 %	7 5,6 %	125
1 501–1 800 Lt (434,72–521,32 Eur)	2 10,5 %	0 0 %	4 21,1 %	5 26,3 %	4 21,1 %	1 5,3 %	3 15,8 %	0 0 %	0 0 %	0 0 %	0 0 %	0 0 %	19
1 801–2 100 Lt (521,61–608,20 Eur)	3 5,9 %	1 2 %	11 21,6 %	12 23,5 %	10 19,6 %	6 11,8 %	3 5,9 %	2 3,9 %	0 0 %	0 0 %	0 0 %	3 5,9 %	51
2 101–2 400 Lt (608,49–793,24 Eur)	0 0 %	0 0 %	1 12,5 %	4 50 %	0 0 %	3 37,5 %	0 0 %	0 0 %	0 0 %	0 0 %	0 0 %	0 0 %	8
2 401 Lt ir daugiau (794 Eur ir daugiau)	2 6,1 %	3 9,1 %	9 27,3 %	2 6,1 %	6 18,2 %	1 3 %	0 0 %	1 3 %	1 3 %	2 6,1 %	1 3 %	5 15,2 %	33
Iš viso	105 5,9 %	193 10,9 %	355 20 %	354 20 %	233 13,1 %	157 8,9 %	91 5,1 %	43 2,4 %	34 1,9 %	33 1,9 %	65 3,7 %	111 6,3 %	1 774

10. Branduoliniai diskursai ir visuomenės nuomonė Lietuvoje

10.1 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius: *Žinau atominės energetikos privalumus ir trūkumus*

	Dažnumas	Procentai
Visiškai nesutinku	264	13,2
Nesutinku	819	40,9
Sutinku	538	26,9
Visiškai sutinku	78	3,9
Nežino / neatsakė	303	15,1
Iš viso	2 002	100,0

10.2 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius: ***Manau, kad Visagino AE projektas bus saugus***

	Dažnumas	Procentai
Visiškai nesutinku	243	12,1
Nesutinku	563	28,1
Sutinku	422	21,1
Visiškai sutinku	53	2,6
Nežino / neatsakė	721	36,0
Iš viso	2 002	100,0

10.3 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius: ***Manau, kad Visagino AE projektas ekonomiškai naudingas Lietuvai***

	Dažnumas	Procentai
Visiškai nesutinku	241	12,0
Nesutinku	504	25,2
Sutinku	451	22,5
Visiškai sutinku	86	4,3
Nežino / neatsakė	720	36,0
Iš viso	2 002	100,0

10.4 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius: ***Manau, kad Visagino AE projektas sukels papildomų problemų šalyje (pvz., oligarchijos įsigalėjimą)***

	Dažnumas	Procentai
Visiškai nesutinku	74	3,7
Nesutinku	283	14,1
Sutinku	690	34,5
Visiškai sutinku	273	13,6
Nežino / neatsakė	682	34,1
Iš viso	2 002	100,0

10.5 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius: *Žinau atominės energetikos privalumus ir trūkumus* Vs. *Koks Jūsų išsilavinimas?* (%)

		27. Koks Jūsų išsilavinimas?							Iš viso
		Pradinis / nebaigtas vidurinis	Viduri-nis	Profesinis	Aukštes-nysis	Ne-baigtas aukšta-sis	Aukšta-sis	Kitas išsilavi-nimas	
9.3. Įvertinkite šiuos teigi-nius: Žinau atominės energetikos privalumus ir trūkumus	Visiškai nesutinku	23,1	13,2	12,8	14,8	9,2	8,1		13,2
	Nesutin-ku	30,2	44,4	46,2	46,5	34,7	35,2	100,0	40,9
	Nežino / neatsakė	30,7	17,5	13,8	13,8	6,1	9,7		15,1
	Sutinku	14,2	21,5	26,2	22,9	36,7	40,4		26,9
	Visiškai sutinku	1,8	3,4	1,0	2,0	13,3	6,7		3,9
Iš viso		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Cramer's V=161. Approx. P=0,000

10.6 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius: *Manau, kad Visagino AE projektas bus saugus* Vs. *Koks Jūsų išsilavinimas?* (%)

		27. Koks Jūsų išsilavinimas?							Viso
		Pradinis / nebaigtas vidurinis	Viduri-nis	Profe-sinis	Aukštes-nysis	Ne-baigtas aukšta-sis	Aukš-tasis	Kitas išsilavi-nimas	
20.1. Įvertinkite šiuos teigi-nius: Ma-nau, kad Visagino AE pro-jektas bus saugus	Visiškai nesutin-ku	9,8	10,9	11,3	13,3	10,2	13,9		12,2
	Nesutin-ku	20,4	28,3	25,1	32,1	28,6	28,1	33,3	28,1
	Nežino/ neatsa-kė	48,9	41,5	43,1	34,1	25,5	26,7		36,0
	Sutinku	19,6	17,2	19,5	19,7	25,5	26,3	66,7	21,1
	Visiškai sutinku	1,3	2,0	1,0	0,7	10,2	5,1		2,7
Iš viso		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Cramer's V=114. Approx. P=0,000

10.7 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius: ***Manau, kad Visagino AE projektas ekonomiškai naudingas Lietuvai*** **Vs.** ***Kokios Jūsų šeimos mėnesio pajamos, vidutiniškai tenkančios vienam šeimos nariui atskaičiavus mokesčius?***

		29. Kokios jūsų šeimos mėnesio pajamos, vidutiniškai tenkančios vienam šeimos nariui atskaičiavus mokesčius?									Iš viso
		Iki 300 Lt	301–600 Lt	601–900 Lt	901–1 200 Lt	1 201–1 500 Lt	1 501–1 800 Lt	1 801–2 100 Lt	2 101–2 400 Lt	2 401 Lt ir daugiau	
20.2. Įvertinkite šiuos teiginius: Manau, kad Visagino AE projektas ekonomiškai naudingas Lietuvai	Visiškai nesutinku	6,5 %	11,7%	12,4%	13,2%	18,4 %	10,5 %	13,7 %		9,1 %	12,4 %
	Nesutinku	30,4 %	22,5%	26,5%	26,5%	21,6 %	21,1 %	29,4 %	12,5 %	15,2 %	25,1 %
	Nežino / neatsakė	30,4 %	38,0%	39,0%	28,9%	32,0 %	42,1 %	25,5 %	37,5 %	30,3%	35,2 %
	Sutinku	31,5 %	23,4%	19,5%	26,5%	24,8 %	15,8 %	21,6 %	12,5 %	33,3%	23,2 %
	Visiškai sutinku	1,1 %	4,5%	2,7 %	4,9 %	3,2 %	10,5 %	9,8 %	37,5 %	12,1 %	4,2 %
Iš viso		100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Cramer's V=102; P=0,000

10.8 lentelė. Įvertinkite šiuos teiginius: ***Manau, kad Visagino AE projektas sukels papildomų problemų šalyje (pvz., oligarchijos įsigalėjimą)*** **Vs.** ***Koks Jūsų išsilavinimas?***

		27. Koks Jūsų išsilavinimas?							Iš viso
		Pradinis / nebaigtas vidurinis	Viduri-nis	Profe-sinis	Aukš-tesny-sis	Nebaig-tas aukš-tasis	Aukšta-sis	Kitas išsilavi-nimas	
20.3. Įvertinkite šiuos teiginius: Manau, kad Visagino AE projektas sukels papildomų problemų šalyje (pvz., oligarchijos įsigalėjimą)	Visiškai nesutinku	3,6 %	3,2 %	4,1 %	2,6 %	6,1 %	4,8 %		3,7 %
	Nesutinku	12,0 %	12,2 %	13,3 %	12,9 %	19,4 %	17,2 %	66,7 %	14,2 %
	Nežino / neatsakė	53,8 %	37,9 %	33,3 %	31,5 %	22,4 %	27,1 %		34,0 %
	Sutinku	24,4 %	30,8 %	32,3 %	38,4 %	39,8 %	37,8 %	33,3 %	34,5 %
	Visiškai sutinku	6,2 %	15,9 %	16,9 %	14,6 %	12,2 %	13,1 %		13,7 %
Iš viso		100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Cramer's V=104; P=0,000

11. Lietuvos energetinio saugumo politikos poveikis visuomenės socialinei sanglaudai

11.2 lentelė. Teorinio modelio operacionalizacija ir kai kurios statistinės parinktų indikatorių charakteristikos

Indikatorius	Empiriniai klausimai	Cronbacho alpha	Atsakymų vidurkis	Standartinis nuokrypis
Atvejis A: Ekonominė sritis – formalus / požiūris dimensija: įtrauktis / atskirtis				
Požiūris į lygybę	*Įvertinkite šiuos teiginius*: Sklandžiai veikianti demokratija yra būtina siekiant energetinio saugumo. Kur kas svarbiau siekti energetinio saugumo nei užtikrinti demokratijos sąlygas. Kartais neišvengiama imtis pilietinio nepaklusnumo akcijų (pvz., protestų, mitingų), idant būtų tinkamai atkreiptas valdžios dėmesys į piliečiams rūpimus energetinio saugumo klausimus. Lietuvos demokratinė sistema veikia gerai, nes piliečiams yra sudarytos galimybės realizuoti alternatyvas valdžios vykdomai energetikos politikai. Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant į visų socialinių grupių interesus. Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus. Aš pozityviai vertinu Lietuvos vyriausybės vykdomą energetinę politiką.	**0,754**	**3,20**	**0,39**
Atvejis B: Politinė sritis – formalus / požiūris dimensija: teisėtumas / neteisėtumas				
Pasitikėjimas vyriausybinėmis organizacijomis	*Ar pasitikite šių institucijų ir organizacijų įtaka Lietuvos energetikos politikai?* Lietuvos prezidentės. Lietuvos vyriausybės. Lietuvos Seimo. Savivaldybės. Lietuvos energetikos ministerijos.	0,861	3,09	0,73
Pasitikėjimas energetikos organizacijomis	*Ar pasitikite šių institucijų ir organizacijų įtaka Lietuvos energetikos politikai?* Nevyriausybinių organizacijų. Nacionalinių energetikos kompanijų. Privačių energetikos kompanijų.	0,851	2,89	0,70
Pasitikėjimas užsienio energetikos kompanijomis	*Ar pasitikite šių institucijų ir organizacijų įtaka Lietuvos energetikos politikai?* Rusijos energetikos kompanijų. Japonijos energetikos kompanijų. Skandinavijos energetikos kompanijų. JAV energetikos kompanijų. Lenkijos energetikos kompanijų	0,937	2,76	0,64

Lentelės tęsinys ↓

Lentelės tęsinys ↓

Pasitikėjimas tarptautinėmis organizacijomis	*Ar pasitikite šių institucijų ir organizacijų įtaka Lietuvos energetikos politikai?* Europos Sąjungos institucijų. NATO. Pasaulinių už energetikos reikalus atsakingų organizacijų (pvz., TATENA, PET).	0,883	3,21	0,73
Priskirta atsakomybė (nacionalinis lygmuo)	*Kas daro įtaką arba kam tenka atsakomybė dėl Lietuvos energetikos sektoriaus problemų?* Stambiems energetikos verslu užsiimantiems verslininkams. Valstybinėms energetikos kompanijoms. Energetikos sistemą prižiūrintiems specialistams. Šalies vyriausybei. Šalies Seimui. Šalies prezidentei.	0,876	3,88	0,62
Priskirta atsakomybė (istorinis ir geopolitinis lygmuo)	*Kas daro įtaką arba kam tenka atsakomybė dėl Lietuvos energetikos sektoriaus problemų?* Ankstesnei vyriausybei, nesugebėjusiai priimti strategiškų sprendimų energetikos srityje. Visoms nepriklausomos Lietuvos valdžioms. Sovietiniu laikotarpiu vykdytai energetikos politikai. Pilietinei visuomenei. Šalies geopolitinei situacijai.	0,864	3,12	0,70
Priskirta atsakomybė (tarptautinis lygmuo)	*Kas daro įtaką arba kam tenka atsakomybė dėl Lietuvos energetikos sektoriaus problemų?* Rusijos vykdomai energetikos politikai. Japonijos energetikos kompanijoms. Skandinavijos energetikos kompanijoms. Lenkijos energetikos kompanijoms. JAV energetikos kompanijoms. Europos Sąjungos institucijoms. Pasaulinėms už energetikos reikalus atsakingoms organizacijoms (pvz.,TATENA, PET). Nenumatytoms technologijų vystymosi pasekmėms. Esame priklausomi nuo globalių procesų, todėl tiesiogiai atsakingų nėra.	**0,952**	**2,92**	**0,71**
Atvejis C: Sociokultūrinė sritis – formalus / požiūris dimensija: priėmimas / atmetimas				
Materialistinės *versus* pomaterialistinės vertybės	*Jeigu stipriai pakiltų šildymo kainos, ar Jūs pateisintumėte pilietinio nepaklusnumo akcijas (pvz., protestus, mitingus)*: Jei tai būtų susiję su vienašališka „Gazpromo“ vykdoma politika. Jei tai būtų susiję su Lietuvos vyriausybės nesugebėjimu susitarti su šilumos tiekėjais. Jei tai būtų susiję su savivaldybės nesugebėjimu susitarti su šilumos tiekėjais. Jei tai būtų susiję su energetinės infrastruktūros (vamzdynų, perdavimo tinklų, elektrinių ir pan.) avarijomis.	**0,858**	**3,42**	**0,95**
Atvejis D: Ekonominė sritis – substancialus / elgsenos dimensija: lygybė / nelygybė				
Energetikos politikos poveikis individui	*Kokią žalą jums keltų / kelia toliau išvardyti aspektai?* Elektros kainos didėjimas. Karšto vandens kainos didėjimas. Šildymo kainos didėjimas. Kuro (benzino, dyzelino, dujų, kietojo kuro) kainos didėjimas.	0,821	2,64	0,73

Lentelės tęsinys ↓

Lentelės tęsinys ↓

Energetikos politikos poveikio individui pobūdis	*Kokią naštą jums sukuria kylančios energetinių paslaugų kainos?* Didina išlaidas. Didina nerimą. Riboja turiningo laisvalaikio galimybes. Sukelia grėsmę sveikatai. Mažina galimybes jaustis oriai. Didina socialinę izoliaciją.	**0,913**	**2,28**	**0,94**
Atvejis E: Politinė sritis – substancialus / elgsenos dimensija: dalyvavimas / pasyvumas				
Individualus dalyvavimas	*Įvertinkite savo pilietinio dalyvavimo lygį.* Ar inicijuojate peticijas? Ar dalyvaujate demonstracijose, mitinguose ar piketuose? Ar aukojate labdarai pinigų, daiktų arba kitaip paremiate asmenis ar visuomenines organizacijas?	0,769	2,27	0,81
Žinios apie energetikos strategijos formavimą	*Kiek jūs žinote apie Lietuvos energetikos strategijos formavimą?* Įvairių valdžios institucijų vaidmenį. Įvairių verslo grupių vaidmenį. Mokslininkų / ekspertų vaidmenį. Visuomenės vaidmenį. Nevyriausybinių organizacijų vaidmenį. Užsienio valstybių interesus ir vaidmenį. Užsienio kompanijų interesus ir vaidmenį.	0,974	2,04	0,81
Atvejis F: Sociokultūrinė sritis – substancialus / elgsenos dimensija: priklausymas / izoliacija				
Pasitikėjimas savisauga	*Įvertinkite savo galimybes apsisaugoti*: Nuo elektros kainos didėjimo. Nuo karšto vandens kainos didėjimo. Nuo šildymo kainos didėjimo. Nuo kuro (benzino, dyzelino, dujų, kietojo kuro) kainų didėjimo.	0,930	1,76	1,01

Vylius Leonavičius
Dainius Genys

LIETUVOS ENERGETINIO SAUGUMO SOCIOLOGIJA: TEORIJA IR PRAKTIKA
Monografija

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius prof. Vylius Leonavičius
Redaktorė Ilona Čiužauskaitė
Maketuotoja Julija Tolvaišytė-Leonavičienė

2017 08 29. Užsakymo Nr. K17-038. Tiražas 100 egz.

Išleido:
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@bibl.vdu.lt

Spausdino:
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, 44146, Kaunas
www.vitaelitera.lt, www.tuka.lt | zurnalas@bpg.lt